

zborník

o petru
kneževiču

ZBORNİK O PETRU KNEŽEVIĆU

Knjižnica
TIHI PREGAOCI

Knjiga 1

Uredništvo zbornika

Alojz Jembrib
Pavao Knezović
Marinko Šišak
Milivoj Zenić

Glavni urednik

Alojz Jembrib

Izvršni urednik

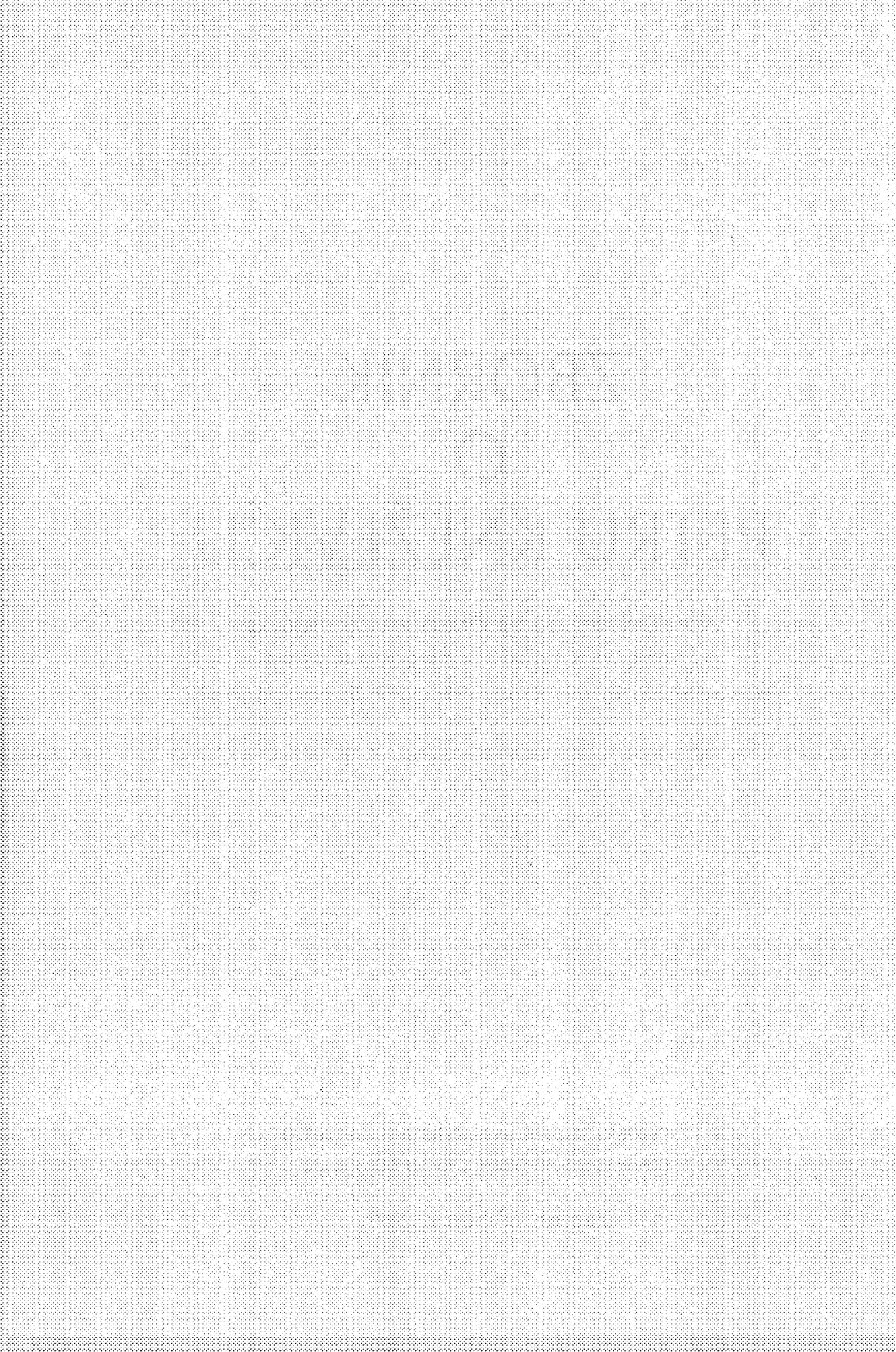
Marinko Šišak

ZBORNİK
O
PETRU KNEŽEVIĆU

*Zbornik radova sa znanstvenoga skupa
»Fra Petar Knežević i njegovo vrijeme«
Visovac – Skradin – Knin, 28. – 29. listopada 2002.*

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«

Zagreb – Šibenik, 2003.

KAZALO

Riječ urednika	7
<i>Josip Bratulić: Petar Knežević. Bio-bibliografski nacrt</i>	9
<i>Estela Banov-Depope: Suodnos poetika usmene i pisane književnosti u Kneževićевой poeziji</i>	13
<i>Hrvojka Mihanović-Salopek: Duhovno himnodijsko pjesništvo fra Petra Kneževića</i>	31
<i>Nikica Kolumbić: Tradicijsko i izvorno u Muci Isukrstovoj fra Petra Kneževića</i>	51
<i>Diana Stolar: Atribucija u Kneževićевой Muci Gospodina našega Isukarsta iz 1753. godine</i>	59
<i>Ines Srdoč-Konestra: Iščitavanje dramskih značenja riči pisaoca u Muci Gospodina našega i plaču Matere njegove Petra Kneževića</i>	67
<i>Ivan Bekavac-Basić: Izdanja Kneževićeve Muke u Franjevačkoj pastoralnoj biblioteci urednika fra Ante Sekeleza</i>	81
<i>Darija Gabrić-Bagarić: Pištrole i evandel'ja (1773.) fra Petra Kneževića i hrvatska lekcionarska tradicija</i>	117
<i>Pavao Knezović: Osmina redovnička zabave dubovne Petra Kneževića</i>	133
<i>Alojz Jembrih: Od fra Bernardina Splićanina do fra Petra Kneževića</i>	159
<i>Hrvatín Gabrijel Jurišić: Kneževićeva franjevačka hagiografija</i>	179
<i>Gorana Doliner: Lekcionar franjevca Petra Kneževića i glazba</i>	195
<i>Bojan Marotti: Sapfićki jedanaesterac u zbirci Petra Kneževića Pisme dubovne različke</i>	205

<i>Šime Samac: Marijin lik u Kneževićevim pjesmama</i>	271
<i>Manda Zelić: Knin u doba Petra Kneževića</i>	285
<i>Kronika znanstvenoga skupa o Petru Kneževiću</i>	297

Riječ urednika

U namjeri da se osvijetli lik fra Petra Kneževića (1701.–1768.), koji je svojim djelima i radom obilježio vrijeme u kojem je živio, posvećen mu je Znanstveni skup štoje održan 28. i 29. listopada 2002. na Visovcu, u Skradinu i Kninu. Pred čitatelja, evo, dolazi *Zbornik* radova (referata, ovdje u proširenoj verziji) iznesenih na spomenutom Znanstvenome skupu.

Predočeni referati u ovome *Zborniku* neprijeporni su pokazatelj kako, na temelju različitih znanstvenih gledišta, još jedan franjevac, koji je u 18. stoljeću zadužio hrvatsku književnost, dobiva svoje primjereno mjesto u galeriji onih znamenitih pisaca koji su u obliku pisane i izgovorene riječi, svome narodu predočivali (i predavali) duhovne i kulturne vrijednosti, polažući tako temelje hrvatskome standardnome jeziku.

Kad je riječ o fra Petru Kneževiću u ovome *Zborniku*, »jednom od najodličnijih franjevačkih (dalmatinskih) pjesnika i pisaca 18. vijeka«, kao što i prilozi svjedoče, njegovo je djelo osvijetljeno s više različitih gledišta: dramaturškoga, muzikološkoga, književnopovijesnoga, prevodilačkoga, mariološkoga i tekstološko-analičkog te zemljopisno-povijesnoga.

Na temelju svih tih znanstveno obrađenih tema, *Zbornik* o fra Petru Kneževiću zavrjeđuje da bude recipiran i kao monografija o još jednom piscu, iz reda otaca franjevaca koji, uz Pavla Posilovića i Tomu Babića, čini trolist tihih pregalaca, koji su po vokaciji svojim radom umnogome pridonijeli i razvoju pismenosti naroda, njegovoj izobrazbi, kao i oblikovanju jezičnoga hrvatskoga standarda.

Znanstveni skup o fra Petru Kneževiću, i ovaj put, ostvaren je (kao i dva prethodna o fra Pavlu Posiloviću i Tomi Babiću), u organizaciji Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu i suorganizaciji Gradske knjižnice »Juraj Šižgorić« u Šibeniku, Matice hrvatske u Skradinu i Šibeniku te (ovoga skupa) Narodne knjižnice u Kninu.

U organizacijskome smislu spomenuti dvodnevni Znanstveni skup omogućili su Grad Skradin i njegovo poglavarstvo, oci franjevci na Visovcu koji su bili domaćini prvoga dijela skupa, gospodin župnik u Skradinu te oci franjevci u Kninu. Svima još jednom hvala.

Da je ovaj *Zbornik* radova o fra Petru Kneževiću ugledao svjetlost dana, zahvaliti treba, prije svega, autorima priloga koji su ih priredili za

tisak i tako svojim istraživanjem obogatili spoznaju i pokazali vrijedost pisca o kojem je u *Zborniku* riječ. Stoga i autorima priloga srdačna hvala.

I na kraju. Ovaj se *Zbornik* pojavlje u novom nizu. Zapravo njime počinje niz – Knjižnica *Tibi pregaoci*. Pod tim će nazivom i ubuduće izlaziti slični zbornici i monografije o znamenitim pregaocima iz cjelokupne hrvatske književno-jezične baštine, koji su zbog nepravde vremena ili kojega drugog razloga bili zaboravljeni. Dosadašnja prva dva zbornika: *Zbornik o Pavlu Posiloviću* i *Zbornik o Tomi Babiću*, objelodanjeni su u nizu: Knjižnica *Faust*, tako da je ovaj *Zbornik* knjiga 1, u nizu *Tibi pregaoci*.

Alojz Jembrih

Josip Bratulić

PETAR KNEŽEVIĆ BIO-BIBLIOGRAFSKI NACRT

Pregledni članak
UDK 929.Knežević, P.

Malo ima hrvatskih franjevačkih pisaca iz Dalmacije o kojima se toliko pisalo kao o fra Petru Kneževiću, osim naravno o fra Andriji Kašiću Miošiću koji ima sasvim posebno i izuzetno mjesto u hrvatskoj književnosti i kulturi. To je i razumljivo: fra Petar Knežević bio je pjesnik, propovjednik, pisac različitih duhovnih sastavaka, učitelj crkvenog pjevanja i voditelj kora. Djelovao je u svetištu Gospe Sinjske, pa je i to pridonijelo njegovoj popularnosti za života i nakon smrti.

Pavao po rođenju, u redovništvu Petar Knežević rodio se u Kapitolu kod Knina 5. ožujka 1701. U knjizi njegovih pjesama *Pisme duhovne razlike* (Venecija, 1765), u pjesmi Majci Božjoj od Pojišana on pjeva o svojoj najranijoj mladosti u Splitu:

*»Majku koju poznao sam
najpri djete još budući
po nje čudu vidio sam
neka rečem, još sasnući.
Majku koju dvorio sam
osam lita zasobice...«*

Iz toga se može zaključiti da je obitelj, dok je još bio dijete, preselila u Split gdje je mali Pavao polazio prve škole, o čemu također, u stihovima, daje svjedočanstvo:

*»Splitu slavni, blago tebi...
Na glasu si vazda bio...
Jer s' i mene uzdigao
i mom premda malu znanju
ono što znam, ti si dao.«*

U franjevački red stupio je u devetnaestoj godini života, i to na Visovcu. Dobio je redovničko ime Petar. S njime zajedno tada je na Visov-

cu, u novicijatu, bio i Jakov Pletikosić, autor zaniljivoga *Putovanja u Jeruzalem god. 1752*, koje je objavljeno tek 2000. godine u Šibeniku. Filozofski i bogoslovni studij polazio je u Šibeniku gdje mu je učitelj bio fra Jerolim Filipović. Vjerojatno je u Šibeniku primio i svete redove. Kako se njegovo ime ne spominje u službenim spisima sve do 1728., s pravom se može zaključiti da je bio na školovanju izvan svoje provincije, vjerojatno u Italiji, jer takvih škola u Dalmaciji tada nije bilo.

Prva služba fra Petra Kneževića bila je u Makarskoj gdje je određen za propovjednika, 1728. Nakon dvije godine određen je za učitelja gramatike u Šibeniku, a zatim je postavljen za tajnika Provincije i provincijala fra Antuna Markovića. Tih se godina provincija podijelila a on i dalje vrši dužnost tajnika provincije Sv. Kaja (danas Provincija Presvetog Otkupitelja). Očito je svoje dužnosti dobro obavljao, te je na redodržavnom zboru u Sinju 1738. izabran za definitora provincije. Nakon deset godina u Zaostrogu, ponovno je izabran na tu dužnost. 1754. postao je kustod Provincije. Na toj se dužnosti nakon dvije godine, zbog slabog zdravlja, zahvalio. Generalni vikar Provincije i predsjednik kapitula, fra Jerolim Filipović, njegov učitelj, znameniti propovjednik i pisac izabrao ga je za tajnika 1757. Budući da je gvardijan sinjskog samostana N. Žanko umro uoči zbora u Zaostrogu 15. rujna 1757., izabran je fra Petar Knežević za gvardijana da sinjski samostan ne bi na tom zboru bio bez svoga zastupnika, i bez svoga glasa. Budući da je nekoliko dana nakon toga izabran gvardijan redovitim putem, to je fra Petar prestao vršiti tu dužnost. Nakon 1757. čini se da nije vršio nikakvu važniju službu u svojoj provinciji, osim one za koju se sam odredio, to jest bio je voditelj kora i učitelj crkvenoga pjevanja. Umro je na glasu svetosti 18. svibnja 1768. u Sinju dok su braća pjevali oficij Blaženoj Gospi. Pokopan je u crkvi Gospe Sinjske. Neće stoga biti točno što piše u *Leksikonu hrvatskih pisaca*, na str. 356 da je umro na Visovcu. Fra Petar Knežević je stalno boravio u Sinju.

Glavna djela fra Petra Kneževića jesu:

Muka Gospodina našega Isukrsta i Plač Matere njegove, izašla u Veneciji prvi put 1753; kasnije mnogo puta prešampavana.

Životi četiriju svetaca čudotvoritelja Frančeska od Ašiša, Antuna od Padue, Didaka i Paškala, u Mlecima 1759.

Dubovna pivka, u Mlecima 1759. i 1769. Posvećene su fra Jerolimu Filipoviću koji ga je poticao na pisanje takvih pjesama.

Pisme dubovne razlike, Mleci 1765., sadrže 74 pjesme; neke su prijevodi iz brevijara, druge su izvorne. Među njimu posebnu su popularnost stekle pjesme posvećene Gospinim svetištima: Gospi Sinjskoj, Gospi od Andela,

Gospi Visovačkoj, Gospi od Zdravlja u Splitu, Gospi Zadarskoj, Gospi Šibenskoj, Gospi Skradinskoj, Gospi Kninskoj, Gospi Pojišanskoj, Gospi Omišskoj, Gospi Loretskoj i Trsatkoj. Neke su pjesme pretiskane u knjizi Matija Čulića *Pisne dubovne različne*, Mleci 1805., pjesme posvećene Gospi Sinjskoj pretiskane su u knjizi fra Ivana Markovića, *Gospa Sinjska*, Zagreb, 1899.

Osmna redovnička zabave dubovne, Mleci 1766. To je prvi hrvatski priručnik za duhovne vježbe.

Pištrole i evandolja, Mleci, 1773. Fra Petar je i jezično i pravopisno (upravo slovopisno) preradio izdanje Bandulavićevih *Pistula i evandolja*, koje su izašle prvi put 1613., a zatim mnogo puta pretiskane. Na kraju knjige, kao prilozi, dodane su brojne pjesme koje su pojedinci znali napamet, te su dugo smatrane narodnim pjesmama.

Nisu njegove knjige, iako su mu se pripisivale: *Pisme čudoredne* (Mleci, 1766.) i *Nauk mladoga misnika* (Mleci, 1767.).

U arhivima sinjskoga i visovačkoga samostana ima Kneževićevih nabožnih pjesama koje dosada nisu tiskom izdane. Budući da se bavio i muzikom te vodio crkveno pjevanje, vjerojatno je i sam komponirao te je i na tom poslu dao svoj značajan prilog hrvatskoj kulturi.

O fra Petru Kneževiću pisali su: Juraj Božilković u »Gradi za povijest književnosti hrvatske« 10, 1927; Ante Crnica, *Naša Gospa od zdravlja*, Šibenik, 1939; I. Marković, *Sinj i njegovo slavlje*, Zagreb, 1898 (postoji i pretisak knjige); Stanko Petrov, *Gospin pjesnik*, »Gospa Sinjska«, 1927. Temeljito i dokumentirano s priloženom literaturom – fra Jeronim Šetka u *Sinjskoj spomenici, 1715–1965*, Sinj, 1965.

PETAR KNEŽEVIĆ, BIO-BIBLIOGRAFSKI NACRT

Sažetak

U tekstu se donose temeljni biobibliografski podatci o petru Kneževiću. Prema dostupnim izvorima i literaturi o njemu, ukratko se navode provjereni podatci o njegovim djelima i donose ispravci krivih podataka u literaturi.

PETAR KNEŽEVIĆ, BIO- AND BIBLIOGRAPHICAL DRAFT

Summary

The text lists basic bibliographical and biographical data on Petar Knežević. In accordance with accessible sources and literature on Knežević, the text also cites authenticated data on his work and corrects errors found in the literature.

GDJE SE I KADA RODIO Fra PETAR KNEŽEVIĆ

O Fra Petru Kneževiću, jednom od najodličnijih franjevačkih dalmatinskih pjesnika i pisaca XVIII. vijeka, pisao se već različito kod nas. O njegovom životu i radu izdao je pok. Dr. Juraj Božić i Ković i posebnu studiju: *Gradnja za povijest knjiž. hrv. Jugosl. Akad.* 1927., str. 149—152; život i rad fra Petra Kneževića. — I. separatni obrisak. U svome bogatom djelu: *Nasa Gospa od Zdravija i njezina slava* (Sibenik, Katić, 1939.) posvetio je Kneževiću i Dr. O. A. Crnica iscrpljiv prikaz, u kojemu je revidirao, upotrijebio ili utvrdio dotada poznate vijesti o njemu i dodao dosta novih. Tu je obilno navedena i Kneževićeva bibliografija (str. 221—235).

Nas ovdje zanima mjesto i godina Kneževićeva rođenja. Dr. Božić i Ković u natpisu svoje studije označio je god. 1702. kao godinu rođenja, dok je u samoj studiji opreznije rekao: „oko 1702.“ Dr. Crnica stoji odlučno za godinu 1702. (sp. dj. 221, 49). Svoje misli je ostavio on poglavito na bilješku u Aktima provincijala Karapandže, u kojoj se kaže za god. 1743. da je Knežević 41 godina, a ina 23 godine, da je stupio u Red.

Inače, ako se oslenimo, na samu tu bilješku, zaključak nije nuždan. Knežević se mogao roditi i 1701. pače i 1703., da se onda 1743. moglo isvršiti da mu je 41 godina, jer u običnom govoru kod kazivanja nećijih godina mi običavamo nenavršenu godinu života sad ubrajati, a sad ne ubrajati. Tako se ona 41 godina Kneževićeva života može uzeti i kao već započeta 42. ili i kao navršena 40. već prema tome, da li se nenavršena godina ubraja ili ne. Naprosto odbiti od 1743. cifru 42 ne dovodi do sigurna zaključka.

Poznat je slučaj u našoj literarnoj histo-

riji s godinama Gundulićevim, gdje je jednostravno odbijanje dovelo do krive zaključka. Dr. Crnica donosi sličan slučaj i za godine franj. pisca Jeronima Filipovića, za kojega 1705. provincijal Fra Petar Filipović kaže da je umro u 77. godini, a Fra Josip Glumčević piše, da mu je bilo 78 godina, jer je u 78. stupio. A rođen je samo 1698. (Crnica, spom. dj. 301, 153).

Osmrtnica Fra Petra Kneževića u Liber archivatus Provinciae, str. 354, pa u Aktima provincijala Stancija, str. 113, kaže da je na smrti 1768. imao oko 66 godina (Božić i Ković, spom. dj. 154, 2 i 161, 52). Prema tome i opet se Knežević mogao roditi 1702. ali jednako vjerojatno i 1701. pače i 1703. Jednako se malo daće zaključiti iz sinjskoga samostanskog Nekrologa, koji za Kneževića kaže da je umro u 68. godini! Jasno je, da su onda ljudi izračivali godine kao i mi danas: onako od prilike. Ako želimo znati točno godinu nećijega rođenja ili smrti, moramo potražiti mjesta, gdje nam se je godina izričito navedena, a tu u prvom redu dolaze 2 u p s k e knjige.

Vodjen tom misliju, ja sam iskoristio jedan kratki boravak u Kninu, da pregledam knjige onoga nadžupnoga kat. ureda. Ljubeznom dobrotom P. O. F. Leonarda Buičana, župnika-dekana, mogao sam da pregledam sve matice rođenih, koliko su sačuvali. Ja sam već jednom puje prevrnuo iste knjige i pravio zabiljeske, ali o Kneževiću nisam zabilježio ništa. Ovega puta bio sam sretniji!

U kodeksu Libro di Batesini (I) Knin i zapodinj se bilježi krštenja s danom 13. III. 1689. Kodeks je u obliku duga, imeko vezana registra. Preko sredine silno je izjedan od grizlica i oštećen: je vlagom. Pagineciju je kasnije provela službena ruka, koja je kodeks prošla: crnoštom i vrpcom i stavila na posljednjem praznom listu, ispred

prethodnoga, počat krmeske austrijske civilne Prefure (u prvot polovicl XIX. vijeka). Prvi je potpisani župnik: svet. Jeronim Mazorana. Upisnik završuje 17. VIII. 1701. na listu 23 v.

Na listu 23 v zabilježeno je ovo krštenje: Die 19. Martij 1701. Ego Abbas Lucas Borilac, hucus Parochialis Ecclesiae S. Hieronymi Civitatis Tinnii, Parochus baptizau infantem natum(um) Die 5. d. III. ex Thoma, et Lucia Ceningibus) Knezevici e Villa Capitolo, cui impositum(um) est nomen Paulus. Patrib: fuerunt(um) ... et Margarita Uxor eius.

Što bi hrvatski značilo: Dana 19. ožujka 1701. Ja opat Luka Borilac, župnik ove župe crkve sv. Jeronima u gradu Kninu, krstio sam dijete rođeno 5. dana spomenutoga (mjeseca) od Tome i Lucije supruge Knežević iz sela Kapitula, kojemu je dato ime Pavao; kumovi su bili (tu je oštećeno vlagom, a valjda je stalo ime: Martina Lakića, koji se spominje kao kum nekoma starijemu djetetu istih roditelja na listu 14 r. pod I. VI. 1699) ... i Margarita, njegova žena.

Nema sumnje, da je ovo krštenica našega Fra Petra. On je, prema tome, rođen u seosn Kapitulu, blizu Knina, koje je poznato u našoj arheologiji, sa svoga samostana i crkve svetoga Bartula. Rodio se 5. III. 1701. Krsno ime bilo mu je Pavao. Otac mu se nazivao Toma, a majka Lucija.

Pokojni Dr. Etrović, poznati marljivi prebirač starih franjevačkih arhiva, ustanovio je, da je bio vrlo omuljen običaj u Provinciji Presv. Otkapitula, kojoj je pripadao i Knežević, da su mladi redovnici kod promjene krsnoga imena pri ulasku u Red, birali redovničko ime, koje je počinjalo istim slovom kao i njihovo krsno. Tako je i Antun Katić uzeo ime Fra Andrija. Pavao Knežević uzeo

je ime Fra Petar. U ovome slučaju imao je mladi Fra Petar i tu prednost, da je i svoje redovničko ime mogao slaviti istim dan kao i krsno (Petar i Pavao, 29. VI.).

Poredimo li spomenute Kneževićeve osmrtnice s ovim arhivskim podacima, vidimo, da je stari sinjski Nekrolog sasvim točno označio Kneževićeve godine, kad je o njemu zabilježio: Anno 68. aetatis suae placidissime animam Deo reddidit. (68. godine svoga vijeka spokojno predao Bogu dušar, vidi: Božić i Ković, sp. dj. 161, 52). On je na dan svoje smrti, 15. VI. 1768. navršavao 67. godina, 3 mjeseca i 13 dana; bio je, dakle, u 68. godini svoga života.

Istina je, sinjski Nekrolog pogriješio je dan smrti stavivši je na 22. VI. (vidi Dr. Crnica, nav. dj. 228, 80), ali ja mislim da taj datum označuje dan, kad je pisar bilježio osmrtnicu u Nekrolog i zabunom stavio na dnevak svoga pisanja mjesto dana smrti.

Tvrđnja provincijala Karapandže, da je Knežević god. 1743. imao 41 godinu, sasvim je osnovana, iako se ovaj redio 5. III. 1701., jer je zaista Knežević u početku te godine imao navršenu 41 godinu, a još nije bio navršio 42. Eto je u 42. godini, ali imao je punih samo 41 i desetak mjeseci.

Svi se podaci, eto, sasvim lijepo slažu i otsada možemo smatrati riješenim pitanje, gdje se i kada rodio odlični franjevački pisac i pjesnik Fra Petar Knežević.

F. S. Petrov.

Estela Banov-Depope

SUODNOS POETIKA USMENE I PISANE KNJIŽEVNOSTI U KNEŽEVIĆEVOJ POEZIJI

Izvorni znanstveni članak
UDK 821.163.42(091)
821.163.42.09Knežević, P.

1. Kneževićovo mjesto u povijesti hrvatske književnosti

Tekstovi i napjevi pučkih duhovnih pjesama Petra Kneževića (1701. – 1768.) žive u svijesti generacija vjerničkog puka Dalmacije do naših dana. Dugovječna usmena transmisija poetskih tekstova književnosociološka je odrednica koja povezuje Kneževićovu duhovnu poeziju s recepcijom nabožne poezije njegova neposrednog prethodnika Tome Babića (1680. – 1750.), ali i s pučkim povijesnim pjesmama Andrije Kačića Miošića (1704. – 1760.) koji ih je, približivši se europskim predromantičarskim literarnim tendencijama tematskim odabirom građe na tragu poetike recepcijski manje proširenih tekstova Filipa Grabovca (1697. – 1747.) i načinom obrade te građe folklorističkim postupcima preuzetim iz tradicijskog usmenog pjesništva, popularnošću nadišao. Ovi su dalmatinski franjevački pisci radili u duhu prosvjetiteljskih tendencija te pokušavali povezivati hrvatski sjever i jug u stoljećima kada su hrvatske regije bile politički razdijeljene i izložene turskim, mletačkim i austrougarskim utjecajima, a u hrvatskoj je kulturnoj povijesti osobito istaknut njihov rad na širenju pismenosti hrvatskim narodnim jezikom na temelju štokavske ikavice čime su potakli proces standardizacije hrvatskoga književnog jezika.

Krug pisaca 18. stoljeća suočen je s velikim udjelom nepismenih među potencijalnim recipijentima vlastitih književnih tekstova. Sredinom 18. stoljeća i sam je Knežević imao važnu ulogu u prosvjetnom djelovanju svoje zajednice. Očuvani su dokumenti koji potvrđuju da je sudjelovao pri donošenju i potpisivanju odluke dalmatinskih franjevaca na skupštini u Sinju 15. lipnja 1749. da kao Iliri moraju svoje učenike naučiti pisati u svojem materinskom jeziku. (Božitković, 152)

Takve su pravne odredbe bile usmjeravane sviješću o potrebi širenja pismenosti i u puku, koji osim materinskog hrvatskoga jezika nije vladao

drugim jezicima te je u prijenosu kulturnih vrednota dominirala usmena književnost.

U tom kontekstu i napomena u Kačićevu *Razgovoru ugodnom* o književnosociološkim specifičnostima tradicijske kulture i važnosti usmenih povijesnih pjesama za nepismen puk, svjedoči o svijesti recepcijskih navika i literarnim očekivanjima sredine kojima su se ova dvojica pripadnika istog kulturnog kruga obraćala:

Po naravi je čovika svakoga svoj narod hvaliti, uzdizati i uzveličavati, i zato vide se mnoge knjige na svitlost iznesene, u kojima se štiju kralji, duke, markeži, knezovi, gospoda, vitezovi, junaci i njihova junaštva. Ma narod slovinski vazda je bio, kako se vidi, u tomu mako pomljiv, jer se malo stvari štije i nahodi od starih kralja, bana, gospode i događaja, koji su se događali u našim stranam. I da se posve ne izgube od starih vitezova uspomene, Gosp. Bog dao je našemu narodu taku pamet naravnu, da ono što drugi narodi uzdrže u knjigam, oni uzdrže u pameti pivajući na sobetim, dernecim i po svim mistim kuda putuju, pisme svojih kralja, bana vitezova i vrsnih junaka, koje premda nisu posve istinite, ništa ne manje ima svaka dobar temelj od istine. (Kačić Miošić, 61)

Gotovo vršnjaci, Kačić i Knežević su književni tandem čije je stvaralaštvo oblikovano unutar sličnog konteksta i temeljeno na sustavu filozofske i humanističke naobrazbe franjevac tijekom 18. stoljeća obilježene skotističkim tendencijama, a temeljna se razlika među njihovim književnim opusima uočava na tematskom nivou. Dok Kačić prilagođava povijesnim temama stilističke postupke tradicijskog usmenog epskog izraza, Knežević adaptira hrvatske usmene lirske oblike i arhaične pučke vjerske tradicije čineći ih prihvatljivima zahtjevima crkvene liturgijske prakse. U okviru hrvatskoga književnog korpusa stihovane usmene osmerračke molitve, legende i drugi oblici pučkoga duhovnog pjesništva pripadaju reformiranoj narodnoj kulturi¹ kao i Kačićeva pučka povijesna pjesma.

Navedeni autori djeluju kao reformatori tradicijske hrvatske narodne kulture najčešće preko tiskanih knjiga, ali su njihovi literarni uradci

¹ Transformirajući i sagledavajući Neumanovo shvaćanje o utonulim kulturnim dobrima (*gesunkenes Kulturgut*) britanski povjesničar Peter Burke govori o reformatorima narodne kulture, iznoseći gledište kako se reforma narodne kulture u Europi odvijala u dvije faze, od kojih je prva trajala od 1500. do otprilike 1650., a druga otada pa približno do početka 19. stoljeća (Burke, 188). U studiji o narodnoj kulturi predindustrijske Europe ovako je obrazložio svoj terminološki izbor za opis dinamike sociokulturnih interakcija koje su mijenjale strukturu tradicijske europske kulture: *Želio bih uvesti pojam »reforma narodne kulture« pri opisu sustavnog pokušaja nekih obrazovanih slojeva (navode se kao »reformatori« ili »pravovjerni«) da izmijene stavove i vrednote preostalog stanovništva, ili kao što se u viktorijsko doba običavalo reći, da ih poboljšaju. Bilo bi pogrešno rurditi kako su obrtnici i seljaci bili tek puki »pasivni primaoci« reforme; događalo se samopoboljšavanje, postojahu bogobojazni obrtnici poput neprofesionalnih propovjednika (»mechanic preachers«) u sedamnaestostoljetnoj Engleskoj. Ipak, vodstvo pokreta bijahu u rukama obrazovanih, najčešće svećenstva (Burke, 167).*

na marginalnim socijalnim područjima matičnog tjeka hrvatske književnosti, u slijedu književnopovijesnih mijena različitih stilskih formacija atribuirani obično kao pučki književni fenomen, bili najčešće usmeno reproducirani. Kneževići su suvremenici uvažavali poetološke i sociokulturne odrednice tradicijskog usmenog pjesništva, što je pjesništvo obrazovanih autora činilo komunikativnim za šire krugove puka.

Povijesna opstojnost Kneževićevih književnih tekstova u kasnijim stoljećima i njihova suvremena recepcija posljedica su činjenice da su u njima strukturalno uključeni bitni elementi specifične poetike hrvatske usmene tradicije koji su podržavali usmenu transmisiju tekstova u prirodnom ambijentu. Potvrda je tome i najvitalniji dio Kneževićeva stvaralačkog rada, o kojem je još dvadesetih godina 20. stoljeća Juraj Božitković zaključio: *On živi i danas u nezaboravnoj uspomeni našeg naroda po krasnim svojim dvjema pjesmama: »Pláč« i »Veseli se, Majko Božja«.* (Božitković, 159)

Iako je danas teško steći uvid u cjelovit Kneževićev književni rad, jer je znatan dio pjesama ostao u rukopisu, a i o tiskanim djelima se malo pisalo, može se ipak reći da se ova dva teksta ne izdvajaju iz cjeline autorova opusa po nekim osobitim estetskim karakteristikama, već da su njihovu dugovječnu povijesnu opstojnost omogućili izvedbeni kontekst i usmena izvedba u obrednom (liturgijskom) kontekstu. Zapisi i brojna tiskana izdanja *Gospina plača* (Kosor) samo su omogućila čuvanje Kneževićevih tekstova, ali nisu bila razlogom njihove popularnosti. Može se čak uočiti da su adaptacije tekstova u kasnijim izdanjima odstupale od izvornih Kneževićevih stihova.

S motrišta sociologije književnosti isti izvedbeni razlozi koji su omogućili i Kačićev uspjeh u sredini koja je veliki dio književne komunikacije temeljila na zakonitostima usmene transmisije odredili su i selekciju unutar Kneževićeva poetskog opusa: pjesme koje su i nakon više od dva i pol stoljeća žive u hrvatskoj pučkoj nabožnoj tradiciji očuvao je obredni izvedbeni kontekst jakih mjesta u liturgijskoj godini, dvaju najvećih kršćanskih blagdana, korizmene pripreme, na Uskrs i Božića.² S književnopovijesnog je motrišta Kneževićeva božićna popijevka zanimljiv primjer specifičnoga versifikacijskog obrasca oblikovanog na dodiru arhaičnih usmenih lirskih obrazaca i autorove filozofske, glazbene, retoričke i teološke naobrazbe.

² U tradicijskim je kulturama obredna dimenzija povezana s iskorakom iz svakodnevnosti i periodičnim pokušajima obnavljanja iskonskog vremena. (...) *sveto je Vrijeme po samoj svojoj naravi povratno, time što je ono mitsko Prāvrijeme koje opet postaje prisutnim. Svaki religijski blagdan, svako liturgijsko Vrijeme temelji se na reaktualizaciji nekog svetog događaja koji se zbilo u mitskoj prošlosti »u početku«.* (Eliade, 43) Ovaj kontekst povezan s periodičnim opetovanjem poetskih tekstova koji se izvode u sklopu obreda, omogućava trajno zadržavanje tekstova u svijesti sudionika.

2. Usmena književna komunikacija i tradicijska kultura u Kneževićevu kraju

U vrijeme kada se pismenost na narodnom jeziku javlja kao jedan od ciljeva prosvjetiteljskih kulturnih poslanika, do šire se je publike moglo doprijeti jedino auditivnim putem. Put od autora do recipijenta književnoga teksta u svakoj je kulturi određen dominantnim komunikacijskim modusima koji važe u toj sredini. Živa se prisutnost tradicijske usmene kulture očitovala tada u svim njenim manifestacijama, od običajnoga i obrednog konteksta književnih primjera, preko plesnih i glazbenih modusa, tradicijskih nošnji i instrumenata do samih lirskih i narativnih usmenih tekstova među kojima se u to vrijeme zbiva proces oblikovnog raslojavanja, a deseteračka epika postaje zbog osobitosti povijesnih, društvenih i kulturnih prilika u Dalmaciji, kao i nešto ranije u kontinentalnoj planinskoj zoni, najoptjecajniji oblik koji istovremeno uživa i najviši socijalni status.

Suvremeno poimanje recepcije književnih tekstova podrazumijeva prvenstveno individualno čitanje teksta. Nasuprot takvim postupcima osobnog suočavanja sa smislom i značenjem napisanog i tiskanog literarnoga djela, većina poetskih ostvarenja starijih povijesnih razdoblja, počevši od tradicijskih usmenih lirskih i epskih pjesama, preko srednjovjekovnoga pjesništva trubadura i minestrela, duhovne poezije s liturgijskom namjenom pa sve do dvadesetostoljetnih popularnih šansona i pjesništva namijenjenog javnom pjevanju i recitiranju, ali i reproduciranju elektronskim medijima, bila je uklopljena u izvedbeni kontekst. Izvođači su mogli biti pojedinci ili skupine, a njihova je prethodna priprema mogla zahtijevati tek osobnu sklonost i nadarenost za takvu djelatnost ili pak dugotrajno i sustavno institucionalno obrazovanje. Za tradicijske kulture u kojima je usmena književnost bila najvažniji, a često i jedini oblik literarne komunikacije, bila je karakteristična živa aktivnost velikog broja sudionika, članova zajednice, u izvedbi i pjevanju tekstova koji se izvode u osobitim, svečanim prigodama.

Vjerski autori koji su željeli da sadržaj i poruka njihovih stihova dopre do svijesti recipijenata kojima su se obraćali, prihvaćali su njihove navike estetske, osobito književne, komunikacije i nastojali prilagoditi oblikovne karakteristike teksta recepcijskim očekivanjima i ustaljenim izvedbenim modusima. Poznat je tako podatak da je još početkom 17. stoljeća isusovac Nikola Krajačević (1582.–1653.) poticao usvajanje vjerskih tekstova prilagođavajući ih melodijskim obrascima prema kojima je narod pjevao svoje tradicionalne usmene lirske pjesme, pa se kao melodijski predlošci za marijanske i druge nabožne tekstove navode napjevi

pjesama *Hranila devojka tri sive sokole, Igra kolo široko, Posejal sam bažulek i Lepo mi poje černi kos* (Bošković-Stulli, 218). Prema svjedočenju Baltazara Krčelića slično je postupao i isusovac Juraj Mulih (1694.–1754.) u prvoj polovini 18. stoljeća sastavljajući tekstove nabožnih pjesama koje će puk pjevati *mjesto onih narodnih, koje su učili jedan od drugog*. (Krčelić, 128; prema Bošković-Stulli, 222). I Kneževićev neposredni prethodnik Toma Babić slično postupa oblikujući marijanske pjesme kao poskočice pjevane u kolu.

Unutar izvornoga tadicijskog izvedbenoga konteksta, emocionalnost se javlja kao vrlo izražena karakteristika narodnih balada i junačkih pjesama. Poetika i estetika usmenih pjesama, osobito bugarščice kao specifičnog lirsko-narativnoga usmenog oblika čija je prisutnost potvrđena u zapisima iz priobalnih hrvatskih krajeva osobito od 15. do 18. stoljeća, upućuje na vrlo snažno proživljavanje tekstova među pripadnicima kulturnog okruženja unutar kojeg su tekstovi izvedeni.

Potvrda za to može se naći i u opisu izvedbe tekstova bugarščica koji je uklopljen u djelo Jurja Barakovića *Vila Slovinkinja* (tiskana 1614., a napisana više godina ranije, možda 1609.). U *Skazanje pismi osme* uklopljen je antologijski zapis stare bugarščice o Majci Margariti kojem prethodi detaljan opis izvedbenog konteksta koji je pratio ove pjesme. Oklada sklopljena između pjevača i slušatelja koji moli da pjesma bude izvedena svjedoči istovremeno i o nedostatnom poznavanju izvedbenog potencijala tradicijskoga teksta kod obrazovanog pjesnika i o uvjerenosti poklisara u estetski potencijal pjesme i vlastite izvođačke sposobnosti da gane slušatelja:

*Poklisara jah moliti / bugarščicu da mi reče, / s ke sidećim suza steče
/ boće l' mene oboliti. // »Obitam ti moju veru«, / poklisar mi reče tada,
/ neć' me slišat moć od jada, / zakladmo se ob večeru. // Ako srce kamenito
/ tvo'e ne pusti nadvor suze / ter nijedne ne izmuze, / štovat ću te stanovito.
// Ako l' plača, al' uzdaha / na tebi se danas vidi, / ali da ti lišće zblidi,
/ da počitaš mene Vlaba«. // Tada ruku s rukom tiče / potvrdismo: »Tako
budi / unapridak, ča nam prudi«, / ja u poslub, a on kliče.*

(*Vila Slovinka, Skazanje pismi osme*,
stihovi 679 – 698, str. 332. – 333.)

Nakon izvedbe pjesme Baraković opisuje intenzitet estetskog učinka bugarščice i njome prouzročenu žalost:

*Nigdar toko boliznivo / do tad ne bi srce moje, / koje pasti hteć nadvoje,
/ neg po sreći osta živo, // gdi poklisar pisam sklada / koja meni plač
uzroči, / ki mi blida lišca moći / zač me svaka rič ubada.*

(*Vila Slovinka, Skazanje pismi osme*,
stihovi 882 – 889, str. 338.)

Opis tradicijskog pjevanja u Dalmaciji nastao nedugo nakon Kneževičeve smrti, 1774. godine, iz pera nešto mlađeg Kneževičeva suvremenika, Talijana Alberta Fortisa (1741. – 1803.) svjedoči također o usmenoknjiževnim izvedbenim tradicijama na istočnoj obali Jadrana te stavlja osobit naglasak na emocionalni učinak pjevanja na pripadnike istog kulturnog okruženja:

Junacko pjevanje u Morlaka tužno je do krajnosti i jednolično; obično k tome pjevaju malo kroz nos što se izvrsno slaže s glazbalom na kojem sviraju; stihovi najstarijih njihovih tradicionalnih pjesama deseterci su bez sroka. U ovim pjesmama ima snažno izražajnih djelova, ali jedva poneki plameni bljesak mašte, a ni taj nije uvijek sretan. One, međutim, snažno djeluju na dušu slušalaca koji ih malo-pomalo nauče napamet; vidio sam gdje kojega kako plače i uzdiše na nekom mjestu koje u meni nije budilo nikakva ganuća. Vjerojatno je da je taj učinak proizvela vrijednost ilirskih riječi koje su Morlaci bolje razumjeli; ili možda, što mi se čini razložitijim, njihovim priprostim dušama koje su premalo obogaćene istančanim mislima, treba neznatan udarac da budu potresene.

(Fortis, *Put po Dalmaciji*, str. 58.)

Putopišćev završni komentar, koji se razlikuje od opisa doživljaja pjevanja u Barakovićevoj *Vili Slovinki*, upućuje na kulturološku određenost emocionalnoga i estetskoga učinka tradicijskog usmenog pjevanja. Fortis kao moguće razloge intenzivne emocionalne potresenosti slušateljstva navodi vlastito nedostatno razumijevanje značenja teksta ili pak, što mu iz perspektive urbane talijanske salonske kulture kojoj sam pripada, izgleda vjerojatnije, nedostatak »istančanih misli« u seoskog puka koji te pjesme ganuto prati. No, uzmu li se u obzir novije spoznaje iz područja kulturologije i antropologije, trebalo bi se zapitati može li razlog različitom intenzitetu doživljaja izvedbe pjesme biti pripadnost različitim kulturama i nije li elementarni preduvjet za intenzivnije ostvarenje estetskog potencijala pjesme koje rezultira ganućem slušateljstva dionništvo u istom tradicijskom obredno-običajnom kontekstu? Pripadnost istom kulturnom ozračju uključuje komuniciranje u zajednici pomoću niza izvanjezičnih sredstava te intersubjektivne situacije u kojima semantički potencijal teksta i melodije proizlazi iz niza specifičnih podataka koji su određeni pripadnošću određenoj kulturi i pohranjeni u svijesti sudionika izvedbenog čina.³

³ Ovdje naznačeni problem autorica članka pokušala je detaljnije teorijski eksplicirati u raspravi *Usmena književnost i kulturni dodiri na Kvarneru*, osobito u poglavljima *Ustroji kultura i usmena predaja* i *Intersubjektivnost i kulturni kontinuitet* (Banov-Depope, 129–132). Fenomen baladeske tradicije, osobito bugarščica, usprkos brojnim raspravama koje su se njima bavile, još uvijek nije dostatno razjašnjen u kontekstu hrvatske književne historiografije, a

Ovakva su pitanja relevantna i za razumijevanje opstojnosti nekih Kneževićevih tekstova do naših dana, kao i principa selekcije koji je djelovao pri izdvajanju ranije navedenih primjera iz autorova poetskog opusa. Fortis citira stihove zagrebačkog kanonika Ivana Nardina koji opisuju pučke običaje kraljevanja građanina u vrijeme svetkovanja Božića:

*Sic trino dicata Deo dum festa refulgent
Civis in hac sceptrum nobilis Urbe tenet.*

(Nardin, nav. prema: Fortis, 99)

Podaci o povijesti koledarskih tradicija u Šibeniku mogli bi biti temelj za razumijevanje emocionalnog intenziteta povezanog s Božićnim svetkovinama u koje su se dobro uklopili stihovi Kneževićeve pjesme *Veseli se i raduj se, Djevo Marijo*. Fortisov opis starinskih običaja u Šibeniku temeljen na elegijskim Nardinovim stihovima svjedoči kako su u Šibeniku i njegovoj okolici još su bile žive tradicijske svetkovine:

Kralj Šibenika bira se o Božićnim blagdanima i to bude petnaest dana. Nisam se ondje našao u vrijeme kada bih to mogao vidjeti; stoga pišem samo ono što su mi o tome pripovijedali. On ima znamenje kraljevske vlasti, kao što je držanje gradskih ključeva kod sebe za vrijeme svog šaljivog kraljevanja, sjedenje na istaknutom mjestu u Katedrali i čast suca u djelima onih koji tvore njegov privremeni dvor. Taj smiješni kraljevski lik više ne predstavlja plemić nego nekakav težak.

(Fortis, 100)

Detaljna istraživanja mitoloških tradicija koja su poduzeli pozitivistički usmjereni filolozi i antropolozi na tragu Frazerovih teza sustavno izloženih u *Zlatnoj grani* povezuju slične tradicije u različitim narodima s arhaičnim predkršćanskim kulturama koje su svoja vjerovanja prenosile usmenim putem slijedeći vlastite poetičke tradicije povezane često s osobitim melodijskim i ritmičkim ustrojstvom poetskih tekstova uklopljenih u obredni izvedbeni kontekst. Moderna američka neofolkloristika također obraća osobitu pozornost izvedbenom kontekstu (*performance*) te funkciji teksta u ukupnosti društvenog života zajednice.

3. Stilski postupci koje Knežević preuzima iz tradicijskog usmenog pjesništva

Opis izvođenja Kneževićeva literarnog prvijenca iz 1753. pod naslovom *Muka Gospodina nassega Isukarsta, i Plać Matere Issusove* u prvim

detaljnija analiza poezije niza autora (uključujući i Petra Kneževića) koji su slijedili bar neke poetičke osobine ove tradicijske usmene forme mogla bi pomoći razumijevanju književno-povijesnih procesa unutar matičnog tijeka nacionalne književnosti.

desetljećima 20. stoljeća i njena ocjena iz pera Jurja Božićkovića svjedoče i o uključenosti nekih stilskih elemenata tradicijske usmene poezije u izvedbeni modus: *Njegova pučka, ali uzvišena pjesma, koja se pjeva obično u zboru a i solo na veliku četvrtak po selima, varošima i gradovima, uzbuđuje svačije srce na samilost, skrušenje i pobožnost. Ona može stati uz »Stabat mater« Jacopone-a ili uz »Dies irae« Tome iz Celana. Pače bih rekao: Knežević je naš Jacopone i naš Toma iz Celana.* (Božićković, 155)

No i druge Kneževićeve nabožne pjesme vezane uz različite prigode i crkvene svetkovine izraz su uklapanja sastavnica i poetičkih postupaka tradicijske usmene lirike te svjedoče o interferenciji poetičkih postupaka karakterističnih za hrvatsko usmeno pjesništvo i klasičnih i modernijih poetičkih formi kojima su se služili obrazovani autori.

Knežević u svojim duhovnim pjesmama i himnima koristi širok repertoar versifikacijskih oblika različite provenijencije. Prepoznatljivi su klasični i romanski utjecaji, ali i dobro poznavanje domaće himnodijske prakse, srednjovjekovnog pučkog osmeračkog pjesništva i tradicijskih usmenoknjiževnih oblika. Kao i njegovi suvremenici koji također rade na reformiranju tradicijske kulture i Knežević prihvaća elemente stilizacijskih metričkih i ritmičkih obrazaca tradicionalne usmene poezije, no za razliku od svojih prethodnika, ne preuzima ih kao zadane obrasce s tek neznatnim prilagodbama (kao što čine Babić, Kačić ili Katančić), već postupkom adiranja iz njih gradi vlastite nove versifikacijske obrasce te tako pridonosi razvoju hrvatske versifikacije.

Razloge zbog kojih su za Kneževićevu duhovnu poeziju iz repertoara usmenoknjiževnih oblika stilski poticajnije od deseteračke epike bile bugarščice, premda u vrijeme kada on djeluje već zahvaćene procesom dezintegracije, treba tražiti u nekim relativno slabo isticanim razlikovnim osobinama bugarščice u odnosu prema epskoj pjesmi, u njenoj primarno baladnoj prirodi:

Bugarščicu treba smatrati proenstveno lirskom pjesmom, jer njezina tehnika kazivanja nije epska nego lirska. Svi njezini planovi stilske kompozicije funkcionalno iskazuju emotivna stanja, pa čak i kada u tu svrhu posuđuje dijelove epskoga procedea.

(Kekez, 20)

Baš su bugarščice u povijesti hrvatske usmene književnosti najbolji primjer da je i usmena poetika podložna povijesnim mijenama, samo znatno sporijim od izmjene stilskih epoha u pisanoj književnosti. A ono što je do naših dana očuvano od Kneževićevih stihova, svjedoči o važnosti obrednog konteksta za život usmene duhovne lirike.

Ponavljanje stihova, doslovno zabilježeno u Barakovićevu zapisu pjesme *Majka Margarita*, a često nenaznačeno i zanemarivano u zapisima i

svake se strofe, kao u litanijskim zazivima, ponavlja isti priložak. Litanijska situacija uključuje prisutnost narativnih sastavnica u segmentima koji se izvode pojedinačno i izmjenjivanje takvog promjenljivog teksta s korlnim elementima, najčešće u formi pripjeva koje skupno izvodi zajednica. Tako se u ovoj pjesmi može govoriti i o refrenu ili pripjevu oblikovanom kao zaziv u vokativu: *Majko premila!*, (možda je prvotna verzija Kneževićeve strofe imala stalan pripjev), dok većina drugih Kneževićevih pjesama spjevanih u ovoj strofi ima iza svake strofe drukčiji priložak.

*Tebe vazda, o Marijo, hoću štovati,
tebe slaviti i fale ti vazda davati,
jerbo želim da me čuje
svak, i svak te časno štuje,
Majko premila! (nav. prema: Mihojević, 626)*

Osmerci su kod Kneževića, kao i kod starijih duhovnih osmeračkih distiha iz bratimske tradicije, simetrični (»trohaični«), a mala se cezura u petercima javlja nakon drugog sloga. Shema se strofe, dakle, sastoji od: 13 (8+5), 13 (8+5), 8, 8, 5 (2') slogova:

*Ter žalostan : tko bi stao | ovo : gledajući
tko P se ne bi : veselio | ovo : virujući,
gdi Bog čovik : učini se
i od Dive : porodi se
svita : stvoritelj.
svita : stvoritelj.*

Usmeni se književni poticaji mogu uočiti i u strukturi *Muke* čiji uvodni dio nosi naslov *Ponukovanje*. Autor ovdje iznosi poticaj predvodnicima liturgijskog čina da pobudno djeluju na emocije pučkih recipijenata, a dramska forma *Plača* ne predviđa izvedbu ovog uvoda kod javnog pjevanja.

I niz leksema koje Knežević rabi u svojim duhovnim pjesmama upućuje na povezanost s tradicijskim usmenoknjiževnim okruženjem. Folklorna situacija tužbalice i terminološka određenja arhaičnim usmenim izrazima u novijim se adaptacijama teksta gube. Spomen termina *bugariti* u Kneževićevu je opusu uočio Josip Kekez:

Muka gospodina našega Isukrsta i plač matere njegove složen od o. f. Petra Kneževića iz Knina (Mleci, 1759) sadrži glagol bugariti, dakako, s uobičajenim značenjem:

*Kad se Gospi svist povrati,
Oči sestram tad obrati,
Ter započe bugariti*

I naričuć govoriti:

– Ah moj Bože, jadna ti sam!

Sestre mile, tužna ti sam! (nav. prema: Kekez, 34 – 35)

U svojim je narativnim duhovnim stihovima Knežević pokazao i sklonost psihološkoj karakterizaciji likova koja je jedna od osobina poetike baladesknih tekstova, a osobito bugarščice u čijoj poetici razina psihološkog detalja igra vrlo važnu ulogu. U bugarščicama se, naime, radnja ne razvija radi pripovijedanja događaja, već se ove pjesme služe fabulom da bi što vještije psihološki iznijansirale izabrane motive, a unutrašnja proživljavanja likova istaknula na fabularnoj podlozi (Kekez, 21). Tako i Knežević, opisujući u pjesmi *Na Blagovist* temu koju su razradivali i novozavjetni pisci, nastoji psihološki detaljizirati nijanse emotivnih proživljavanja sudionika:

Kad poklisar s neba poslan k njojzi doleti,

strah joj niki sramežljivi srdce proleti.

a on snižno pokloni se

njoj, pak zatim proglasi se

ter joj govori: (...)

Knežević je jedan od hrvatskih pisaca koji dijeli sudbinu niza pučkih autora: kao autor pjesama čiji su tekstovi i napjev sačuvanih u svijesti puka kroz više stoljeća pao je u anonimnost, pjevači koji pjesme pjevaju uglavnom ne znaju ime tvorca njihovih stihova. No i to je još jedna poveznica s tradicijskom usmenom poezijom o čijem autorstvu danas ništa ne znamo.

4. Europske tendencije u književnosti 18. stoljeća i fenomen folklorizma

Oslon na arhaične usmene tradicije u stvaralaštvu Petra Kneževića i njegovih suvremenika nije bio tek ambijentalna značajka određena lokalnim prilikama i nedostatkom formalne naobrazbe u puku kojem su se prosvjetiteljski pisci obraćali. U europskim se zemljama tijekom 18. stoljeća javlja umjetnički stilski pluralizam čiji se raspon proteže od prosvjetiteljskog racionalizma i klasicizma do predromantičarskog sentimentalizma. Racionalizam se u nekim zemljama kronološki podudara sa sentimentalizmom, a oba su dio velikog civilizacijskog procesa prevrednovanja spoznajnih iskustava iz ranijih povijesnih etapa.

Najistaknutiji predstavnik teorije osjećaja kao metode spoznavanja svijeta i čovjeka, koja se zaraznim emocionalnim utjecajem proširila Europom bio je francuski mislilac, pisac i filozof švicarskog podrijetla Jean-

Jacques Rousseau (1712. – 1778.), potomak racionalizma čija se duhovnost oblikovala u kulturnoj klimi klasicističke i predromantičarske Europe te bitnije utjecala na temeljna kretanja u početku narednog stoljeća. Slična se gledanja po njemu često nazivaju i *rousseauizam*. Rousseau idealizira svijet »primitivnog«, »prirodnog« čovjeka i, u skladu s tim, cijeni pučke tradicije i postavlja zahtjev za vraćanjem prirodi i negiranje suvremene civilizacije pa je takvo gledanje najava romantičarskih idealizacija narodne kulture i umjetnosti. Rousseau je u djelu pod naslovom *Essai sur l'origine des langues (Esej o porijeklu jezika)* koje je posmrtno objavljeno 1781., a vjerojatno napisano nekoliko desetljeća ranije, iznio niz razmišljanja o tzv. primitivnom jeziku i njegovu podrijetlu. Kao jednu od karakteristika navodi da je on govorio ponajprije metaforama, jer smatra da su primitivni ljudi robovali svojim strastima (4. poglavlje). Takav je primitivni jezik bio manje artikuliran, bliži pjesmi od pravog verbalnog jezika, a za izražavanja istog entiteta u različitim aspektima i odnosima korišteni su sinonimi. (Eco 1997, 107)

S najavom novih romantičarskih kretanja koja će u književnostima naroda srednje i jugoistočne Europe jače ekspanzirati početkom 19. stoljeća, javlja se i osobit interes za tradicijske narodne oblike koje je kultura obrazovanih dotada zanemarivala i pokušaj da se oni transformiraju, te da umjetničke tvorevine ruralnih sredina postanu što prihvatljivije građanskom ukusu. Tu se nalaze začeci fenomena folklorizma. Iako je folklorizam složen i slojevit kulturni fenomen koji se očitovao u različitim kulturnim sferama, najkraće bi se mogao definirati kao primjena usmenoknjiževnih sastavnica s drukčijom, promijenjenom funkcijom.⁶ U različitim su se povijesnim razdobljima razlikovale funkcije usmenoknjiževnih elemenata izvan izvornog izvedbenog konteksta.

Folklorizam je pojava koju istovremeno uvjetuju fenomeni produkcije i recepcije. Kako se počeci ove pojave podudaraju s počecima intenzivnoga socijalnog preslojavanja u nizu europskih zemalja, u njima je istovremeno istaknuta potreba za očuvanjem tradicijskih oblika i želja da se oni prilagode novim i drugačijim okolnostima. Sredinom 18. stoljeća među obrazovanim pripadnicima građanskog društva još je zbog intenzivne optjecajne prisutnosti tradicijskih oblika postojala svijest o emocionalnim učincima koje umjetničke forme tradicijskih kultura postižu kod njenih dionika. Kneževićeva je poezija izraz te svijesti.

⁶ Njemački folklorist Hermann Bausinger smatra da je za folklorizam bitno *da se određeni fenomeni narodne kulture prikazuju izvan svojih izvornih sidrišta, s novim funkcijama i novim svrhama, da se pojave koje su živjele u lokalnom i regionalnom okviru i imale svoje uže funkcije, izdvajaju iz tog okvira, mijenjaju i podvrgavaju novim funkcijama.* (Bausinger, 5)

Jedan od ciljeva »reformatora narodne kulture«, od vremena njihove pojave krajem srednjeg vijeka, bio je da se napjev i tekst u auditivnoj izvedbi ukorijene u svijest puka. Taj su put naznačili svojom poezijom još talijanski franjevački autori Jacoppono iz Todija i Toma iz Celana nasljeđujući melodijske obrasce mediteranske folklorne tradicije. Kod naših prosvjetiteljski i racionalistički usmjerenih autora 18. stoljeća pragmatička, utilitarna funkcija duhovne lirike integrirala je estetiku i retorički potencijal tradicijskoga usmenog baladesknog pjevanja uz pripjeve i ponavljanje koji su bili imanentni usmenoj transmisiji poetskih tekstova u njihovu prirodnu okruženju i prvotnoj obrednoj funkciji lirike sa školnički usvojenim versifikacijskim oblicima antičkih i zapadnih književnosti. Posljedica je toga nova versifikacijska forma, Kneževićeva strofa, koja se uz osobit napjev pjeva i do naših dana, a koja posjeduje svoj izvorni estetski potencijal i vrlo učinkovito dodiruje doživljajni svijet pučkih recipijenata kojima se izravno obraća.

5. Folklorizam i komunikološke osobitosti Kneževićeve poezije

Kneževićev je folklorizam rafiniraniji od Babićeva i Kačićeva. On selektivno prihvaća samo one aspekte tradicijske usmene izvedbe koji su prihvatljivi njegovu osobnom estetskom osjećaju. Za razliku od Babića i Kačića koji su kao pučki obrazac preuzeli osmeračku, odnosno deseteračku silabičku versifikacijsku formu, Knežević svoje stihove gradi dijelom na poznavanju klasične i europske versifikacije, a dijelom na starijoj domaćoj tradiciji osmeračkoga duhovnog pjesništva te folklornoj baladesknoj tradiciji bugarsčica koja u njegovo vrijeme doživljava svoje završne dane. Istovremeno je duboko svjestan pragmatične učinkovitosti folklornih oblika na tradicijsku kulturnu sredinu koja je danas teže prepoznatljiva za književnog povjesničara. U njegovu se poetskom postupku može iščitati i želja da se poezijom svjesno djeluje na podsvjesne slojeve recipijenata, da se transformiraju njihovi arhaični mitovi, a emocionalno-sanjalačka dimenzija usmjeri prema željenom kršćanskom cilju. Usmene su tradicije bile najuže povezane uz predkršćanske obredne forme te je to odbijalo barokne i prosvjetiteljske duhovne pjesnike od njihovih tekstova. No kako su ti isti autori uočavali antropološku i psihološku učinkovitost obrednih i običajnih situacija u kojima su ti tekstovi bili izvođeni, oni su u postojeće predkršćanske obredne elemente integrirali kršćanske tekstualne poruke (npr. melodija i ples u Babićevoj *Poskočkoj pjesmi Gospi*).

Kneževićeva se produktivnost u stvaranju novih versifikacijskih oblika očituje u postupku adaptacije ritmičkih sastavnica tradicijskih balada (a ritam je ona sastavnica koja je zajednička glazbi i poeziji), a ta je

adaptacija bila povezana s apeliranjem na osjećajnost pučkih recipijenata na tragu sentimentalističkih i predromantičarskih tendencija koje se nešto ranije prvi puta javljaju u europskim misaonim i estetskim tijekovima, ali su bile i dio pučkih nabožnih tradicija. Ova transformacija tradicijskih usmenih folklornih formi važna je za komunikološku dimenziju izvedbenog čina i bila je jednim od najizraženijih razloga recepcijske prihvaćenosti i dugotrajne opstojnosti Kneževićeve poezije.

Komunikologija opisuje semantički šum kao smetnju u priopćavanju koja može izmijeniti recepciju poruke u smjeru različitom od autorske intencije. Komunikološka su istraživanja prenošenja estetske poruke pokazala kako valja pronaći složeniji kôd da bi se opasnost od šuma što više smanjila. Kako kôd utvrđuje repertoar znakova koji će se koristiti pri prenošenju poruke, on omogućuje pošiljatelju alternativni izbor unutar tog repertoara (Eco 1973, 26). Učinkovitost poetskog teksta, sposobnost da pjesma među recipijentima izazove estetsko zadovoljstvo, ovisit će i o pjesnikovoj sposobnosti da uspostavi pravu ravnotežu između složenosti kôda kojim je oblikovana struktura pjesme i sposobnosti recipijenata da prihvate novine koje poruka donosi.⁷

Izravan postupak pjevanja kršćanskoga religioznog teksta na folklorne melodije kojim su se služili barokni hrvatski kajkavski autori poput Krajačevića i Muliha, ali i Kneževićev prethodnik iz Dalmacije Toma Babić, gledajući iz komunikološke perspektive, mogao je reaktualizirati pretkršćanski religiozni senzibilitet uz kojeg su ti tekstovi bili povezani, a to religiozni pisci nisu željeli. Shvati li se folklorni sinkretizam kao složeni sustav čije se sastavnice nalaze u neprekidnoj interakciji, intervencija koja je tekstualni segment uklanjala, a melodijski prihvaćala bez ikakvih transformacija ali s novom funkcijom, prihvaćala je, premda nenamjerno, i dio dodatnih semantičkih obilježja usmenih književnih oblika jer tradicijske usmene forme nisu bile asemantičke, lišene značenja, već su za pripadnike zajednice unutar koje su živjele bile izrazito obilježene konotativnim značenjima.

Petar Knežević je zapazio da bi doslovno prihvaćanja folklorne forme uključilo i njen semantički potencijal koji upućuje na primarnu obrednost tekstova pa on uvodi složeniji kôd kroz nove metričke i melodijske obrasce i tako gradi specifičnu novu strofu koja je zapravo adaptacija starih folklornih usmenih oblika. Tako razara semantički potencijal for-

⁷ Abraham Moles ističe da se sugestivna moć poezije podjednako temelji na njejoj semantičkoj strukturi i estetičkoj formi te naglašava postojanje interferentnih procesa između složenosti poruke u njenim različitim dimenzijama: estetičkoj, emocionalnoj i semantičkoj. Pritom rabi termin »kapaciteta za složenost« primatelja i dovodi ga u suodnos sa stupnjem složenosti same poruke (Moles, 149–153).

me usmenih balada i poskočica koji može asociirati na pretkršćanska značenja, udovoljava recepcijskom očekivanju i stari pretkršćanski obredni kontekst nadomješta novim vjerničkim izrazom. Stoga je postupak modifikacije, promjene folklornih obrazaca koji primjenjuje Knežević u svojoj poetici adaptirajući tradicijske versifikacijske forme očuvao manju količinu informacija iz starijeg folklornog sustava. Kako čvrsti folklorni obrasci nisu potpuno dezintegrirani, već tek neznatno stilizirani i preoblikovani, njihov imanentni semantički potencijal još je uvijek bio dostatan za izražavanje autorove usmjerenosti na recepciju i čuvanje fatičke funkcije folklorizirane poruke koja je, prema opisima Malinowskog i Jakobsona (Jakobson, 293), onaj aspekt komunikacijskog procesa koji je usmjeren na uspostavljanje kontakta, zaokupljanje pozornosti recipijenta na poruku i sam komunikacijski čin, provjeravanje ispravnosti priopćajnog kanala i produženje komunikacije. Ovo je jedno od mogućih objašnjenja dugotrajne opstojnosti njegovih pjesama u usmenom izvedbenom obliku.

Višestoljetno usvajanje folklorizirano pjevanih vjerskih sadržaja kroz emotivne sfere i sanjalačku razinu svijesti dovodilo je do duboke kulturološke integracije njihovih sadržaja, kako u osobni, tako i u kolektivni habitus te je utjecalo na neke specifičnosti same kulture, oblikujući i dvije unutarnje osi presudne za pojedince koji joj pripadaju: ljudsku vertikalu između misli i osjećaja, racionalnog i emocionalnog pristupa vanjskim pojavnostima i horizontalu koja usklađivanjem pjevanja, ritma i izgovora naizust usvojenih tekstova pjesama povezuje i harmonizira pojedinca sa zajednicom.

Literatura

1. Baraković, Juraj: *Vila Slovinka* u knjizi: Zoranić – Baraković *Planine – Vila Slovinka* PSHK 8, MH, Zora, Zagreb, 1964.
2. Bausinger, Hermann: Folklorismus in Europa (Eine Umfrage), *Zeitschrift für Volkskunde*, 65, Stuttgart, 1969.
3. Banov-Depope, Estela: Usmena književnost i kulturni dodiri na Kvarneru, *Riječ, časopis za filologiju* br. 1 / 8., HFD, Rijeka, 2002., 127. – 141.
4. Bogišić, Rafo: *Književnost bosansko-hercegovačkih franjevacu u hrvatskoj književnoj matici* u: *Zrcalo duhovno : književne studije*, Hrvatska sveučilišna naklada Zagreb, 1997.; str. 181. – 196.
5. *Bosanski franjevci*, priredio i predgovor napisao Marko Karamatić, Erasmus naklada, Zagreb, 1994.
6. Bošković Stulli, Maja: *O folklorizmu*, u: *Usmena književnost nekad i danas*, Prosveta, Beograd, 1983., 207. – 249.
7. Bošković-Stulli, Maja i Zečević, Divna: *Usmena i pučka književnost* u: *Povijest hrvatske književnosti* 1, Liber – Mladost, Zagreb, 1978.

8. Božićković, Juraj: *Život i rad fra Petra Kneževića. (1702.–1768.), Grada za povijest književnosti hrvatske*, knjiga X., Zagreb, 1927., 149. – 162.
9. Eco, Umberto: *Kultura, informacija, komunikacija*, Nolit, Beograd, 1973.
10. Eco, Umberto: *The Search for the Perfect Language*, Fontana Press, London, 1997.
11. Fortis, Alberto: *Put po Dalmaciji: priredio i predgovor (V.–XXIV.) napisao Josip Bratulić, (naslov izvornika: Viaggio in Dalmazia dell'abate Alberto Fortis Venezia, 1774. god)* Globus, Zagreb, 1984.
12. Jakobson, Roman: *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd, 1966.
13. Kačić Miošić, Andrija: *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Knjižnica zbornika »Kačić«, Mongrafije, dokumenti, grada... br 11, Split, 1983.
14. Kekez, Josip: *Bugaršćice, Starinske hrvatske pjesme*, Književni krug, Split, 1978.
15. Knežević, Petar: *Muka Gospodina našega Isukrsta i plač Matere Isusove*, Vrlika, 1997.
16. Kosor, Karlo: Izdanja Kneževićeva »Gospina plača«, *Kačić*, Split, 1974., 171. – 186.
17. Krčelić, Baltazar Adam: *Annuae ili Historija 1748–1767*, Zagreb, 1952.
18. Mihojević, Josip: *Bogorodica u hrvatskom pjesništvu : od 13. stoljeća do kraja 19. stoljeća*, KS, Zagreb, 1994.
19. Mihojević, Josip: *Dubovno pjesništvo 18. stoljeća u Bosni i Dalmaciji u: Dani Hvarskog kazališta* knjiga XXI., Hrvatska književnost 18. stoljeća – tematski i žanrovski aspekti, Književni krug Split, 1995., 46. – 74.
20. Moles, Abraham: Analiza struktura pjesničke poruke na različitim nivoima senzibiliteta (Informacioni vid problema jedne poetike), u: *Estetika i teorija informacije*, ur. Umberto Eco, Prosveta, Beograd, 1977. 147. – 169.
21. Ritig, Nives: Uz jednu diskusiju o folklorizmu *Narodna umjetnost* Zagreb, 1970., 17. – 25.
22. Slamnig, Ivan: *Disciplina mašte*, MH, Zagreb, 1965.
23. Slamnig, Ivan: *Hrvatska versifikacija : Narav, povijest, veze*. Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1981.
24. Slamnig, Ivan: *Glasovne figure u bugaršćicama* u: »Tropi i figure« *Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – Zbornici*, ur. Živa Benčić, Dunja Fališevac, Zagreb, 1995., 385. – 397.
25. *Zbornik o Tomi Babiću : zbornik radova sa znanstvenog skupa »Fra Toma Babić i njegovo vrijeme«*, Skradin – Visovac, 26.–27. listopada 2001., gl. ur. Alojz Jembrih, Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić« Sibenik, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Sibenik – Zagreb, 2002.

SUODNOS POETIKA USMENE I PISANE KNJIŽEVNOSTI U KNEŽEVIĆEVOJ POEZIJI

Sažetak

U radu se s književnopovijesnog, kulturološkog, poetičkog i komunikološkog motrišta analizira poetski opus Petra Kneževića (1702 – 1768). Receptijski horizonti sredine u kojoj je Knežević djelovao određeni su dominacijom tradicijske kulture koja je zahtijevala da se autori prilagode estetičkim i poetičkim kanonima

tradicijske usmene književnosti. Fenomen folklorizma, prisutan i u tekstovima izrazite prosvjetiteljske intencije drugih hrvatskih pisaca i pjesnika ovog razdoblja namijenjenim najširoj recepciji, jedno je od obilježja Kneževićevih stihova koje se sagledava u kontekstu šireg europskog kulturnog procesa obnove narodne kulture.

Pjesnički su tekstovi Petra Kneževića istovremeno uvjetovani poetičkim zakonitostima usmene i pisane književnosti jer su već u trenutku nastanka bili namijenjeni pjevanju i javnoj izvedbi auditivnim putem, a ne individualnom čitanju, pa se autor u njima svjesno poslužio retoričkim i poetičkim postupcima usmjerenim izazivanju čuvstava koja su, osim primarne religiozne funkcije, imala i estetsku dimenziju. Pitanje estetske komponente pučkog duhovnog pjesništva u Kneževićevim se stihovima dovodi u suodnos s poetikom tradicijskih usmenih lirskih oblika, osobito baladnih formi bugarsčica koje tijekom 18. stoljeća postepeno nestaju iz usmenog optjecaja.

Raznovrsnost versifikacijskih postupaka svjedoči o adaptaciji klasičnih oblika, franjevačkim uzorima koji su oblikovali europsku duhovnu tradiciju, ali i o izvornim oblicima koji se nadovezuju na stariju hrvatsku anonimnu tradiciju osmeračkog duhovnog pjesništva te na pjesnikove neposredne prethodnike – Jurja Barakovića i Tomu Babića. Posebna se pozornost posvećuje Kneževićевой strofi koja se sagledava kao folklorističko preoblikovanja i sinteza sastavnica hrvatske bugarsčičke tradicije i pučkog osmeračkog duhovnog pjesništva.

Ključne riječi: folklorizam, prosvjetiteljstvo, versifikacija, bugarsčica, poetika, Petar Knežević.

THE INTERFERENCE BETWEEN POETICS OF ORAL AND WRITTEN LITERATURE IN THE POETRY OF PETAR KNEZEVICH

Summary

The poetry of Petar Knezevich (1702 – 1768) is in the paper analysed from literary, historical, cultural, poetical and communicological point of view. The horizon of reception in the environment where Knezevich worked was determined by the domination of traditional culture which expected from authors to accept aesthetical and poetical norms of traditional oral poetry. The phenomenon of folklorism, which is also present in the intentions and texts of other Croatian poets and writers of Enlightenment period which were directed toward the widest public, is one of the characteristics of verses written by Peter Knezevich which is in the article viewed in the context of wider European cultural process of reform of the popular culture.

The poetry of Peter Knezevich is in the same time determined by the poetical conventions of oral and written literature because of the fact that from the time of composition was directed toward singing and public performance and not to individual reading, so the author consciously used rhetorical and poetical resources directed to induce emotions which, beside primary religious function, had also aesthetical dimension. The question of aesthetical component of popular spiritual poetry in the verses of Peter Knezevich is connected with poetics of traditional oral lyric forms, especially ballads in long verse (called *bugarschice*) which during 18th century slowly disappeared from the oral performance.

Different versificational forms are adaptation of classical forms, franciscan examples which formed European spiritual tradition, but also of original forms which are built on older Croatian anonymous tradition of octosyllabic spiritual poetry and of antecedents of poet: George Barakovich and Thomas Babich. The especial attention is paid to the original Knezevich's strophe which is viewed as a folkloristical transformation and synthesis of elements of the Croatian baladesc tradition and popular spiritual octosyllabic verse.

Key words: folklorism, Enlightenment, poetics, versification, baladesc tradition (*bugarstbica*), Peter Knezevich.

Hrvojkja Mihanović-Salopek

DUHOVNO HIMNODIJSKO PJSNIŠTVO FRA PETRA KNEŽEVIĆA

Izvorni znanstveni članak
UDK 821.163.42(091)
783(497.5)(091)

Jedan od najsnažnijih utjecaja na području stvaranja crkvene himnodije diljem cijele Dalmacije i Hercegovine ostavio je fra Petar Knežević, krsnim imenom Pavao¹ (Kapitul kod Knina 1701. – Sinj, 1768.).² U suglasju s franjevačkom stopljenošću s životom naroda u kojem djeluju, Knežević je poput himnodičara fra Tome Babića, autora zbirke *Cvit razlika mirisa duhovnoga* tiskane prvi put u Mlecima 1726., stvarao himnodijske pjesme pod presudnim utjecajem metode oponašanja usmene narodne pjesme. Ili drugim riječima možemo naglasiti: da bi njegove pjesme bile bliže narodnim potrebama i shvaćanju običnih vjernika fra Petar je pjevao »narodnim načinom«. U franjevački red Knežević je stupio 2. lipnja 1720. na Visovcu. Filozofiju i teologiju svršio je u Sibeniku, a kao što sam Knežević spominje učiteljem mu je bio fra Jeronim Filipović iz Rame. Godine 1728. za vikara-provincijala Šimuna Tomaševića, Knežević postaje propovjednik u Makarskoj. Nakon razdiobe Provincije Bosne Srebrne 1735. vršio je različite službe u novoosnovanoj Provinciji sv. Kaja (tj. današnjoj Provinciji presvetog Otkupitelja). Bio je učitelj sjemeništaraca, dva puta definator Provincije, gvardijan sinjskog samostana i kustod Provincije. U duhu crkvenog prosvjetiteljstva Petar Knežević je imao veliku ulogu na prosvjetnom polju u redodržavi Presvetog Otkupitelja. Brinuo se posebice oko usavršavanja i podizanja kvalitete franjevačkog školstva, te se u njegovo vrijeme ističu »Studium generale prvog

¹ Podatak da je fra Petrovo krsno ime bilo Pavao, a krstio ga je opat Luka Bartolazzi (Bartulačić) 19. ožujka 1701. u Kninu preuzet je prema radu F. Stanka Petrova, *Gdje se rodio fra Petra Knežević?* Obzor, LXXX, br. 190, str. 2, Zagreb, 18. VIII. 1940.

² O Kneževićevom životopisu razilaze se mišljenja istraživača, te Juraj Božitković navodi druge podatke o Kneževićevom rođenju i smrti u svom članku: *Život i rad fra Petra Kneževića (1702.–1768.)*, Grada za povijest književnosti hrvatske, knj. X., str. 149–162, Zagreb, 1927.

razreda« u Šibeniku, a »drugog razreda« u Makarskoj, gdje se zalagao oko osnutka »studii provincialis«. ³ U razdoblju tuđinskih, posebice talijanskih pritisaka, Knežević je posebnu brigu posvećivao njegovanju hrvatskog materinskog jezika u redodržavi, te je potpisao zakonsku odredbu donesenu na redodržavnoj franjevačkoj skupštini u Sinju, 15. lipnja 1749. Tom se odredbom naređuje da oci učitelji imaju naučiti učenike pisati u materinskom jeziku, a klerici koji ne znaju pisati materinskim jezikom ne smiju biti obučeni, niti zaređeni za svećenički stalež. Posljednje godine svog života Knežević je proveo u sinjskom samostanu kao voditelj crkvenoga pjevanja i upravitelj kora. Fra Ivan Marković opisuje u djelu *Gospa Sinjska*⁴ milost blage smrti koju je na zagovor Bogorodici doživio Petar Knežević: umro je u subotu 18. lipnja 1768. dok su fratri na Večernjoj molili litanije Gospi i pjevali *Tota pulchra (Sva si lijepa o Marijo)*.⁵ Premda je Kneževićev rad bio višestruko razgranat na područje školstva, prosvjetiteljstva, vjerskog, didaktičnog i organizacijskog rada, njegov lik ostavlja najjači utjecaj u narodnom pamćenju i književnoj povijesti upravo po njegovim himnodijskim stihovima.

Kneževićeve himnodijske pjesme dijele se na didaktično-katekizamske ili katehetske pjesme, na himničke prepjeve, a u najvećem su broju prisutne prigodne pjesme posvećene Bogorodici i njenim proslavljenim svetištima, pa potom i raznim drugim svecima.

Potrebama himnodije autor je posvetio više svojih djela: *Pisme duhovne razlike*, drugo izdanje Mleci, 1765.;⁶ *Duhovna pivka*, Venecija 1759.

³ Podatak preuzet prema radu J. Božićkovića, *Život i rad fra Petra Kneževića*, Ibid. str. 152–153.

⁴ Prvo Markovićevo izdanje tiskano je u Zagrebu 1886., a drugo također u Zagrebu 1899.

⁵ Isti podatak o Kneževićevoj milosrdnoj blagoj smrti svjedoči i nepoznati priređivač Kneževićeva izdanja prijevoda poslanica i evanđelja preko cijele godine *Pistole i evanđelja* Mleci, 1773.

⁶ U raritetima NSK u Zagrebu Bibliografija izdanja Petra Kneževića sadrži i jedno ranije izdanje pod nazivom *Pisme duhovne razlike. Sastavljene od o.f. Petra Knexevičia, iz Knina, reda s.o. Franceska. U Mletzih, Po Scimmunu Occhi, 1756.* pod signaturom R II C-8-65. Međutim, danas taj primjerak nije moguće naći, već samo drugo izdanje objavljeno 1765. Ipak iz bibliotekarskog opisa izdanja NSK možemo uočiti da se radi o dva izdanja, jer primjerak iz 1756. sadrži opseg stranica XII+ 195, dok primjerak iz 1765. sadrži XVII-195, i nekoć se nalazio pod signaturom 193.206. U Franjevačkom samostanu u Makarskoj pohranjeno je samo izdanje iz 1765. Neko vrijeme se pretpostavljalo da bi se autorskom radu Petra Kneževića moglo pridružiti i izdanje pokorničkih pjesama *Pisme duhovne*, iz 1750. (tiskano po udovici Ivana Weicza u Zagrebu, danas pohranjeno pod sign. R II E-16 – 38), na temelju kojega su oci kapucini obavljali misije po Lici i Krbavi. Međutim, nakon uvida u to izdanje možemo uočiti da tu nema Kneževićevih pjesama, slična je jedino uobičajena tematika pjesama o četiri posljednje čovjekova stvari, te danas sa sigurnošću možemo odbaciti udio Petra Kneževića u nastanku navedene zbirke.

i najpoznatiji pasionski spjev *Muka Gospodina našega Isukrsta i plač matere njegove*, 1. izdanje 1753. Također, pojedine pjesme nalazimo i na kraju zbornika *Pistole i evanđelja*, Mleci, 1773. objavljenog nakon autorove smrti. U franjevačkom samostanu u Sinju sačuvana su i *Dva iluminirana kantuala fra Petra Kneževića* (prvi je završen u lipnju 1767., a drugi u listopadu 1767.) koji svjedoče o autorovom skladateljskom radu. Kantuale je prvi zapazio još u prošlom stoljeću etnomuzikolog Franjo Ksaver Kuhač, te je harmonizirao i preradio Kneževićevu izvorno dvoglasnu misu pod imenom *Missa u Hrvatski Jezik za četveroglasni muški zbor* i objavio 1881. pod nazivom *Hrvatska misa u čast sv. Ćirila i Metoda od o. Petra Kneževića*, uz novčanu potporu biskupa J. J. Strossmayera. O Kneževićevim kantualima pisao je Ivan Ocvirk,⁷ a u novije vrijeme o glazbenoj djelatnosti Petra Kneževića pisao je Miho Demović,⁸ ustanovivši da se Knežević uspješno bavio i kompozitorskim glazbenim radom, te da su oba spomenuta kantuala dokazano pisana Kneževićevom rukom. Jedan izbor iz sinjskih kantuala (16 misa, i liturgijske himne dva *Tantum ergo*, *Salve Mater Salvatoris*, *Salve Regina*) sadrži i rukopisni Kneževićev kantual pohranjen u franjevačkom samostanu na Visovcu.

Pored tih liturgijskih skladbi, Knežević je iznimno mnogo radio na sastavljanju tekstova hrvatskih crkvenih pjesama i prepjeva himana, te njegov prosvjetiteljski i stvaralački rad predstavlja nezaobilazan dio hrvatske crkvene himnodije 18. stoljeća. Kneževićev je jezik jednostavan, blizak narodnom shvaćanju i utemeljen je u svim objavljenim djelima na jeziku ikavske štokavštine.

U zbirci *Pisme dubovne razlike* pjesnik nije usustavio čvrstu kompoziciju i redosljed pjesama prema liturgijskom i potom paraliturgijskom izboru, niti prema kalendaru crkvene godine, već ih je poredao kronološki, tj. onim redom kojim ih je spjevao. Taj podatak vidljiv je ne samo iz kompozicijskog pregleda zbirke, već i iz pjesnikove napomene u poglavlju *Stioče pripoljubljeni* u kojoj govori o poretku pjesama: »i tako kako bi koju u kakvoj prigodi sastavio, tako se i nahode.«

Ako polazimo od liturgijskoga načela, uočavamo da najužu povezanost s liturgijskim pjevanjem iskazuju Kneževićevi prepjevi himana: *Zdravo zvizdo mora* (*Ave maris stella*); *Stvorče svojju spomeni se* (*Memento rerum Conditor*); *Koga zemlja zvizde more* (*Quem terra pontus aethera*); *Zdravo zemlje sve kraljice* (*Salve Regina*); *O Divica svih kraljice* (*O gloriosa Virginum*);

⁷ Ivan Ocvirk, *O Petar Knežević i dva kantuala Franjevačkog samostana u Sinju*, Sveta Cecilija, XVII., br. 4, str. 111–114, Zagreb, 1923.

⁸ Miho Demović, *Pitanje autorstva skladbi Kneževićevih kantuala*, Kačić, god. XVI, str. 193–214, Split, 1984.

O jezice prislavnoga (Pange lingua gloriosi); Sakramenat ovi (Tantum ergo); Vazmenoj svadbi nek svak fale dade (Victime paschali); Dojdi Duše naš prisveti (Veni sancte Spiritus). Iako je u pojedinim prepjevima Knežević nastojao zadržati klasičnu strukturu i klasični ritam latinskog originala (kao npr. *Vazmenoj svadbi* oblikuje u strukturi safine strofe, a *Zdravo zvijezdo mora* dosljedno prenosi jampski intoniranim šestercima složenim u katrene s ukrštenom rimom), ipak je manira pjevanja narodnim načinom udaljila Kneževićeve prepjeve u pogledu pjesničke strukture od klasičnog oblika latinskih himana. Međutim, u pogledu semantičkog prenošenja teološkog sadržaja himana, Knežević precizno prenosi smisao latinskog izvornika.

Pored toga Knežević je, u duhu stvaranja glagoljaške tradicije, spjevao mnoštvo pjesama samostalne pjesničke inspiracije, pogodne za pjevanje pod tihim misama i namijenjene paraliturgijskoj uporabi. Da bi olakšao glazbenu uporabu pojedinim vlastitim tekstovima Knežević se služio postupkom kontrafakture. Na više mjesta Knežević je napisao oznake pjevačima kako će pojedine tekstove popijevki pjevati na melodiju poznatog koralnog napjeva, kao npr. *Zdravo Majko slavna* pjeva se na način *Ave maris stella*; *Poprvka na Uskrs* kao *Victime paschali*; *Majko prislatka Divoce Marijo* na način *Iste confesor* itd.

U duhu didaktično-prosvjetiteljskih nastojanja iz razdoblja crkvenog prosvjetiteljstva u 18. stoljeću, Knežević je ispjevao znatan broj didaktično-katekizamskih pjesama. Svrha tih pjesama je bila da jednostavnim narodnim načinom pouče narod u temeljnim kršćanskim istinama i nauku crkve, te da zagovaraju moralni način života. Kao tipičan primjer poučne moralističke pjesme o grijehu i smrti i ostatak omiljene barokne pokajničke motivike koncentrirane oko načela »Quattuor hominum novissima« (četiri posljednje čovjekove stvari: smrt, posljednji sud, pakao i raj), možemo izdvojiti Kneževićevu pjesmu *Opomena karstjaninu* (4. pjesma, str. 9–10). U pjesmi se razvija motivika zastrašujućeg prikaza raspada čovjekove tjelesnosti poslije smrti i intenzivira sjećanje na prolaznost (s motivom »Memento mori!«). Svrha pjesme je bila da dojmljivim, nerijetko i jezivim vizualnim prikazom apstraktnih eshatoloških tema, trgne slušateljstvo iz letargije i potakne na pokajanje i ispovijed. U navedenoj pjesmi stihovi su se približili narodnom izrazu, ali i duboko dojmili svoje slušateljstvo, te su dugo nakon Kneževića ostali zapisani u narodnom sjećanju. Dokaz ove tvrdnje pronalazimo u činjenici da istu Kneževićevu pjesmu (*Opomena karstjaninu*), neznatno izmijenjenu i pod nazivom *Molitvica* pronalazimo u tipkopisu zbirke Jeronima Šetke *Zbornik hrvatskih narodnih pobožnih pjesama* (pohranjen u Arhivu HAZU). Odras navedenih makabričnih kasnobaroknih refleksija o prolaznosti, neznatnosti i smrtnosti čovjekova života pronalazimo i u pjesmi *Spomeni se posljednji tvoji* s čestim motivom nepredvidivosti smrti:

*Ništa nije što me straši
Nego samo daš^t umriti
Al me jošter više plaši
Ne znaw kad to može biti.*

(pjesma br. 42, str. 93)

Posredstvom narodnog prijenosa veliki je broj Kneževićevih pjesama došao i do zbirke splitskog kanonika Matije Čulića *Pisne duhovne različne sastavljene od niki mnogo poštovano carkovnjakov*, Mleci 1805. Komparacijskim postupkom Ante Crnica je ustanovio čak 34 Kneževićeve pjesme u Čulićevoj zbirci.⁹ Čulić prenosi Kneževićeve pjesme o svim Gospinim svetištima, osim pjesme na čast splitske Gospe od Zdravlja zbog onovremenog spora između samostana Gospe od Zdravlja i splitskog kaptola kome je Čulić pripadao. Prenoseći pjesme iz *Cvita* fra Tome Babića (*Zdravo tilo Isusovo*) i glasovitu božićnu odu *Veseli se Majko Božja* Petra Kneževića, Petar Jurić iz Rupa sastavlja metodom himnodijskog prijenosa svoj izbor pjesama u zbirci *Način pravi kako karstiani imadu Boga moliti*, Mleci 1763. Nedugo nakon Kneževićeva života i djelovanja *Veseli se Majko Božja* postaje i sastavni dio molitvenog priručnika s pridruženim glagoljaškim pjesmama pod nazivom *Četiri jutarnje to jest božićna, vodokarstna, vazmena i martacka*, tiskana kod Šimuna Cordella u Mlecima 1794. (pohranjena u Arhivu HAZU, sign. R-107). Od svih usvojenih Kneževićevih pjesama *Veseli se Majko Božja* je najraširenija i danas nema pjesmarice crkvenih ili duhovnih pjesama u koju ova pjesma nije uvrštena.

Iz cjelokupna Kneževićeva rada, a posebno iz zbirke *Pisne duhovne razlike*, očituje se posebna pjesnička inspiracija posvećena Djevici Mariji. Ako analiziramo ritmičko-oblikotvornu strukturu ili ukrasni način Marijine deskripcije, ili snagu pjesnikove afektivnosti dolazimo do zaključka da su marijanske pjesme najdojmljivije.

U Kneževićevim stihovima preteže osmerac, a u pojedinim tekstovima pronalazimo i složenije klasične strukture. Safinu strofu pronalazimo primjerice u pjesmama *O Divo slavna, Ti si rajska dika*, te u drugoj pjesmi na Božić *Ako je tkogod kad radostan stao*, potom u *Popjevki za krunjenje Majke Božje na Dobromu prid Splitom*, u pjesmi *Majko prisladka Dvice Marijo* i druge iz zbirke *Pisne duhovne razlike*. Pjesnik safinu strofu vješto tvori sa strukturom od tri jedanaesterca i završnim petercem. Asklepiadske strofe pronalazimo u pjesmi *Za veću slavu Majke Božje* (koja

⁹ Ante Crnica, *Pjesme O. Petra Kneževića u zbirci kanonika Čulića*, Nova Revija, XVIII., br. 5-6, str. 391-398, Makarska, 1939.

se pjeva na napjev *Sanctorum meritis*), u pjesmi *Na blagovist - Ako tkogod ima želju veseliti se*, a struktura strofe sastoji se od tri dvanaesterca ili trinaesterca i jednog osmerca. Također nailazimo i na zanimljivu strukturu koja kombinira safinu i asklepiadsku strofu u pjesmama *Tebe vazda o Marijo hoću štovati*, *Veseli se Majko Božja* iz zbirke *Pisme duhovne razlike*, a sastoji se od dva trinaesterca, dva osmerca i završnog peterca. Poznato nam je iz Kneževićeve biografije, da je pjesnik svoje čudesno ozdravljenje od gubitka vida pripisivao svom zavjetu Gospi Sinjskoj, što opisuje Juraj Božićković.¹⁰ Taj događaj opisuje i sam Knežević u stihovima pjesme *Majki primiloi Mariji na poklon*, s početnim stihovima – *Tebe vazda, o Marijo hoću štovati*. Svoju bolest Knežević je prihvatio sa zadivljujućom strpljivošću:

*Al' ne žalim što ne mogu,
Nego dajem fale Bogu
Kad sam pišuć oslipio
Pismu tvoju, o Marijo.*

Jedinstveni doživljaj ozdravljenja pjesnika je nadahnuo da kroz stihove neprestano opjevava Mariju:

*Vid buduć mi povratila
Majka slatka i primila
Sad joj veću dužnost imam
Zato pismu preuzimam.*

Brojni autorovi stihovi govore o Mariji kao pjesnikovom omiljenom motivu inspiracije, npr.: »Ne mogu se nasititi, od Marije besiditi.« Knežević je tijekom svog redovničkog života imao poseban zavjet pobožnosti Bogorodici, te se u duhu učenja sv. Ljudevita Grignon de Montforta (1673.–1716.) nazivao »Marijinim robom«, stoga ga fra Jeronim Šetka opravdano naziva Gospisnim pjesnikom.¹¹ U pjesmi *Klanjam ti se o Marijo* (u kojoj se obraća Gospi Sinjskoj) Knežević iskazuje svoje posvećenje Mariji:

*Tvoj se vičnji rob naziva,
I prid tobom tle celiva.*

Većina pjesama u zbirci *Pisme duhovne razlike* posvećena je brojnim marijanskim svetištima u Hrvatskoj (Gospi Sinjskoj, Gospi Visovačkoj,

¹⁰ Juraj Božićković, *Život i rad fra Petra Kneževića (1702.–1768.)*, Grada za povijest književnosti hrvatske, knj. X., str. 149–162, Zagreb, 1927.

¹¹ Jerolim Šetka, *O. Petar Knežević*, Sinjska spomenica 1715.–1965., str. 297–306, Sinj, 1965.

Gospi od Zdravja u Splitu, Gospi od Pojišana u Splitu, Gospi na Dobrome prid Splitom, Gospi zadarskoj, šibenskoj, skradinskoj, kninskoj, Gospi od Skalica prid Omiškom, Gospi od anđelaha kod Assiza, Gospi loretskoj i trsatskoj itd.), a opjevane su sve Bogorodičine vrline i sve teološke dogme o Mariji. U pjesmama o Marijinim blagdanima opjevane su Marijine karakteristike: Bezgrešno Začeće, svetost, čudesno djevičanstvo, majčinska ljubav prema Kristu i čovječanstvu, a osobito se u stihovima ističe Marija kao posrednica i utočište grešnika:

*Nije drugo; sve milosti
koje daje Bog vičnosti
Priko ruku tvojih bode
i po tebi k nam dohode.*

U pjesmi Gospi od kaštela zadarskoj, šibenskoj, skradinskoj i kninskoj Knežević će osloviti Bogorodicu kao pouzdano uporište ljudi: »uzdanje svi grišnika« i »nada jesi stavna«. Za razliku od klišeiziranog didaktičko-katekizamskog ciklusa pjesama, u marijanskim stihovima pronalazimo najznačajnije Kneževićovo pjesničko nadahnuće. Marijanski tekstovi puni su odanosti, himničkog zanosa i osjećajnosti neposrednih ljudskih iskaza. Bogorodica je pjesniku »stan svega mog pokoja«, »bolne duše likarija«, »utočište i ufanje«, »vrilo sladkosti«, »prislavna staza rajska priupravna«, »nebeska vratarica i rajska ključarica«, »bdeća vratarica«, »skala od nebesi«, »ruža otajna«, »sjeverna zvizda«, »pravo pokrpljenje«, »kruna biserna«, »kraljica pričestita svega kruga zemaljskoga«, »uprava stožerna«. Utjecaj kasnobarokne stilističke formacije najizrazitije se očituju u marijanskim perifrastičnim ukrasnim sintaktično-leksičkim tvorevinama. Primjerice, Bogorodicu pjesnik opisuje kao »vodu živu koja kripi sve slabosti«, »raskošje rajskog dvora«, »ružicu zlamenitu iz cvitnjaka nebeskoga«. Često će oblikom perifrastičnog iskaza Knežević osloviti Mariju kao svoje utočište, uporište i smirenje: »Dakle sladka Majko moja, stanu svega mog pokoja.« (citirano iz pjesme *Ne mogu se nasititi od Marije besiditi*). U pjesmi *Gospe od Skalice prid Omišem* Knežević stvara snažnu kasnobaroknu gradaciju i epifaniju dosizanja duševne slasti poniranjem u razmatranje Marijine milosti:

*Ti si vrilo, koje daješ
Svaku sladkost, nit pristaješ,
Onim koji budu htiti
Iz tog vrutka sladkost piti.*

U istoj pjesmi pjesnik će dati jasno i duboko tumačenje simboličnog naslova Gospine crkve, u kojem se intenzitet pobožnosti prema Mariji uspoređuje s njezinim posredništvom u duhovnom ljudskom rastu prema zadobivanju rajске milosti:

*Svim razlogom od Skalice
Ti se zoveš, o Dívice,
Jer upravna skala jesi
Koje varb jest na nebesih.*

Svoju svijest o nedohvatnosti, neiskazljivosti opisa Gospinih vrlina, Knežević najučestalije izražava pjesničkom figurom toposa neizrecivosti. Primjer spomenute figure pronalazimo u katrenu iz pjesme *Na poštenje Majke Božje*:

*Koje Tebi pak milosti
Dade vrutak od slatkosti,
Ne zna jezik izkazati,
Ni na znanje svitu dati.*

U pjesmi *Majko prisladka Dívice Marijo* ponovno se figurom neiskazljivosti označava Marija: »Kad reć ne mogu anđeli zadosti, ni svitu tvoje iskazat izvarnosti.« Gledano u cjelini uočavamo da u zbirci gotovo nema pjesme u kojoj se ne ističe da je Bogorodica nedohvatna opisu ljudskog dohvata. Ipak najdojmljiviju figuru Bogorodičine savršenosti koja nadilazi ljudske mogućnosti pronalazimo u pjesmi *Na slavu čudotvorne Majke od milostih, koja je pod Sinjem*, s početnim stihovima *Sinjska slavna, o Priliko*:

*Veličanstva paka tvoga
Ures tolik i taki je
Da ga jezik umarloga
Iskazati varstan nije.
Svej u Tebi plemenito
Što se vidi, i nabodi
Sve je sasvim izvarstito
I sve ljudski um nadhodi.*

Analizom kompozicije marijanskih pjesama dolazimo do sheme kojom je Knežević gradio marijanske pjesme posvećene hrvatskim marijanskim svetištima. Na početku dolazi oblik pjesnikove samozatajnosti i osjećaja neznatnosti prema Bogorodici kao motivu pjevanja koji se veže s navedenom figurom neiskazljivosti i neizrecivosti opjevavanja njezinih vrlina, potom slijedi ukrasni atributni i perifrastični rekvizitarij opisa Bogorodice. Često se umeće i narativni oblik legendarno-povijesnog opisa (npr. Gospina obrana Sinja), potom se ističu čudesna uslišanja i milost u obrani protiv kuge, tuče, suše, glada, ratnih nedaća, te se nabrajaju zavjetni darovi kao vidljivi dokazi uslišanja i u završnom dijelu pjesnik naglašava potrebu zagovora Gospi i časti je kao ljudsku odvjetnicu i zagovornicu. Najviše pjesama, čak sedam, Knežević je posvetio čašćenju

Gospe Sinjske. U pjesmama Gospi Sinjskoj pjesnik svjedoči i o čudesnim vizijama preobrazbe slike, koja se žalosti i blijedi prigodom navještanja zlih vremena, a zadobiva izraz veselja i rumenila prigodom milosrdnih uslišanja. U pjesmama o Gospi Sinjskoj posebice je snažan duh narodne predaje, pričan u narodu uz večernja sijela, uz ognjišta i stare koline koji pjesnik interpolira unutar narativnog dijela pjesme o začetku štovanja Gospe Sinjske nakon pobjede nad Turcima:

*Ti bo svarbu Sinja Grada
Ukaza se iznenada
Obnoć kako jedna žena
Sva svitlošću obučena.*

Također i kačićevski utjecaj osjećaja za junačku narodnu pjesmu zamjetan je u pjesmama posvećenim Gospi Sinjskoj. Kao primjer možemo uzeti sljedeću interpolaciju stila usmene narodne junačke pjesme u pjesmi *Na slavu čudotvorne Majke od milostih koja je pod Sinjem* (br. 40, str. 88):

*A vi Sinjski Vitezovi
Za nju s' vami vazd imati,
Budte spravni i gotovi
I vaš život za nju dati.
Jur ste svuda proglašeni
U Junaštvu i u ljudstvu,
Jur ste svuda pofaljeni
U vašemu Bogoljupstvu.*

Međutim, pri komparaciji Kneževićeva stila i izražajne manire fra Andrije Kačića Miošića zaključno možemo reći da je Kačić tvorac junačko-epske deseteračke pjesme, dok je Knežević narodni duhovni lirik i panegirik osmeračke strukture stiha.

Poseban utjecaj franjevačke duhovnosti koji u sebi nazrijeva utjecaje Pjesme stvorova sv. Franje Asiškog, možemo pratiti u Kneževićevoj jednostavnosti, usporednoj ushićenosti i dobrodušnoj poniznosti koju iskazuje u stilu pjesme *Na poštenje Majke Božje Visovačke*. Iskreno želeći svom narodu napredak i dobro Knežević u pjesmi zaziva Božji blagoslov na vinograde, pčele, stoku, stabla, mora, vode i sve plodove zemaljske. Navedeni stihovi iskazuju jedan poseban ushit, bliskost i sraštenost s mikro i makro kozmičkim okruženjem zavičajne prirode kojoj pjesnik kao Božjem daru pjeva odu. Usred tog širokog obzorja prikazanog sklada između ljudi i svijeta prirode kao vrhunac se uzdiže duhovna vertikala cijelog kraja – lik Gospe Visovačke. S posebnom deskriptivno-lirskom profinjenošću i refleksivnošću pjesnik prikazuje oazu mira i svetosti visovač-

kog otočića i Gospinu crkvu kao duševno zakrilje svih stanovnika, putnika i hodočasnika:

*Jer za Majku obiraju
Tebe, kad svit ostavljaju
Red botijuć zagarliti
Za Sinovi Frane biti.
Pak i misto isto diše
Svom svetinjom i miriše
Jer svak, koji tu dobodi,
Čudnu duba slast nabodi.*

Prema mišljenju fra Karla Balića¹² šest Gospinih rukopisnih pjesama, koje se čuvaju u Arhivu sinjskog samostana,¹³ kao i u prijepisu rukopisa visovačkog samostana možemo također smatrati autorskim radom Petra Kneževića, posebice iz razloga što pjesmu *Na Blagovist* pronalazimo objavljenu unutar Kneževićeve zbirke *Pisme duhovne razlike*. U tim rukopisima nalaze se sljedeći tekstovi *Na očištenje B. D. Marie*, *Na Blagovist*, *Na Gospu od Karmela*, *Na Gospu od Angjelah*, *Na Malu Gospu*, *Na Neoskvrnjeno Začetje Pričiste Divoice Marie*. Da bi bolje istaknuo svoju poniznost i nedohvatnost opisa Marijinih vrlina, Knežević često u svom uvodnom izričaju koristi oblik neiskazljivosti Bogorodičinog savršenstva. Takav primjer pronalazimo u pjesmi o Začecu Marijiniu iz visovačkog i sinjskog rukopisa:

*Pisac sam i pivao
Uzdizujući nje kriposti
Al znam da joj nisam dao
Sve podpuno što je dosti.*

Upravo u ovoj pjesmi Knežević narativno upleće i događaje iz znamenite Marijanske rasprave koja se je prema predaji odvijala na pariškoj Sorboni, a u kojoj je franjevački teolog Ivan Duns Skot iznio uvjerljive razloge da je Marija bez grijeha začeta.

Ipak, najveću popularnost u narodu Knežević je postigao uživljavanjem u Bogorodičinu tugu u svom izdanju *Muka Gospodina našega Isukrsta i plač matere njegovae*.¹⁴ Kroz katrenske strofe osmeračkih stihova sa cezurom iza četvrtog sloga i usporednom rimom distiha tipa AABB, Kne-

¹² Karlo Balić, *Kroz Marijin perivoj (stovanje Blažene Djevice Marije u franjevačkoj Provinciji Presvetog Otkupitelja)*, Šibenik, 1931. str. 55–56.

¹³ Arhiv sinjskog franjevačkog samostana, str. 24–48.

¹⁴ Prvo izdanje Mleci, 1753.; 2. izd. Mleci, 1766.; 3. izd. Osijek, 1776.; 4. i 5. izd. Venecija 1802., 6. izd. Vicenca, 1804.; 7. izd. Split, 1813.; 8. izd. Dubrovnik, 1829.; 9. izd. Split, 1845.; 10. izd. Zadar, 1851. Ostala kasnija izdanja Kneževićeva plača mogu se pratiti prema izdanju fra Petar Knežević *Gospin plač*, 56. hrvatsko izdanje, Split 1992. (prir. fra Stipe Nimac)

žević je pogodio žicu narodne pjesme – tužaljke, ponajviše je obogaćujući figurama hiperbola i stalnih epiteta. Muka sadrži 1430 stihova i tercijarnu kompozicijsku shemu. Spjev se sastoji od Uvodnog ponukovanja u kojem se iskazuje poziv vjernicima na promišljanje i oplakivanje Kristove muke, od središnjeg i glavnog dijela prikaza Kristove muke od Getsemanskog vrta do pogreba na Kalvariji, te od trećeg zaključnog dijela u kojem se slušateljstvu upućuje poziv na pokajanje grijeha (tj. na ispovijed) i potom mogućnost zadobivanja rajске slave. Srednji dio zbog dijaloške podjele na lica upućuje na dramski karakter izvedbe *Plača*. Kneževićeva *Muka* odraz je tradicije starijih hrvatskih srednjovjekovnih skazanja, a tematika plača bogato je obrađena i u europskoj književnosti (npr. pokajnički plačevi Erasma de Valvasonea i Luigija Tansilla). Tematiku plača oblikovanu narodnim načinom obradili su i crkveni prosvjetiteljski franjevački himnodičari Matija Divković,¹⁵ Stipan Margetić¹⁶ i Toma Babić,¹⁷ pa je na tradiciji njihovih tekstova Knežević ispjevao svoju stvaralačku viziju muke i Bogorodičina plača i najdublje je ustalio u narod. Fra Karlo Kosor istražio je bibliografiju Kneževićeva *Plača* u radu *Izdanja Kneževićeva Gospina Plača*¹⁸ i došao do impresivnog podatka da je *Plać* do godine 1971. doživio oko stotinu ponovljenih izdanja na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Samo splitska knjižara *Morpurgo* posjeduje do godine 1922. trideset splitskih izdanja Kneževićeva *Plača*, a izdanja nekadašnje provincije Bosne Srebrne broje 35 ponovljenih izdanja. Kneževićev pasionski spjev himnodijskim prijenosom je utjecao i na *Plać* fra Marijana Jaića kojeg je uvrstio u najpoznatiju slavonsku pjesmaricu 19. stoljeća *Vinac bogoljubnih pisama*. Također, Kneževićev *Plać* poslužio je kao temelj i za sjevernohrvatski oblik *Muke*, koji je kajkavizirao župnik iz Vrbovca Alojzije Kristijanović pod nazivom *Pesma od muke Spasitelja za veliki petak*, a tiskao ga je 1851. učitelj Adam Smaić u Križevcima. Budući da je u himnodijskom prijenosu bila jača svijest o dojmljivosti i učinkovitosti motiva nad sviješću o nepovredivosti autorstva, pojedini redaktori vršili su i preinake *Plača* u skladu s dijalektom ili senzibilitetom vremena u kojemu su djelo objavljivali. Tako je 1951. u Šibeniku fra Stanko Petrov preuredio i skratio 45. izdanje Kneževićeva *Plača*.

¹⁵ Matija Divković, *Plać blažene Gospe* iz djela *Mali nauk krstjanski*, 1. izd. Mleci 1616. (pisan bosančicom, tj. zapadnom ćirilicom).

¹⁶ *Plać* Stipana Markovca Margitića nalazi se kao dodatak unutar djela *Ispovid karstjanska*, 1. izd. Venecija, 1701.; 2. izdanje Venecija, 1704. Po dodatku s himnodijskim pjesmama narod je knjigu prozvao »Stipanuš«.

¹⁷ *Plać* Tome Babića nalazi se unutar zbirke *Cvit razlika mirisa duhovnoga*, 1. izd. Venecija 1726.

¹⁸ Kačić, god. VI., str. 171–187, Split, 1974.

Kao najjača obilježja Kneževićeva *Plača* ističu se stilske odrednice usmenog narodnog pjesništva. Utjecaj usmene narodne poezije osobito je uočljiv u Gospinim majčinskim zazivima žalosti koji podsjećaju na narodne naricaljke i bugarkinje nad mrtvim:

*Ajme, lijepa dušo moja,
Meni nema već pokoja,
Komu ću se sad uteći,
Komu žalost svoju reći.
Ajme Sinko ljuta rano
Moja diko i obrano!*

U skladu s egzaltiranom teatralnom pokajničkom manirom stilskog prikaza kasnobaroknih pjesama, kao odrazom nekadašnje raširene metode senjerijanskih misija, Knežević uvodi u svoj *Plač* postupak simultanizacije Kristove muke. Da bi se slušateljstvo što jače afektivno uključilo u doživljavanje *Plača*, uvodni dio poziva na sudjelovanje sadrži oblik simultanizacije, tj. pjevači i slušateljstvo postaju neposredni sudionici, čak i suvremenici zbivanja:

*Vas pozivlje tužna Mati
Da dodete s njom plakati.
Jer će lakše i njoj biti
Ako vidi nas cviliti. (sedma strofa uvoda)*

Međutim, na više mjesta pronalazimo i elemente simultanizacije grijeha, tj. grijesi našeg vremena postaju uzroci Kristove muke, npr.:

*Mi smo, mi smo uzrok svemu,
Sama ljubav jest u njemu. (4. strofa uvoda)*

*Drugi nije, već krivine
Grijesi, zloće, opačine.
Koje bjebu učinjene
A pak od nas ponovljene. (2. strofa završnog dijela
Ponukovanja)*

U imitiranju oblika usmene narodne naricaljke Kneževićev *Plač* građura i do slobodnog tumačenja proživljavanja Gospine boli koji je vezan uz pučku tradiciju hiperboliziranja, a nije neposredno povezan s biblijski oskudnijim opisima Gospina izražavanja žalosti u Kristovoj muci. Kneževićev tekst će u duhu narodne hiperbole i narodne naricaljke donijeti prizor Bogorodičine težnje za suicidalnošću u prikazu težine boli nad Kristom. Upravo po tom elementu, Bogorodica je postala bliska svakoj udovici ili majci koja je izgubila dijete i koja je u abnormalnom trenutku te najteže boli zacijelo pomišljala i na prestanak vlastita života.

Teret takvih najtežih trenutaka naše su narodne žene psihički izražavale i ispražnjavale upravo kroz ustaljeni oblik narodnog naricanja. Interpolacijom naricaljke Knežević je postigao da su se brojne žene iz naroda mogle potpuno poistovjetiti i stopiti s ulogom Bogorodičine boli:

*Ajme! Sinko, to sad što je,
Ter ne pukne srce moje
Da me s tobom pokopaju
Da bez tebe ne ostaju.*

I u izvornom latinskom tekstu *Stabat mater*, kao ishodišnom tekstu razvoja plačeva, prisutan je prikaz bolne Bogorodice, koji se u povijesti likovne umjetnosti u ikonografskom prikazu pojavljuje još u 9. stoljeću.¹⁹ U 15. stoljeću pod utjecajem pučke inspiracije ulazi u pasionske himnodijske oblike nov motiv inzistiranja na prikazu Bogorodičine materinske boli, osobito prisutan i u starijim hrvatskim izdanjima *Put križa (Via crucis)*. Pod utjecajem pučke pobožnosti, ali i kao odraz barokne senjerijanske egzaltacije, stariji barokni prepjevi sekvencije *Stabat mater* sadrže teatralnu gestikulaciju, dramatičnost, Bogorodica se rastapa od žalosti tj. zamire, ruši se, onesvještava se od boli. Također, svi raniji prepjevi sekvence *Rascviljena Majka staše* sadrže i ikonografsku vizualnu scenu gdje mač probada Bogorodičino srce, prema proročanstvu starca Šimuna u prizoru prikazanja u hramu »Tvoju dušu probost će mač boli.« (Lk. 2,35). Uz narodne tužaljke, pasionska tradicija prepjeva himna *Stabat mater* je drugo temeljno izvorište Kneževićeva prikaza Bogorodičine boli.

Iako je utjecaj usmene narodne tužaljke presudan u Kneževićevom *Plaču*, nemoguće je ne ukazati i na prisutnost pojedinih stilskih elemenata koji svjedoče o Kneževićevom poznavanju petrarkističke i barokne književne tradicije. Kao tipičan primjer možemo izdvojiti konvencionalno ustaljen simboličan prikaz u kojem ljubav i smrt strijeljaju strelicama objekt pjesničkog iskaza:

*Ah, moj Sinko pregizdavi,
Vručé živi sve ljubavi,
Smrt me strijelja na sve strane
Videć ove strašne rane.*

Cjelokupna analiza Kneževićeva teksta ipak odražava najfrekventniju uporabu stilskih figura hiperbole, a posebice uporabu stalnih pučkih epiteta kao što su: »gorka žalost, lice bilo i rumeno, ljute smrtno rane, ružo prerumena« i drugi.

¹⁹ Podaci preuzeti prema *Leksikonu ikonografske liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 1979.

Ponekad je pjesnikovo rimovanje glagola na kraju stihova nepravilnog tipa (>kajete< naspram >želite<, >uzdisati< naprama >govoriti<), ali ono postaje u izvedbi zanemarivo zbog pjevačke namjene teksta. Brojne izvedbe Kneževićeva *Plača* svjedoče o iznimnoj omiljenosti ovog pjesnikova djela.

Treću himnodijsku zbirku Petra Kneževića predstavlja *Dubovna pivka*²⁰ tiskana u Mlecima 1759. koju je fra Petar dovršio u Sinju 3. travnja, 1752. i posvetio svom učitelju, profesoru bogoslovja u Sibeniku i potom Budimu, fra Jerolimu Filipoviću iz Rame (čijem životu i djelima posvećuje predgovor). Od trinaeste stranice uvrštene su didaktično-katekizamske pjesme, a u njima se kroz stihove iskazuje osnovna katehetska pouka. Pjesme su strukturirane osmeračkim katrenima s ukrštenom rimom, a stihovi su spojeni u cjelinu tvoreći oblik spjeva ili poeme. Dio prvi sadrži vjerovanje, dio drugi donosi tekst o ispovijedi i daje upute za dobru ispovijed. Treći i četvrti dio utemeljeni su na tematici prakticiranog misijskog načela tumačenja četiri posljednje čovjekove stvari. Dio treći pjeva o grijehu i posljednjem sudu, a dio četvrti o paklu. Na kraju je dat Priložak od vire, Dilo vire ufanja i ljubavi, Dilo skrušenja. S književnoumjetničkog stajališta najviše pozornosti u tim konvencionalnim didaktičnim pjesmama pridobivaju stihovi o paklu. Tema pakla je omiljeno područje zastrašivanja i fantastično-imaginativnih iskaza još od razdoblja baroka. Nema značajnijeg himnodičara 18. st. (Tome Babića,²¹ Lovre Šitovića,²² Antuna Kanizlića,²³ Jurja Muliha²⁴ itd.) koji nije dao oduška mašti prikazujući prizore iz pakla. Opis mjesta poznatog iz klasične retorike pod nazivom >locus horridus< Knežević je prikazao maksimalno intenzivirajući dinamizam i uskovitlanost prizora. Prizore mučenja obilježava obilje onomatopejski odabranih glagolskih imenica koje iskazuju uznemirenu egzaltiranu dramatičnost događanja:

*Plać prigrozni i rikanje,
Tad do neba slišat će se,
Kruta žalost čuti će se,
Cvil prigorki, i hukanje. (str. 28)*

Dinamizam zbivanja i kulminaciju vizualne slike pakla Knežević postiže kumulacijom i usporednom gradacijom glagola koji vode k uzviku i vapaju:

²⁰ Punim nazivom *Dubovna pivka za uvižbati ukratko neumitne što imadu virovati, kako se ispovidati, šta li se bojati; s' nadometnućem jauka, koga će osuđeni činiti, i dila Skrušenja*. Mleci, po Simunu Occhi, 1759. Pohranjena u NSK, sign. R II C-8-121.

²¹ Pjesma o paklu nalazi se u djelu *Cvil razlika mirisa dubovnoga*, 1. izdanje, Mleci, 1726.

²² *Pisna od pakla. Navlastito od paklenoga ognja, tamnosti i vičnjosti*, Mleci, 1727.

²³ Pjesma o paklu nalazi se u djelu *Mala i svakom potrebna bogoslovica*, 5. izdanje, Trnava, 1773.

²⁴ Pjesma *Od pekla* nalazi se u *Pobožnim i naučenim popevkama*, Zagreb, 1746.

*Svaka zvirka darpa, kolje
Sveže, deru, viju, reže
Oganj pali parži žeže
Ob žalosti, o nevolje.*

U funkciji zastrašivanja pjesnik nabraja sav poznati zoološki bestijarij svog vremena (tigri, lavi, zmije, zapuače, risi, vuci), ali unutar pakla javljaju se i konkretni likovi Kneževićeva vremena, majke koje ne paze na svoje kćeri, već ih kite »da se za vam momci mame«, ali i očevi koji uživaju u ratobornosti, krađi i tučnjavi svojih sinova. Međutim, Kneževićeva pjesma o paklu donosi i jedno neočekivano rješenje, završava s odlomkom kajanja i uticanja Isusu, a posebice Bogorodici, te dobivamo dojam da se likovi u paklenim mukama možda ipak još ne nalaze u paklu, već u čistilištu, te da za njih nije isključena nada oprosta:

*Je da bi se smilovao
Meni jadnom odmetniku,
Al' sad evo pokorniku,
I proštenje griha dao.*

Cjelokupna funkcija ovih zastrašujućih vizualnih horror pjesama bila je što dojmljivije potaknuti slušateljstvo na pokajanje i ispovijed. Ujedno, ove pjesme su predstavljale zanimljiv fantazijski izražajni kontrast uz izražajno-motivski fiksirane katekizamske pjesme u kojima je pretezala didaktična funkcija nad pjesničkom.

Kao tipičan predstavnik prosvjetiteljskih nastojanja za unapređivanjem duhovnih i materijalnih odnosa u društvu, Knežević je bio osjetljiv na nepravilnosti u društvu, na socijalne nepravde, na sve što je oštećivalo narod. Kao rezultat takvih nastojanja Knežević je sastavio oblik moralističko-vjerske pjesme pod nazivom *Pisma čudoredna*,²⁵ tiskane u Mlecima 1766. Uvod koji prethodi pjesmi započinje pozivanjem na Sveto pismo, tj. na govor Duha Svetoga po Davidovom Psalmu 14 i po poglavlju 5. proroka Isaije. Pjesma kritizira poroke Kneževićeva vremena kao što su lihvarstvo, zavist, primanje mita i sve nedozvoljene radnje kojima se pri stjecanju materijalnih dobara upropaštava bližnji. Evo nekoliko fragmenata:

²⁵ Puni naslov glasi *Pisma čudoredna od jednoga Redovnika S. Otcza Franceska ukratko sastavljena, svi ljudi spasenja želećega, jedabi, tko stranputno hodi, na pravi put povratio se. Gospodi i Targovcem i drugim svim, koji se u pomanjkanjib, u Pismi imenovanim, čute, priklono posvećena*. Mleci, 1766. Pohranjeno u NSK, sign. II C-16-165; Ista pjesma bila je sastavni dio, privezak uz djelo Filipa Lastrica iz Očevja *Nediljnik*, tiskano 1766. u Mlecima, a sadrži samo drugačiji naslov i Pisma koju složi O. P. F. Petar Knežević Reda Manje B. B. S. O. F. Obslužiteljah Provincije Prisvetoga Odkupitelja prikazujući. *Gospodi Targovcem i drugim svima koji se u pomanjkanju, svarhu koji Pisma zvoni, nahode. Ovu mi bi milo ovdj staviti, zašto more mloge u Sarce taknuti, i duhovnu im korist dati. Bez godine i mjesta izdanja.* (NSK, sign. II C-8-211)

*Zašto druge pogarđuješ
I putem jim pritarđuješ
Da bi blaga što ne stekli
Il' te s' njime ne pritekli?*

*Zašto tuđe ne povraćaš
I dug svakom svoj ne plaćaš
Neg dug na dug natrpavaš
I varh njega mirno spavaš.*

*Skupo daješ što kupuješ
Nit u duši grižnju čuješ
Ništar drugo ne tražeći
Neg' da ti je blago steći. (str. 6)*

Nakon oštre kritike, Knežević u duhu vjerskih misijskih pjesama podsjeća na barokne motive smrtnosti, pakla, te poziva grešnike na suze i pokajanje. Premda ovaj dio autorovog rada izlazi iz područja duhovnih crkvenih pjesama, kroz njega dobivamo još jedan dojam o gorljivoj svesrdnosti Kneževićevih prosvjetiteljskih nastojanja. Navedenom moralističkom pjesmom upoznajemo Kneževića u njegovom djelatnom zauzimanju za svekoliko poboljšanje ekonomskih i međuljudskih odnosa u društvu.

Himnodijske pjesme pridodane su i u posmrtno objavljenom Kneževićevom djelu *Pistole i evanđelja*,²⁶ Mleci, 1773., koje je autor sastavio prema djelu fra Ivana Bandulavića Skopljanina *Pistole i evanđelja priko svega godišta*, 1. izdanje u Mlecima 1613. U tom izdanju nalaze se sljedeće pjesme: *Moj Isuse tebi fala, O brez slike slavna noći* (iz zbirke *Pisme duhovne razlike*), *O Marijo, o Marijo, koliko bi srićan bio; O prislavna Božja Mati, dostoj mi se milost dati*, te prijevodi himna *Dies irae – Sudac gnjivan hoće priti*, i drugi prepjev *Dan od Božje sarditosti*. Cjelokupno djelo autor je radio da bi prilagodio i suvremenizirao jezik, te i sam napominje da je popravio »mnoge riči koje nisu u svemu običaju u ovih naših daržavah«.

U cjelokupnom životu i djelu Kneževića možemo sagledati kao osobu samozatajnu, požrtvovnu, plemenitu, spremnu na svaku pomoć, živo ponesenu i zauzetu za himničko opjevavanje Bogorodičinih i vjerskih vrlina. Međutim, ako promatramo Kneževićev rad isključivo književnoestetski, bitno je sagledati ulogu za koju se pjesnik svjesno opredijelio. U svojim predgovorima Knežević redovito donša napomenu:

Pravo govoreći, ali i promisli, da sam ji samo zarad posluha složio, a i ja ispodam da nije za svitlost, ne nahodeći se u njoj niki cvitaka lipos-

²⁶ Puni naziv djela glasi *Pistole i evanđelja priko svega godišta na novi način istumačena po razlogu misala dvora rimskoga. Sa svimih koja dosad ne bijahu s velikom pomnjom u slovinski jezik istumačena i virno prenesena*. U Mlecih po Ivanu Novellu, 10. izdanje, 1773.

lovski, i svisnobesida, koje se od razumnih običaju primišati. A da ti pravo kažem, nisam ji mnogo ni tražio, jer je moja misao bila, da me i dica razume, budući za dca, i za neumitne od neumitnoga i ulinjena, a onim koji su od zanata, klanjam se.

(predgovor *Štioče priblagi iz Dubovne pivke*).

Znaj da sam ji učinio za ljude priprostitute, a prid naučnim kapicu skidujem, i tako, ako u njima se najdeš ono hitroznanje, koje bi se od zbiljnih Pivaocah običaje staviti, narugat nemoj se...

(predgovor *Štioče pripoljubljani iz djela Pisme dubovne razlike*)

Ove napomene iskazuju Kneževićovo poznavanje i svijest o visokoj književnoj umjetnosti i poeziji koja je od starih začinjavaca, Šiška Menčetića, Džore Držića, Marka Marulića i potom ostalih hrvatskih petrankista i baroknih pjesnika primarno ispunjavala visoke estetske kriterije sastavljanja pjesme i tvorila tradiciju hrvatskog umjetničkog i profesionalnog pjesništva. Premda Kneževićev leksik, kao i stilistička manira iskazuju da je pjesnik itekako poznao umjetničku tradiciju, on se svjesno odrekao profesionalnog pjesničkog poziva. Glavna svrha crkvenih prosvjetitelja bilo je širenje vjerskih istina, povezano s širenjem pismenosti i podizanjem kulture izražavanja. Međutim, crkveni prosvjetitelji su najizrazitije osjećali potrebu svjesnog prilagođavanja narodu sa zadatkom širenja čitalačkog kruga, pa su ovim postupkom priredili plodno tlo idejama Hrvatskog narodnog preporoda. Na području demokratizacije i širenja hrvatske kulture uloga crkvenih himnodičara 18. stoljeća (Tome Babića, Lovre Šitovića, Stipana Margitića, Antuna Kanižlića, Jurja Muliha, Petra Kneževića) i naposljetku svjetovnog epičara fra Andrije Kačića-Miošića je dragocjena i nezaobilazna. Iako ćemo u cjelini Kneževićeva djela pronaći i klišeiziranih motiva didaktično-katekizamskog pjevanja, a njegove *Pisme dubovne razlike* ponekad podliježu istim shematiziranim kompozicijskim i frazeološkim rješenjima, Knežević je u pojedinim najdojmljivijim marijanskim pjesmama istinski umjetnik, izvorni kreator izraza i majstor zanosnog perifrastičnog oslikavanja Bogorodičina lika. Naposljetku, svojim buđenjem interesa za narodnu pjesmu i strukture narodnog izraza Knežević je uz Kačića Miošića pripremio plodno duhovno tlo za ideje hrvatskih preporoditelja i za probuđeni interes prema proučavanju narodne prošlosti i usmene predaje u duhu nacionalnog romantizma. Pod utjecajem franjevačkih crkvenih prosvjetitelja pokrenule su se i prve ideje o potrebi sakupljanja narodnog blaga. Zahvaljujući utjecaju Kneževićevog i Kačićevog pjevanja narodnim načinom, na pripremljeno tlo je mogla pasti poznata preporodna budnica Petra Preradovića *Zora puca bit*

će dana objavljena 1844. u »Zori Dalmatinskoj«, a potom i vrhunac umjetničkog epskog pjevanja u djelu Ivana Mažuranića *Smrt Smail-age Čengića*, objavljenog 1. put u »Iskri« 1846.

DUHOVNO HIMNODIJSKO PJESNIŠTVO FRA PETRA KNEŽEVIĆA

Sažetak

U članku se raspravlja o jednome od najsnažnijih utjecaja na području stvaranja crkvene himnodije diljem cijele Dalmacije i Hercegovine, a nju je ostavio fra Petar Knežević. Njegove se himnodijske pjesme dijele na didaktično-katekizamske ili katehetske pjesme, na himničke prepjeve, a u najvećem su broju prisutne prigodne pjesme posvećene Bogorodici i njezinim proslavljenim svetištima, pa potom i raznim drugim svecima. Knežević je iznimno mnogo radio na sastavljanju tekstova hrvatskih crkvenih pjesama i prepjeva himana, te njegov prosvjetiteljski i stvaralački rad predstavlja nezaobilazan dio hrvatske crkvene himnodije 18. stoljeća. Analiza ritmičko-oblikotvorne strukture ili ukrasnoga načina Marijine deskripcije dovodi do zaključka da su marijanske pjesme najdojmljivije. Bitno je uočiti Kneževićevo poznavanje i svijest o visokoj književnoj umjetnosti koja je od starih začinjavaca, Šiška Menčetića, Džore Držića, Marka Marulića i potom ostalih hrvatskih petrarkista i baroknih pjesnika primarno ispunjavala visoke estetske kriterije sastavljanja pjesme.

SPIRITUAL HYMNOLOGIC POETRY BY FRIAR PETAR KNEŽEVIĆ

Summary

The article discusses one of the strongest influences in creating church hymnology throughout Dalmatia and Herzegovina, which constitutes a legacy of Friar Petar Knežević. His hymnologic poems are divided into didactic-catechetical or catechistical poems, translations of hymns, and, for the most part, occasional poems devoted to the Madonna and her celebrated sanctuaries, as well as to other saints. Knežević composed many texts for Croatian hymnals and translated numerous hymns, thus making his educational and creative work an integral part of 18th-century Croatian church hymnology. An analysis of the rhythmic and formative structure or of the ornate style in describing the Virgin suggests the conclusion that the Marian poems are the most impressive ones. It is important to note Knežević's knowledge and awareness of high literature which – from writers of early Croatian religious poetry, followed by Šiško Menčetić, Džore Držić, Marko Marulić, and then by Croatian Petrarchists and Baroque poets – was primarily meeting the high aesthetic criteria of poem composition.

1. 11. 20. 6. 37.

PISME DUHOVNE RAZLIKE
 SASTAVLJENE OD
O. F. PETRA KNJEŽEVICHIA
 IZ KNJINE REĐA
S. O. FRANCESCKA
 OD OBSLUZENJA, A PROVINCIJE PRISVETOGA
 ODKUPITEGLJA U DALMACII.

Za vecelje slavk Bosnj, i Majke gnegove, a za dubrni razgovor Dječa Bogogljubal.

Istoj Mhjezi od Millbostih, koje slavná Prilika častno od své Dalmácié i Bosné pod Slnem s velí kdm svetocitovjem Ictnjese, posvécichene.

U MLETCZFH MDCGLXV.
 PÓ SCIMUNU OGCHI
 S DOPUSCTENJEM STARISCINA, I PÓ MILLOSTI

1. 11. 20. 6. 37.

M U K K A
 Gospodina našcega
ISSUKARSTA
 I P L A C,
 MATERE GNEGOVE
 Sloxen

Od O. F. Petra Knjezevichia iz Knlna
 Ređa S. O. Francescka od Obslu-
 zenja, Provincije Prifvetoga
 Odkupiteglja,

a istoga
ODKUPITEGLJA
 SIGNSKE MAJKE MILLOSTI

u Kojé Čakvi najprije piván, i

VISSOVACKE

U gudecáh jut svuda proglašeni, na
 pošlúteje ueigeni, i pribogogljubno
 posvécicheni.

U MLE CZ I
 PÓ SCIMUNU OGCHI 1753a

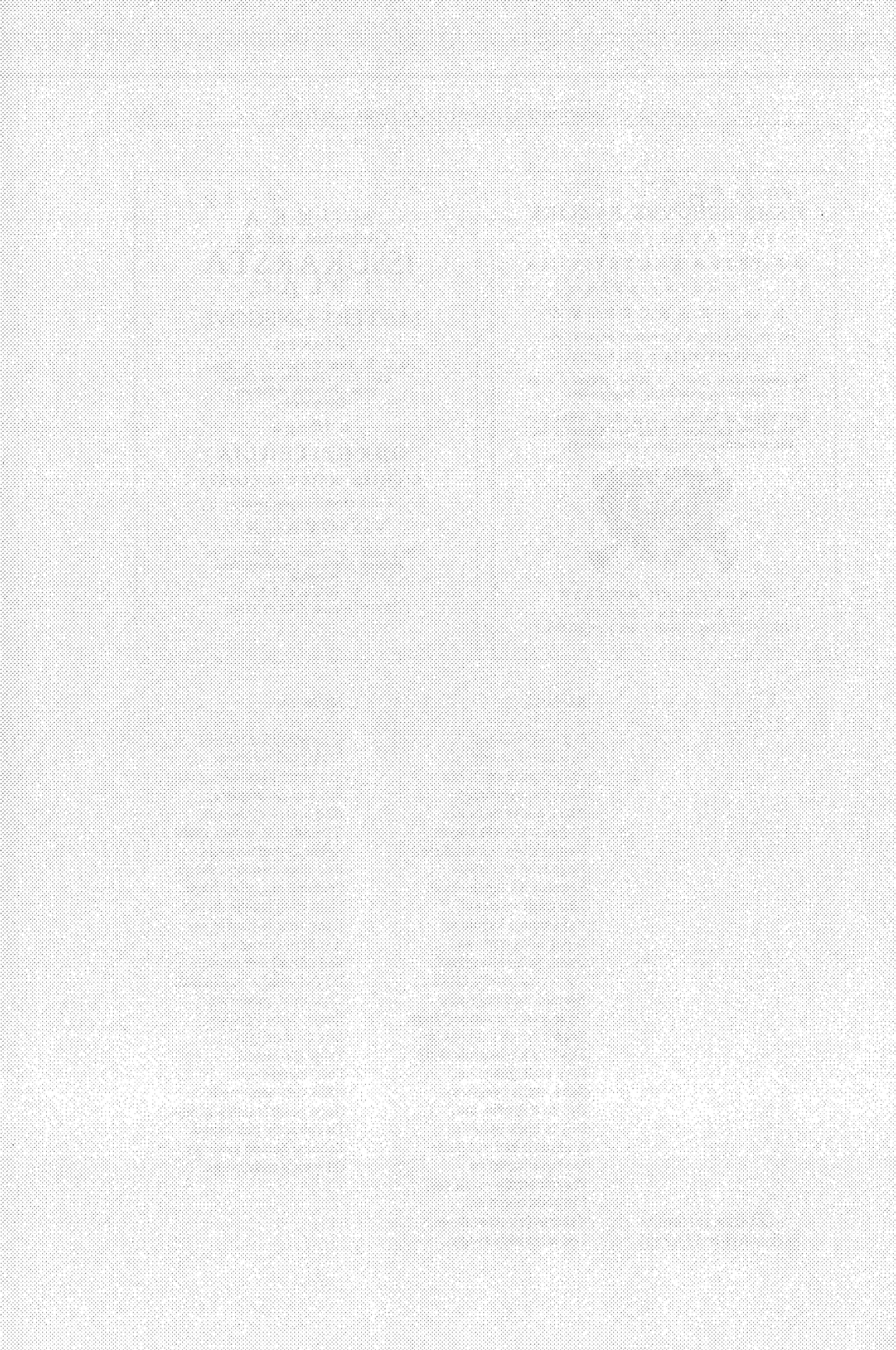
Knežević

O ti svaki koji štiti
 Ovo budeš motriti
 Što ćeš posli smrti biti
 Imaš život prominiti.
 Ako l' budeš ne hajati,
 Već za svitom pristajati,
 Nemoj krivit kog drugoga,
 Nego krivi seb istoga,
 Spomeni se zemlja da si,
 I da tvoga vika časi
 Kako munja kazuju se,
 A pak učas utrnu se
 Danas jadni svit uživaš,
 Sutra crna zemlja bivaš.
 Nit mož naći prijatelja
 Da je s tobom stat mu želja.
 Znaš li tko će s tobom biti,
 Tko l' se k tebi pridružiti?
 Crvi, miši, gušterice,
 Žabe, zmije i gagrice,
 Ovo će ti družba biti,
 Dok te budu rastočiti.
 A nestane kad već piće
 Svi tad ovi otići će.
 Pregršt zemlje ostati ćeš,
 I tu suda čekati ćeš,
 Zaboravljen od svakoga,
 I od istog roda svoga...

(Zbirka Jeronima
 Šetke, Arhiv HAZU)

Molitvica

O nesvisni kršćanine,
 Slušaj riči od istine,
 Što će od tebe jadnog biti,
 Šta li će se dogoditi,
 Ako budeš ko dosada
 S ostalim se svitom vlada.
 Krivit nemoj drugoga,
 Neg majstora krivi svoga.
 Promisli se, jedan šta si,
 Šaka crne zemlje da si,
 Kano munja ukažeš se,
 A u brže utrneš se.
 Sad uživaš svit maniti,
 Do čas zemlja možeš biti.
 Crvi, miši, gušterice,
 Zmije, žabe i grizice,
 One će ti oči piti,
 Tvoje tilo istočiti.
 I one će otić otlén
 Ništa tute ostat neće,
 Nego pregršt jadne zemlje.
 Tu ćeš suda pak čekati
 Zaboravljen od svakoga,
 Od istoga roda svoga.

Nikica Kolumbić

TRADICIJSKO I IZVORNO U MUCI ISUKRSTOVOJ FRA PETRA KNEŽEVIĆA

Izvorni znanstveni članak
UDK 821.163.42(091)
821.163.42.09Knežević, P.

U novije se vrijeme sve više ističe kako je hrvatska pasionska baština »nepresušan izvor nadahnuća« na svim područjima umjetnosti.¹ I doista, kad uzmemo u obzir samo književna djela starijega razdoblja koja obrađuju pasionsku tematiku, lako ćemo zaključiti da pjesnički tekstovi sa sadržajem Isusove muke i plača Marijina prate hrvatsku književnost već od njezinih početaka (od pjesme »Hrst vskrse od mrtvih«, kojoj bi autori mogli biti čak Ćiril i Metodije, ili pak od liturgijske igre »Posjet grobu« na latinskom jeziku iz 12. stoljeća, a još izrazitije u »Pjesmi o mucu Kristovoj«, koju nalazimo u prvoj hrvatskoj pjesmarici iz kraja 14. stoljeća) pa sve do novijih vremena. Poseban polet doživjela je ta poezija već od trinaestog stoljeća i to kao izraz bratovštinskih pobožnosti u duhu tada novim pristupima vjerskim istinama, što se naročito očitovalo u vjerskom zanosu kao izrazu gotičke umjetnosti.

Što se tiče tekstova pasionske tematike, osobito ako gledamo pjesničke sastavke pučkoga izraza, oni u hrvatskoj književnosti poprimaju određenu osebujnu kvalitetu. Naime, odlikuju se specifičnim procesom nastajanja i razvijanja, pa sam već u drugim svojim priložima isticao kako je jedno od obilježja starije hrvatske poezije i drame, kao i nekih drugih žanrova starijih razdoblja kontinuitet i povezanost tematskih i izražajnih vrijednosti na svim hrvatskim pjesničkim prostorima.² To poseb-

¹ U Zagrebu već više godina djeluje Udruga »Pasionska baština«, koja se bavi sistematičnim i svestranim proučavanjem hrvatske pasionske baštine. Upućujem ovdje na znanstveni skup koji je ta udruga organizirala u ožujku i travnju 2000. u Zadru i Preku, a pod natpisom »Muka kao nepresušno nadahnuće kulture«.

² To ističem i obrađujem u nekoliko svojih znanstvenih radnji (primj. već od 1964. u disertaciji »Postanak i razvoj hrvatske srednjovjekovne pasionske poezije i drame« ili u no-

no govori o razvijenom osjećaju duhovnog jedinstva hrvatskih kulturnih djelatnika, a što je zasigurno bio važan čimbenik u očuvanju nacionalnog identiteta Hrvata kroz stoljeća. Uz kontinuitet tu je prisutna i druga odrednica – varijabilitet, što u tom nizu unosi uvijek i stanovite originalne vrijednosti, stanovite tematsko-sadržajne i druge pomake koji stalno pridonose misaonim i doživljajnim novitetima. To se u hrvatskoj književnosti starijega razdoblja može zapaziti u nekoliko tematskih i žanrovskih kompleksa (primj. u ljubavnoj lirici od Džore Držića do Ignjata Đorđića, u obradi motiva robinjice, u protuturskoj tematici, posebice u nizu Zrinijada od Karnarutića preko Nikole i Petra Zrinskog do Vitezovića).

Međutim, što se tiče djela pasionske tematike pučkoga izraza, najočitije se može potvrditi kako se na njihovu primjeru može zapaziti osjećaj o višestoljetnom jedinstvu hrvatske književnosti na sadržajnoj i ritmičkoj razini. Više sam puta isticao kako je obilježje svih pasionskih organski povezanih tekstova da su sastavljeni na temelju čvrste strukture osmeračkog dvostihia kao osnovne misaone i ritmičke jedinice. Važna im je odlika i u tome da se transformiranjem iz manje u veće cjeline, dodavanjem novih dvostihova ili oduzimanjem starih te širenje sadržaja oni stalno preobražavaju u nove žanrovske oblike, što sam u spomenutom radu nazvao »dramskim transformacijskim strukturama«.³ Početak toga transformacijskog niza nalazimo u anonimnoj bratovštinskoj pjesmi «Pesan ot muki Hrstovi» iz 14. stoljeća uz pjesmu o amauskoj sceni, o pokapanju Kristovu (koja je nađena najprije u Petrisovu glagoljskom zborniku iz godine 1648., a potom nedavno u jednom budimpeštanskom rukopisu iz kraja 14. stoljeća), a zatim se taj niz nastavlja u kontaminaciji tih dvaju tekstova (što se vidi u jednom korčulanskom latiničkom rukopisu iz 15. stoljeća i u nekim kasnijim rukopisima). Iz toga se rađa proširena dijaloška forma kakvu nalazimo primjerice u jednom vrbičkom glagoljskom rukopisu iz polovice 15. stoljeća, što predstavlja samo jedan korak do formiranja višeg dramskog oblika, kao što je jednostavna drama kakvu je početkom 16. stoljeća dva puta prepisao fra Simun Klimantović iz Lukorana ispred Zadra, i to na glagoljici.⁴ Nastavljajući takvim postupkom – oduzimanjem ili dodavanjem (ekstrapolacijom ili interpolacijom) dvostihova, na osnovi takve jednostavne drame Klimantovićeve tipa, nastaje koncem 15. ili početkom 16. stoljeća

vije vrijeme »Dramske transformacijske strukture«, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, sv. 25, Razdio filoloških znanosti sv. 15, 1985/1986, Zadar, 1986., str. 97–128. To isto u mojoj knjizi »Po običaju začínjavac«, Split, 1994.).

³ Dramske ..., *op.cit.*

⁴ O tome na istom mjestu.

prikazanje »Muka Spasitelja našega« u glagoljskom Tkonskom zborniku, a to nas opet vodi do nastanka velikoga cikličkoga glagoljskog prikazanja »Muke« iz 1556., koja ima preko 2000 osmeračkih dvostihova. Jedan izvadak tekstova samo Marijine uloge u jednom riječkom glagoljskom fragmentu iz 16. stoljeća, koji je pripadao sličnom tekstu velikoga prikazanja, upućuje nas na zaključak da je takvih tekstova bilo i više te da su se oni vježbali za prikazivanje.⁵

Taj se proces može još bolje uočiti analizom podudarnih dvostihova, gdje se jasno vidi kako iz manjih tekstova, u smislu kontinuiteta, nastaju veći, a time, u smislu varijabiliteta, i novi žanrovi: od lirsko-narativnog sastavka nastaje dijaloška pa dramatisirana forma, a zatim razvijena drama i cikličko prikazanje.⁶

Ipak, završetkom srednjovjekovne epohe završava se i plodan, odnosno progresivan razvoj hrvatskih pučkih pasionskih tekstova, ali time nije i preostalo njegovanje takve literature, odnosno takvih pjesničkih tekstova na hrvatskim kulturnim prostorima.

Približavajući se razdoblju manirizma, koncem 16. stoljeća, obrada pasionskih sadržaja ogleda se u sastavljanju tekstova koji tematski suzuju obrađeno gradivo, ali se i dalje naslanjaju na ranije tekstove, dodavajući ili oduzimajući čitave skupine dvostihova. Takva su i dva prikazanja koja obrađuju skidanje Isusa s križa, to jest glagoljski tekst »Mišterij vele lip i slavan od Isusa kako je s križa snet i zatim v grob postavljen« te hvarska latiničko prikazanje »Skazan'je slimljen'ja s križa tila Isusova«, koji tekstovi, kako vidimo, obrađuju samo jedan sadržajni segment cjelovite »muke«.⁷

U isto vrijeme, koncem 16. i početkom 17. stoljeća, nastaje nekoliko kompilacija ranijih, tematski srodnih sastavaka (primjerice oni o oslobođenju svetih otaca iz limba i sl.) u kojima nalazimo i neke manirističko-barokne umerke, pri čemu se i dalje u većini čuva tako omiljena i čvrsto usadena struktura osmeračkoga dvostiha.

Tim će putem nastaviti i Matija Divković u Bosni, koji će se naslanjati na upravo tu hrvatsku pasionsku baštinu, ali će, s obzirom na specifičnu namjenu, držeci se postupka dodavanja ili oduzimanja dvostihova unijeti nov pristup pasionskim pjesničkim tekstovima. Za razliku od ranijih dijaloških i dramskih sastavaka, koji su bili pisani za izvođenje, Div-

⁵ V. Štefanić: *Riječki fragmenti*. Zbornik Hist. Instituta JAZU, vol. 3, Zagreb, 1961., tekst na str. 224–227.

⁶ V. O tome također u mojim spomenutim radovima.

⁷ *Isto*.

ković svoj »Plaç«, objavljen godine 1616. u njegovu »Nauku krstjanskom«, namjenjuje čitanju, pa se opredjeljuje za narativnu formu, slijedeći dijaloški tip tzv. osorsko-hvarskog »plača« iz 1530., koji je poznat iz mnogih kasnijih latiničkih prijepisa i varijanata na prostorima od Ra-
ba do Boke i Budve.⁸

Držeći se već uvriježenog i općeprihvaćenog postupka hrvatskih anonimnih začinjavaca, Divković je u svoj »Plaç« unio 29 dvostihova iz jedne glagoljske verzije »Plaç«, 12 dvostihova iz tipa Klimantovićeve teksta, ali i 49 dvostihova iz »Plaç« tipa Osorsko-hvarske pjesmarice, ne računajući ovdje na dvostihove koje je u istom duhu i izrazu sam on sastavljao.

Stotinu godina poslije Divkovićeve »Nauka«, koje je, naročito zbog »Plaç« u njemu, postao popularan među vjernicima Bosne, tematiku »muke« pučkoga izraza ponovno oživljuje fra Toma Babić, koji u svoju zbirku »Cvit razlika mirisa duhovnoga« (Mleci, 1726.) unosi svoju pjesmu od 374 osmeračka dvostiha pod natpisom »O muki Isusovoj«.⁹ On se u toj pjesmi ponajviše naslanjao na poznati tekst Matije Divkovića, pa je, služeći se već prokušanim stihotvoračkim postupkom, od 374 dvostiha svoga »Plaç« unio 203 dvostiha izravno iz Divkovića, naravno, u smislu principa o varijabilitetu, mijenjajući prema vlastitom nahodanju i osjećanju neke izraze u mikrostrukturama.

Ostajući vjeran tradiciji srednjovjekovnog začinjavačkog osmeračkog dvostihovnog izraza sastavio je i 1753. objavio svoju »Muku gospodina našega Isukrsta i plač matere njegove« Kninjanin fra Petar Knežević. Iako cijelom pjesmom, koja ima 689 osmeračkih dvostihova te na kraju kao zaključak dva katrena, odiše duh, ritam i izraz začinjavca, daleki odjek srednjovjekovnog postupka, on je ipak, ne bez razloga, taj pjesmotvor smatrao svojim autorskim djelom, što je on istaknuo i u natpisu svoga djela: ...»složeni po O. F. Petru Kneževiću iz Knina«.¹⁰

Što se tiče srednjovjekovne osmeračke stihovane tradicije, Knežević je prihvatio i upotrijebio osmerački dvostih, a unio je u svoj spjev dobar dio sintagmi i drugih konstrukcija koje su nam poznate iz starih pasionskih pjesama, tako da ova velepjesan u svom općem jezičnom fondu, a i svojim ritmom ne odudara od naših najstarijih osmeračkih sastavaka.

⁸ V. O tome iz novijega vremena rad V. Babić: *Hrvatska srednjovjekovna tradicija u bokokotorskim pasionskim tekstovima 18. stoljeća*. Dani hvarskog kazališta 21, Split, 1995., str. 200–212.

⁹ Tu se javlja i naslov »Versi od muke Isusove«.

¹⁰ Muka gospodina našega Isukrsta i plač matere njegove, složen od o. f. Petra Kneževića, Mleci, 1753. U citatima služio sam se izdanjem iz 1858.

Ipak, Knežević je bio obrazovan čovjek, ne samo u općem smislu, nego i u pojedinim umjetničkim područjima – prije svega u poeziji i glazbi. U pjesmama je upotrebljavao različite ritmove, uostalom, on je autor poznate himne »Veseli se majko božja, puna milosti«, u kojoj je izvrsno ostvario suglasje između literature, poetske i glazbene fraze. Ali u spjevu o mucu Kristovoj, u kojoj se, za razliku od Babića, vratio dijaloškom obliku, pa se u njoj u dijalogu javljaju likovi Gospe, Ivana, Pisaoca i Isusa, našao se on pred dilemom: kako sačuvati srednjovjekovni osmerački dvostih, najprihvatljiviji pjesnički izraz širokih vjerskih slojeva i u isto vrijeme ostvariti ritam koji će udovoljiti prohtjevima njegova bogatijeg poetskog svijeta, kojemu je osmerački dvostih prekratka i preskućena ritmička cjelina – ima samo 16 slogova.

Znajući da je u hrvatskoj umjetničkoj poeziji, kod najznačajnijih pjesnika hrvatskoga baroka sve do početka 18. stoljeća dominirala kvartina kao najpogodnija ritmička struktura vremena i to u raznolikim srokovnim kombinacijama (ABAB, ABBA i t. sl.), i on je upotrijebio kvartinu, sačuvavši unutar nje osmerački dvostih (sa srokom AABB, zatim CCDD itd.). Gledajući u okviru hrvatske pučke pasionske poezije on je unio jednu ritmičku i izražajnu novinu, podijelivši stihove u kvartine, unoseći time noviju, moderniju strukturu. U isto vrijeme on je sačuvao tradicionalni srednjovjekovni i dvostihovni oblik, ali tako da je unutar formalne podjele – AABB – misao proširio na dva dvostiha, dobivši s 4 stiha i 32 sloga mnogo širi prostor pogodan bogatijem i bujnijem misaono-poetskom izrazu. Taj je postupak proveo doslovno i principijelno, što je do izraza došlo već na početku:

*Vrime došlo jur budući,
Da Sin Božji (hotijući)
Same naše rad ljubavi,
Svoj vik svrši, svit ostavi.
Hoti prije s učenicim,
Svojim virmim naslidnicim
U ljubavi večerati,
I jaganca blagovati.*

Takva mu je strofa pružila veće mogućnosti da svoj pjesnički doživljaj izrazi složenijim rečeničkim konstrukcijama i bogatijim prozodijskim rješenjima. Zato je tu sasvim prirodnije mogla naći mjesta zavisno složena rečenica, koja je doduše ostvarena već u prvom dvostihu kvartine:

*Kad jur, Gospo, želiš znati,
Pravo ću ti sve kazati*

ali se njezina punina ostvaruje tek u dodanom sljedećem dvostihu:

*... sve kazati
što se zgodi sinku tvomu
a pridragom Meštru momu.*

Služeći se takvom strukturom Knežević je imao i druge mogućnosti da upotrijebi svoju retoričku naobrazbu i prozodijsko umijeće. Tako u njegovim stihovima upada u oči česta upotreba zakoračenja, čime se pojačava dojam pripovijedanja:

*Od tuge bi pukla stina
videć kako tvoga sina
biju s darvjem, s rukam jakim
i s oružjem svakojakim.*

To vidimo i u ovom primjeru:

*To li veće valjadoše
Jaspere koje teb' dadoše.*

Navedimo još jedan primjer:

*Tužna mati tad s' uputi
putem čineć plač priljuti.*

Upotreba kvartine omogućila je Kneževiću da kumulativnim figurama nabiranja ostvari puniji dojam i življu sliku. Tako, da bi se stekao uvjerljiviji utisak mnoštva naoružanih vojnika, pjesnik nabraja:

* * *

Usvajanjem kvartine kao temeljne misaono-ritmičke jedinice omogućila je Kneževiću da se oslobodi sažetog i škrkog pa i manjeg pjesničkog izraza začinjavačkih osmeračkih tekstova, kojima se s vremenom bila izgradila i specifična gramatika te osebujan i prepoznatljiv stil. Služeći se ritmičkom jedinicom od 32 sloga, Knežević je, kako smo već rekli, mogao razviti bogatiju sliku pojedinih motiva i događaja.

Tako je, zadržavši duh tradicije u osmeračkom izrazu fra Petar Knežević originalno pristupio obrađenoj temi i učinio ono što drugi autori pučkih pasionskih pjesama nisu uspjeli. On je spojio začinjavačku poetiku anonimnih srednjovjekovnih pjesnika i njihovih sljedbenika s vlastitim originalnim autorskim pristupom, dajući tako hrvatskoj pasionskoj poeziji pučkoga tipa nove izražajne mogućnosti.

TRADICIJSKO I IZVORNO U MUCI ISUKRSTOVOJ
FRA PETRA KNEŽEVIĆA

Sažetak

U okviru svoga vjerskog djelovanja fra Petar Knežević je 1753. objavio u Mlecima oveći spjev pod natpisom *Muka gospodina našega Isukrsta i plač matere njegove*. Pjesma ima 657 osmeračkih dvostihova, a spada u pasionski ciklus hrvatske poezije. Osmerački dvostih prati tu poeziju (pa i dramu) od početaka, od 14. stoljeća. Svi su ti anonimni »plačevi« i »muke«, koji su u višestoljetnom vremenskom slijedu doživjeli nekoliko transformacija (od narativnih preko dijaloških do dramskih tekstova) kao svoje jedinstveno obilježje sačuvali osmerački dvostih.

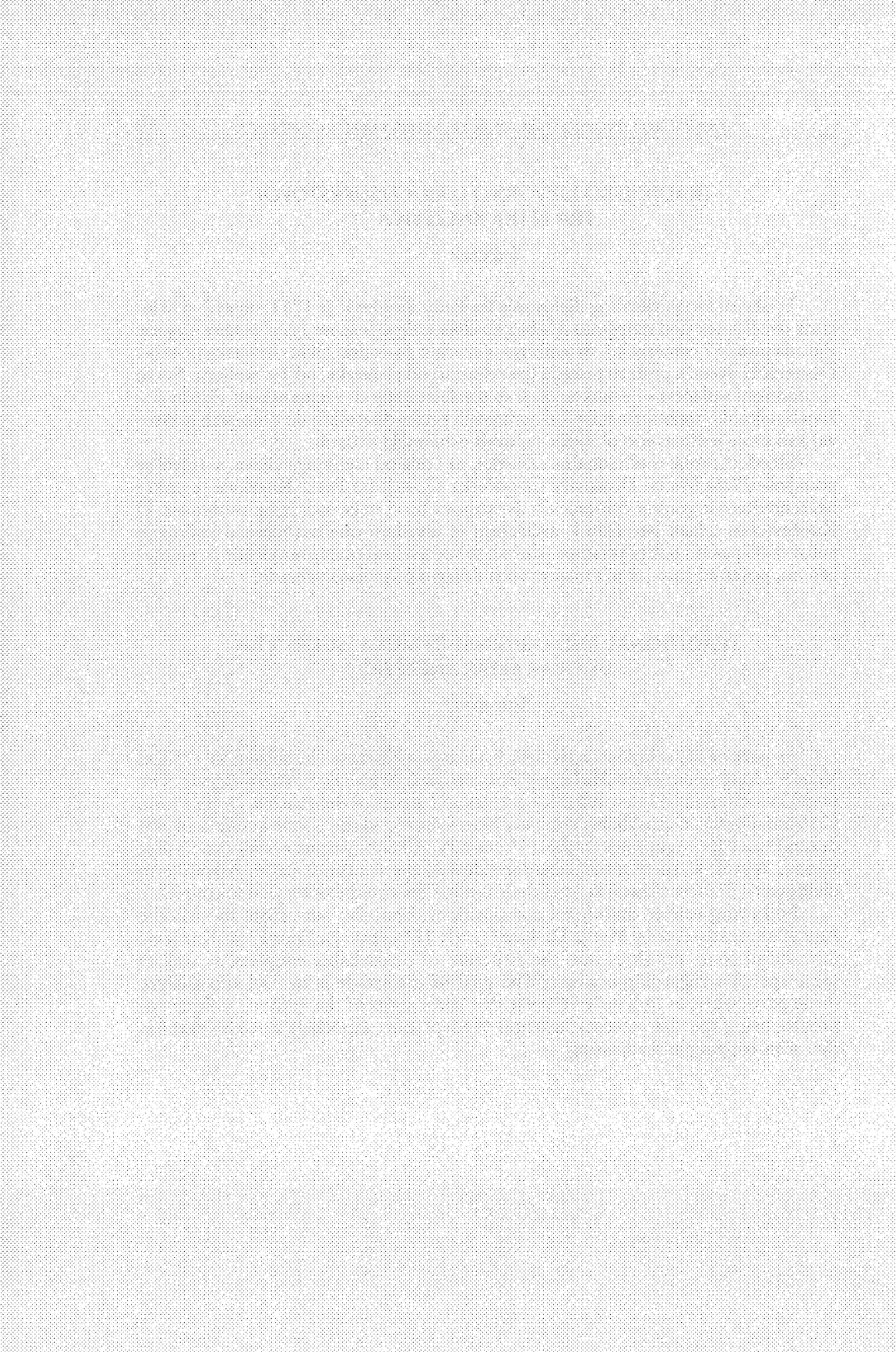
Slijedeći ranije tradicionalne sastavke, pa i one od srednjega vijeka, a držeći se ponajviše *Plača* Matije Divkovića (iz početka 17. st.), fra Petar Knežević je unio i neke novitete u gradnji osmeračkih dvostihova kao i neke sadržajne osobitosti. U Kneževićevu tekstu istražuju i raščlanjuju te utvrđuju one osebnosti kojima je autor dao i pečat vlastita pristupa, služeći se već uvriježenom preradivačkom metodom, posebno zato jer je i njegov tekst doživio prijevise i prerade.

TRADITIONAL AND ORIGINAL IN MUKA ISUKRSTOVA
BY FRIAR PETAR KNEŽEVIĆ

Summary

As part of his religious activities, Friar Petar Knežević published in 1753 in Venice a long poem titled *Muka gospodina našega Isukrsta i plač matere njegove*. The poem is written in 657 octosyllabic couplets and is part of the Passion Cycle within Croatian poetry. Octosyllabic couplets have featured in the poetic genre (and also drama) since its beginnings in the 14th century. All anonymous »tears« and »passions«, as well as their transformations during the centuries (from narrative to dialogue to dramatic texts) kept as their unique feature the octosyllabic couplet.

Following earlier traditional compositions, even the ones from the Middle Ages, but mostly *Plač* by Matija Divković (early 17th century), Friar Petar Knežević introduced some novelties into the structure of octosyllabic couplets, as well as some specifics regarding content. The goal of the article is to find and analyze those particularities in Knežević's text that show signs of the author's unique approach, using the characteristic method of adaptation, especially since his text has also seen copying and adjusting.

Diana Stolac

ATRIBUCIJA U KNEŽEVIĆEVOJ MUCI GOSPODINA NAŠEGA ISUKARSTA IZ 1753. GODINE

Izvorni znanstveni članak
UDK 821.163.42(091)
821.163.42.09Knežević, P.
811.163.42(091)

Petar Knežević (1701.–1768.) franjevački je pisac, u povijesti hrvatske književnosti zapisan kao autor više tekstova nabožnoga karaktera. Između njih posebno mjesto zauzima *Muka Gospodina našega Isukarsta*, pasionski tekst koji je objavljen 1753. godine, a nakon toga doživio velik broj izdanja te prerada i prilagodbi u drugim hrvatskim krajevima.

U ovome ćemo se radu osvrnuti na Kneževićev prikaz Isusove muke kao polazište za analizu atribucije u pasionskim tekstovima u 18. stoljeću, s posebnim naglaskom na sintaktičkoj sinonimiji.

Prije samoga prikaza atribucijskih značajki Kneževićeve *Muke* recimo nešto o metodologiji istraživanja sintakse starijih hrvatskih tekstova, gdje posebno valja obrazložiti zbog čega između svih sintaktičkih kategorija izdvajamo upravo atribuciju, odnosno konkretno zbog čega držimo sintaktičku sinonimiju toliko značajnom za proučavanje.

Da bismo mogli stvoriti sliku književnoga jezika nekoga vremena, valjalo bi analizirati sve poznate i dostupne tekstove na svim jezičnim razinama, zatim bi dobivene podatke trebalo usporediti s gramatičkim pravilima u (tim tekstovima) suvremenim gramatikama, nakon čega bi se u sljedećoj fazi trebalo pristupiti analizi svega onoga što bi ostalo popisano iz tekstova, a bilo neopisano u gramatikama. Nužno bi bilo utvrditi radi li se o uporabama koje tadašnji gramatičari nisu popisali i propisali, a u skladu su s književnim jezikom, ili je ipak riječ o autorskim, individualnim odstupanjima, koja su onda stilogena, ili se možda radi o pogreškama.

To je, naravno, idealna metodološka koncepcija, za koju unaprijed možemo utvrditi da je neprovediva. Krenimo redom. Prvi je razlog taj što je pojam »poznati i dostupni tekstovi« različit za različite istraživače, dok je pojam »svi poznati i dostupni tekstovi« utopija, što zbog količine

tekstova za čiju bi analizu trebale vojske istraživača, što zbog stalnoga pronalaženja novih-starih tekstova.

Sljedeći je problem obuhvaćanja svih jezičnih razina. Postoje opisane metodologije za proučavanje fonoloških i morfoloških, u posljednje vrijeme i sintaktičkih značajki teksta, dok se istraživanja na leksičkoj razini i razini diskursa provode u novije vrijeme prema različitim metodologijama.

Uz to, ostaju još i pitanja kao npr. pripada li ovome grafijska analiza ili treba li analizu tvorbe riječi promatrati izdvojeno ili unutar leksičke analize itd.

Problem je i uspoređivanje dobivenih rezultata s tekstu suvremenim gramatikama. Jesu li autori znali za te gramatike, jesu li gramatičari znali za te tekstove, samo su neka pitanja, dok je najznačajnije poznavati tip normativnosti gramatika u pojedinim stoljećima. Tako pouzdano možemo ustvrditi da npr. gramatike do 19. stoljeća jesu dio standardizacijskih procesa, a da istovremeno nisu upućivale na obvezatnost uporabe, odnosno nisu bile autoritet koji odlučuje o pravilnosti i nepravilnosti – bile su samo jezični priručnici, više opisi nego propisi. Te su gramatike, dakle, bile normativni, ali ne i kodifikacijski priručnici.

I konačno, problem stilogenosti, kojemu se za starije tekstove ne može pristupiti kao za novije, o čemu je već dosta pisano. Stoga za utvrđivanje stilske markiranosti, obilježenosti pojedinih jezičnih činjenica u starijim tekstovima treba provesti dodatne poredbene analize, uključujući i statističku obradu podataka.

Već nas ova iznesena razmišljanja o neprovedivosti idealne metodologije upućuju na nužnost konstruiranja takve metodologije koja će biti kvantitativno manje zahtjevna, a moći će pružiti relevantne zaključke zadovoljavajuće kvalitete.

Logično je stoga bilo krenuti ovim putem: suziti analizirani korpus, a možda i broj jezičnih razina na kojima se vrši analiza, ako je u timu manje istraživača.

Suženje korpusa poznat je metodološki princip, a obično se primjenjuje kod analiza jezika pojedinih autora ili pojedinih književnih djela. Sustavno pak proučavanje tako izabranoga teksta na svim jezičnim razinama zahtjevan je i dugotrajan posao namijenjen timskome radu, dok je za jednoga istraživača i zbog vremena i zbog stručne kompetencije primjerenije istraživanje jedne jezične razine.

Stoga je korpus tekstova 18. stoljeća za ovu prigodu sužen na djelo vjerskoga pisca i pjesnika fra Petra Kneževića *Muku Gospodina našega Isukarsta iz 1753. godine*.

Izabrana je jezična razina sintaksa, a kako i to držimo preširokim, sužena je na jedan sintaktički postupak: atribuciju.

Razlog za izbor upravo atribucije leži u činjenici da se samo atribucijske oznake pojavljuju u svim dijelovima rečenice, i u subjektivnom i u predikatnom skupu, te uz sve sintaktičke kategorije - i uz subjekt, objekt, priložnu oznaku i ostale, pa i uz drugi atribut. To je stoga što atributu mjesto u rečenici otvara imenica, dakle morfološka, a ne sintaktička kategorija. Također se, premda ne pripada osnovnom rečeničnom ustrojstvu, atribut pojavljuje u gotovo svakoj rečenici. Iz svega rečenoga proizlazi da analiziranje atributa, dakle, obuhvaća ne samo cijelu rečenicu, što je granica tradicionalnoga pogleda na sintaksu nego obuhvaća i cijeli tekst, kao granicu sintakse u suvremenoj sintaktičkoj teoriji.

Kako je naš izabrani korpus iz književnoumjetničkoga funkcionalnog stila, nije zanemariva ni činjenica da je upravo atribucija (odnosno epitetika) ona poveznica stilske analize obaju stilističkih pristupa – i literarnostilističkoga i lingvostilističkoga.

I još jedan metodološki komentar – zašto je naznačena upravo sintaktička sinonimija kao značajan sintaktostilistički podatak o jezičnome bogatstvu teksta.

Sintaktička je sinonimija mogućnost izbora između dvaju različitih izraza ili dviju različitih struktura za jednu sintaktičku kategoriju. Kako ćemo analizirati atribuciju, onda se sintaktička sinonimija pokazuje kao izbor između dvaju različitih ostvaraja atributa, a najbolji su pokazatelji stvarnih sinonimijskih odnosa pojavljivanje uz istu imenicu, odnosno u istome kontekstu.

Ovako izložen model analize atribucije u jednome književnom djelu primijenit ćemo na *Muku Gospodina našega Isukarsta fra Petra Kneževića*.

Kneževićeva je *Muka* vjerski spjev složen u katrenima, stih je osmerac, a rima uzastopna. Prije teksta naslovljenoga *Muka Gospodina Našega Isukarsta i Plač Bl. Dvice Marije Majke Njegove* autor donosi *Ponukovanje*, kojime nas više uvodi u tužni ugodaj nego u tematski okvir djela. Sam tekst dobiva dijalošku formu, gdje valja kao posebnost izdvojiti *Riči pisaoca*.

Iz ovoga osnovnoga opisa proizlazi da složenost forme, a naročito stroga versifikacija Kneževićeva stiha, utječu i na ograničenost izbora pojedinih jezičnih jedinica, pa tako i atributa.

Zanimaju nas odgovori na brojna pitanja, a izdvajamo sljedeća:

- Kolika je zastupljenost atributa s obzirom na temu (muka i plač)?
- Koji su tipovi atributa zastupljeni i s kakvom učestalošću?
- Jesu li sročni atributi najzastupljeniji?
- Pojavljuju li se nesročni, i imenički u genitivu, i prijedložni atributi rijetko?
- Ima li uopće atributnih rečenica (s obzirom na formu osmeračkih katrena)?

□ Ima li odstupanja od atribucijskih značajki stiha zbog dijaloške forme?

□ Možemo li na tekstološkoj razini izdvojiti izraze atribucije Isusu i Mariji, te koliko je njihovo bogatstvo?

Da bismo mogli odgovoriti na pitanje o učestalosti uporabe atributa, možemo krenuti od nekih kvantitativnih pokazatelja. Uvodno *Ponukanje* se sastoji od 16 katrena, što ih, dakle, čine 64 stiha. U njima nalazimo – 20 atributa! Po strukturi to je 11 sročnih i 9 nesročnih atributa, preciznije: 6 prijedložnih i 3 imenička atributa (2 u genitivu i 1 u dativu). Osim njih u tekstu nalazimo i jednu atributnu rečenicu.

Iz ovih brojčanih pokazatelja jasno vidimo da je u ovome dijelu *Muke* zastupljeno tek nešto više od jednoga atributa po jednome katrenu – svakako vrlo malo. Također podatak o podjednako zastupljenosti sročnih i nesročnih atributa, te pojavljivanje atributne rečenice govore o drukčijoj raspodjeli negoli smo je navikli nalaziti u stihovima.

Dodamo li tome i podatak da je većina sročnih atributa izražena zamjenicama, npr. *naš, vaš, sve, sam...*, vidimo i da je slabo zastupljena semantička punina koju od atributa očekujemo i koju atributi obično donose. Atributi su, naime, po svojoj definiciji dodatci imenicama koji tim imenicama suzuju značenje, pa je razumljivo koliko je za razumijevanje diskursa značajan njihov semantički prinos.

Zastanimo sada na prijedložnim atributima. Oni su u ovome dijelu Kneževićeva teksta u drugom i trećem katrenu te predstavljaju kontrast: *vrimе od žalosti : vrimе od pivanja*. Ostali su atributi s neizrečenom imenicom nosiocem atributne sintagme – *vrimе*, pa slijede *vrimе od žalosti* i glase (*vrimе od tuge, plača, čemernosti*, odnosno posljednji (*vrimе od uzdisaja*) javlja se nakon jedinoga vedro obojenoga vremena – *onoga od pivanja*, pa nas vraća u tužni kontekst koje je bio zacrtan brojnošću prijedložnih atributa kojima je opisano *vrimе od žalosti*, najava teme *muke i plača*.

Možemo ovdje napomenuti da će kasnije, u plaču, Gospa reći:

Bijah Majka od radosti, / Sad sam more sve gorkosti.

Jedno od postavljenih pitanja bilo je vezano uz pretpostavku da će dijaloška forma dovesti do odstupanja od atribucijskih značajki stiha u pravcu atribucijskih značajki dramskoga diskursa. Neke smo manje razlike lako uočili, ali jedna je posebno značajna. Radi se o visokoj učestalosti vokativnih sintagmi, koje su posljedica obraćanja kako likova međusobno, tako i prema Bogu, ali i postavljanja retoričkih pitanja, pitanja na koja se ne očekuje odgovor. U tim zazivima vokativne su sintagme obogaćene atribucijom kojom se naglašava pripadnost i emocionalan odnos između likova.

Potreba za iskazivanjem pripadnosti dovela je do izrazitoga povećanja čestotnosti posvojnih zamjenica, npr.:

Ab! moj Sinko...
Ab, moj Bože...
O moj Oče Svemogući...
Sestre moje...

Dijaloška je forma dovela i do potrebe za iskazivanjem emocionalnoga odnosa između likova, koji se na jezičnome planu izriču upravo atributima, npr.:

Mande draga...
Sestre mile...
Oče mili...
Ab, moj Sinko poljubljeni...
Ajme! Juda nesretniče...
O nebarni vi Zudije...
O sionske jadne žene...

Posebno valja zastati na zazivima u Gospinu plaču, jer su usmjereni Kristovim ranama i njegovu izmučenu tijelu, pa je tu i atribucija puna emocionalnoga naboja, npr.:

Ajme, ruke provrćene,
Ab, i noge probijene...
Ajme, boče otvoreni...
Usne lipe i rumene...

Krenimo prema odgovoru na posljednje postavljeno pitanje.

Na tekstoškoj razini atribucija nije isto što i atribut. Za razliku od atributa koji je sintaktička kategorija, atribucija je postupak pridavanja značajki nekoj imenici, gdje sam ostvaraj ne mora nužno biti atribut, nego to može biti i apozicija, a također i predikat...

Naznačili smo među pitanjima i jedno o bogatstvu atribucije uz Isusa i Mariju. Pogledajmo najprije koja se atribucija pojavljuje uz Isusa. Sinonimne su imenice *Sin* i hipokoristik *Sinak* najčešće, a slijede *Gospodin*, *Spasitelj*, *Meštar*, *Kralj*, a valja izdvojiti i niz imenica (*Duša*, *Ruža*...) koje se kao istoznačnice-okazionalizmi pojavljuju u Gospinu plaču, na što ćemo se posebno osvrnuti. Pojavljuje se i poimeničeni pridjev *Propeti* te vrlo često zamjenica *On* (*Njega*...), pisana kao i prethodne atribucije uvijek velikim početnim slovom. Ovi izrazi, dakle, pokrivaju isto semantičko polje kao i *Isus/Isukrst*, te imaju funkciju njegovih istoznačnica. Zastanimo kod nekih od njih.

Sin i *Sinak* ostvaruju se gotovo u komplementarnoj distribuciji. Naime, Marija, tužna majka, zove svojega sina i *Sinkom* i *Sinom*, dok je u

ostalim stihovima-replikama *Sin*. Ako se ipak pojavi *Sinak*, tada je to uvijek uz posvojnu zamjenicu koja upućuje na Mariju. Distribuciju dobro pokazuju *Riči Ivanove*:

»Kad jur, Gospe, želiš znati,
Pravo ću ti sve kazati,
Što se zgodi Sinku tvomu,
A pridragom Meštru momu.«

Time se potvrđuje temeljna funkcija hipokoristika koji je prema definiciji »ime koje se nadijeva drugome da bi se iskazao osobito intiman odnos s njim, ime odmila, od milošte«. Marijina su obraćanja: *Sinak*; *dragi Sinak moj*; *Sinko mili*; *moj Sin mili*; *Sinko poljubljeni*; *Sin primili*; *Sinko plemeniti*... Vidimo da su Marijini zazivi atribucijski razvedeni, da se ostvaruju različite sintaktičke konstrukcije, a da je sročni atribut u postpoziciji uobičajen kada je jedini atribut, dok se u sintagmama s više atributa oni pojavljuju i u apoziciji i u postpoziciji.

Ipak, takva distribucija nije obvezatna, što vidimo već u drugome nizu atribucija Isusu, onome što ga izriču drugi sudionici tužnoga zbivanja: *Sin*; *Sin Boga velikoga*, *Sin Svemogoga*, *Sin Božji* (str. 7) ali i *Božji Sin* (str. 22). Posljednja dva primjera pokazuju potpunu sintaktičku sinonimiju, potvrđujući u hrvatskom jeziku utvrđene obje mogućnosti smještaja atributa uz imenicu koju se određuje.

Isus je i *Kralj istine*, ali atribucija *Kralj* nije i obvezatno pozitivna. Naprotiv, u ustima Pilatovim ona ima pogrđan ton, pa je tako nositelj kontrasta židovskoga i rimskoga doživljavanja kraljevstva – onoga nebeskoga i onoga zemaljskoga.

Spomenuli smo istoznačnice-okazionalizme, koji se pojavljuju u *Ričima Gospinima* u Majčinu naricanju. To nije stalna sinonimija *Isusu*, kao što su *Spasitelj*, *Propeti* ili *Meštar*, nego se ovdje ostvaruje prigodna istoznačnost. Majka žalosna s mrtvim sinom u krilu tuguje i zaziva Sinka: *Ružo jednom prirumena*; *Srce*; *Dušo moja lipa*...

Pogledajmo sada atribuciju uz Mariju. Najčešća je istoznačnica imenica *Gospa*, pa su i Marijine replike naslovljene *Riči Gospine*. Atributima i apozicijama proširena sintagma koja opisuje Mariju jest *Blažena Djevica Marija Majka Njegova*, iz koje se izvode Marijine atribucije *Majke* i *Dive*, u sintagmama različitih struktura: *Majko – Majko draga – Majko slatka*; *Majka Divo – Majka Božja – Majko Isusova*... Osim emocionalno obilježenoga hipokoristika *Majka* često se pojavljuje i neutralna imenica *Mati*, koju pak njezini atributi svojom semantikom deneutraliziraju: *tužna Mati*...

U zaključku možemo reći da ovdje doneseni odgovori na postavljena pitanja u vezi s atribucijom jasno pokazuju da unaprijed donesene pretpostavke, temeljene na jednome tipu tekstova, ne moraju odgovara-

ti svim tekstovima. Tako se na našem korpusu nije potvrdila općepoznata tvrdnja o velikoj čestotnosti atributa u jeziku književnoga djela, naročito u stihu, jer su kvantitativni pokazatelji, naprotiv, upućivali na nisku čestotnost. Među njima su najzastupljeniji sročni atributi, ali po učestalosti ni nesročni atributi puno ne zaostaju. Atributne rečenice nisu česte, ali njihovo pojavljivanje u analiziranim stihovima govori o tradiranju renesansnoga stila, gdje je atribuiranje upravo atributnom rečenicom bilo vrlo često. U analizi odstupanja od atribucijskih značajki stiha zbog dijaloške forme uočavaju se brojne vokativne sintagme s atribucijom kojom se naglašava pripadnost i emocionalan odnos između likova. Na tekstološkoj smo razini izdvojili izraze atribucije Isusu i Mariji te kroz analizu sinonimije potvrdili njihovo bogatstvo.

Pasijski tekst *Muka Gospodina našega Isukarsta* Petra Kneževića iz 1753. godine bio je vrijedan korpus za sintaktostilističku analizu, koja je pokazala veliku razvedenost atributnih sintagmi i tradiranje stila prethodnih razdoblja. U daljnjim bi se istraživanjima Kneževićeva atribucija mogla usporediti s ostalim tekstovima bogate hrvatske pasionske literature.

Literatura

- Vladimir Anić – Ivo Goldstein, *Rječnik stranih riječi*, Novi liber, Zagreb, 1999.
- Radoslav Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Nacrti za gramatiku, Djela HAZU, knj. 61, Zagreb, ¹1986., ²1991., ³2002.
- Marina Katnić-Bakaršić, *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo, 2001.
- Nikica Kolumbić, *Postanak i razvoj hrvatske srednjovjekovne pasionske poezije i drame* (disertacija), Zagreb, 1964.
- Karlo Kosor, *Izdanja Kneževićeva G. plača*, Kačić, VI/1974.
- Maslina Ljubičić, *Studije o prevođenju*, Zagreb, 2000.
- Milan Moguš, *Povijest hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1993.
- Kuzma Moskatelo, *Cresko prikazanje*, u: Franić Vodarić, *Muka*, Mali Lošinj, 1993., str. 3-70.
- Pasije*, priredili: Nikola Batušić – Amir Kapetanović, Pasijska baština, knj. 2., Erasmus naklada, Zagreb, 1998.
- Ivo Pranjković, *Fonološki i sintaktički opis u prvim slavonskim gramatikama*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, br. 27, Zagreb, 1992., str. 123-135.
- Ivo Pranjković, *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.
- Diana Stolac, *Sintaktostilistika kajkavskoga književnog jezika*. – »Croatica« (Hrvatski prinosi na Međunarodnom slavističkom kongresu, Bratislava 1993.), br. 37/38/39, Zagreb, 1993., str. 333-340.
- Diana Stolac – Sanja Holjevac, *Kašićeva sintaksa. Drugi hrvatski slavistički kongres, knj. 1* (Zbornik radova), Zagreb, 2001., str. 157-162.

- Diana Stolac, *Sintaktostilistički pristup Marulićevoj Juditi*. *Colloquia Maruliana*, sv. 11, Split, 2002., str. 235–250.
- Diana Stolac, *Metodologija istraživanja povijesne sintakse, Međunarodni kroatistički znanstveni skup, knj. 5*. (Zbornik radova), Pečuh, 2003. (u tisku).
- Branka Tafra, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Zagreb, 1993.
- Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, ¹1978., ²2002.
- Josip Vončina, *O povijesti hrvatske književnojezične norme*, »Filologija«, knj. 20–21, Zagreb, 1992–1993., str. 529–538.
- Josip Vončina, *Metodološke napomene*, u: *Jezičnopovijesne rasprave*, Zagreb, 1979., str. 5–37.

ATRIBUCIJA U KNEŽEVIĆEVOJ MUCI GOSPODINA NAŠEGA ISUKARSTA IZ 1753. GODINE

Sažetak

U radu se iznose osnovna metodološka načela za istraživanje sintakse starijih hrvatskih tekstova. Izabrani metodološki model predstavlja se na tekstu fra Petra Kneževića Muka Gospodina našega Isukarsta iz 1753. godine. Analizira se atribucija u tome pasionskome tekstu, s posebnim naglaskom na sintaktičkoj sinonimiji.

Ključne riječi: hrvatski jezik, sintaksa, atribucija, sintaktostilistika, sintaktička sinonimija

ATTRIBUTION IN KNEŽEVIĆ'S 1753 MUKA GOSPODINA NAŠEGA ISUKARSTA

Summary

The article discusses basic methodological principles for the research into the syntax of old Croatian texts. The chosen methodological model is presented in regard to Friar Petar Knežević's 1753 text, *Muka Gospodina našega Isukarsta*. What is being analyzed in the passion text, with special emphasis on syntactic synonymy, is attribution.

Key words: Croatian language, syntax, attribution, syntactic style, syntactic synonymy

Ines Srdoč-Konestra

IŠČITAVANJE DRAMSKIH ZNAČENJA
RIČI PISAOCA U MUKI GOSPODINA NAŠEGA
I PLAČU MATERE NJEGOVE
PETRA KNEŽEVIĆA

Izvorni znanstveni članak
UDK 821.163.42(091)
821.163.42.09Knežević, P.

Da bismo opravdali naslovom naznačenu sintagmu: dramsko značenje *riči pisaoca*, potrebno je barem u naznakama reći nešto o genezi tekstova koji su prethodili »plaču« ili »muki« koja je predmet naše analize.¹

Muke su kao oblik dramskoga teksta žanrovski prilično čvrsto kodirane još u 15. stoljeću, dakle pripadaju srednjovjekovnim žanrovima.² Bilo anonimne, bilo autorske muke, koje su nastajale u kasnijim stoljećima nastavljaju se na srednjovjekovnu tradiciju dodajući ponešto na sve razine na kojima se realizira dramski tekst (dramske situacije, dramska napetost, dijalozi, didaskalije).

Pasionском tematikom³ i srednjovjekovnom dramom najviše se u nas bavio Nikica Kolumbić koji u više tekstova⁴ uspostavlja sliku o neprekinutom nizu razvojnih stupnjeva hrvatskih dramskih tekstova pasionskog ciklusa. Kolumbić taj postupak prati kroz dramske transformacij-

¹ Kao predložak korišten je primjerak koji posjeduje knjižnica Franjevačkog samostana na Trsatu, koji nema godinu izdanja, već samo na koricama nalazimo tekst *Nabavlja se kod Tisk. E. Vitaliani i Sin, Šibenik*. Zahvaljujem trsatskim franjevcima na ustupanju teksta.

² Usporedi: Kolumbić, 1964. i 1994., Štefanić, 1969:55–62; Batušić, 1978:1–18, Fališevac, 1989:39–53, Car-Mihec, 2003:8–92.

³ U svojoj doktorskoj disertaciji Kolumbić se zalaže za termin pasionska književnost/tematika za tekstove koji obrađuju predmet »muke« i »plača«, objedinjujući na taj način i pjesničke i dramske tekstove te vrste. (Kolumbić, 1964.:3–4).

⁴ Osim Kolumbićeve doktorske disertacije, navodim još neke najrelevantnije tekstove: *Hrvatska srednjovjekovna drama u vremenu i prostoru* (1985); *Dramske transformacijske strukture* (1986).

ske strukture i zaključuje da do danas možemo utvrditi četiri razvojna stupnja, a to su: *lirsko-narativna pjesma, dijaloški »plač«, prvotna dramati-zacija i razvijeno prikazanje*. »Svođenje teksta na govor pojedinih osoba najznačajniji je elemenat u kvalitativnoj promjeni teksta, pri čemu se upute (didaskalije) i svojom vanjskom pojavnošću ističu kao glavni nosioci strukturalne transformacije. U daljnjim razvojnim stupnjevima narativni dio, onaj u kojem se sadržaj priča, zauzimat će sve manje mjesta i govorit će ga stanovita osoba (najčešće Anjel) da bi se na kraju sveo na Anjelov prolog i epilog, (...)« (Kolumbić, 1986. i 1994.:166–167)⁵ Razvoj se, dakle, ogleda u žanrovskome preobražaju iz jednog u drugi razvojni stupanj. Kolumbić pri dijakronijskom praćenju razvoja pojedinog žanra u okvirima pasionske tematike vidi dva pravca pa »dok se dramatski tip dijaloškog *plača* tijekom vremena posebno u XVI. stoljeću, preobrazio u crkvena prikazanja, u kojima je tema o Marijinom plaču samo jedna od više sadržajnih dijelova, vjerojatno se već u XV. stoljeću razvio i drugi, takozvani čisti tip dijaloškoga *plača*, u kojem je Marijina tužba ostala trajna tematska dominanta.« (Kolumbić, 1981. i 1994.:156) Tome čistom tipu dijaloškoga *plača* pripadaju i pasionski tekstovi što su ih pisali franjevci u 17. i 18. st. koji se naslanjaju na stihove pučke crkvene poezije koja je slijedeći srednjovjekovni model nastajala u prethodnome, 16. stoljeću.⁶

Franjevački pasionski tekstovi 17. i 18. stoljeća nastaju u područjima kontinentalne Dalmacije, odnosno na područjima franjevačke redodržave Bosne Srebrene i namijenjeni su puku, a vjerska je tendencija implicitna. To nisu anonimni tekstovi, već autorske prerade baštinjenih tekstova pasionske tematike čiji su tvorci itekako svijesni utilitarne komponente koja je njihova nužna sastavnica, odnosno svjesni su potreba »publike« za koju pišu. Funkcije se tih *muka* i *plačeva* svode na poticanje zajedničkih osjećaja što ih pobuđuje muka Isusova i tuga njegove majke

⁵ U zagradi se uz ime autora navode dvije godine izdanja citiranoga članka – prva kada je tekst prvi puta objavljen, jer se to smatra relevantnim za proučavanu tematiku, a druga prema izvoru iz kojeg je citat preuzet, a radi se o knjizi Nikice Kolumbića *Po običaju začinja-vac* u kojoj je objedinjeno niz autorovih tekstova.

⁶ »Među prvim pučkim prerađivačima javlja se već na početku XVII. stoljeća bosanski franjevac Matija Divković, koji stvara svojevrсну kontaminaciju dramskog i čistog tipa dijaloškoga »plača«. Poslije njega poznat je i popularan kao prerađivač fra Toma Babić, koji je početkom XVIII. stoljeća proširio Divkovićev tekst. Mnogo je samostalnija prerada koju je sredinom XVIII. stoljeća učinio o. Petar Knežević, a prema njemu nešto kasnije o. Šime Milošević. Dok je Miloševićeva verzija ostala u glagoljskom rukopisu, ostale verzije (da ne spominjemo one iz novijih vremena) bile su mnogo puta pretiskivane i prepisivane, čuvajući još uvijek svježinu jedne davno nastale ali stalno žive i poticajne poezije.« (Kolumbić, 1981. i 1994.:160–161)

i vrlo su slični osjećajima koje su pubuđivala srednjovjekovna crkvena prikazanja.⁷ Takvi su tekstovi bili više nego potrebni u rubnim i kriznim područjima na kojima su nastajali i gdje je potreba isticanja kršćanskog jedinstva i zajedništva bila potencirana. Osim toga duh posttridentuskog razdoblja, odnosno crkvene obnove tu je, s obzirom na stoljetnu ugroženost, dodatno izražen. Tekstovi vezani uz Veliki tjedan podcrtavali su Isusovu žrtvu za spas čovječanstva, poticali su visok stupanj emocionalnog sudjelovanja i bili izuzetno popularni.

Kada govorimo o *čistom tipu dijaloškoga plača* moramo se još jednom pozvati na Kolumbićeve postavke. Naime, u svojoj doktorskoj disertaciji on naglašava da tekst Kneževićeve *Muke* »(...) kao i Divkovićeve pjesma zadržava dijaloški karakter, ali je isto tako pisan samo za čitanje« (Kolumbić, 1964:93). Ipak u recentnijem tekstu Kolumbić glede Kneževićeve *Muke* navodi: »Knežević je svoj tekst dijalogizirao, pa u njegovu tekstu nastupaju: Gospa, Ivan, Isus i Pisaoc. Čini se da je njegova dijaloška pjesma imala i praktičnu namjenu, vjerojatno u nekakvoj crkveno-pučkoj funkciji, jer poslije nego što Pisaoc izvijesti kako je Isus izdahnuo, stoji didaskalija: *Ovdi se svi prostru*, misleći na živo sudjelovanje svih vjernika u pučkom obredu.« (Kolumbić, 2002:59–60)

Čitajući Kneževićeve *Muke* uočili smo brojne elemente koji mogu biti iščitani kao uputa za scensku izvedbu. U tom je smislu provedena analiza samo jedne sastavnice teksta *Muke*, a to su *riči pisaoca*. Njima priključujemo *Ponukovanje* (svojevrсни prolog) i završni dio teksta koji bismo mogli nazvati epilogom, zbog funkcije koju imaju u tekstu. Napominjemo, to je samo jedno od mogućih »odmaknutih« čitanja, čime ne tvrdimo da je tekst zaista predviđen za scensku realizaciju, već samo ukazujemo na njegovu moguću izvedbenu komponentu.

U analizi koju smo proveli pošli smo od pristupa Borisa Senkera koji iznosi u članku *Didaskalije u srednjovjekovnoj drami s teatrološkog aspekta* (Senker, 1985:426–451), te, kao i on preuzeli metodologiju poljskog semiologa Tadeusza Kowzana, koji, kako kaže Senker »pokušavajući pomiriti teorijske i praktične ciljeve, predlaže da se svi znakovi kojima

⁷ O osobinama srednjovjekovne drame D. Fališevac navodi: »(...) među likovima u drami uopće ne postoji uzajamnost, reciprocitet u iskazima (...) radnja se seli od jednog lika k drugom bez ikakve motivacije, pa dakle s jednog mjesta na drugo, (...) da didaskalije nisu samo naputak redatelju ili glumcima, već da didaskalije u svojem tekstu iznose i dio radnje, odnosno pričaju određeni dio fabule, kao u proznim, narativnim tekstovima, djelujući kao da su direktno preuzete iz biblijskog proznog teksta. Prema tome, likovi u srednjovjekovnoj drami funkcioniraju iza dramske stvarnosti, oni su tu zato da gledaocu u zornom, fizičkom liku prenesu svoj dio priče; oni su biblijska priča koja je dobila tjelesni oblik i ich-formu, ja-oblik iskaza.« (Fališevac, 1989:49)

se služi kazališna umjetnost, svrstaju u trinaest *osnovnih znakovnih sustava*.« (Senker, 1985:434) Ti su znakovi: govor i ton (osobine izgovorenog teksta), mimika, gesta, kretanje (tjelesni izrazi) šminka, frizura, kostim (glumčev vanjski izgled), rekviziti, dekor, rasvjeta (kako izgleda pozornica) te glazba i šumovi (kao neartikulirani zvučni efekti).⁸

Predložena razdioba mogla bi biti nadopunjena, moglo bi se o njoj raspravljati, ali budući da je Senker pokazao kako je na osnovi navedene sistematizacije znakovnih sustava moguće uspješno analizirati hrvatske srednjovjekovne dramske tekstove, odlučili smo prema predloženim »znakovnim sustavima« analizirati Kneževićeve *Muke*, odnosno njihovu sastavnicu *riči pisaoca*. U Kneževićevu tekstu nema tipičnih didaskalija (samo je jedna!) u smislu konkretnih uputa o vremenu, mjestu, izgledu pozornice i slično, ali iz *riči pisaoca* možemo razlučiti tzv. *dvostruku referencijalnu funkciju*. Jedna sastavnica znači referiranje na kazališnu predstavu, to je konkretan naputak glumcu, ili eventualnom režiseru, dakle, odnosi se na dramsku izvedbu, pa kažemo da su te didaskalije scenične. Druga se sastavnica odnosi na prikazani dramski svijet, odnosno na dramski tekst i te se didaskalije obično smatraju linearnim i one su zanimljivije čitatelju.⁹ Analizom želimo pokazati da *riči pisaoca* sadrže upravo komponentu sceničnosti pa iako u tekstualnom predlošku grafički nisu izdvojene kao didaskalije s uputama za postavljanje *Muke* na scenu, mi zapravo nemamo dokaza o tome jesu li one ipak doživjele neki oblik scenskog izvođenja. Već u *Ponukovanju*, kao svojevršnom prologu možemo izdvojiti scenične elemente. Pisac apostrofom poziva *Misnike* i *Redovnike* na plač, jer *Nije vrime od pivanja / Već od tužna uzdisanja* čime je odredio ton cijelom »događanju«. Vrlo detaljno navodi koga sve imaju skupiti: puk, stare, mlade i malahne i da nitko ne ostane, a sadržajno to opravdava obrazloženjem da je *Isus za svih mučen bio*, ali scenski gledano oni su potencijalna publika. Svi će se zajedno onda obratiti Blaženoj Djevici Mariji, kajati za svoje grijehе plačući muku Spasitelja. Posljednja strofa *Ponukovanja* glasi:

⁸ Usporedi: Senker, 1985:434–435; Kowzan, 1980:6–20. Kowzan u svom članku polazeći sa semioloških pozicija objašnjava funkciju kazališnoga znaka. On smatra da: »Svi znakovi kojima se služi kazališna umjetnost pripadaju kategoriji umjetnih znakova. To su umjetni znakovi u pravom smislu riječi. Oni su posljedica hotimičnog procesa, najčešće nastaju s predumišljajem, njihov je cilj da odmah prenesu poruku. Nema tu ništa začuđujuće za umjetnost koja ne može postojati bez gledalaca. Budući da su emitirani hotimično, potpuno svjesni da moraju pripočeti, kazališni su znakovi savršeno funkcionalni.« (Kowzan, 1968:10)

⁹ Usporedi Senker, 1985:427–428, a pojam *referencijalna funkcija* Senker preuzina od R. Jakobsona.

*Kad s'od griha svi tužite,
I kad cvilit jur želite
Propetoga svi gledajte
A nas s pomnjom poslušajte.*

Za našu je analizu važna posljednja rečenica, jer ona znači poziv na sudjelovanje u zajedničkome činu, ona je poziv na suradnju publike s izvođačima u onome što će uslijediti. Nakon toga *Počimlje Muka Gospodina Našega Isukrsta i Plač Bl. Divice Marije Majke Njegove*. Pisac uvodnom strofom najavljuje da je došlo vrijeme Kristove smrti. Podsjeća na posljednju večeru, a dulje se zadržava na Judinoj izdaji opisujući svaki detalj – Juda se diže od stola, odlazi u grad glavarima, prima novac, te se vraća predvodeći četru koja će uhvatiti Isusa. Uz elemente kretanja ima i obavijesti o tome da je noć, i to noć mrka, te mnogi nose fenjer ili goruće zublje. Navodi se potom detaljan popis oružja *Mačim, štitim, buzdovani, / Nožim, sabljam, sulčicami, / Hrcam, štapim, sikirami*. Dolaze do vrta (mjesto radnje) gdje se Isus moli, znači osoba koja »glumi« Isusa mora biti u molitvenom položaju, Juda mu prilazi (*sam poteče*) i slijedi izdajnički poljubac nakon čega vojska

*Navališe odasvuda
Konopim ga utegoše
Pak nemilo povedoše*

Pobrojili smo elemente radnje, gotovo prepričali sadržaj, no ti se dijelovi istovremeno dadu iščitati kao »implicitne scenske upute u glavnome tekstu« (Pfister, 1998) iz kojih je moguće rekonstruirati izvedbenu komponentu našeg teksta. Iz njih izvire prostor na/u kojem se odvija radnja same *Muke* i upute kako se može riješiti dramska izvedba. Sam je događaj koji se opisuje izuzetno poznat, no, pokušajmo zamisliti scenu na kojoj se sve to ima događati. Tri su mjesta: stol za kojim je posljednja večera, kulise grada u koji odlazi Juda i vrt gdje Isus moli.

Kada vojska uhvati Isusa javlja se četvrta »scena« – *Gospa doma staše*, ali Gospa je osjetila što se dogodilo, opet slijedi scenska uputa koja opisuje psihičko stanje i nemir Marijin

*Tek u smetnji sva budući
I često se obazirući
Vid' Ivana učenika
Isusova ljubeznika.*

Time je rečeno da na scenu stupa novi lik Ivan, on je tužan (mimika), a vidjevši ga, Marija se *trese* (gesta), *problidi*, a kad vidi da on plače:

*Poče dakle njega tišit,
Ter ovako govoriti:*

slijede *Riči Gospine* odnosno prvi dijalog u *Muki*; rekli bismo, počinje prava dramska radnja, jer po definiciji sva se napetost u dramskome tekstu izražava dijalogom, njime se stvara napetost dramske situacije. Ivan se obraća Mariji interpretacijom (sto osam stihova) zbivanja sa svoga aspekta referirajući se na iste događaje koji su ispričani na početku *Muke*. Njegov tekst završava pozivom Mariji da zajedno krenu (najava nove scene) kako bi Isusa vidjeli još živoga. Iza toga slijede prve *riči pisaoca* koje se pojavljuju osamnaest puta s ukupno šesto sedamdeset stihova što je nešto manje od polovice svih stihova *Muke* (tisuću četristsot sedamdeset).

Iz stihova *riči pisaoca* izdvajamo »osnovne znakovne sustave« po Kowzanu kako bismo uočili što to pisac sugerira »izvođačima«.

1. Govor i ton

- (1)¹⁰ *plač ljuti učiniše; naričući govoriti;*
- (2) *čineć plač priljuti; žaleći naricahu; ljuto ciknu;*
- (3) *naricaše;*
- (4) *Kajfa rasrdi se; vas u gnjev promini se* (može biti i gesta i mimika); *viknu; zavikaše*
- (5) *Gospa naricaše; Svi rekoše; Tad glas opet svi digoše, / I s vapajem njem rekoše* (uputa da svi govore u glas); *Isus je muče stao* (odsustvo govora)
- (6) *Do nebesa glas pružiše* (masa, gomila, kada Pilat nije osudio Isusa); *Gospa Naričući jedva reče*
- (7) *Gospa hoće još žaliti, ali ne mogaše jer joj glasa već nestade; Žudije Jednim glasom podviknuše*
- (8) *Žudije Svi jedino zavapiše; žene čineć plač priljuti; I reče im milostivo*
- (9) *Gospa Poče plaćuć govoriti*
- (10) *Tad viknuše da svak stane; Gospa tu cviljaše; Glas bijaše izgubila* (kad Isus pada pod križom)
- (11) *Isus moli a lupeži mu se rugaju (ton)*
- (12) *Marija pod križom mučeći uzdisaše*
- (13) *Marija Opet gleda, pak uzdiše;*
- (14) *Dokle gospa tako cvili*
- (16) *Majka naricaše pod križem; druge žene cviljahu;* kad su Isusa skinuli s križa *Marija Poče na glas tu vapiti*

¹⁰ Brojke u zagradama označavaju iz kojih *riči pisaoca* su primjeri – za ovu su priliku numerirane od 1 do 18

2. Mimika, gesta, kretanje

mimika:

(1) Marija čuvši Ivanove riječi *Na nju pade tuga taka / Da ju radost mine svaka / I taku joj muku dade, Da za sebe već ne znada*; kad joj se vrati svijest *Oči sestram tad obrati*

(2) *tužna Mati*;

(5) *I napriko nanj gledabu*;

(8) *Pogleda ih dragostivo* (Isus one koji ga slijede dok nosi križ)

(11) *Dižma na križu govori da su krivi, a Isus čuvši ga Na milost se jest ganuo / I skrušena njega videći*

(13) *Isus u smrtnom dokončanju*

(16) *Isus je mrtav na križu – Tako tužna ta družima*; kada Marija prima Isusovo tijelo u krilo – *Sad neg igda žalosnija; tužna Mati*; kada su Isusa položili u grob *Slabost shrvat ne mogabu*

gesta (po Senkeru uključuje i položaj tijela):

(1) *uzdrhta se*; kada Marija čuje Ivanove riječi da je vojska odvela Isusa *na zemlju suzna kleče*; gubi svijest *Poče k zemlji sve padati*

(2) *putem čimeć plač prihuti*

(3) *Ruke mu svezane naopako; Tad Kaifa usta gori*

(4) *zgrabe kako lavi Isusa*;

(5) *Pilat i videći svezanoga Isusa*

(6) *K stupu svezan tako biše*; Marija se onesvijesti – *I bez svijesti jur bijaše*

(7) *pred Pilatom ponizno k zemlji gleda; Usta sveta pak otvori*

(8) *prije nego će izreći presudu Side tada na pristolje*; kada izriče presudu *Kako janje Isus staše*; vidjevši Isusa kako nosi križ Marija – *Poče k zemlji upadati. / Al'ju sestre podigoše*

(9) *Isus pade križ noseći / Ne moguć se već držati, / Ni na nogam više stati.; Jer budući je na tle pao / Ne biše se još digao*

(10) *Isus hoda s križom kada Na njeg mrtva nesvist dode*; gubi snagu i *Licem svojim na tle pade*; Marija kad to vidi *Udilj pade kako sima; Svrbu zemlje sin ležase, / (...) A kod njega majka pala; Oružnici kad gledaše / Da još malo živ bijaše, / I ne more ni hoditi, / A kamo li križ nositi.*; dok Isusa pribijaju na križ, Marija slušajući udarce *Sva b'iznova protrnula*

(11) *Dočim Isus viseć staše, / I molitvu tu činjaše*; dok su razapeti na križevima *Dižma se obraća Isusu pak Isusa gledajući / Reče njemu uzdišući*;

(12) *Židi trudni svi sidjahu, / I na nj kadgod pogledabu.*; *Uz križ tužna Majka staše, / I mućeci uzdisaše*;

(13) *Ivan Prignuvu glavu k njoj poteče* (prema Mariji); *Gleda Majka Sina svoga; Opet gleda, pak uzdiše*;

(15) u trenutku kada umire Isus *Ovo reče malo dabnu / Prignu glavu ter izdabnu; opis Marije Križ bijaše zagrlila / Sva se u sebi prominila / Ter krv sinku celivaše / A drvetu govoraše*

(16) *Na krilo ga Majka prija / Sad neg igda žalostnija / Pa ga poče celivati / strašne rane tužna Mati, / Iz dubine uzdišući, / Groznim suz am njih perući. / Nad njim ruke raspinjaše / Od žalosti pa sklapaše;*

(17) kada je Ivan sve pripremio za sahranu Isusovu *Novoj Majci prik-loni se*

kretanje:

(1) Marija gubi svijest *Tad pritrča Mandalina, / Ter ju primi na kolina. / Zatim sestre nje prispíše*

(2) Marija *s uputi; s njom sestre hodjahu; ona posrćaše, one ju podizahu; Kada dvoru pristupiše; K njemu bili dovrvoli (dvoru); Malkus pljuskom njegov izmlati*

(3) *Kaifi se uputiše; Prid njegov došav;*

(4) *Pilatu se uputiše; Kad ga njemu prikazaše; Tad k njemu ga povedoše / A kad pridanj izvedoše; Te ga s vojskom svojom pogrdi (tuku); Tad i Majka posrćući / Za njim hodi sve plaćući; Polu mrtva na tle kleče*

(5) *Sva dovrvi po gotovu / Vojska dvoru Pilatovu; U dvor kada svi svrviše, / Dvorska vrata zatvorise; / Ulist Majci nedadoše / Već nemilo otiskoše; Sadje Pilat nakon toga;*

(6) *Njega sluge tu zgrabiše; / (...) i na nj opet navalise / Bijuć, ružec i psujući / I za ruglo na nj pljujući.; Tim spletoše čudnu krunu / (...) Ter ga s njome okruniše / I na glavu štapim biše*

(8) *Pilat Side tada na prijestolje; (Kad osudu razumiše) Svi na njega navalise, / Rastezaše, opet biše, / Pak na nj teški križ staviše.*

(9) *S njim zločinca dva vodjahu / (...) Al' Isusa potezahu,*

(10) *Isus s križom put slidjaše; kada Isus pada Tada viknuše da svak stane;; Oružnici daju križ Šimunu Tad Isusa podigoše, / I nemilo povedoše; Penju se na brdo Kalvariju gdje Isusa I na križ propinjaše. / Jedni ruke rastezahu, / Drugi s čavlima probivaahu / (...) A kad svaku dovrviše / I križ uzgor usadiše*

(13) *Ivan kako mater steče Prignu glavu k njoj poteče*

(14) *Isus je ožednio Pa tu gorkost pit mu daše*

(16) Nakon što je Isus izdahnuo na križu – *Ina vojska odvrvila; Josip – Da se k njima približaše; Buduć križu pristupio, / I na nj listve nastonio, / Započe ga otkivati / Tupe čavle izbijati. / A kad čavle povadiše / I s križem ga rastaviše*

(18) u posljednjem segmentu opisuje se polaganje Isusova tijela u grob – *Mirom Tilo obloživši, / Pak u platno obavivši, U greb novi sahraniše, / I kamenom zaklopiše; na kraju Svak otide svojoj kući / Uskernuće čekajući – znak da se potencijalna »pozornica« isparznila.*

3. Vanjski izgled (šminka, frizura, kostim)

(2) Marija je *problidila*; *Ah! Kakvu mu pljusku dade / Modar obraz vas ostade* (šminka)

(4) *Čini bielim da s'ogrne* (oblače ga u bijelo – kostim)

(6) nakon bičevanja Isusa *jest krv oblila*, (i još zemlju je natopila) *Odrt tako vas bijaše, / Da se svaka kost vidaše; / Nit mu osta nigdir cilo / Za brt igle slavno tilo* (vanjski izgled); Pilat pokazuje *Tako strašno izranjena, / I tom krunom okrunjena* (vanjski izgled), Marija gleda Isusa – *Sinka svoga jedva živa / Svega krvlju oblivena / I nemilo nagrđena* (vanjski izgled, šminka)

(10) Kada Isus pada pod križom, Marija se *Mrtvim znojem oznojila* (vanjski izgled); Isus leži na zemlji *Koga lice sve bijaše / Vele strašno izranjeno / U čin smrti prominjeno* (vanjski izgled, šminka)

4. Rekviziti, dekor, rasvjeta

rekviziti

(6) kruna kojom krune Isusa – *Tim spletoše čudnu krunu / Prioštroga trnja punu*

(9) detaljni opis križa – *A križ ovi kog nosaše / Lakat'osam dug bijaše / A pripriko od četiri / Po sadašnjoj našoj miri (...)* / *Bijaše od brasta vas zelena / Stogod malo poravnjena*

(10) Isusa – *čavlim pribivahu*

(16) Josip prilazi *Noseć listve*

rasvjeta – o rasvijeti se uopće ne može govoriti; izdvajamo neke stihove koji upućuju na doba dana kada se radnja odvija ili sugeriraju atmosferu koja je detriminirana svijetlom / tamom:

(2) *Još noć posve mračna biše*

(15) nakon Isusove smrti kako izgleda atmosfera/scena – *Sunce jasnost tad izgubi / Dojde mračan i pogrubi / Tmast s oblakom crnim odi / Mises, netom to se zgodi / I svit osta vas pun tmine*

5. Glazba, šumovi (glazbe nema, ali smo identificirali neke šumove):

(5) *Oštro zubim svi škripljući*

(10) kada Isusa razapinju na križ čuje se odjek: *A udaraca jeka staše, / Da sva gora glas vraćaše*

Ako bi se uopće moglo govoriti o onome što danas zovemo scen-skim efektima, iščitavamo ih u stihovima: *Sva se zemlja strašno tresse / Mnogi se grob otvori / Planine se otvoriše*, koji dodatno dočaravaju atmosferu.

Usporedimo li ovdje provedenu analizu s onom koju je proveo Senker na crkvenim prikazanjima, uočavamo podudaranje u znakovnim sustavima.¹¹

Zaključno možemo konstatirati da Kneževićeve *riči pisaoca* gotovo u svim segmentima daju podatke za scensku realizaciju teksta. Iako ih one ne donosi kao tipične didaskalije, one su sasvim preuzele njihovu ulogu i daju u okviru nekih znakovnih sustava brojne, a u nekima oskudnije podatke za eventualno postavljanje *Muke* na scenu. Sigurno je da *riči pisaoca* publici, onima koji slušaju *Muku*, nastoje donekle zorno predočiti mjesta, odnosno prostore gdje se odvija radnja. Likovi, njihov izgled i psihičko stanje opisani su mnogo detaljnije, što utječe i usmjereno je na emocionalno poistovjećivanje s njihovom patnjom, (radi li se o Isusu i njegovoj Majci). Čini nam se da je upravo naglašena sceničnost *riči pisaoca* podcrtavala komunikaciju između teksta i slušatelja/čitatelja odnosno, za ovu priliku, pretpostavljenih gledatelja.

Činjenica da pobrojani elementi znakovnih sustava »funkcioniraju« scenično kao u didaskalijama može ukazivati da autoru nije bio stran scenski način razmišljanja. Iako do sada nemamo podataka o scenskoj realizaciji ovoga teksta, upravo iz *riči pisaoca* dade se naslutiti da je on mogao biti korišten (kako i tvrdi Kolumbić) u praktične, tj. izvedbene svrhe.

Literatura

- Batušić, Nikola: *Povijest hrvatskog kazališta*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.
- Bratulić, Josip: *Trajanje srednjovjekovnih prikazanijskih tekstova*, U: *Dani hrvatskog kazališta, Srednjovjekovna i folklorna drama i kazalište*, Književni krug, Split, 1985, str. 58–69.
- Car-Mihec, Adriana: *Dnevnik triju žanrova*, Biblioteka Mansioni, Hrvatski centar ITI-UNESCO, Zagreb, 2003.
- Fališevac, Dunja: *Struktura i funkcija hrvatskih crkvenih prikazanja*, str. 39–53 U: *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*, SNL, Zagreb, 1989.
- Kolumbić, Nikica: *Postanak i razvoj hrvatske srednjovjekovne pasionske poezije i drame*, doktorska disertacija, rukopis, Zadar, 1964.
- Kolumbić, Nikica: *Marijinski dijaloški »plačevi« u hrvatskoj književnosti XVI. vijeka*, U: *Advocata Croatiae*, Teološki radovi sv. 12., Zagreb, 1981., str. 178–184.
- Kolumbić, Nikica: *Hrvatska srednjovjekovna drama u vremenu i prostoru*, U: *Dani hrvatskog kazališta, Srednjovjekovna i folklorna drama i kazalište*, Književni krug, Split, 1985., str. 5–22.

¹¹ Usporedi: Senker, 1985.

- Kolumbić, Nikica: *Dramske transformacijske strukture*, U: *Radovi Filozofskoga fakulteta u Zadru*, sv. 25, Zadar, 1986.
- Kolumbić, Nikica: *Po običaju začinjavac-rasprave o hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti*, Književni krug, Split, 1994.
- Kolumbić, Nikica: *Mjesto Tome Babića u razvoju hrvatske pasionske poezije*, U: *Zbornik o Tomi Babiću*, Gradska knjižnica »Juraj Šišgorić« Šibenik i Hrvstaki studiji Sveučilišta u Zagrebu, Šibenik/Zagreb, 2002., str. 55–64.
- Kowzan, Tadeusz, *Znak u kazalištu*, Prolog 44/45, 1980., str 6–20.
- Pasije*, (Priredili: Nikola Batušić i Amir Kapetanović), Erasmus naklada i Pasioniska baština, Zagreb, 1998.
- Perillo, Francesco Saverio, *Hrvatska crkvena prikazanja*, Mogućnosti, Split 1978.
- Pfister, Manfred, *Drama – teorija i analiza*, Mansioni, Zagreb, 1998.
- Senker, Boris, *Didaskalije u srednjovjekovnoj drami s teatrološkog aspekta*, U: *Dani hvarskog kazališta, Srednjovjekovna i folklorna drama i kazalište*, Književni krug, Split, 1985, str. 426–452.
- Štefanić, Vjekoslav: *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska i Zora, Zagreb, 1969.

IŠČITAVANJE DRAMSKIH ZNAČENJA RIČI PISAOCA U MUKI GOSPODINA NAŠEGA I PLAČU MATERE NJEGOVE PETRA KNEŽEVIĆA

Sažetak

U tekstu se ukratko prati geneza tekstova koji su prethodili »plaču« ili »muki« koja je predmet ove analize. Pozivajući se na tezu o *dvostrukoj referencijalnoj funkciji didaskalija* prihvaća se polazište B. Senkera koji preuzima Kowzanovu razdiobu *osnovnih znakovnih sustava* u kazališnoj umjetnosti (govor i ton (osobine izgovorenog teksta), mimika, gesta, kretanje (tjelesni izrazi) šminka, frizura, kostim (glumčev vanjski izgled), rekviziti, dekor, rasvjeta (kako izgleda potozornica) te glazba i šumovi (kao neartikulirani zvučni efekti). Na osnovi preuzete metodologije analizira se tekst *Muka Gospodina našega Isukrsta i plač matere njegove*, i to oni dijelove koji su naslovljeni *riči pisaoca*. To nisu tipične didaskalije, ali sadrže elemente koji upućuju likove (samo potencijalne »izvođače«) kako se trebaju ponašati, što činiti, kakav izraz lica poprimiti. Zaključuje se da je svojevrsno »pomaknuto« čitanje predložka, odnosno provedena analiza, pokazala da u *ričima pisaoca* ima dovoljno sceničnih elemenata koji su inače obilježje didaskalija.

Ključne riječi: kazalište, liturgija, Biblija

INTERPRETATION OF DRAMATIC MEANING OF RIČI
PISAOCA IN MUKA GOSPODINA NAŠEGA I PLAČU MATERE NJEGOVE
BY PETAR KNEŽEVIĆ

Summary

The text gives a brief genesis of texts that preceded the »tears« or »passion« that is the subject of the analysis. Referring to the thesis on the *double referential function of stage directions*, the accepted position is B. Senker's, who again supports Kowzan's division of *basic symbolic systems* in theater [speech and tone (characteristics of the spoken text), mime, gesture, movement (physical expression), makeup, hairdo, costume (actors' appearance), props, decor, lighting (stage appearance), music and sound (as inarticulate sound effects)]. The article analyzes, on the basis of the accepted methodology, the text *Muka Gospodina našega Isukrsta i plač matere njegove*, especially the parts titled *riči pisaoca* (note by the author). These are not typical stage directions, yet contain elements that instruct the persons (only potential »performers«) on how to act, what to do, what expression to bear. The conclusion is that a certain »unusual« reading of the text, i.e. the analysis itself, shows that *riči pisaoca* contain sufficient scenic elements that are usually the characteristic of stage directions.

Key words: theatre, liturgy, Bible

Na Gospu od Angelaka

Zdrav Isuse Spasiteljju
Nase pristatki, i primilli,
Primi nasega sardca xeglju,
A ne sudli naj po dilick.

Jisi, koji joci od vika
Bozki buducki, rad g ljubavi
Nase, to jest rad Govicka;
U nijetavstvo sebba stavi.

Hti na Krizu nagh umriti,
Sva buducki Karu jrotlo,
Za dlatinam svim viditi,
Da dat viseje nis umio.

Tvojom smastju smart umori,
Smartju tvojom bit ockuipi,
Tvojom smastju Haj otvori
Smartju xivot svimnam kugi.

Zato nechieje smart ghrisenista,
Vecch za ljubavu, ljubavu pitaje:
Selise vidit potkornika
I potcornu Haj obitaje.

Svi svesardno ghubimote,
Plaguch nase neharnosti,
I priklonno molimote,
Vapiucki: Prosti, Prosti.

Prosti, buduek millost tvoja
 Vrethja negisu nasti grisi,
 I gnioj nihtda nije broja,
 Jer bo millost ista tisi.
 Majko, koja gniojga jessi
 Porodila, nudi uterzi,
 Za nas, buduek da ti svesi.
 Naste uterzi, tomu reczi.
 Ovom puku, sinto prosti,
 Kajicaje pokajao:
 Ških plakao, u gorkosti,
 I negrišit obetao.
 Ti znaš dobro šetosi das
 Ivom Francessku gliubaghenomu,
 Kadse samnom utekao,
 Duse smillise puku tvomu.
 Nit ovako slatka mati,
 Timu reczi, jer tad znamo,
 Dačie nami millost datti
 I vite slavni; stožie četamo.
 Amen.

Ivan Bekavac Basić

IZDANJA KNEŽEVIĆEVE MUKE U FRANJEVAČKOJ PASTORALNOJ BIBLIOTECI UREDNIKA FRA ANTE SEKELEZA

Izvorni znanstveni članak
UDK 821.163.42(091)
811.163.42(091)

I.

Početak šezdesetih godina prošlog stoljeća, kad je počelo oživljavati crkveno izdavaštvo u Hrvatskoj, koje je bilo skoro zamrlo u poratnom razdoblju zbog znanih političkih prilika, fra Ante Sekelez pokreće *Franjevačku pastoralnu biblioteku* u kojoj izdaje djela liturgijskog i homiletičkog karaktera. Među prvim knjigama su brošurice *Božićne pjesme*, *Muka G. N. I. i plač Matere njegove* Petra Kneževića, *Podvorba kod sv. mise*, *Gospa od Zdravlja*, mali molitvenik, *Pogled kroz veo*, itd. Sjedište biblioteke se mijenjalo prema mjestu župnikovanja fra Ante. Tako je biblioteka djelovala u Splitu, Metkoviću, Ugljanima, Runoviću, Omišu, Studencima, Prološcu i Vrlici. Kako je Vrlika posljednja župa u kojoj je djelovao fra Ante i tu ga je zatekla smrt 30. ožujka 2002., povjerena joj je briga o njegovoj ostavštini i rukopisima.¹

¹ Fra Ante Sekelez (Opanci, općina Lovreć, 11. veljače 1919. – Vrlika, 30. ožujka 2002.) šesto je dijete Ante Sekeleza i Anđe r. Šimundić. Rodio se poslije očeve smrti, te samohrana majka brine o malodobnoj djeci. Osnovno školsko obrazovanje stječe u rodnom selu Opancima, a 1931. polazi na školovanje u Franjevačku gimnaziju u Sinju, filozofiju i bogosloviju pohađa u Makarskoj, gdje je i zaređen 1943. za svećenika, a studij teologije okončava na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu 1947. obranivši radnju *Izvanredni djelatelj sv. Krizme* kod uglednog profesora Srejana Bakšića. Citavi radni vijek provodi kao pastoralac. Čak su njegove posljednje riječi izgovorene za ručkom na Uskrs bile obraćanje pastoralnog radnika čuvarima Isusova groba u Vrlici.

Fra Ante je pokopan u franjevačkoj grobnici u Imotskom, sjedištu dekanata kojem pripada njegova rodna župa Lovreć-Opanci u Splitsko-makarskoj nadbiskupiji.

Već od srednjoškolskih dana prikuplja molitvice u rodnom selu na nagovor svog profesora fra Mirka Covića (1911. – 1980.), a od prvih pastoralnih iskustava u župi Gospe od Zdravlja na Dobrom u Splitu brine o liturgijskoj lekturi za vjernike te je odlučio sam izdavati

Najviše izdanja u toj biblioteci doživjela je Kneževićeva *Muka gospodina našega Isukrsta i plač Matere njegove*.² Izdanja su priređivana prema redakciji *Muke* koju je proveo 1951. fratar Milovanov (fra Stanko Petrov)³. Tako puni naslov te redakcije glasi: *Muka Gospodina našega Isukrsta i plač Matere Isusove složio fra Petar Knežević, reda Sv. Franje, Provincije Presvetog Otkupitelja. Novo izdanje priredio fratar Milovanov istoga reda i Provincije, Izdao i odgovara: O. Ante Sekelez* (dalje se navodi mjesto izdanja i tiskara).

Prije samog prikaza izdanja Kneževićeve *Muke* u redakciji fra Stanka Petrova i izdanjima fra Ante Sekeleza reći ću nešto o fra Petru Kneževiću.

II.

Fra Petar Knežević iz Knina (Kapitul kod Knin, 5. III. 1701. – Sinj, 18. VI. 1768.) slavu je stekao svojim svetim životom i pisanom riječju. Dva najdraža mjesta bijahu mu Visovac i Sinj. Posebno je štovao majku Isusovu, Blaženu Djevicu Mariju i njoj je posvetio mnogo pjesama. Od pjesama posvećenih Gospi, njegovi životopisci posebno hvale božićnu pjesmu *Veseli se Majko Božja* izjednačujući je s latinskim kršćanskim himnama *Veni Sancte Spiritus* i *Adoro Te devote*.

uz pomoć prijatelja i dobročinitelja najprije božićne pjesme koje su – zapisat će fra Ante – u roku 10 dana »razgrabljene«. Vidi da »naš kršćanski svijet rado pjeva pučke crkvene pjesme, osobito božićne«, te se odlučio na daljnja izdavanja ne samo božićnih pjesama. Taj trud je urodio bibliotekom koja broji 21 naslov od čega su neki naslovi tiskani više puta. Najviše izdanja doživjela je Kneževićeva *Muka*, zatim *Božićne pjesme*, *Podvorba kod svete mise*, *Molitvenik Gospe od Zdravlja* i *Pogled kroz veo*.

Vidi: *O fra Ante Sekelez (Milinović), kratka autobiografija*, u: *Lovrečki libar*, br. 1, 1999., str. 100. – 102. i *Božićne pjesme*, prošireno izdanje (sabrao, izdao i odgovoran: O. fra Ante Sekelez), Vrlika, 1999., str. 3 (iz: Predgovor za III. izdanje, U Metkoviću, na blagdan sv. Terezije Avilske (Velike), 15. X. 1962.)

² Naslov prvog izdanja glasi: *Mukka Gospodina nascega Issukarsta i plač Materē gnegově sloxen od O. F. Petra Knězevichia iz Knina Reda S. O. Francescka od Obslúxenja, Provincie Prisvětoga Odkúpitegla, a istoga Odkúpitegla Signskē Májke millosti u Koje Czárkvi najprije píván, i Vissovačke u čuděsib jur svuda proglašeni, na postěnje učignen, i priboghlubno posvěchien*. U Mleczi po Simunu Occhi 1753.

³ *Muka Gospodina Našega Isukrsta i Plač Matere Isusove*, složio Fra Petar Knežević, reda sv. Franje, Provincije Presvetog Otkupitelja. Novo izdanje priredio Fratar Milovanov istoga Reda i Provincije (naslovnica, I. korica); Ništa ne smeta, da se tiska Dr. O. Ante Crnica, cenzor. Franjevački Provincijalat Presv. Otkupitelja – Split, Br. 70/51, Može se tiskati Fra Karlo Nola Provincijal, Split-Dobri, 9. II. 1951. – Biskupski Ordinarijat Br. 200/51. Neka se tiska, Msg Rudolf Pian, Kapitularni Vikar s. v.; Šibenik, 12. veljače 1951., Izdanje Samostana Sv. Lovre Šibenik 1951. (unutarnja strana naslovnice, II. korica). Koristio sam primjerek iz NSK, signatura 339449. Na naslovnici na vrhu iznad okvira piše rukom (tinta, u prvom retku) 17. IV. 52., (u drugom retku) *Na poklon od Pisca (F. S. Petrov)*, nešto niže u trećem retku slabo vidljivo olovkom piše o. *Stanko*. Na trećoj stranici istim rukopisom napisano tintom: *ie čitaj kao je, a ije kao i-je (dva sloga)*; format: 13,5 x 9 cm.

Umro je u Sinju u subotu večer, 18. lipnja 1768. poslije nego su braća izmolila oficij i litanije, a zatim pred slikom Gospe Sinjske pjevali pjesmu *Sva si lijepa o Marijo*. On je s bolesničke postelje mogao čuti to pjevanje te se i sam tako bolestan pridružio zazivima *O Marijo* i tako pjevajući napustio ovaj svijet. Kad su braća mrtvo tijelo spremali za lijes, našli su oko njega bodljikavi pokornički pojas (cilicij). Za franjevce on slovi kao uzor redovnik i svećenik. Tijelo mu je pokopano u crkvi Gospe Sinjske.

Slavu je stekao u svom narodu književnim djelima. Tri su nezaobilazna: *Muka Gospodina našega Isukrsta i plač Matere njegove*, Mleci, 1753. (1. izdanje), božićna pjesma *Veseli se Majko Božja* koju je objavio među pjesmama u zbirci *Pisme duhovne razlike*, Mleci, 1765. i nosi naslov *Popjevka na slavni Boxich*, str. 43. – 45., te pjesma *Gospi Visovačkoj* koju svake godine pjevaju hodočasnici na Visovac.

Ostala su mu djela: *Životi četiriju svetaca čudotvoritelja Frančeška od Ašiša, Antuna od Padove, Didaka i Paškala*, Mleci, 1759., *Duhovna pivka*, Mleci, 1759., *Osmina redovnička zabave duhovne*, Mleci, 1766., *Pištrole i evanđelja*, Mleci 1773., te još rukopisna građa u arhivima sinjskog i visovačkog samostana. U rukopisnoj građi čuvaju se svesci za crkveno pjevanje, jer je fra Petar vodio pjevanje u crkvi Gospe Sinjske.⁴ F. Kuhač je obradio i objavio Kneževićevu *Missu u Hrvatski jezik* za muški zbor i izdao tiskom 1881., a prigodom proglašenja svecima sv. Ćirila i Metoda. Skladbu je Kuhač naslovio *Hrvatska misa u čast sv. Ćirila i Metoda od o. Petra Kneževića*. Pjevali su je hrvatski hodočasnici u Rimu 5. srpnja 1881. na dan proglašenja svetih Ćirila i Metoda.⁵

Pjesme je ispjevao većinom u osmercima, starom hrvatskom stihu koji su koristili pisci pobožnih pjesama. Osim osmerca koristi i druge stihove. Tako navodi neke srednjovjekovne stihove crkvenih pjesama na latinskom jeziku, te pjeva 'na način Ave maris Stella', drugu 'na način Iste confessor'. Zanimljivo je da koristi i antičku strofu ('Asclepideo i Jambo').⁶

Autor izjavljuje da je osmerac najprikladniji za duhovne pjesme u našem narodu, a da je puk naučio već u istom stihu pjevati plačeve od drugih autora. On uvodi i novost u pjevanje muke, te mu se kitica sastoji od 4 stiha a raspored rimovanih stihova je *aabb*. Jedino u posljednje dvije

⁴ Vidi: Jeronim Šetka: *O. Fra Petar Knežević*, u: Sinjska spomenica, Sinj, 1965., str. 297.–306.

⁵ Isto, str. 300.–302.

⁶ Isto, str. 302.–303.

kitice raspored je rima *abab*. Osim takvog rasporeda, imamo i raspored *abba* u osmercima u zbirci *Duhovna pivka*.⁷

Pjesme su mu bile u narodu poznate, učene napamet, te kroz dugo vrijeme, prenoseći se od usta do usta mijenjane, nadopunjavane, stihovi ispremetani. U narodu se i zaboravilo od koga potječu, tek naknadnim uspoređivanjem zabilježanih »molitvica« i izvornika pokazano je da neke molitvice imaju svoj izvor u djelu fra Petra Kneževića.⁸

Kakvi su Kneževićevi osmerci i u čemu je razlika Kneževićeve *Muke* naspram Babićeva *Gospina plača*?

Knežević u *Muci* koristi osmerac i to usustavljen u kitice po četiri stiha gdje je poredak stihova: *aabb*, jedino kako i sam kaže to ne provodi u posljednje dvije kitice gdje je poredak stihova: *abab*.⁹ Do Kneževića u plačevima je bio osmerački dvostih, a on uvodi četverostih koji mu je potreban da izrazi zaokruženu cjelinu. Uz tu novinu autori koji pišu o Kneževićевой *Muci*, naglašuju da u njoj ima elemenata umjetničke poezije, da je tekst više dijalogizirao, te imamo likove: Isus, Gospa, Ivan,

⁷ P. Knežević, *Muka*, 1753., str. 4.: »Nisam se hotio otisnuti od običajnoga romona u svakom drugom retku (izvan u ono osam najposlidnjih) jer je način ovi našem čoviku, koji nije duboko učio skladnoslaganje, dražji, (koliko sam vidio) i ugodniji.« (tekst je transkribiran u današnji pravopis).

Muka, Mleci, 1753. – Ponukovanje (1. kitica):

Što ste stali, o misnici,	<i>a</i>
Što činite redovnici?	<i>a</i>
Što se zgodi jur vidite,	<i>b</i>
Zašto dakle ne cvilite?	<i>b</i>

Muka, zadnja kitica:

Jeda biste, dok živete,	<i>a</i>
Vazda š' njime pribivali,	<i>b</i>
A za tizim, kad umrete,	<i>a</i>
Njega s' Majkom uživali.	<i>b</i>

Duhovna pivka, Mleci, 1759., str. 13.

Tii brez drugog' pomochnika	<i>a</i>
Sām stvorio jessi svakaa;	<i>b</i>
Jest ū Tebbi mudrōst takaa,	<i>b</i>
Da sām vladāsc brez vichnika.	<i>a</i>

– Vidi: Nikica Kolumbić: *Mjesto Tome Babića u razvoju hrvatske pasionske poezije*, u: *Zbornik o Tomi Babiću*, Šibenik – Zagreb, 2002., str. 58.–59.

⁸ Šetka, isto, str. 304.–306.

⁹ Petar Knežević: *Muka ...*, Venecija 1753., str. »Nisam se hotio otisnuti od običajnoga romona u svakom drugomu retku (izvan u onđ ossam naposlidgnih) jerje načm ovi nascemu čoviku, koji nije dubokđ učio skladnoslaganje, draxji, (kolikosam vidio) i ugodniji.«

Pisaoc koji tumači i prepričava radnju što sve daje ugodaj crkvenog skazanja.¹⁰

Autor želi uputiti čitatelje kako izgovarati duge samoglasnike ('glasovita slova'), te bilježi duge vokale. Prigovoreno mu je za prvu objavljenu knjižicu¹¹ 'da je mnogo glasoviti slova', no on drži da je potrebno obilježiti duge samoglasnike.

Poznajući naobrazbu čitatelja kojima je knjižica namijenjena, Knežević raspravlja i o uklanjanju zijeva i nudi svoje rješenje. Vidjet ćemo da se s tim problemom pozabavio i redaktor Petrovu i izdavač Sekelez.¹²

III.

Kneževićeva *Muka Gospodina Našega Isukrsta i plač Matere njegove* jedna je od Muka odnosno Plačeva koje su prije njega pisali također franjevci: fra Šimun Klimantović »z Lukurana sprid Zadra«, 1505. napisao je »Plač Blažene Dive Marije« oslanjajući se na stariji predložak, fra Šimun Glavić iz Šibenika (1529.), fra Matej Divković, iz Jelaška u Bosni, 1616, fra Marko Marulić iz Splita (1636.) i fra Toma Babić iz Velima kraj Skradina, Mleci 1726.¹³

¹⁰ Vidi: Jeronim Šetka: *O. Fra Petar Knežević*, u: *Sinjska spomenica*, Sinj, 1965., str. 300.; fra Karlo Kosor: »Gospin plač« fra Petra Kneževića, u: *Godišnjak Instituta za izučavanje jugoslavenskih književnosti u Sarajevu* (Knjiga II.), Sarajevo, 1973., str. 72.–73., 88.–89.; Nikica Kolumbić: *Mjesto Tome Babića u razvoju hrvatske pasionske poezije*, u: *Zbornik o Tomi Babiću*, Šibenik – Zagreb, 2002., str. 58.–59.; fra Stanko Petrov: *Kačičevim stopama*, u: *MNP. O. Dru fra Stanku Petrovu 1887 – 1963 in memoriam*, Sinj 1963., str. 121. (prvotno objavljeno u: *Nova revija*, XVIII/1939., br. 5–6).

¹¹ Kneževićevi životopisci navode da je prva njegova objavljena knjiga *Muka*, 1753. Knežević pak u predgovoru Muke *Pridobrostitvi štioće* na str. 5. kaže: 'Ovo su druge knjižice, koje pod tisak dajem, i jer od nikih prikoren bio sam da je mnogo glasovitih slova, (premda su ili ona potribita, ili koje drugo zlamenje, kakono nadslovke, za znati, kad dugo, a kad kratko ima se rič izgovarati); u ovizim nije ji: ali znaj, da gdi je nad slovom brazgotina, ona je slovka duga, a gdi je nije, kratka je. Hotio bih da taki koji protresalac što na svitlost dađe, ta bi i vidio što bi se od njegova urednopisanja govorilo.' Iz čega možemo zaključiti da je prije tiskao neku knjigu. Mišljenja sam da je *Duhovna pivka* njegovo prvo tiskano djelo jer na trećoj strani završavajući posvetu piše *U Signskom Manastiru, na 3. Trávna 1752*. Pregledom *Duhovne pivke* iz 1759. nalazimo kolebanja u pisanju dugih samoglasnika sa dva ista slova (npr. tii, naas, vaas, svakaa, takaa) i s 'brazgotinom', što tumačim da je autor drugo izdanje popravljao prema željama kritičara, ali nije do kraja proveo te zahtjeve. Drugi je razlog datum koji navodi u zbirci. Posredan je dokaz datum u *Muci* (pod Signem na 25. Trávna 1753.) koji svjedoči godinu završetka, ali i tiskanja knjige. Zadatak je povjesničarima književnosti da se daju u potragu za prvim izdanjem *Duhovne pivke* iz 1752. (!?) godine.

¹² Zijev i kako ga riješiti. Knežević i Sekelez to rješavaju apostrofofom, dok Petrov uglavnom ostavlja čitatelju da sam prepozna zijev.

¹³ Vidi: fra Karlo Kosor, »Gospin Plač« fra Petra Kneževića, *Godišnjak*, II, Sarajevo, 1973., str. 71., Nikica Kolumbić: *Mjesto Tome Babića u razvoju hrvatske pasionske poezije*, u:

Iako se još i danas pjeva i Babićev **Plaç** po crkvama u Dalmaciji, Kneževićev **plač** naslovljen *Muka G. N. Isukrsta* najpopularniji je i najrašireniji, ne samo u Dalmaciji, već i u Bosni i Hercegovini i Slavoniji, te je doživio i tri redakcije: najprije slavonsku u 18. st., zatim bosansku i najkasnije dalmatinsku (1951.),¹⁴ a izdan je u oko stotinu izdanja.¹⁵

IV. MUKA U LITURGIJI VELIKOG TJEDNA

U obredima Velikog tjedna treba razlikovati pjevanje Muke iz Evanđelja u sklopu službenog liturgijskog slavlja po Rimskom misalu od pjevanja Muke koja nije službeni obred za cijelu Crkvu. Mi govorimo o ovom drugom »neslužbenom« pjevanju Muke čije su stihove napisali naši franjevci u 17. i 18. stoljeću, a pjeva se sve do danas u crkvama Dalmacije, Bosne i Hercegovine i Slavonije kroz Korizmu, a posebno u Velikom tjednu, na Veliki četvrtak i Veliki petak. Pjevala se Divkoviće-va, Babićeva ili Kneževićeva Muka. Ipak je najraširenija i najpoznatija Kneževićeva.¹⁶

Zbornik o Tomi Babiću, Šibenik – Zagreb, 2002., str. 55.–63. i Ante Jurić-Arambašić, *Molitvice – nabožne pjesme u selu Kijevu*, Zagreb, 2001, str. 162. »Ovo Kneževićevo djelo (1753.) kao i nešto stariji **Plaç** fra Tome Babića (1726), koji je poznat u nekim drugim mjestima Dalmatinske zagore, imitacija su i preradba kompilacijskog *Plača* kojega je napravio fra Matija Divković u okviru svoga malog *Nauka krstjanskog* (bosančica, 1616. godine). Divković u tome slijedi stariju hrvatsku tradiciju, a najstariji hrvatski tekst **Plača** nalazimo u Picićevoj pjesmarici (latinica, Rab 1471.), zatim Vrbnički glagoljski **plač** (kraj 15. ili početak 16. st.), Akademijin glagoljski rukopis (IV a 92, kraj 15. st.), glagoljski zbornik Šimuna Klimantovića (1505.), Osorsko-hvarska pjesmarica (latinica, 1533.), Korčulanska pjesmarica (1560.) itd. (usp. HKSV, str. 439.–445).« – HKSV = Hrvatska književnost srednjega vijeka, priredio Vjekoslav Stefanić, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 1, Matica hrvatska & Zora, Zagreb 1969.

¹⁴ Fra Karlo Kosor, isto; Ante Jurić-Arambašić, isto; fra Anđelo Šimić, *Lovreć* (monografija župe Lovreć-Opanci), Lovreć, 1993., str. 250. –252.; fra Ante Sekelez, u: Fra Toma Babić, *Plaç*, Runović, 1978. str. 2.

¹⁵ Vidi u fra Karlo Kosor: *Izdanja Kneževićeva »Gospina Plača«*, Kačić, Split 1974.; Stipe Nimac, *Izdanja Gospina plača*, u: Fra Petar Knežević: *Gospin Plač*, Split, 1992., str. 53.–54.

¹⁶ U *Predgovoru trideset šestom izdanju Kneževićeve Muke*, Sarajevo, 1982. str. 7.–10. koji potpisuje Redakcija »Pastoralne biblioteke«, Sarajevo, 25. siječnja 1982. čitamo: »36. izdanje dajemo vam uz neke napomene: 1. Iako je »Gospin Plač« lijepa i hvala vrijedna pobožnost našega puka, on nikako ne može zamijeniti službene – liturgijske obrede, što se u Velikom tjednu slave po našim crkvama. Naime, ovi obredi po svojoj vrijednosti i uzvišenosti nadvisuju »Plaç«, kao što misa nadvisuje molitvu koju kršćanin obavlja kod svoje kuće. Zato je potrebno da se u crkvi najprije odsluže liturgijski obredi, a potom da se pjeva »Gospin Plač«. Pravi i pobožni kršćanin nastojat će sudjelovati i na jednom i na drugom. – 2. U novije vrijeme u mnogim crkvama uveden je običaj da se polovica »Plača« pjeva na Cvjetnicu uvečer, a druga polovica na Veliki petak (a ne nikako na Veliki četvrtak). Možda bi bilo dobro da se »Plaç« podijeli na tri dijela pa se jedan dio pjeva na Gluhu nedjelju, drugi na Cvjetnicu, a treći na Veliki petak. Neki ga opet pjevaju na Veliki ponedjeljak, na Veliku utorak, na veliku

U mojoj rodnoj župi Lovreć-Opanci u Splitsko-makarskoj nadbiskupiji, koja je i rodna župa fra Ante Sekeleza, koju vode franjevci Provincije Presvetog Otkupitelja Babićev se Plač pjevao u starini na Veliki Petak ujutro, a Kneževićeva *Muka* poslije podne, u novije vrijeme to se zbiva i na Cvjetnicu i na Veliki četvrtak.¹⁷

U vrijeme Korizme *Muku* su naizust kantali pastiri kod ovaca i rataru uz ralo ili s motikom u ruci.¹⁸ Tako i danas možemo od starijih osoba čuti da čitavu *Muku* znaju napamet izreći.

srijedu i na Veliki petak. – 3. Budući da se pjevanje 'Gospina Plača' nekada zna oduljiti, (onima kojima se žuri) predlažemo da pjevanje skrate na taj način što će preskočiti ono što je stavljeno u zagrade. Možda bi bilo još bolje da se otpjevaju samo neke kitice, a ostale da se pročitaju ili recitiraju...« (str. 10.)

¹⁷ Vidi: Šimić, Anđeko, *Lovreć*, monografija Župe Lovreć-Opanci, Lovreć, 1993., U poglavlju *Crkvena godina* piše: 17. *Korizma*, str. 250. »Tijekom Korizme se pjevalo navečer u kućama i kod ovaca 'Muka gorka...' i Gospin plač.«, 20. *Cvjetnica*, str. 251. »U crkvi se pod Misom u novo vrijeme čita Muka. Dobar čitač čita riječi pisca, a sve druge pojedine uloge čitaju posebni čitači. Svećenik čita Isusove riječi, a riječi svjetine (turbe) pjeva zbor. – Prije pedesetak godina jedan je pjevač pjevao Muku...«, 21. *Veliki Četvrtak*, str. 252. »U novije vrijeme se poslije Mise Večere Gospodnje ostane klanjati Presvetom, pjevajući *Gospin Plač* (od Kneževića). Svećenik pjeva riječi Isusove, a Ivanove, Judine, Petrove, Kaifine i drugih pjevaju pojedini dječaci i mladići. Gospine riječi djevojke i žene, riječi pisca tri skupine pjevača (naizmjenice), a riječi svjetine svi skupa. Ispjeva se do smrti Isusove. Sveukupno s Misom i Plačem to traje oko 2 i pol do 3 sata. Prilagodi se tako da ljudi prije pravoga mraka mogu doći kući.«, 22. *Veliki petak*, str. 252.–255. »U starini bi se u 9 sati uputila procesija od kapele Sv. Ante prema Staroj crkvi, a poslije prema novoj Župskoj crkvi. Zaokret je bio kod kapele Gospe od 7 žalosti. Putem se pjevala *Muka gorka* od Babića u dva kora. Pjevali bi u crkvi sve do kraja...« (252) ...»Nakon podneva počeo bi obred u 6 sati. Pred velikim oltarom pjevao se *Gospin plač* od Kneževića. Bratimi bi dobili svoje svijeće. Nakon *Plača* trebaju doći 4 čovjeka ili mladića za nošenje baldahina, 4 ferala, a 6 za torce i za križ...« (254)

Sam pak Knežević u predgovoru *Pridobrostiti štioče*, str. 2. i 3. daje naputke kao se *Muka* ima pjevati: »Ima se pivati od sedmerice, ili od peterice. Gdi govori: *Riči Pisaoca*, prva četiri redka neka složno pivaju dvoica, ili jedan; a druga četiri redka, druga dvoica, ili jedan; pak opet prvi, i tako priko svega, dokle najdu: *Riči Gospine*, ili *Gospe*, jer kad ove najdu, onda priuzme koji za taj dio bude određen. Gdi *Riči Ivanove*, koji za Ivana, a gdi *Isus*, koji za Isusa odlučeni budu. *Sve Ponukovanje*, koje je pria Plača stavljeno, nek sam jedan ispiva. Na ovi smo ga mi način ovdi pod Sinjem svi u Djačkim košuljah obučeni, pivali; a koji činio je Isusa, ako je Misnik bio, Nadramenicu, ili Stolu ljubičastu o vratu imao je, i izišlo je svim ugodno, a i žalosno procinujućim što se je pivalo. Gdi se pak ne može učiniti ovako, neka se učini kako se može, lipo će sve biti, istom nek bude za veću slavu Božju, i Bogorodice. Kojim, i kakvim glasom ima se pivati, na svrhi ovi knjižica, tko umio bude skladnopivanje, naći će sve glasove kako koji ima pivati: ako li tko bolje hotio, nek sebi načini; a koji ne znao bude ni jedno ni drugo, neka ga piva, ili štie kako ga Bog uči.«

¹⁸ Jeronim Šetka: *O. Fra Petar Knežević*, Sinjska spomenica, Sinj, 1965., str. 297.–306. »*Muka Gospodina našega Isukrsta i plač Matere Isusove* (Mleci 1753.) – Ugledajući se u naša stara crkvena žskazanja', idući tragom Divkovića i Babića, Knežević u obliku dijaloga pjeva o Muci Isusovoj i bolima bl. Djevice. U pjesmi se odrazuje franjevački duh i pobožnost prema dirljivim otajstvima naše vjere. O. Božtković misli da Kneževićeva *Muka* može stati uz 'Stabat Mater' (Jacopone) i 'Dies irae' (Toma Celano). Mnogo je puta preštampana. Vrlo je popularna i danas, osobito u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini. i danas se pjeva u korizmi po našim selima i gradovima, posebno kroz Veliki tjedan. (str. 300.)

Da bi se moglo to postići, vjernici su pri ruci uvijek trebali imati »librić« iz kojeg su čitali, odnosno žalobnim glasom pjevušili *Muku*. »Librići« su bili malog formata da se mogu staviti u džep. Iako su brižno čuvani, brzo su se »kidali« jer su i korice često bile od tankog papira kao i unutarnji listovi. Cijena takvih knjižica bila je niska. Tako je fra Ante Sekelez svoje knjižice prodavao po pet kuna (odnosno prije kune u dinarima). Dakle samo za pokriće troškova.

Muka je u narodu ozbiljno shvaćena i cijenjena. Kad sam u jesen 2002. zamolio Danicu Bošnjak – Siškinu iz Lovreća, stariju gospodu koja od mladosti pjeva u crkvenom zboru da mi kaže napjev *Muke*, ona mi ozbiljno odgovori da to ne može tako jer različit je napjev za pjevače, različit za Isusa, Gospu, Ivana i ostale likove koji se pojavljuju.

Svijest je običnih vjernika da *Muka* ima dramsku radnju i da svatko mora odraditi svoju dionicu. Tako bi u crkvenim zborovima podijelili uloge. Pjevači i sav prisutni narod pjevali bi one dijelove *Muke* koji su u Knežević-Petrovoj *Muci* označeni sa *Svjetina*, dio zbora pjevao bi što je označeno sa *Skup pjevača* i/ili *Pjevači*, *Riječi Isusove* pjeva svećenik, posebno cijenjena pjevačica pjevala bi *Riječi Gospine*, a uglađeni muškarac riječi *Ivanove*, dok bi muškarac hrapavog glasa pjevao *Judu*. Ostale uloge (*Pilat*, *Kajfa*, *Desni* i *Lijevi razbojnik*) pjevali bi pojedini muškarci.

Na Veliki Petak sve bi žene (djevojke, supruge, udovice) dolazile na obred odjevene u crno u znak žalosti, a i muškarci bi imali tamnija odijela i kad bi se pjevala *Muka*, stvarao se dojam opće žalosti i boli jer se »pozornica« i »gledalište« stopilo u jedno. Prema pričanjima starijih dok se na Veliki petak išlo u procesiji od župnog dvora (»pratrove kuće«) do župne crkve, a to je oko 1,5 km, mnoge su žene čitavi taj put »lizle«, tj. na koljenima pratile procesiju. Kako je put kamenit, izranile bi svoja koljena iz kojih je tekla krv.

Poslije Drugog svjetskog rata bilo je problema s organizacijom javnih vjerskih očitovanja, te od 1960. nisu bile dozvoljene procesije kroz mjesto sve do 1981. godine. Kroz to vrijeme *Muka* se pjevala u crkvi ili eventualno u ophodu oko same crkve. Zadnjih desetak godina župnici su uveli procesiju kroz mjesto na Veliki petak koja počinje ujutro oko 9 sati pa do 15 sati. U tom ophodu prođe se pešice oko 10 km, muškarci nose križ i pjeva se *Muka* i *Pláč*.

V. IZDANJA KNEŽEVIĆEVE MUKE

Koliko je točno izdanja Kneževićeve *Muke* bilo vrlo je teško utvrditi kako je pokazao i fra Karlo Kosor u svojoj raspravi *Izdanja Kneževićeva »Gospina plača«*, Kačić, VI, 1974., str. 171. – 187. Taj izvor koristi i Stipe Nimac 1992. u kratkom pregledu *Izdanja Gospina plača* na str.

53. i 54. uz izdanje Kneževićeve *Muke*¹⁹ čiji je izdavač *Tajništvo za pastoral Franjevačke provincije presvetog Otkupitelja* iz Splita dodajući još izdanja koja su se pojavila od 1974. do 1991. godine kako je doneseno u katalogu *Vijeća za izdavačku djelatnost Provincije* što je sadržano u Prilogu »Vjesniku Franjevačke provincije presvetog Otkupitelja«, Split, 4/1991.

Ponovit ću te podatke, nešto nadopuniti i dodati još izdanja od 1992. do danas. Da ne bih ponavljao već učinjeni posao, samo ću navesti godinu i mjesto izdavanja, a ostale bibliotekarske podatke, koje daje fra Karlo Kosor, neću ponavljati izuzevši prvo izdanje i nekoliko izdanja gdje imamo redakciju Kneževićeve *Muke*:

MUKKA Gospodina nascega ISSUKARSTA I PLAC, MATERE GNEGOVE Sloxen Od O. F. Petra Knèxevichia iz Knina reda S. O. Francescka od Obslùxenja, Provinciè Prìsvètòga Odkùpìteglia, a istoga Odkùpìteglja Signskè Majkè Millosti u kojè Czarkvi najprije pivàn, i Vissovaçe u çuddesih jur svuda proglasseni, na poscètjenje uçignen, i priboogliubno posvèchien. U MELCZI Po SIMUNU OCCHI 1753.

MUKKA GOSPODINA NASHEGA ISUKERSTA I PLACS DIVICE MARIE MAJKE NJEGOVE, ZA PIVANJE UREDNO SLOXENA OD OTCA FRA PETRA KNEXEVICHA, REDA SVETOGA FRANCESCKA OD OBSLUXENJAH, DEXAVE PRISVETOGA ODKUPITELJA U DALMACII KOJA Od nìkih ricsih, u ovima stranama, kod Illirah, neobicsajnih, oc-sisti Otac Fra Ivan Velikanovih, reda istoga, derxave Svetoga Ivana Kapistrana, i csini priutishtiti. S' Dopushtenjem starishinah. U OSIKU, SLOVIH IVANA Martina Diwalta, godine M. DCC. LXX VI. 1776.

Izdanja u Veneciji (Mlecima, Italija): 1753, 1766, 1802.

Izdanje u Vicenci (Italija): 1804.

Izdanja u Splitu: 1813, 1845, 1853, 1858, 1884, 1889, 1896, 1897, 1901, 1907, 1914, 1922, 1928, 1929, (postoji još nekoliko izdanja bez naznake godine tiskanja), 1960. (tiskano u Beogradu), 1992.

Izdanja u Dubrovniku: 1829.

Izdanja u Zadru: 1851, 1892, 1898, 19..?, 1908,

Izdanja u Mostaru: 1877, Mostar, 1884,

Izdanja u Zagrebu: 1896.

¹⁹ Stipe Nimac Kneževiću *Muku* izdaje pod imenom *Gospin Pláč ili Muka Gospodina našega Isusa Krista i plač blažene Djevice Marije, u pjesmu složio godine Gospodnje 1753. fra Petar Knežević, rodóm iz Kapitula kraj Knina, svećenik – franjevac, član Provincije presvetog Otkupitelja; preuredio godine Gospodnje 1951. Fratar Milovanov svećenik – franjevac iste Provincije; za prigodu proslave 240. obljetnice od prvog izdanja, tiskalo u Splitu godine Gospodnje 1992., Tajništvo za pastoral Franjevačke provincije presvetog Otkupitelja. – Ne znam zašto je tolike preinake u naslovu uveo priređivač tog izdanja!?*

Izdanja u Sarajevu: 1902, 1915, 1920, 1929 (Visoko), 1939, 1941, 1943, 1946. (30. izdanje), 1955 (31. izdanje), 1958. (32. izdanje), 1963. (33. izdanje), 1970. (34. izdanje), 1975. (35. izdanje), 1982. (36. izdanje).

Izdanja u Sinju: 1919.

Izdanja u Beogradu: 1933. (26. izdanje), 1960. (prvo izdanje urednika fra A. Sekeleza, vidi: Split).

Izdanja u Livnu: 19..?

Izdanje u Šibeniku: Muka Gospodina Našega Isukrsta i Plač Matere Isusove. Složio Fra Petar Knežević, reda sv. Franje, Provincije Presvetoga Otkupitelja, Novo izdanje priredio Fratar Milovanov istoga reda i Provincije, Izdanje Samostana sv. Lovre, Šibenik, 1951.

Izdanje u Omišu: 1963, 1984. (5. izdanje)

Izdanje u Metkoviću: 1967.

Izdanja u Ugljanima: 1971, 1974.

Izdanje u Runovićima: 1981.

Izdanje u Studencima: 1994. (6. izdanje)

Izdanje u Proložac, 1996. (7. izdanje), Proložac, 1997. (8. izdanje)

Izdanje u Vrlici: 2000. (9. izdanje), Vrlika, 2002. (10. izdanje)

VI. IZDANJA MUKE U FRANJEVAČKOJ PASTORALNOJ BIBLIOTECI UREDNIKA FRA ANTE SEKELEZA

Fra Ante Sekelez počevši od 1960.(?)²⁰ godine izdaje knjižicu Muka Gospodina Našega Isukrsta i Plač Matere Isusove. Složio Fra Petar Knežević, reda sv. Franje, Provincije Presvetoga Otkupitelja, Novo izdanje priredio Fratar Milovanov istoga reda i Provincije, koju je prvi put izdao fra Stanko Petrov u Izdanju Samostana sv. Lovre, Šibenik, 1951.

²⁰ Godina prvog izdanja Knežević-Petrove Muke u *Franjevačkoj pastoralnoj biblioteci* (FPB) izdavača Ante Sekeleza dosta je upitna. Fra Karlo Kosor u pregledu djela Fra Stanka Petrova navodi na stranicama 91. i 92. da je drugo izdanje njegove preradbe Muke bez oznake godine. (Vidi Bibliografija radova O. Fra S. Petrova, u: MNP. O. Dru fra Stanku Petrovu 1887 – 1963 In memoriam, Sinj, 1963. str. 50.–93.). Držimo da je to drugo izdanje upravo prvo izdanje u FPB koju je pokrenuo fra Ante Sekelez. No o tom Sekelezovu izdanju Kosor piše i u članku *Izdanja Kneževićeva »Gospina Plača«*, Kačić VI, Split, 1974. str. 173. gdje piše: »U novije vrijeme (1960. – 1971. priredio je četiri izdanja Plača franjevac fra Ante Sekelez. Prvo izdanje tiskao je u Beogradu 1960...« – Godina 1960. nije izvjesna i mislim da se Kosor poziva na primjerak tog izdanja koji se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, gdje je bibliotekar olovkom napisao u zagrade 1960. kao godinu izdanja. Inače to je Splitsko izdanje, a samo je tiskano u Beogradu, jer je fra Ante u to doba bio župnik u Splitu i tu mu je bilo sjedište biblioteke. Zašto ovu godinu držim upitnom? Stoga što fra Ante u svojoj Kratkoj autobiografiji 1999. navodi da je priredio 10 izdanja Knežević-Petrov: »Muka G. N. I. i plač matere njegove« počevši od 1962. (Vidi Lovrečki libar, br. 1, 1999., str. 102.)

Moja rekonstrukcija broja izdanja nije još konačna jer se neki podaci ne podudaraju, te će ih trebati još provjeriti.

1. Muka Gospodina Našega Isukrsta i Plač Matere Isusove, Split, (1960.?) Prvo izdanje koje je dao tiskati fra Ante Sekelez. Tiskano je u tiskari *Srboštampe* u Beogradu.

2. Muka Gospodina Našega Isukrsta i Plač Matere Isusove, složio fra Petar Knežević, reda sv. Franje, Provincije Presvetoga Otkupitelja. Novo izdanje priredio fratar Milovanov istoga reda i Provincije, Tisak »Franjo Kluz« Omiš, 1963. (Treba pronaći primjerak izdanja!)

3. Muka Gospodina Našega Isukrsta i Plač Matere Isusove, složio fra Petar Knežević, reda sv. Franje, Provincije Presvetoga Otkupitelja. Novo izdanje priredio fratar Milovanov istoga reda i Provincije, Tisak »Franjo Kluz« Omiš, Metković, 1967. (U popisu izdanja Franjevačke pastoralne biblioteke knjiga je navedena pod rednim brojem 7)

4. Muka Gospodina Našega Isukrsta i Plač Matere Isusove, složio fra Petar Knežević, reda sv. Franje, Provincije Presvetoga Otkupitelja. Novo izdanje priredio fratar Milovanov istoga reda i Provincije, Tisak »Franjo Kluz« Omiš, Ugljane, 1971. (U popisu izdanja Franjevačke pastoralne biblioteke knjiga je navedena pod rednim brojem 7)

5. Muka Gospodina Našega Isukrsta i Plač Matere Isusove, složio fra Petar Knežević, reda sv. Franje, Provincije Presvetoga Otkupitelja. Novo izdanje priredio fratar Milovanov istoga reda i Provincije, Tisak »Slobodna Dalmacija« Split, Ugljane, 1974. (5. izdanje)

6. Muka Gospodina Našega Isukrsta i Plač Matere Isusove, složio fra Petar Knežević, reda sv. Franje, Provincije Presvetoga Otkupitelja. Novo izdanje priredio fratar Milovanov istoga reda i Provincije, Tisak »Franjo Kluz« Omiš, Runović, 1981.

7. Muka Gospodina Našega Isukrsta i Plač Matere Isusove, složio fra Petar Knežević, reda sv. Franje, Provincije Presvetoga Otkupitelja. Novo izdanje priredio fratar Milovanov istoga reda i Provincije, Tisak »A. G. Matoš« Samobor, Omiš, 1984. (5. izdanje)

8. Muka Gospodina Našega Isukrsta i Plač Matere Isusove, složio fra Petar Knežević, reda sv. Franje, Provincije Presvetoga Otkupitelja. Novo izdanje priredio fratar Milovanov istoga reda i Provincije, Tisak »Franjo Kluz« d. d., Omiš, Studenci, 1994. (6. izdanje)

9. Muka Gospodina Našega Isukrsta i Plač Matere Isusove složio fra Petar Knežević, reda sv. Franje, Provincije Presvetoga Otkupitelja. Novo izdanje priredio fratar Milovanov istoga reda i Provincije, VII. Izdanje, Izdao i odgovara: O. ANTE SEKELEZ, Proložac, Tisak »Fra-

njo Kluz« d. d. – Omiš, 1996. (U popisu izdanja Franjevačke pastoralne biblioteke Proložac, knjiga je navedena pod rednim brojem 11 na II. str. korica, a na III. str. korica u popisu raspoloživih knjiga za prodaju navedena je pod rednim brojem 6)

10. Muka Gospodina Našega Isukrsta i Plač Matere Isusove složio fra Petar Knežević, reda sv. Franje, Provincije Presvetoga Otkupitelja. Novo izdanje priredio fratar Milovanov istoga reda i Provincije, Tisak »Franjo Kluz« d. d. Omiš, Proložac, 1997. (8. izdanje)

11. Muka Gospodina Našega Isukrsta i Plač Matere Isusove složio fra Petar Knežević, reda sv. Franje, Provincije Presvetoga Otkupitelja. Novo izdanje priredio fratar Milovanov istoga reda i Provincije, Tisak »Franjo Kluz« d. d. Omiš, Vrlika, 2002.

Kad je fra Ante tiskao prvo izdanje, nije sasvim izvjesno jer u svojoj autobiografiji objavljenoj u časopisu *Lovrečki libar*, br. 1, 1999. navodi da je prvo izdanje *Muke* tiskano 1962. i da je priredio 10 izdanja do 1999. jer je tekst autobiografije dao uredniku časopisa Ivanu Branku Šamije tijekom ljeta 1999., a časopis je izašao u siječnju 2000. godine i predstavljen javnosti neposredno poslije tiskanja.

Pregledom kataloga u NSB u Zagrebu, nalaze se u knjižnici izdanja iz: 1960., 1967., 1971., 1974., 1984. Osobno sam od izdavača dobio izdanje iz 1994.

Zanimljivo je da uz izdanje iz 1974. koje je tiskala *Slobodna Dalmacija* iz Splita stoji da je 5. izdanje, a isto tako uz izdanje iz 1984. koje je tiskala tiskara *A. G. Matoš* iz Samobora stoji da je 5. izdanje. No, to su izdanje u NSB signirali pod br. 518.387sv7. Po mom popisu izdanja to bi izdanje uistinu bilo sedmo, te bi izdanje iz 1997. bilo 10. što bi bilo u skladu s fra Antinim biobibliografskim zapisom.

VII. ANALIZA PRVOG IZDANJA IZ 1753. I IZDANJA U REDAKTURI FRA STANKA PETROVA IZ 1951.

Knežević, Venecija, 1753. (i Split, 1858.)	Broj stihova	Knežević – Petrov, Šibenik, 1951. (i Studenci, 1994.)	Broj stihova	Razlika u broju stihova
Tebbi slatkî Issukarste... (posveta)		(nema)		
Pridobrosvitî sctioçe		(nema)		

Zabigliexègnie		(nema)		
Ponukovagnie	64	Ponukovanje (koje se kod javnog pjevanja može izostaviti)	60	- 4
POC,IGNIE' MUKKA <i>G.N.Issukarsta, i</i> <i>Plac B. Divicze</i> <i>Mariè Majkè</i> <i>negovè</i>	80	POČINJE MUKA GOSPODINA NAŠEGA ISUKRSTA I PLAC BLAŽENE DJEVICE MAJKE NJEGOVE	80	
		<i>Skup pjevača</i>	14	
		<i>Juda</i>	2	
		<i>Pjevači</i>	10	
		<i>Juda</i>	2	
		<i>Pjevači</i>	22	
		<i>Juda</i>	2	
		<i>Pjevači</i>	4	
		<i>Juda</i>	4	
		<i>Pjevači</i>	20	
Riçi GOSPINE	8	Rieči Gospine	8	
Riçi IVANOVE	108	Ivan	108	
Riçi PISAOCA	20	Skup pjevača	20	
Riçi Gospine	72	Riječi Gospine	64	-8
Riçi PISAOCA	32	Skup pjevača	32	
Riçi GOSPINE	20	Riječi Gospine	12	-8
Riçi PISAOCA	24		24	
		<i>Skup pjevača</i>	8	
		<i>Sujetina</i>	8	
		<i>Pjevači</i>	2	
		<i>Kajfa</i>	2	
		<i>Pjevači</i>	4	
ISSUS	8	Riječi Isusove	8	
Riçi PISAOCA	56		48	-8
		<i>Pjevači</i>	2	
		<i>Kajfa</i>	6	
		<i>Pjevači</i>	6	

		<i>Svjetina</i>	2	
		<i>Pjevači</i>	8	
		<i>Pilat</i>	4	
		<i>Pjevači</i>	20	
GOSPE	32	Riječi Gospine	12	-20
Riči PISAOCA	52		46	-6
		<i>Skup pjevača</i>	16	
		<i>Svjetina</i>	16	
		<i>Pilat</i>	4	
		<i>Svjetina</i>	2	
		<i>Skup pjevača</i>	2	
		<i>Pilat</i>	2	
		<i>Pjevači</i>	4	
ISUS	16	Riječi Isusove	16	
Riči PISAOCA	60		56	-4
		<i>Skup pjevača</i>	2	
		<i>Pilat</i>	6	
		<i>Skup pjevača</i>	2	
		<i>Svjetina</i>	6	
		<i>Skup pjevača</i>	2	
		<i>Pilat</i>	2	
		<i>Pjevači</i>	20	
		<i>Pilat</i>	8	
		<i>Pjevači</i>	8	
GOSPE	40	Riječi Gospine	12	-28
Riči PISAOCA	64		64	
		<i>Svjetina</i>	8	
		<i>Skup pjevača</i>	4	
		<i>Pilat</i>	20	
		<i>Skup pjevača</i>	4	
		<i>Svjetina</i>	4	
		<i>Skup pjevača</i>	6	
		<i>Pilat</i>	10	
		<i>Skup pjevača</i>	4	

ISSUS	8	Riječi Isusove	8	
Riçi PISAOCA	40		36	-4
		<i>Skup pjevača</i>	2	
		<i>Pilat</i>	2	
		<i>Skup pjevača</i>	2	
		<i>Svjetina</i>	10	
		<i>Pjevači</i>	6	
		<i>Pilat</i>	2	
		<i>Pjevači</i>	12	
ISSUS	16	Riječi Isusove	16	
Riçi PISAOCA	28	Pjevači	18	-10
GOSPE	24	Riječi Gospine	18	-6
Riçi PISAOCA	68	Pjevači	54	-4
ISSUS	20	Riječi Isusove	20	
Riçi PISAOCA	36		34	-2
		<i>Pjevači</i>	16	
		<i>Skup pjevača</i>	2	
		<i>Lijevi razbojnik</i>	2	
		<i>Skup pjevača</i>	2	
		<i>Desni razbojnik</i>	4	
		<i>Skup pjevača</i>	2	
		<i>Desni razbojnik</i>	2	
		<i>Skup pjevača</i>	4	
ISSUS	4	Riječi Isusove	4	
Riçi PISAOCA	12	Pjevači	8	-4
ISSUS	20	Riječi Isusove	8	-12
Riçi PISAOCA	28	Pjevači	20	-8
GOSPE	24	Riječi Gospine	20	-4
Riçi PISAOCA	16	Pjevači	20	
ISSUS	4	<i>(uključno u Pjevači)</i>		
PISAOC	2	Skup pjevača	2	
<i>Ovdi se svi prostru</i>		<i>Isus umire, ovdje svi kleknu, a malo zatim se opet pjeva</i>		
Riçi PISAOCA	28	Pjevači	24	-4

GOSPE	40	Riječi Gospine	32	-8
Riçi PISAOCA	40	Pjevači	32	-8
GOSPE	84	Riječi Gospine	60	-24
Riçi PISAOCA	4	Skup pjevača	4	
IVAN	28	Ivan	20	-8
Riçi PISAOCA	20	Pjevači	16	-4
†	72	Posljednje ponukovanje	60	-12
‡	8	Blagoslov (<i>Ako je prisutan koji svećenik, može taj blagoslov dati Križem, dok pjevači pjevaju</i>)	8	
Tako budi		Tako budi		
Ukupno stihova	1430	Ukupno stihova	1226	-204
BRANITELJEM S PARVA NAREC,ENIM SLOXITELJ NOVO PRIKLONJENIE	50	-	-	-
Ukupno stihova	1480	Ukupno stihova	1226	-204

Pregled raspoređenosti stihova po ulogama

KNEŽEVIĆ,1858.	Broj stihova	PETROV,1951. SEKELEZ,1994.	Broj stihova	Razlika
Posveta				
Pridobrostiti setioce				
Zabigliexegnie				
Ponukovagnie	64	Ponukovanje (koje se kod javnog pjevanja može izostaviti)	60	- 4
POCIGNIE MUKKA <i>Gospodina nascega ISSUKARSTA I PLAC, BLAXENE DIVICE MATERE GNEGOVE</i>		POČINJE MUKA GOSPODINA NAŠEGA ISUKRSTA I PLAČ BLAŽENE DJEVICE MAJKE NJEGOVE		

RIC,I PISAOCA	710		652	- 58
		<i>Skup pjevača</i>		
		<i>Pjevači</i>		
		<i>Desni razbojnik</i>		
		<i>Juda</i>		
		<i>Kajfa</i>		
		<i>Lijevi razbojnik</i>		
		<i>Pilat</i>		
		<i>Svjetina</i>		
RIC,I GOSPINE i GOSPE	344	Rieči Gospine	238	-106
RIC,I IVANOVE	136	Ivan	128	-8
ISSUS	96	Riječi Isusove	80	-16
†	72	Posljednje ponukovanje	60	-12
†	8	Blagoslov (<i>Ako je prisutan koji svećenik, može taj blagoslov dati Križem, dok pjevači pjevaju</i>)	8	
Tako budi		Tako budi		
Ukupno stihova	1430	Ukupno stihova	1226	-204
BRANITELJEM S PARVA NAREC,ENIM SLOXITELJ NOVO PRIKLONJENIE	50	-	-	-
Ukupno stihova	1480	Ukupno stihova	1226	-204

VII. ANALIZA IZMJENA

Usporedit ću prvo izdanje *Muke* iz 1753. s izmjenama koje je proveo fra Stanko Petrov u izdanju iz 1951., a preuzeo ih i fra Ante Sekelez u svojim izdanjima. Pregled izmjena ne donosim za čitavi spjev, već za *Ponukovanje*, dio početka i sredine teksta *Muke* te završni dio. Tekst donosim radi preglednosti izmjena, jer da se navode samo razlike bez uvida u teksta, ne bismo postigli preglednost. Komentirat ću samo neke najznačajnije zahvate u izvornik, a ostale razlike čitatelj može uočiti uspoređujući prvo izdanje i izdanje iz 1951. Usporedbom teksta iz 1951. i Sekelezova izdanja iz 1994. pokazat ću razlike između Petrova i Sekeleza.

a) Ponukovanje

Redni broj stiha	Knežević, Mleci, 1753. ²¹	Knežević-Petrov, 1951.
1	Scoste stalli, o Misnici,	Što ste stali, o misnici,
2	Sceto činite Kedovnici? ²²	Što činite, redovnici?
3	Scosse zgodih jur vidite,	Što se zgodi, jur vidite,
4	Zascto dakle necviliti?	Zašto, dakle, ne cvilite?
5	Sadje vrime od xalosti,	Sad je vrime od žalosti,
6	Tughè, plaçça, çemernosti,	Tuge, plača, çemernosti,
7	Jer Bògh, Koji vas svit stvorih	Jer Bog, koji sav sviet stvori,
8	Uffachienje das' umori.	Uhvaćen je, da s' umori!
9	Nije vrime od pivinja,	Nije vrime od pjevanja,
10	Vecch od tùzna uzdisànja,	Već od tužna uzdisanja,
11	Jer Krivice ude nasce	Jer krivine hude naše,
12	Das' uffati uzrok dasce.	Da s' uhvati , uzrok daše.
13	Mismo mismo uzrok svemu,	Mi smo, mi smo uzrok svemu,
14	Sama gliubav jest u gnemu,	Sama ljubav jest u njemu;
15	Ràdi Kojè smart tàrpiti	Radi nje je smrt podnio,
16	Hotih za nas odkùpiti.	Da bi sve nas otkupio!
17	Pùk vasc dakle vas skupite	Puk vaš, dakle, sav skupite
18	I na plaçji probùdite	I na plač ga probudite,
19	Nek svak znàde da prav ghinë	Nek svak znade, da prav gine,
20	Ràd gliubavi Kràgl' istinë.	Rad ljubavi, Kralj istine.
21	Stàrè, mlàdè, i malahnè,	Stare, mlade i malahne,
22	I da nitko neostanè;	I da nitko ne ostane;
23	Jerje za sve muççen bio,	Jer je za sve mučen bio,
24	Svje ²³ s'karvju odkùpio.	Sve je Krvlju otkupio.
25	Vàs zazivglie tùzna Matti,	Vas pozivlje tužna Mati,
26	Da dojdete sc' gnom plakati,	Da dođete s njom plakati,
27	Jerchie lascgne i gnoj biti,	Jer će lakše i njoj biti;
28	Akko vidi vàs cviliti.	Ako vide nas cviliti.

²¹ Tekst ostavljam kao što je u izvorniku te ne rastavljam riječi od riječi, gdje to nije činio autor.

²² Prvo izdanje ima Kedovnici, a sva ostala Redovnici, te to držimo za tiskarsku pogrešku.

²³ U prvom izdanju piše tako i vjerojatno je pogreška, te bi trebalo biti *svje*.

29	Cinmo dakle da hodimo	Hajd'mo , dakle, da hodimo
30	S' Majkòm dragòm, i vidimo,	S Majkom dragom i vidimo
31	Kudjoj Sina u naglosti	Kud joj Sina u naglosti
32	Vukù, muççèch brez millosti.	Vuku, muče bez milosti;
33	Pùtè s' Karvju posctrapàne	Pute Krvlju poštrapane
34	Priko Gràda na sve stràne,	Preko grada na sve strane,
35	Ter gnoj plaçuch potecimo,	Tek k njoj plaçuć potecimo
36	Pàk ovakò svi recimo.	I ovako svi recimo:
37	Pustì, Majko, nàs plakati	Pusti, Majko, nas plakati,
38	Czvilit , tùxit, uzdisati,	U suzama uzdisati;
39	Uzrok bosu nasci grìsi	Jer su uzrok naši griesi
40	Svegga togà, a ti nisi.	Svega toga, a ti nisi.
41	Jers' u grihu porodili,	S griehom smo se mi rodili,
42	Griscitismo pàk slidili	Pak smo grièšit nastavili,
43	A Ti nisi nighdà bila	A ti grešna nisi bila,
44	Grisna , ni grih ućinila.	Nit si igda sagriešila.
45	Ti neplaççi dakle, čistà,	-
46	Niti dàji tùzi mista;	-
47	Vecch tò çinit pusti nami,	Zato plakat pusti nama,
48	Nek plovèmo u suzami.	Da plivamo u suzama,
49	Alli jersmo svi mlohavi,	Ali jer smo mi mlohavi,
50	Tinas, Majko, neostavi:	Ti nas, Majko, ne ostavi.
51	Uxgaj sardcza, pamèt sbèri,	-
52	A scto smradno jest, opèri.	-
53	Od grihàse svi Kajèmo,	Za griehè se svi kajemo;
54	I Tebbise utiçèmo,	I tebi se utjeçemo,
55	Jer s' nam akko budèsc biti,	Jer budeš li s nama biti,
56	Grih nas nèchie pridobiti.	Grieh nas neće predobiti.
57	Spravni plakat svi xelimo,	Gorko plakat svi želimo,
58	I skuppate svi molimo,	I skupa te svi molimo,
59	Das' ispuni nasca xeglia,	Da s' ispuni naša želja
60	Plaçuch mukku Spasiteglia.	Plaçuć muku Spasitelja!
61	Kads' od grihà svi bolite,	Kad se s grieha svi bolite
62	I Kad czvilit jur xelite,	I kad plakat jur želite,
63	Propètòga sve gledajte,	Propetoga svi gledajte,
64	A nàs s' pomgnòm posluscajte.	A nas pomno poslušajte!

B) Početak Muke²⁴

1. Knežević, 1753.	Skelez, 1994.
<p>2. POC,IGNE' Mukka G. N. Issukarsta, i Plač B Divicze Marie Majke nnegove.</p> <p>Vrime dosclo jur buduchi, Da Sin Boxji, (hotiuchi) Same nasce rad glubavi, Svoj vik svarsoci, svit ostavi.</p> <p>Hotih prie s' Učenicih, Svojim virnim nasljednicih U glubavi večerati, I jagancaza blagovati.</p> <p>Josc za stollom on sidjasce, I nauke gnim davasc, Kad sam Juda sc' gnegh ustade, I s' tim mislit svim zadade.</p> <p>U Grad udigl tad poteče Ter Glavarom ova reče</p> <p>Scto rekoste meni datti, Nochiaschiuga vam pridati.</p> <p>Onbo bisce prie bio Kod gni, ter sve utvardio, Al sam' ovu noch čekasce, Jer zgodniju gnu čignasce.</p> <p>A kad gnega razumisce, Pogodbumu izbrojisce,</p>	<p>Počinje MUKA GOSPODINA NAŠEGA ISUKRSTA I PLAČ BL. DJEVICE MARIJE, MAJKE NJEGOVE</p> <p>Skup pjevača</p> <p>Vrieme došlo jer budući, Da Sin Božji – hotijući – Same naše rad ljubavi Svoj viek svrši, sviet ostavi.</p> <p>Htjede prije s učenicim, Svojim vjernim nasljednicim, U ljubavi večerati I jaganjca blagovati.</p> <p>Još za stolom On sjedaše I nauke njim davaše, Kada Juda sam ustade, Mislit svima s tim zadade.</p> <p>U grad odmah tad poteče I glavarim ovo reče:</p> <p>Juda</p> <p>Što rekoste meni dati? Noćas ću ga vam predati!</p> <p>Pjevači</p> <p>Jer je prije kod njih bio I sve s njima utvrdio, Samo ovu noć čekaše, Jer zgodnijom nju smatraše.</p> <p>A kad njega saslušashe, Pogodbu mu tad predaše,</p>

²⁴ Nadalje ne obilježujem zbrzogotine' (iktuse) za označivanje dugih samoglasnika kao što je to u izvorniku.

I sva cina priopaka
Bih trideset srebrenaka.

Od gnih čettu tad zapita;
I strah jerga hisce²⁵ svita,

Nochias, rečče, pojtichiamo,
I nascavga svezachiamo.

Stogod pita, svemmu dasce,
Jer to xeglno dočekasce;
I noch markla jurve bisce,
Kads' iz Dvora uputisce.

I, jers' hodit nevigiasce,
Mnoghi Fener svoj nasasce,
Drughi zubglie imadjau,
Ter goruchie pridnosau.

Strasceno biu oruxani,
S' mačjih, s' scitih, z' buzdoanij,
S' noxih, sabgliam, Suliczami,
S' Harbam, sctapih, sikirami.

Da na vojsku udariti
Il Grad Koji razoriti
Iz temelja budu htiti
Xeschie spravni nebih bili.

On prid gnima grediasce,
Jer Vartao znadiasce;
Buduch u gnegh dohodio
Vecchkrat s² Mesctrom, i molio.

Zlamenjeim hotih datti,
Kogh ja budem celovati,
On jest, gnega uffatite,
I pomgnivo povedite.

Na molitvi Isus bisce,

I sva ciena preopaka
Bi trideset srebrenjaka!

Od njih četu još je htio,
Jer od puka strah ga bio:

Juda

Nočas s njome poći ćemo
I našav ga svezat ćemo.

Pjevači

Štograd iska, sve mu daše,
jer to željno dočekaše.
I noć mrka jur je bila,
kad se četa uputila.

Jer se ići ne vidaše
Mnogi fenjer svoj nosaše,
Drugi zublje imadžahu
Ter goruće prednošahu.

Strašno bjehu oružani,
Mačim, štitim, buzdovani',
Nožim, sabljam, sulicama,
Harbam, štapim, sjekirama.

Da na vojsku udariti
Il grad koji razoriti
Iz temelja hotijahu,
Žešće sprave ne imahu!

On pred njima gredijaše,
Jer vrtao znadijaše;
On je tamo dohodio
Večkrat s Meštrom i molio.

Znak im još je htio dati,
Po kom će ga prepoznati:

Juda

Ja ću k njemu pristupiti,
uz pozdrav ga poljubiti...
Pjevači

Na molitvi Isus bješe,

²⁵ Bisce = biše

C) Dio teksta iz sredine i završni dio Muke

3. Riči Pisaocza

A kad vidih Majka Diva
Sinka svoga jedva živa.
Svegga Karvju oblivena
I nemillo nagardena,

Od žalosti umirasce,
I brez svisti jur biasce,
Koje kakko mallo stečče,
Naričuchi jedva rečče

GO'SPE.

Ajme Sinko, sardce moje,
Takolije Tilo tvoje!
Takolmite nagardisce,
I za rugo okrunisce!

Evvo czvilim, i uzdiscem,
Evvo jedva duscom discem:
Znam, dasamti tuxna Matti,
Al neznamti pomoch datti.

Glava, Sinko, kakva ti je!
Svakbih reko tvoja nije:
Kakavl' obraz, diko moja,
Karvav, i pun martvogh znoja!

Ej Pilate jaddan bio,
Sctossi sadda ucinio?
Pravda tvoja ter tolije,
Dasse dere tko kriv nije?

O neharni vi Xudie,
I nemilli karvolie,
Sctom' od Sina uciniste,
Zasctolmiga nagardiste?

Nijelivas millovao,
Nijel cudda dillovao;
Nijel martvim xivot dao,
A betexne ozdravgliao?

Pjevači

Gleda majka milostiva
Sinka svoga jedva živa.
Svega Kvlju oblivena
I nemilo nagrđena:

Od žalosti umiraše,
Dok mu Rane promatraše,
Ljuta bol joj srce peče,
Naričući ovo reče:

Riječi Gospine

Ajme, Sinko, srce moje,
Tako li je Tielo tvoje!
Tako mi te nagrđise
I za rugo okruniše!

Evo cvilim i uzdišem,
Evo jedva dušom dišem!
U te gleda tužna Mati,
Ne može ti pomoć dati!

Glava, Sinko, kakva ti je?
Svak bi reko, tvoja nije!
Kakav l' obraz diko moja,
Krvav i pun smrtnog znoja!

Ghdije zakon, gliubav ghdije,
Harnost vassca takalije?
Toli gnemu povratiste,
Posli dobra, kogh primiste?

Sad komuchiu, kudchiu, setocchiu
Na toliku recchi zlocchi,
Videch propast puka moga,
A proghnata od svakoga?

Czvili, kukaj, tuguj, plaççi,
Sctogod imasc sve potlaççi. (ah!)
Setocchiu tlaççit, setolm' ostaje;
Kadmi tebbe sad nestaje?

Setosse dobra htit mogasce,
U tebbise nahodgiasce,
I brez tebbe, dusco moja,
Nije mira, ni pokoja.
Ah!

RIC, I PPSAOCA.

Joscter Gospe hotiasce
Xalit, alli nemogasce,
Jerjoj glasa vecch nestade,
A na sardce tuga padde.

Tu Xudia vikka stasce,
Ter iz glasa svak vegliasce:

Ta pedipsa nije dosti
Za negove sve tamnosti.

Za gnegh **nije** ogovora,
Ni drugoga dogovora:
Sudga; nemoj vecch braniti,
Jer jur ima martav biti.

Opet Pilat, jer vigiasce,
Da kriv Issus nebiasce,
Pusctatiga nastojechi,
Reççe gnima, govorechi:

Skup pjevača

Jošter Gospa hotijaše
Žalit, ali ne mogaše,

Jer svjetine vika staše,
Ter iz glasa svak veljaše:

Svjetina

Ta mu kazna nije dosti
Za njegove sve tamnosti!
Za njegov **nema** ogovora
Ni drugoga dogovora;

Osudi ga, Namjesniče,
Čitav narod tako viče,
Nemoj **njega** već braniti,
Jer jur ima mrtav biti!

Skup pjevača

Opet Pilat, jer vidaše,
Da kriv Isus ne bijaše,
Pustiti ga nastojeći,
Reče njima govoreći:

Jur običaj ja vasc znadem,
I tribaje davam dadem
Krivca, koga vi xelite
I za koga uzmolite,

A vi znate dobro sami,
Da blagdanje sutra vami;
Hocchieteli, radi toga,
Barabbana, al ovoga?

Jur Issusa znate tkoje,
A Barabban znate sctoje;
Akkol koji čuo nije,
Xivot gnegov, evv' ovije:

Barabban je podbunitegl;
Mnoghi smutgna probuditegl,
On ubio jest čovika,
I odsvudda nagnje vikka.

Ovi toga učinio
Nije, nitje kogh ubio:
Nuder dakle promislite
Kogacchiete, ter recite.

Ova Pilat govorasce,
Jerga pravva poznavasce;
Al Xudie kad to čusce
Jednim glasom podviknusce:

Da togh propnese svi velimo,
Barabbana svi prosimo,
Jer taj Bogga nascegh psuje,
Govorechi, sin da muje.

A kad Pilat čuh te glase,
Onda vecchma uzbojase,
Terhg' upita: Takko zdravvo,
Od kudasi, kaxi pravvo

Odgovormu Issus neda
Vecch ponizno k' zemgli gleda.

Pilat

Jur običaj ja vaš znadem
I trebuje da vam dadem
Krivca, koga vi želite
I za koga uzmolite,

A vi znate dobro sami,
Da blagdan je sutra vami:
Hoćete li radi toga
Barabana il ovoga?

Jer Isusa znate, tko je
A Barabana zna se, što je;
Ako koji čuo nije,
Život njegov, čuj, ovi je:

Baraban je podbunitelj,
Mnogih smutnji probuditelj,
On čovjeka ubio je
I tamnice dopao je.

Ovaj nije nešto tako
Učinio zlo opako...
Nuder, dakle, promislite,
Koga ćete, i recite!

Skup pjevača

Ovo Pilat govoraše,
Jer ga prava priznavaše,
Al svjetina kad to čula,
Jednim glasom podviknula:

Svjetina

Da tog propneš, svi velimo,
Barabana svi prosimo,
Jer taj Boga našeg psuje,
Govoreći, Sin da mu je!

Skup pjevača

A kad Pilat ču te glase,
Onda većma uzboja se,
I opet ga pitat stane,
Od koje je došo strane.

Odgovor mu Isus ne da,
Već ponizno k zemlji gleda.

<p>Pilat rečçe: scto nezborisc, Zasctol samnom negovorisc?</p>	<p>Pilat Ded govori, što ne zboriš? Zašto sa mnom ne govoriš?</p>
<p>†</p> <p>4. Jessil puče razumio Kakav plačje ovdí bio, Komut rike suza biu Tad provrile iz očju?</p> <p>Uzrok tko bih od ovoga Dogagajaja xalosnoga? Tkolli Majku Boxju činih U tolikoj bit gorčinih?</p> <p>Drughi nije, neggh krivine, Grihsi, zlocchie, opaččine, Koje biu ućignenne, A pak od nas ponovgliene.</p> <p>Grih nemillli daklen ova Sva kolika uzrokova; I da nije griha bilo, Nebbis' ovo dogodilo.</p> <p>Terchie grihscit tkogod smitti U napridak, i činiti Sin scta radi Svemogoga Na smart dadde sebb' istoga?</p> <p>Ah vecch nechle²⁶ grih prokleti Nascem Boggu nas oteti; Nitichiemo uzrok datti, Da nas morre nadvladati!</p> <p>Mlohavismo, istinaje, Jer nevoqlna put slabbaje; Allichiemo svakka mocchi, Kadnam budesc Ti pomocchi</p> <p>Nasc Issuse, s' nam upravi, A sve grihe zaboravi, Za kojesi Karv prolio, I pogardnu smart podnio.</p>	<p>Posljednje ponukovanje</p> <p>Jesi l', puče, razumio, Kakav plač je ovdje bio?</p> <p>A tko uzrok bi ovoga Dogadaja žalosnoga?</p> <p>Drugi nije, već krivine, Griesi, zloče, opačine, Koje bjehu učinjene, A pak od nas ponovljene.</p> <p>Grieh nemili, dakle, ova Svakolika uzrokova, I da nije griha bilo, Ne bi s' ovo dogodili!</p> <p>Ah! Već neće grieh prokleti Našem Bogu nas oteti; I nemojmo uzrok dati, Da nas može nadvladati!</p> <p>Mlohavi smo, istina je, Jer nevoljna put slaba je. Ali ćemo mi sve moći, Kad nam Isus da pomoći!</p> <p>Naš Isuse, s nam upravi, Sve nam grieh zaboravi, Za koje si Krv prolio I sramotnu smrt podnio.</p>

²⁶ nechle = nechie = neće

Svi ti **fale** uzdajamo,
A od gnihse svih kajemo,
Ghdi nehamni do sad bismo,
I sc' gnimate uvruidismo.

Vecchhje morresc Ti prostiti,
Isctom akko budesc htiti.
Neghje covik sagrihscio,
Josc odkadje stvoren bio.

A htit hocchiesc, jere tvoje
 Millosardje obilnoje,
 I varh sviu dilla tvoji
 Onno parvo misto broji.

Prosti dakle, jer molimo,
 Kajemose, i volimo
 I smart istu svi primiti
 Neghte viscje uvruiditi!

Al jer dare podigliujesc
 Sve po Majci, koju sctujesc;
 Majko slatka, **rezzi svomu**
Sinu: prosti puku **tvomu**.

Onje cina Kravi tvoje,
 A glasnikje slavve moje:
 Daje grihscan, istinaje,
 Almu prosti, jerse kaje.

Vecchte nechie uvruiditi,
 Ni neharan odsle biti,
 Buduch gliubav jur poznao,
 Kojusimu pokazao.

Akko budesc **ova** recchi,
 Svakkuchiemo millost stecchi;
 Jer zna Sin tvoj kakko Matti
 Imadese posctovati;

Jurve koncza nije tvomu
 Millosardju velikomu;
 Nitje Tebbe tko molio,
 Da pomoxen nije bio.

Majko dakle Issusova
 Moli, da nam smart gnegova,
 Griha bude odpusctenje,
 I duscevno svim spasenje.

Sve Ti **hvale** uzdajemo,
A za grieh se svi kajemo,
Što nehamni dosad bismo
I njime Te uvruidismo.

Više možeš Ti prostiti,
Nego čovjek sagriešiti,

A i hoćeš, jerbo Tvoje
 Milosrde obilno je!

Prosti, dakle, jer molimo,
 Kajemo se, i volimo
 I smrt istu svi primiti
 Neg Te **više** uvruiditi!

A jer dare podjeljuješ
 Sve po Majci, koju štuješ:
 Majko slatka, **Sinu** **tvomu**
Reci: – Prosti puku **svomu**!

On je ciena krvi tvoje,
 A glasnik je slave moje:
 Da je grešan, istina je,
 Al' mu prosti, jer se kaje.

Već Te neće uvruiditi
 Nit neharan odsad biti,
 Buduć Ljubav jur poznao,
 Koju si mu pokazao... –

Ako budeš tako reći,
 Svaku ćemo milost steći,
 Jer zna Sin tvoj, kako mati
 Imade se poštovati.

Jurve konca nije tvomu
 Milosrdu velikomu,
 Nit je tebe tko molio,
 Da pomožen nije bio.

Majko dakle, Isusova,
 Moli, da nam Smrt njegova
 Griha bude otpuštjenje
 I duševno svim spasenje!

<p>†</p> <p>A sad koji vas svit stvorih Vas obilno pomogao, I kojivam Raj otvorih, Svoj blagoslov svimvam dao.</p> <p>Jeddabiste, dok xivite, Vazda sc' gnime pribivali, A za tizim, kad umrete, Gnegga s' Majkom uxivali!</p> <p>TaKa buddu.</p>	<p>BLAGOSLOV (Ako je prisutan svećenik, Može taj blagoslov dati Križem, dok pjevači pjevaju)</p> <p>A sad koji sav sviet stvori, Vas obilno pomogao, I koji vam Raj otvori Svoj blagoslov svim vam dao.</p> <p>Eda biste, dok živite, Vazda s Njime prebivali, A za tizim, kad umrete, Njega s majkom uživali!</p> <p>TAKO BUDI</p>
---	--

D) Razlike u izdanju S. Petrova, 1951. i A. Sekeleza, 1994.

Očito je da je fra Ante Sekelez preuzeo objavljivati Kneževićevu Muku u redakturi fra Stanka Petrova. Uspoređujući izdanje iz 1951. i 6. izdanje fra Ante Sekeleza iz Studenci, 1994. uočio sam preko šezdeset razlika koje su uglavnom pravopisnog karaktera i možemo ih smatrati u većini slučajeva korektorskim propustima ili nadopunama. No nekoliko izmjena ipak zahtjeva pažnju, bez obzira koliko su neznatne. Takve izmjene navodimo redom.

Čitavu sam Muku u redakciji iz 1951. obilježio u rukopisu koji mi je služio za uspoređivanje tako da sam po četiri stiha vezao u kitice te prvi broj znači kiticu, a drugi broj redak u kitici. Kako je Petrov uvodeći likove Kaife, Pilata, Jude, lijevog razbojnik, Desnog razbojnika, Pjevače, Skup pjevača te Svjetinu u jedinstveni tekst izvornika koji je bio naslovljen Riči pisaoca to je dobio i kitice po dva stiha, no pri obilježavanju kitica išao sam po principu da su na okupu četiri stiha radi lakšeg snalaženja u određivanju mjesta gdje sam uočio razlikovanja između Petrova i Sekeleza.

Evo tih značajnijih razlika:

	Petrov, 1951.	Sekelez, 1994.
30,2	Meštre, iz grada, gdje sam bio,	Meštr', iz grada, gdje sam bio,
30,4	I srčeno cjelivam te.	I srčano, cjelivam te.
33,3	Vidi Ivana, učenika,	Vid', Ivana, učenika,
36,3	Što s od Sinka moga zgodi,	Što s' od Sinka moga zgodi?
36,4	Gdje je, što I se njem dogodi?	Gdje je što I' se njem dogodi?
42,3	Mene jadna, kog milova,	Mene jedna, kog milova,

57,3	Tako l' ljubeć mene izdaješ.	Tako l' ljubeć men' izdaješ.
93,2	Tužnu Majku gorko ucvili:	Tužnu Majku gork' ucvili:
112,4	Jer ga odavna vidjet želi;	Jer g' odavna vidjet želi;
114,1	Zato mnoge rieči strati,	Zato svoje rieči strati,
126,1	On bo veli, da je od Boga	On bo veli, da j' od Boga
134,3	U istini tko god hodi,	U istinu tko god hodi,
134,4	Mene služa i nahodi...	Mene sluša i nahodi...
166,4	Sad u rukah samo moji' ;	Sad u rukam' samo mojim .
173,3	Jere tko god kralj zove se,	Jer tko godir kralj zove se,
180,3	Jere teško vrieme doć će,	Jere teško vrieme doć'će ,
196,2	Kako trpi uzdišući.	Kako trži uzdišući.
199,1	Da ne može ni hoditi ,	Da ne može ni hodati ,
212,4	Al nek budu sljedbenici:	Al' nek budu sljedbenici:
226,1	Teb Ivane, Majku dajem,	Teb' Ivane, Majku dajem,
236,1	Al jer to je volja Tvoja ,	Al' jer to je volja Tvoja
238,1	Al od žede žešća želja	Al' od žede žešća želja
258,2	Kad je mrtva Njeg vidio.	Kad je mrtva Njeg' vidio
269,2	I nemilo nagrđena!	I nemilo nagrađena!
270,2	Ah, umro je, već ga nije!	Ali , umro je, već ga nije!
282,1	Da bi svijet otkupio,	Da bi sviet otkupio,
284,4	Da Ga idemo pokopati,	Da G' idemo pokopati,

1. Možemo uočiti da fra Ante redovito provodi grafički eliziju gdje se javlja zijeve, a Petrov prepušta to čitatelju. I fra Ante negdje nije to proveo, npr. u 127,1: *Je li pravo, da se ovakvi*, te ostaje kao i u Petrova, umjesto: *Je li pravo, da s' ovaki*.

2. Isto tako, iako je Petrov uveo dvoglas *ie* pri zamjeni ikavice jekavicom gdje bi trebalo pisati *ije* kako bi izbjegao suvišni slog, ponegdje su i Petrov i Sekelez upisali *ije* umjesto *ie*, npr.: 170,2 *U veći je grijeh upao*. Također nalazimo u Petrova *ie*, a u Sekeleza *ije*: 171,3: *Kad te rieči razumješe* (Petrov), *Kad te riječi razumješe* (Sekelez),

3. Neka su čitanja nejasna. Izvornik i izdanje iz 1858. imaju dvostih:

»Gore na nas nut padnite,
A bardanas pritisnite.«

Kako je u izvorniku zajedno otisnuto *bardanas*, taj dvostih razješavaju dalmatinska izdanja: Split, 1929.; Petrov, Šibenik, 1951.; te izdanja poslije Petrova (Sekelez, Nimac) ovako:

Gore, na nas nut padnite,
A bar danas pritisnite.

(182,2)

Bosansko pak izdanje ima:

»Gore, na nas nut padnite,
Nesretne nas pritisnite:«

Mislim da i bosanski i dalmatinski redaktori nisu dobro pročitali tekst i da bi izvornik trebalo čitati kako i piše s tim da se **bar** ne uzima kao posebna riječ, niti kao »**bar da**« već da je to prvi slog riječi **barda**, gdje je u Kneževića sonantno r uvijek razriješeno udruživanjem s vokalom a, dakle ar, npr. Issukarsta (Isukrsta): dakle *barda* = *brda*.

A barda nas pritisnite. = A brda nas pritisnite.

Poslušajmo sv. Pismo (Lk., 23,30): »*Tada će se ždovikivati gorama: Padnite na nas! A brežuljcima: Pokrijte nas!*«. Dakle, Knežević doslovno prenosi tekst sv. Pisma gdje su za njega *gore* *gore*, a brežuljci *barda* (= *brda*). **Nas pritisnite** = Pokrijte nas! Redaktore je vjerojatno zaveo ritam stiha, gdje se vrlo rijetko javlja i očekuje jednosložna riječ prije odmora iza četvrtog sloga, kao i na kraju stiha, jer slog prije odmora unutar stiha i na kraju stiha nije naglašen u štokavskom osmercu. Stoga bi trebalo ovaj stih čitati:

A brdanās // pritisnite

4. Čudno je i čitanje posljednjeg stiha u kitici gdje pjevači opisuju opremljenost čete koju je Juda predvodio da uhvate Isusa. Izvornik govori: *Xeschie spravni nebih bili* (*Žešće spravni ne bi bili*), a Petrov razrješuje: *Žešće sprave ne imabu!*

Knežević govori o naoružanim ljudima koji su »spravni« = pripravnici, opremljeni sa svim oružjima i oruđima, a Petrov i izdavači Muke u njegovoj redakciji govore o spravi (oruđu i oružju).

5. U *Ponukovanju* Petrov ove stihove:

*Puk vasc dake vas skupite
I na plačji probudite*

razrješuje:

*Puk vaš, dakle, sav skupite
I na plač ga probudite.*

Zamjena *vas* u *sav* i nije toliko bitna, ali mi se čini da nije trebao provoditi zamjenu *ji* (= *njih, ih*) oblikom *ga*, jer je Knežević proveo slaganje po smislu imajući u vidu da je puk zbirna imenica kojoj pristaje zamjenica u množini. Mislim da to ne treba pripisivati samo utjecaju latinskog jezika, već da je i u hrvatskom sasvim opravdana Kneževićeva konstrukcija.

6. Petrov i Sekelez također nastoje izbjeći upotrebu pridjeva u množini srednjeg roda u skladu s gramatičkim pravilima klasičnih jezika,

zamjenjujući ih srednjim rodnom u jednini kako zahtijeva hrvatska gramatika. To nije svugdje proveo, dok su bosanski redaktori tu bili dosljedniji. Tako imamo kao i u izvorniku: *A reče mu Meštar ova* (umjesto: *ovo*), na drugom mjestu imamo izmjenju u odnosu na izvornik:

*U grad odmah tad poteče
I glavaram ova reče:*

dok izvornik ima:

*U Grad udigl tad poteče,
Ter Glavarom ova reče:*

7. U nekim slučajevima postoji nedosljednost u izmjeni riječi. Tako je riječ **lupež** promijenjeno u razbojnik u nekim stihovima dok u drugima ostavlja **lupež**.

Natpis je *Lijevi razbojnik* i *Desni razbojnik* kad oni govore te je i tu nedosljednost.

Kako naša prvotna namjera nije bila analizirati do u detalje sve redaktorske zahvate u Kneževićev izvornik Muke, ovim bismo završili izlaganje i ukratko saželi bitne oznake redakcije koju je proveo Petrov, a u svojim izdanjima preuzeo Sekelez.

NEKE ZNAČAJNE RAZLIKE IZVORNIKA MUKE I SEKELEZOVIH IZDANJA OSLOMJENIH NA REDAKCIJU PETROVA IZ 1951.

a) Skraćivanje teksta

Pregledom izvornika i izdanja Muke iz 1951. uočili smo, a o tome je već pisao i fra Karlo Kosor da je Petrov skratio tekst izvornika za nešto više od 200 stihova. Riči Gospine su najviše kraćene. Od 344 stiha iz prvog izdanja ostalo je 238, a unutar tih stihova provedene su veće ili manje izmjene koje možemo podijeliti u nekoliko grupa: pravopisne, gramatičke i »teološke«.

b) Pravopisne izmjene možemo promatrati na nekoliko razina. Osnovna razina očituje se u transkripciji iz Kneževićeva pravopisa u suvremeni hrvatski pravopis. Takve su izmjene neizbježne i ne diraju u izvornik, npr.: mukka = muka, tebbi = tebi, sloxen = složen, signske = sinjske, Mleczi = Mleci, posvechiujem = posvećujem, Odkupiteglia = Odkupitelja. Dakle: kk = k, bb = b, x = ž, gn = nj, cz = c, chi = ć, gli = lj.

Druga grupa izmjena zadire ozbiljnije u pravopis, npr.: Odkupiteglia = Otkupitelja, gdje se provode jednačenja po zvučnosti, što autor u izvorniku nije provodio; Issukarsta = Isukrsta, Czarkvi = Crkvi, ne pisanje vokala uz sonantno r kao što je to u izvorniku.

c) **Izmjene oblika (riječi)**. Petrov je proveo dosta zamjena riječi za koje je držao da su zastarjele ili da su dijalektizmi, a nije ih trebalo mijenjati da bi se sačuvao stih, npr: vas = sav, ufatiti = uhvatiti, zazivlje = pozivlje, šž njom = s njom; lašnje = lakše, činmo = hajd'mo, cvilit = plakat.

Druga razina izmjena je zamjena ikavizama jekavizmima. Tu je posebno veliki zahvat učinio kako bi sačuvao broj slogova svugdje gdje je ikavsko *i* trebalo zamijeniti jekavskim *ije* pisao dvoglas *ie*, jedino gdje mu je trebalo *ije* za dva sloga tu je pisao *ije*.²⁷

d) Sintaksa

Knežević u izvorniku ima dosta konstrukcija uvjetovanih sintaksom latinskog i talijanskog jezika. Ovdje se otvara pitanje je li to posljedica prevođenja stihova Muke iz tih jezika ili je to posljedica obrazovanja na tim jezicima. Ovo otvoreno pitanje ne želimo ovdje razmatrati već ćemo naznačiti na nekoliko primjera što je radio redaktor Petrov u takvim slučajevima s izvornim tekstom.

e) Semantika

Zamjene riječi u odnosu na izvornik sa značenjskim posljedicama, zamjena i ispuštanje stihova

Petrov je neke riječi izvornika sustavno zamjenjivao u skladu s određenim teološkim stavovima. Najuočljivija je zamjena riječi **Xudije** s riječju **svjetina** ili izbacivanje takvih stihova, jer je time želio izbjeći negativne konotacije koje su pripisivane Židovima kao narodu da su ubojice Sina Božjeg, što je imalo za posljedicu ne uvijek lijepo postupanje prema europskim Židovima u kršćanskoj sredini.

Evo nekih izmijenjenih stihova:

*Tu Xudia vikka stasce u: Jer svjetine vika staše.
Al Xudie kad to cusce u: Al svjetina kad to čula*

Evo jedne izbačene strofe:

*O nebarni vi Xudie,
I nemilli karvolie,*

²⁷ Zanimljiva je Petrovljeva rasprava *Ijekanje u brvatskoj knjizi* iz 1940. objavljena u *Novoj reviji*, br. 2, 1940. gdje Petrov kaže da je osobina hrvatskog književnog jezika jekavica, a ne ijekavica, te predlaže pisanje *je* u onim riječima gdje dotadašnji pravopis propisuje *ije* jer *ije* nije dvosložno (i+je) već jednosložno. Navodi da su Dubrovački pisci na tim mjestima pisali *ie*. Iako je u toj raspravi zastupao pisanje *je*, a ne *ie*, on je u priređivanju Kneževićeve Muke pisao *ie*. Otkud takvo odstupanje od nudaenih rješenja? Pretpostavljam da je Petrov poštvao tada službeni pravopis, te da ne bi ispalo da je nepismen, odlučio se za radikalnije rješenje, tj. za pisanje dvoglasnog *ije* s *ie*, da ne bi došlo do zabune u razumijevanju poruke koja se krila iza takvog pravopisnog postupka koji nije pedesetih godina prošlog stoljeća bio pravopisno dopušten.

*Sctom' od Sina uciniste,
Zasctomiga nagardiste?*

Iz tog dijela *Riječi Gospinib* izostavljeno je 28 stihova (sedam kitica) koji su vrlo upečatljivi i podsjećaju me na naricanja žena u mom selu kad se oplakuje mrtvac, gdje se pripovijeda život pokojnika i prekoravaju svi koji su možda skrivili njegovu smrt ili mu za života nanijeli nepravdu (posebno se to odnosilo na političke žrtve!). Evo još dvije kitice iz toga izostavljenoga dijela:

*Sad komuchiu, kudchiu, sctocchiu
Na toliku recchi zlocchiu,
Videch propast puka moga,
A proghnata od svakoga?*

*Czvili, kukaj, tuguj, placci,
Sctogod imasc sve potlacci. (ah!)
Sctocchiu tlaccit, sctolm' ostaje;
Kadmi tebbe sad nestaje?*

f) Na nekoliko je mjesta **loše pročitani tekst** te je i transkripcija išla u tom smjeru kako je naprijed pokazano. Iz svega navedenog bilo bi dobro izdati tekst *Muke* u izvorniku i paralelno provesti transkripciju kako bi tekst bio prihvatljiv za dalja istraživanja.

VIII. ZAKLJUČAK

Fra Petar Knežević svojim je djelom bez prekida 250 godina prisutan u svojem narodu. Na njegovu djelu učili su naši težaci i čobani u hrvatskim zemljama (Dalmaciji, Bosni i Hercegovini i Slavoniji). Još i danas mnogi će naš sugrađanin naizust izrecitirati čitavu *Muku*, božićnu pjesmu *Veseli se majko Božja*, te pjesmu *Gospi Visovačkoj*.

Znajući potrebe vjernika fra Ante Sekelez u svojoj *Franjevačkoj pastoralnoj biblioteci* posebno se brinuo za izdavanje Kneževićeve *Muke* kako bi svaki vjernik taj tekst imao u rukama da može aktivno sudjelovati u obredima Velikog tjedna pjevajući muku u procesijama kroz naša mjesta u Dalmaciji.

Fra Ante se opredijelio za tiskanje *Muke* u redakciji fra Stanka Petrova, koji je bio i njegov učitelj i autoritet za mnoge generacije učenika Franjevačke gimnazije u Sinju, a posebno za svoju subraću franjevce.

Već je 50 godina i više od deset izdanja Kneževićeve *Muke* u redakciji Stanka Petrova, te se i izgubila veza s izvornikom. Stoga bi trebalo uz postojeća izdanja objaviti i izvornik za potrebe izučavanja jezika i poetike 18. stoljeća u književnosti dalmatinskih franjevaca.

Literatura

- I. DJELA PETRA KNEŽEVIĆA (navodim samo godinu prvog izdanja)
1. *MUKKA Gospodina nascega ISSUKARSTA I PLAC, MATERE GNEGOVE* Sloxen Od O. F. Petra Knexevichia iz Knina Reda S. O. Francescka od Ob-sluxenja, Provincie Prisetoga Odkupiteglia, a istoga ODKUPITEGLIA SIGNSKE MAJKE MILLOSTI u Koje Czarkvi najprije pivan, i VISSOVAC, KE U cuddesih jur svuda proglasceni, na posctenje ucignen, i pribogog-liubno posvechien. U MELCZI Po SIMUNU OCCHI 1753.
2. *Duhovna pivka*, Za uvixbati u Kratko neumitne seto imadu virrovati, kakose ispovidati, setali se bojati; s' nadmetnutjem jauka, kogachie osudjeni cinti, i dilla skruscenja. Sastavjena od O. F. Petra Knexevichia iz Knina Reda magnee Bratjee Obsluxiteglia S. O. Francescka, Provincie prisvetoga Odkupiteglia, Prikazana, i Posvechiena O. M. P. F. Jeronimu Filipovichiu iz Rame. U Mletczii, MDCCLIX, Po Simunu Occhi s' dopusctegniem Stariscinaa.
3. *Životi četiriju svetaca čudotvoritelja Frančeška od Ašixa, Antuna od Padove, Didaka i Paškala*, Mleci, 1759.
4. *Pisme duhovne razlike*, Mleci, 1765.
5. *Osmina redovnička zabave duhovne*, Mleci, 1766.
6. *Pištrole i evanđelja*, Mleci, 1773.
7. *Hrvatska misa u čast sv. Ćirila i Metoda od o. Petra Kneževića*, Zagreb, 1881. (priredio i izdao F. Kuhač)
8. *Rukopisi* (u Franjevačkim samostanima Sinj i Visovac)

II. LITERATURA (SEKUNDARNA LITERATURA)

1. **BABIĆ, Toma**: *Gospin plač ili muke G. N. Isukrsta* (priredio fra Ante Sekelez), Franjevačka pastoralna biblioteka, Runović, 1978.
2. **BALIĆ, K.**: *Kroz Marijin Perivoj*, Šibenik, 1931.
3. **BOŽITKOVIĆ, J.**: *Život i rad fra Petra Kneževića*, Grada, X, Zagreb, 1927. i 1937.
4. **BOŽITKOVIĆ, J.**: *Fra Petar Knežević kao pjesnik Marijina Materinstva*, Nova revija, X, 1931.
5. **CRNICA, A.**: *Pjesme o. Petra Kneževića u zbirci kanonika Čulića*, Nova revija, XVIII, 1939.
6. **CRNICA, A.**: *O franjevačkim književnicima ovoga doba* (Šitoviću, T. Babiću, Margitiću, J. Filipoviću, P. Kneževiću, J. Banovcu i dr.),
7. **CRNICA, A.**: *Naša Gospa od zdravlja*, Šibenik, 1939.
8. **DEMOVIĆ, Miho**: *Pitanje autorstva skladbi Kneževićevih kantuala*, Kačić, XVI, 1984., 193. – 214.
9. **JURIĆ-ARAMBAŠIĆ, Ante**: *Molitvice, nabožne pjesme u selu Kijevu*, Izdavač: Župni ured Kijevu, Zagreb, 2001.
10. **KNEŽEVIĆ, Petar** – Fratar **MILOVANOV** (= PETROV, Stanko): *Muka Gospodina našeg Isukrsta i Plač Matere Isusove*, Šibenik, 1951.
11. **KNEŽEVIĆ, Petar** – Fratar **MILOVANOV** (= PETROV, Stanko): *Muka Gospodina našeg Isukrsta i Plač Matere Isusove*, (urednik: fra Ante Sekelez), Studenci, 1994.

12. KOLUMBIĆ, Nikica: *Mjesto Tome Babića u razvoju hrvatske pasionske poezije*, u: *Zbornik o Tomi Babiću*, Šibenik – Zagreb, 2002.
13. KOMBOL, M.: *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1961. (2. izdanje, priredili Milan Ratković i Jakša Ravlić)
14. KOSOR, dr. fra Karlo: »*Gospin plač*« fra Petra Kneževićeva, Godišnjak Instituta za izučavanje jugoslovenskih književnosti u Sarajevu (urednik: Branko Milanović), Sarajevo, 1973., str. 171.–187.
15. KOSOR, dr. fra Karlo: *Izdanja Kneževićeva »Gospina plača«*, Kačić, VI, 1974., str. 171.–187.
16. LACO, fra Frano: *Franjevci pisci priručnika za pučku pobožnost*, Kačić, XIX.–XX, 1987/88., str. 217.–225.
17. LOZOVINA, Vinko: *Dalmacija u hrvatskoj književnosti*, povijesni pregled regionalne književnosti u Dalmaciji, Hrvatskom primorju i Istri, Matica hrvatska, Zagreb, 1936. (800 – 1890)
18. NIMAC, Stipe: *Izdanja Gospina plača*, u: Petar Knežević, *Gospin plač*, Split, 1992.
19. PETROV, Stanko: (Redaktor Kneževićeve Muke), Šibenik, 1951. (vidi pod II. Literatura, 10.)
20. PETROV, Stanko: *Kačićevi stopama*, u: *MNP. O. Dru fra Stanku Petrovu 1887 – 1963 in memoriam*, Sinj 1963. (prvotno objavljeno u *Nova revija*, XVI–II/1939., br. 5–6)
21. PETROV, Stanko: *Ijekanje u hrvatskoj knjizi*, u: *Nova revija*, br. 2, 1940.
22. RADIĆ, fra Stanko: *Doprinos splitskih franjevaca homiletici*, Kačić, XIX. – XX, 1987/88., str. 203.–216., o Kneževiću na 207. str.
23. SEKELEZ, Ante: urednik 11 izdanja Knežević–Petrov: Muka Gospodina Našega Isukrsta i plač Matere Isusove, vidi: II. Literatura, 11
24. SEKELEZ (Milinović), Ante: *Kratka autobiografija*, u: Lovrečki libar, I,1, Zagreb, 1999., str. 100–102.
25. SEKELEZ, Ante: Predgovor izdanju knjige: Fra Toma Babić, Plač, Runović, 1978.
26. ŠTEFANIĆ, Vjekoslav: *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, u: Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 1. Matica hrvatska – Zora, Zagreb, 1969.
27. ŠETKA, fra Jeronim: *O. fra. Petar Knežević*, u: *Sinjska spomenica 1715. 1965.*, Sinj 1965., str. 297. – 306.
28. ŠIMIĆ, Anđelko: *Lovreć*, monografija Župe Lovreć–Opanci, Lovreć, 1993., Crkvena godina, 22. Veliki petakstr. 252.–255.

IZDANJA KNEŽEVIĆEVE MUKE U REDAKCIJI FRA ANTE SEKELEZA

Sažetak

Fra Ante Sekelez (Opanci/Lovreć/, 11. 02. 1919. – Vrlika, 31. 03. 2002.) objavio je u *Franjevačkoj pastoralnoj biblioteci* Kneževiću *Muka G. N. I. i plač Matere njegove* u 10 izdanja od 1962. do 1999. Za priređivanje tog spjeva koristio je izdanje *Muke* u redakciji fra Stanka Petrova, te stoga i naslovljuje izdanja **Knežević-Petrov: Muka Gospodina našega Isukrsta i plač Matere njegove**.

U ovom članku raspravlja se o utjecaju Kneževićeve *Muke* među vjernicima u obredima Velikoga tjedna sve do danas; donosi se popis izdanja *Muke* do sredine 20. stoljeća, te izdanja *Muke* u redakturi fra Ante Sekeleza u posljednjih četrdeset godina. Napravljen je djelomična analiza izmjena u odnosu na izvornik i upozoreno na neke pozitivnosti i propuste redaktora i izdavača.

EDITIONS OF MUKA BY KNEŽEVIĆ EDITED BY FRIAR ANTE SEKELEZ

Summary

Friar Ante Sekelez (b. Feb 11, 1919 in Opanci near Lovreć, d. March 31, 1002 in Vrlika), published 10 editions of *Knežević's Muka Gospodina našega Isukrsta i plač Matere njegove* in the Franciscan Pastoral Series (*Franjevačka pastoralna biblioteka*) between 1962 and 1999. Editing the epic he used the edition of *Muka* edited by Friar Stanko Petrov, therefore titling the edition ***Knežević-Petrov: Muka Gospodina našega Isukrsta i plač Matere njegove***.

The article discusses the influence *Knežević's Muka* has had on believers during ceremonies of the Holy Week. There is also a list of editions till the mid-20th century, as well as editions of *Muka* edited by Friar Ante Sekelez in the past forty years. A partial analysis has been made of changes in regard to the original. The article also points towards both the positive decisions and mistakes made by the editor and publisher.

Franjevački samostan na Visovcu, sadašnji izgled

Darija Gabrić-Bagarić

PIŠTOLE I EVANĐEL'JA (1773.)
FRA PETRA KNEŽEVIĆA
I HRVATSKA LEKCIONARSKA TRADICIJA

Izvorni znanstveni članak
UDK 811.163.42(091)

Prijevod lekcionara na hrvatski jezik, nastao na području latinskoga bogoslužja, događaj je u kulturnom, književnom i jezičnom razvoju Hrvata, događaj otprilike onakav kakav je u drugih naroda prijevod Biblije. Posebno tu istinu treba sagledavati u okvirima europskim, pa nikad nije suvišno istaknuti da je u tome hrvatski prostor i jezik prednjačio ostaloj Europi.

Iako se oko nastanka prvoga hrvatskoga lekcionara javljaju prijepori, može se uzeti da je prvi prijevod nastao u 14. st., a već 1495.g. pojavljuje se prvi hrvatski tiskani lekcionar – Lekcionar Bernardina Splicanina. Svi potonji bit će povezani s njim, izravnom ili neizravnom vezom, tako da središnje pitanje u proučavanju lekcionara postaje upravo pitanje međuovisnosti.

Uz njega se uvijek pojavljuje problem odnosa prema izvorniku, latinskoj Vulgati, prema crkvenoslavenskoj tradiciji i prema živom narodnom govoru mjesne crkve ili zajednice za koju prijevod nastaje.

Za problem naznačen u ovoj studiji nužno je podsjetiti da se jezik Bernardinova lekcionara smatrao »splitskim«, Zadarskoga izjednačavao sa Zadarskim i uspoređivao sa Zoranićevim, a Ranjinin je uvijek i samo bio »jezik dubrovački«.

Bitno je bez obzira na imenovanje jezika reći da se prevodilo na jezik narodu razumljiv, pa onda stoji, ali samo uvjetno, naziv narodni jezik, jer nema toga narodnoga izričaja koji može ispuniti sve zahtjeve koje pred prevoditelja postavlja razvijeni i izgrađeni jezik izvornika – Vulgate. Jezik lekcionara, kao i jezik svakoga književnoga djela, nužno sadrži i komponentu koja ga postavlja iznad konkretnoga mjesnoga govora, a koja će u razvojnoj vertikali značiti vezu starijega i mlađega književnoga jezika. Unatoč vidljivu prilagodavanju mjesnim govorima, raz-

ličitomu u različitim jezičnim područjima, sačuvat će se od prvoga predloška kroz sva mlada izdanja fond odlika kojemu isključivo odgovara atribut književnojezičnih posebnosti.

Kako se od početaka prevedene blagdanske i svakodnevne lekcije posreduju puku čitanjem u crkvi, postaje jezik lekcionara model višega izražavanja, primjer visokovrijednoga, prestižnoga jezika, koji nezaobilazno oblikuje izrazne i govorne navike svojega slušateljstva (čitateljstva). Između jezika lekcionara i pojma jezik knjige, posebno svete knjige, postavljen je znak jednakosti, pa pojmu književnoga jezika u Hrvata odgovara, uz ostalo, sadržaj jezika lekcionara.

Jednom tiskan lekcionar postaje opće dobro, prelazi granice grada na čijem je području nastao, i to ili korištenjem na širokom prostoru ili tako što posluži kao predložak za novi prijevod.

U tom je smislu Bandulavičev lekcionar spona između Bernardinova čakavskoga teksta i niza štokavskih preradbi mladih od Bandulavičeve. Filološke analize uvijek počinju utvrđivanjem odnosa određenoga lekcionara prema starijim predlošcima, s tim što se uglavnom u literaturi nalaze usporedbe prijevoda nastalih najkasnije u ranom 17. st. prema tzv. primorskim lekcionarima. Primjer za to je i Fućakova knjiga *Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara*, koja je, između ostaloga, i povijest pomladivanja prijevoda, jezičnoga inoviranja i dokaz o apsolutnoj međuovisnosti hrvatskih lekcionara.

U poglavlju *Bandulavičev lekcionar u Dalmaciji* na prvom mjestu Fućak razmatra preradu-prijevod fra Petra Kneževića uz neizostavnu napomenu o kasnijim izdanjima i priređivačima Kneževićeva lekcionara u Dalmaciji – od Jukića 1838. do Ivčevića 1880. g. (Fućak 1975: 247). Brojnost izdanja (šest prema Fućaku) priređenih za Dalmaciju priskrbljuje Kneževiću mjesto uz bok Bandulaviću, čiji je lekcionar bio službena knjiga na prostoru od Bosne do Bugarske, u Dalmaciji i Slavoniji, u Istri i Primorju, i u vremenskom protegu od 17. do 19. st. Posljednje je izdanje tiskano u Zadru 1857.g. (Kovačić 1991: 55).

Potpuni naslov Kneževićeva djela glasi: *PIŠTOLE I EVANĐEL'JA priko svega godišta na novi način istomačena po razlogu Misala dvora rimskoga. Od svih pomanjkan'ja, koliko je moguće bilo, očišćena i sa svimi, koja dosad ne bi(j)ahu, s velikom pomnjom u slovinski jezik istomačena i virno prinesena. S priložkom razliki blagoslova, načina kršten'ja male dice iz Rituala rimskoga i kalendara pape Grgura XIII. s brojnicom blagdana pomični i s razbrajan'jem dana u kojim se čini mina miseca. U Mletcih MDCCLXXIII, po Ivanu Novellu, s dopušten'jem starišina i s privilegi(j)om.*

Iza opsežna naslova slijedi predgovor u kojem nas priređivač prijevoda obavještava da je upoznat s čitavim nizom starijih prijevoda lekcionara, prijevoda u »jezik slovinski«, za koje je tipično da sadrže pogreške,

prvenstveno slovne, što će on u svojem tekstu nastojati izbjeći. Nadalje zapaža da mnoge riječi starijih prijevoda više nisu »u svemu u običaju u ovih naših državah«, neki su se prijevodi udaljili od matice, što bi valjalo popraviti, ali ne odbacujući posve tradiciju (»a i mnoga bi druga druga-ko bio metnuo, da ne budem ozira imao ne odkućivat se po sve od staroga istomačen'ja«). Knežević zatim objašnjava neka svoja grafijsko-naglasna rješenja, daje kratke napomene o odnosu prema ritualu i misalu, o oznakama u kalendaru, te objašnjava da je dodao tekstove potrebne i vjerniku i svećeniku.

Zanimljivo je da predgovor završava razmišljanjem o slovopisnoj i pravopisnoj neujednačenosti, što Knežević doživljava kao možebitnu smetnju prihvaćanju lektionara: »jer ne budući od naših starih dat red uredna pisan'ja s ovih slovih, svaki, kako se komu bolje vidi, pisao je i piše«.

Fra Petru Kneževiću nije bilo dano da djelo svojih napora vidi tiskano jer ga je, kako kaže napomena dodana predgovoru, »Bog digao s ovoga svita na bolji« 18. lipnja 1768. g., što će reći da je prijevod izašao posthumno – 1773. g.¹

Uzmemo li kao osnovnu ocjenu o kojem starijem djelu onu često preopširnu atribuciju kojom ga u naslovu određuje njegov autor, a onda i ne manje važno uvodno slovo koje Knežević upućuje svom »časnom i poštenom štiocu«, dobit ćemo polazište za svaku vrstu raščlambe, a za jezičnu posebno.

Kneževićev naslov sadrži neka opća mjesta tipična za sve preradbe lektionara na našim prostorima, prvenstveno da je tekst »vрно prinesen«, što će reći doslovno preveden, te da je od »dosadašnjih pomanjkan'jih očišćen«. Pozivanje na misal je obvezatno, to je jamstvo vjerodostojnosti.

Zanimljivo je da jezik zove *slovinski*, iako *hrvatski* kao oznaku jezika može naći u svoga subrata iz iste provincije fra Tome Babića u *Cvitu razlika mirisa duhovnoga* (1726.) ili u Grabovčevu *Cvitu* (1747.). Treće izdanje Bernardinova lektionara, iz 1586., već u naslovu tvrdi da je sve »harvatskim jezikom stumačeno«. Sveza *jezik slovinski* otkriva Kneževiću vezu sa starijim prijevodima, prvenstveno sa Zborovčićem (1543.), s Bandulavićevim (1613., 1626. i dalje), a onda i sa slavonskim izdanjem fra Emerika Pavića (1764.), uz istodobno znakovito odsuće atributa *ilirski/ilirički* tipičnoga za Bernardina (1495.), za Slavonca fra Nikolu Kesi-

¹ Fra Petar Knežević rođen je u Kapitolu kod Knina 1701., a umro u Sinju 1768. g. Prijevod je započeo kad je imao 72 godine. Osim po lektionaru poznat je kao plodan pisac niza nabožnih djela.

ća (lekcionar iz 1740.), pa dijelom i za Pavića, kojemu je ilirički paralelan/istoznačan sa slovinskim.

Predgovor je po spominjanju starih šćaveta, po greškama što se pripisuju »šampaturima« ili »pritiskaocima«, po primjedbama o zastarjelicama, a posebno po pravopisno-slovopisnim naputcima kopija i imitacija Bandulavićeva predgovora *Štiocu razboritomu*. Ostavimo li po strani ta sadržajna podudaranja, pozornost nam mora privući dikurs o grafiji, iz kojega saznajemo da ni pod konac 18. st. još uvijek nije usustavljen latinički grafijski nacrt, što pisci doživljavaju kao smetnju u komunikaciji veću od one koju bi mogla prouzročiti neka jezična diferencija.

Put do čitatelja postoji kao put preko pisma i preko poznata ili nepoznata leksika, što je posljedica svijesti da je osnovni jezični kod općepoznat, ujednačen i jedinstveno ustrojen. Lingvistu i filologu se postavlja pitanje što to u jeziku hrvatskih lekcionara navodi prevoditelje i priređivače na takav zaključak.

Pogled u dva lekcionara 17. st. – Bandulavićev i Kašićev, s jedne strane, te u tzv. primorske lekcionare, s druge, otkrio je da fonološko-morfološka razina varira s obzirom na mjesni govor kojemu pisac pripada ili za koji prvenstveno priređuje čitanja, dok su leksički i sintaktički sloj uglavnom podudarni na razini labilne norme predstandardnoga razdoblja. Postoji fiksirani leksički sloj i ustaljeni broj sintaktičkih crta zajednički svim lekcionarima do 17. st. (Gabrić 2002: 44-46).

Zanimalo nas je stoga kako se Knežević, čija je ovisnost o Bandulaviću neupitna i očigledna pri najpovršnijoj usporedbi, odnosio prema onim jezičnim osobinama koje su bile tradicijom ovjerene, koliko je leksik prilagođavao jezičnim navikama dalmatinskih prostora za koje priređuje lekcionar i što mu se moglo u sintaktičkom ustroju činiti zastarjelim ili nerazumljivim, te na koji je način takve probleme rješavao. Već sama činjenica da se, dok još Bandulavićeve *Pištole i evanđel'ja* funkcioniraju kao službeni prijevod, pojavljuje Kneževićev lekcionar, svjedoči o potrebi jezične prilagodbe dalmatinskoj sredini.

Najdetaljnijoj raščlambi – od riječi do riječi – podvrgnuti su tekstovi Danijel 13 (o Suzani i starcima), Ev. po Iv. 8, 11 i 20; Muka po Luki, 22 i Luka 11; Ev. po Mateju 28; Ev. po Marku 8 i 13; Pavlova poslanica Kološanima 3; 1. Ivanova poslanica 5; Poslanica Rimljanima 6; dok su ostali tekstovi uspoređivani s obzirom na pojedinu jezičnu karakteristiku.

Fonologija

I Bandulavić i Knežević izraziti su ikavci, što njihovu jeziku u toj crti daje dojam potpune sukladnosti. Knežević se odvaja od Bandulavića po potpunom napuštanju čakavskih leksički vezanih refleksa stare jotacije

**d*'>*j*, tako da prema Bandulavićevu: *takojer, meju* ima redovito *d*-refleks: *također, među*.² U ostalim primjerima grafijska podudarnost, odnosno pisanje /*d*/ kao *dj* kad god je u osnovi prozirnno *d* (*rodjen, vodjaše*), pretpostavlja i jednak izgovor.

Nasuprot Bandulavićevoj naporednosti štakavizama i šćakavizama Knežević je izraziti štakavac (*štap, skupština, svratište, ištemo*).

U Kneževića je nešto više jotiranih primjera u infinitivu izvedenica od glagola *iti/ići: doći*, dok su lični oblici i u njega nejotirani: *dojde, najdeš...*

Sekundarna jotacija u obojice je djelomično provedena, s tim što Knežević redovito rabi lik *treći*.

Kneževićeva je odlika redovita promjena inicijalne sekvence *hv>f* (*fala, ufaćen*), što Bandulavić ne poznaje.

Isto tako Knežević dodaje *b* u l.mn: *vlasimah, s vratmih, s govoren'jih, z. dvimah*, čime se razlikuje od Bandulavića.

Morfologija

Na morfološkoj razini osnovna se razlika zapaža u G. mn. imenica, gdje Bandulavić ima *o*- nastavak ili *-ov* (*sudac* B 69, *kolin* B 115, *ust* B 116, *ulomak* B 197, *apostolov* B 114), a Knežević redovito novoštokavsko *-a* (*sudaca* K 46, *apostola* K 79, *kolina* K 80, *usta* K 81, *ulomaka* K 145).

Novoštokavske nastavke ima mjestimično Knežević i u drugim množinskim padežima imenica, npr. u l. mn. *vlasima* K 54 (*vlasmi* B 80).

U kategoriji ličnih zamjenica također se sporadično nađu u Kneževića novi množinski oblici, npr. *njima* K 46 prema Bandulavićevu *k njim* B 69.

Bandulavić još uvijek poznaje izricanje posvajanja genitivom lične zamjenice: *nje* B 69, *njih* B 117, što Knežević kadgod ispravlja u *njezinu* K 46, *njihovi* K 82, a kadgod i ostavlja bez promjene: *nje* B 69 prema *nje* K 46.

Razlika ima i u deklinaciji brojeva, gdje prema Bandulavićevu *dvima* (*starcem*) B 70 Knežević ispravno upotrebljava dativ m.r. *dvama* (*starcem*) K 47.

Bandulavić ima stare oblike brojeva većih od 10 (*dvanadeste* B 114), a Knežević redovito nove (*dvanaest* K 79).

Najviše je razlika u uporabi glagola, i to s obzirom na glagolski vid, na tvorbu pojedinih oblika i uporabu vremena, što je dijelom sintaktičko pitanje.

² Analiza teksta temelji se na primjerku Kneževićeva lektionara koji se čuva u Knjižnici HAZU u Zagrebu, pod signaturom R 964. Svi su navodi i primjeri transkribirani s brojem stranice prema navedenom izdanju. Primjeri iz Bandulavića su signirani prema izdanju iz 1613. Ukoliko se ne navodi potpuno ime autora, kratica je K za Knežević i B za Bandulavić. Kašićevi se primjeri navode prema prvotisku iz 1641. sa signaturom Kš.

Bandulavić redovito ima aorist (*sliša* _{B 80}) i prilog prošli (*slišavši* _{B 117}) nesvršenoga glagola *slišati/slušati* prema lat. *audio, audire*, što nije tipično za hrvatski jezik, pa je Knežević izbor glagola *čuti* (*ču* _{K 54}, *čuvši* _{K 81}) na paralelnim mjestima bliži duhu hrvatskoga.

Bandulavić rabi starije oblike pril. proš glagola izvedenih od *ići*: *pošadši* _{B 114, B 157}, *mimošadši* _{B 116}, a Knežević ima samo novije *pošavši* _{K 79, K 111}, *prošavši* _{K 81}.

Za izražavanje fut. I u Bandulavića se pojavljuju oblici: *živiti bude* _{B 81}, *ne budem blagovati* _{B 114}, što je import iz primorskih lekcionara. Knežević takve oblike redovito zamjenjuje oblicima fut. I. *infinitiv+ enkl. gl. htjeti*: *živiti će* _{K 54}, *neću blagovati* _{K 79}.

Bandulavićevu fut. II. u obliku *budem+inf.*: *...(neka) virovati budu* _{B 81}, *budem trpiti* _{B 114} suprotstavlja Knežević prezent nesvršenoga glagola: *...(neka) viruju* _{K 55}, ili prefiksirani prezent: *ustrpim* _{K 79}. Kneževićevo rješenje, posebno ono bliže suvremenoj normi, pokazuje kojim se pravcem razvijao fut. II. u našem jeziku.

U rečenici *...da prvo nego piteo zapoje, trikrat mene zatajiš* _{B 116} Knežević će promijeniti *zatajiš* u fut. I *...trikrat ćeš zatajiti mene* _{K 81}, što sasvim odgovara suvremenom hrvatskom načinu slaganja vremena.

Tipična potvrda različitoga izražavanja fut. I. i fut. II. u složenoj zavisnoj rečenici predstavlja primjer: *Ako budeš virovati, viditi boćeš* _{B 81} prema: *Ako virovala budeš, vidit ćeš* _{K 55}.

Primjeri različita načina izražavanja budućnosti obrađeni su na ovom mjestu premda se obično tretiraju i kao sintaktički problem.

Jedan broj razlika proistječe iz uporabe različitih prošlih vremena, kao što je slučaj u primjeru *obeseliše se* _{B 114}, kojem Knežević oponira perfekt: *obeselili se jesu* _{K 79}.

Sintaksa

Bandulavićev utjecaj, pa čak i Bandulavićev tekst kao uzor očevidan je u sintaksi u svim segmentima. Naglašavamo da Knežević prihvaća sintaktičke odlike ovjerene u hrvatskoj svetopisamskoj i lekcionarskoj tradiciji, kao što su uporaba promjenljivoga priloga sadašnjega, participijske konstrukcije, uporaba množine zamjenica i pridjeva umjesto jednine srednjeg roda, pa čak i neke specifične konstrukcije (Gabrić 1999: 49–70).

Među zanimljivim konstrukcijama izdvajamo sljedeći primjer:

Već od Bernardina i Zadarskoga lekcionara pojavljuje se instrumental mjesta tipa *vratmi zatvorenimi* umjesto *kroz vrata zatvorena*, što može biti utjecaj istovrsne staroslavenske konstrukcije, ali i latinskoga *ianuis clausis*.

U Bandulavića čitamo: *Pride Isus vratmi zatvorenimi, i sta na sridu, i reče...* _{B 172}), u Kašića: *Dode Jezus vratmi zatvorenijemi, i sta u srijedi, i*

reče... (138), dok naš Knežević pokazuje da mu konstrukcija nije sasvim bliska time što uz instr. domeće prijedlog *s*: *Dojde Isus s vratnih zatvorenim i stade na sridi i reče* K 124. (lat. *Venit Jesus ianuis clausis et stetit in medio et dixit...* Iv 20,26)

Fraza *misereor super turbam* (Mk 8,2) s tradicionalnim prijevodom *milo mi je mnoštva* K 145 potpuno je jednaka onomu što nalazimo u Bandulavića (B 187) i Bernardina (Gabrić 1999 : 57).

Glagol *vladati* ima rekiju s akuzativom u niza starijih pisaca, pa i u lekcionarima, što Knežević inovira uvođenjem dopune u instrumentalu. Prema primjerima *vladati puk* B 69, K ašić 51, Ranj. 152, Knežević ima *vladaju pukom* K 46.

Malobrojne razlike pokazatelj su kako Knežević samostalno razrješava mjesta koja su u Bandulavića doslovno prevedena, ali i ona koja predstavljaju odmak od latinskoga originala. Karakteristično je da ti postupci nisu sustavno provedeni, već ih nalazimo mjestimično u Kneževiću lekcionaru, naporedo s rješenjima istim kao u Bandulavića. Inovacije su nerijetko identične onima koje je u svoj lekcionar uveo B. Kašić, što dopušta zaključak da je i to izdanje Knežević imao u rukama priređujući svoja čitanja za dalmatinski prostor.

Jedan primjer bit će dovoljan za ilustraciju tvrdnje kako nelogičnost Bandulavićeva prijevoda Knežević popravlja točnim, doslovnijim prijevodom. Lat. rečenicu *Quod enim mortuus est peccato, mortuus est semel* Rimlj 6, Bandulavić objavljuje s oblikom srednjeg roda, bezlično i bezsubjektno (*Fere što je umrlo grihu umrlo jest jednokrat* B 197), dok Knežević, slijedom smisla originala, u kojem se *mortuus* kao oblik m. roda odnosi na Krista, ispravno prevodi: *Ferbo što umro jest grihu, umro je jednokrat* K 145, poštujući čak i interpunkciju izvornika.

Time je Knežević opravdao, kao i nizom drugih primjera, svoju polazišnu tvrdnju da popravlja stara izdanja »od svoje matice odalečena«.

Latinske participijske konstrukcije djelovale su Kneževiću neprirodno u hrvatskom tekstu, pa ih razrješava onako kako bi se to učinilo i u suvremenom jeziku. Npr. u Vulgati stoji...*Hunc invenimus subvertentem gentem nostram, et prohibentem tributa dare Caesari...* (Lk 23, 2) prema čemu Bandulavić prevodi: *Ovoga najdosmo podvraćajući narodom našim: i zabranjujući harače dati Cesaru...* (B 117).

Kašićev lekcionar na mjestu latinskoga participa prezenta aktivnoga oblikuje izričnu rečenicu s imperfektom, premda bi točniji bio prijevod prezentom: *Ovoga smo našli gdje privračaše puk naš i zabranjivaše dohodke davati Cezaru...* (K 93).

Knežević pak prevodi najtočnije s obzirom na duh hrvatskoga jezika: *Ovoga smo našli da privrača narod naš i da zabranjuje harače davati cesaru...* K 81.

Istu sklonost prema napuštanju participijskih konstrukcija ilustrira i primjer: *apprehenderunt Simonem quendam Cyrenensem venientem de villa* Lk 23,26, što Knežević prevodi ovako: *ufatiše Šimuna nikoga Cireneanina koji idjaše iz sela* ^{K 82} i time se potpuno razlikuje od Bandulavićeva rješenja: *ubitiše Šimuna nikoga Cireneanina gredući iz sela* ^{B 118}. Bandulavić je zapravo bio na sredini između doslovnoga prijevoda s promjenljivim participiom i hrvatskoga priloga, jer umjesto da *venientem* prevede akuzativom *idućega/gredućega*, on prevodi nominativom, odnosno nepromjenljivim prilogom sadašnjim: *greduci*. Knežević pokazuje sljedeći stupanj u razvoju hrvatske sintakse, gdje su latinski participi razrješavani relativnom zavisnom rečenicom, kao što je to i u Kašića (*koji hodaše iz sela* ⁹⁴) i u suvremenom književnom jeziku.

U isti red ide i primjer: *...i najde da četiri dni bi(j)ahu jur da pokopan bi(j)aše* ^{K 54}, gdje je particip razvezan u relativnu rečenicu, pa odgovara sintaktičkoj strukturi hrvatskoga bolje od Bandulavićeva doslovnoga prijevoda latinske rečenice: *...et invenit eum quator dies jam in monumento habentem* (Iv 11, 17). *...i najde njega imajući jurve četiri dni u grebu* ^{B 80}.

Naravno, da Knežević u tome nije potpuno dosljedan, jer ostaje veliki broj takvih konstrukcija nepromijenjen, dapače nekada Knežević inovirano Bandulavićevo rješenje »vraća« na doslovno prevodenje latinskoga participa: (*Koga budući vidila službenica nika*) *sidećega pri svići* ^{K 81} ad litteram je prijevod latinskoga *sedentem ad lumen*, naprema Bandulavićevu: *Koga videći nika službenica sideći pri svitlu* ^{B 116}. Kašić na tom mjestu umjesto participa ima zavisnu rečenicu: *gdje sjedaše na svjetlu* ^{K 92}.

Osim što su zanimljivi kao sintaktički ekvivalenti latinskim participima navedeni su primjeri vrijedni kao dokaz da je Knežević očigledno konzultirao i Kašićev lekcionar iz 1641.g., što se do sada u literaturi nigdje ne spominje. Razlog tomu je svakako dugogodišnja potpuna neistraženost Kašićeva lekcionara.

Latinski konjunktiv pluskvamperfekta Bandulavić prevodi ili participiom ili aoristom, dok Knežević na paralelnim mjestima ima konstrukciju *budući+glag. rad. pridj.* Tako ćemo prema Bandulavićevu: *videći* ^{B 116}, *kako to reče* ^{B 81}, *kada pride* ^{B 115}, *kada se usta* ^{B 115}, *kako taknu* ^{B 116}, *ubitismo* ^{B 70} naći u Kneževića: *budući ga vidila* ^{K 85}, *budući ova rekla* ^{K 55}, *budući došao* ^{K 80}, *budući ustao* ^{K 80}, *budući se dotaknuo* ^{K 81}, *budući ufatili* ^{K 46}.

Kneževićeva rješenja imaju svoj uzor u dubrovačkoj tradiciji, gdje istovjetan prijevod nalazimo u Kašićevu lekcionaru, ali i u jeziku drugih dubrovačkih pisaca. Dovoljno je u tom smislu pogledati Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU, s.v. *biti/budem*, gdje sve vrvi od primjera kakvi su Kneževićevi. Jakov Mikalja u svojoj gramatici primjer *budući ja vidio* izjednačava s talijanskim gerundio passato *havendo io veduto*, što je urednika I. sveska Akademijina rječnika (s.v. *biti /budem*) navelo da

budući+gl. rad. pridj. proglasi kalkom talijanskoga oblika (Gabrić 2002: 54–55).

U Bandulavićeva je redovita uporaba infinitiva u funkciji zavisne namjerne rečenice. Knežević mjestimično izbjegava taj latinski kalk i umjesto infinitiva uvodi *da+prezent*: *pride Marija Mandalina i druga Marija viditi greb* _{B 157} postaje u Kneževića: *da greb vide* _{K 111}; ili: *postaviše križ na njega nositi za Isusom* _{B 118} u Kneževića je: *staviše na nj križ da ga nosi za Isusom* _{K 82}; prema Bandulavićevu *vidjahu se vladati* _{B 69} Knežević bilježi: *činjahu se da vladaju* _{K 46}.

Opet se djelomično podudaraju Knežević i Kašić, točnije identični su drugi i treći primjer, što nam govori ne samo da je Knežević konzultirao Kašićevu prilagodbu lekcionara, nego da je u 18. st., pa i polovicom 17., kad nastaje dubrovački šćavet, infinitiv pomalo ustupao pred zamjenom *da+prezent*. Vjerojatno je takva uporaba infinitiva za Kneževićevo vrijeme imala status sintaktičke zastarjelice (Gabrić 2002: 55).

Medutim, zamjenu *za+infinitiv* prema latinskom *ad+gerund* Knežević ne inovira, pa prema lat. *Numquid domos non habetis ad manducandum, et bibendum* (1 Kor 11, 22). ima prijevod identičan Bandulavićevu i Kašićevu: *Jeda li kuća nejmate za blagovati i piti* _{K 83} (*Jeda li neimate kuć za blagovati i piti* _{B 119}, *Toli ne imate kuće za blagovati i za piti* _{Ks 95} (Gabrić 2002:56).

Unatoč pobrojanim razlikama ne može se reći da se na sintaktičkoj razini izrazito razlikuje Knežević od svojih prethodnika. Važnije je naglasiti da Kneževićeva rješenja odslikavaju put kojim se razvijaju neke sintaktičke crte u hrvatskom jeziku, prvenstveno zamjena participijskih konstrukcija zavisnim rečenicama i zamjena infinitiva kao dopune namjernom zavisnom rečenicom.

Leksik

Pisanje na istom jeziku – sasvim očekivano i razumljivo – podrazumijeva isti opći leksik, dok se razlike pojavljuju prvenstveno radi prilagodbe teksta starijega prijevoda određenom području i inonarječnoj čitateljskoj publici.

Dojmu različitosti promatranih dvaju prijevoda lekcionara, zapravo, najviše pridonose leksičke razlike, s tim što odmah valja naglasiti da su zastupljene s ograničenim brojem primjera.

Kneževićeva posebna leksička rješenja dolaze najprije kao opreke Bandulavićevu čakavskom leksiku, koji je u njegovu tekstu izravni odraz Bernardinova utjecaja. Knežević će stoga dosljedno intervenirati: *tudje* _{B 69} zamjenjuje s *udilj* _{K 46}, *gredes* _{B 80} u Kneževića je *ides* _{K 54}, *lačni* _{B 197} ima u Kneževića opreku *postni* _{K 145}, *piteo* _{B 115} zamjenjuje općeštokavskim *pivac*

K 80, čakavskom i kajkavskom poznato *pinez* B 114 zamjenjuje turcizmom *jaspra* K 79.³

Knežević je spreman mijenjati i nazive zvanja koje je Bandulavić preuzeo iz Bernardina, pa će umjesto *nabdar* B 114 uzeti opću imenicu *vladalac* K 79 (prema lat. *magistratus*; Kašić također *vladalac*). Leksik vezan za vjerske pojmove također proživljava promjene, pa *sotona* B 114, 115 dobiva kao svoju opreku *djavao* K 79, 80, *tempao* B 71 preokreće u *crkva* K 47, preljub Bandulavić na jednom mjestu naziva *živodivstvo* B 71, a u Kneževića je tu staroslavenizam: *priljubodivstvo* K 47. Da Knežević vjerojatno nije samostalno odlučio promijeniti dva posljednja primjera (*crkva*, *priljubodivstvo*), dokazuje nam usporedba s Kašićevim lekcionarom, gdje su na navedenim mjestima upravo ista rješenja (Gabrić 2002: 63).

Mislim da je najveći broj posebnih Kneževićevih leksema uveden zbog potrebe da se leksik inovira, jer se očigledno mnoga Bandulavićeva riječ u Kneževićovo doba osjećala zastarjelom. I sa stajališta štokavskih govora i štokavske osnovice današnjega književnoga jezika Kneževićev se leksik doima suvremenije. Ilustrirat ćemo to usporednim popisom Bandulavićevih riječi i Kneževićevih inovacija: *kamik* B 115, *celovati* B 115, *vele* B 69, *svojad* B 69, *shranjen* B 70, *nemoć* B 80, *nemoćan* B 80, *mniti* B 80, *muž* B 119, *snimiti* B 119, *svita* B 117, *vrtlina* B 171, prema Kneževićevu nizu na paralelnim mjestima: *kamen* K 80, *poljubiti* K 80, *vrlo* K 46, *svojta* K 46, *spasen* K 47, *bolest* K 54, *bolestan* K 54, *sciniti* K 54, *čovik* K 83, *skinuti* K 83, *haljina* K 82, *šupljina* K 124 (*šupljina* je i u Kašića).

Knežević, naravno, nije promjene proveo do kraja i dosljedno, što se najbolje vidi iz primjera kad *celov* B 115, K 80 ostavlja nepromijenjeno, iako bi se očekivala – prema gornjem nizu – intervencija. Također ni riječ *nemoćnik* K 54 nije korigirana u *bolesnik*.

Na jednom mjestu nalazimo potvrdu promjene *trus* B 157 u *trešnja* K 111, što svjedoči da je Knežević imao pred sobom i Bandulavićevo II. izdanje iz 1626., gdje je također 'potres' imenovan kao *trešnja*, a istu riječ na istom mjestu ima i Kašić u svom lekcionaru. Knežević je, očito, istinu govorio u svom predgovoru kad je tvrdio da poznaje stare prijevode.

Nerijetko Knežević svojim korekcijama ne poboljšava prijevod ili čak iznenaduje suvremenoga čitatelja. Ne bi se očekivalo da riječ *tisuća* B 197 korigira u *biljada* K 145, isto tako ne izgleda da je Bandulavićev leksom *dobročinioci* B 114 lošiji od Kneževićeva *blagodarnici* K 80, kao što nije prozir-

³ U odjeljku o leksiku sve su riječi navedene u kanonskom liku bez obzira na potvrdu u tekstu. Iznimka su neki glagoli gdje infinitiv ima kakvu glasovnu promjenu u odnosu na lične oblike.

no ni zašto korigira *blagujete* ^{B 115} u *jidete* ^{K 80}. Na istoj crti razlika su i opreke *gora* ^{B 82} prema *planina* ^{K 55}, *dite* ^{B 82} – *čedo* ^{K 55}. Kad Bandulavićevu pridjevu *južni* ^{B 82} suprotstavlja *poludnevni* ^{K 82}, očito je da oponaša Kašićev prijevod, gdje nalazimo *poludni* ^{K 62}.

U Ev. po Mateju 28, 7 ...*ecce praedixi vobis* preveo je Bandulavić skoro doslovno: *Evo prija rekoh vam* ^{B 157}, a Knežević tu ima neočekivanu frazu: *Evo dadob na znan'je vami* ^{K 111}. Nismo znali da je frazem *dati na znanje* tako star! Pogled u Mikaljino *Blago jezika slovinskoga* (1649./51.) kazuje nam da je taj frazem tamo prvi put potvrđen.

Prema lat. *sacerdos* Bandulavićev ekvivalent je *popovski* ^{B 114}, a Knežević kao istovrijedno koristi *misnički* ^{K 79}, što je i leksički i teološki anakrono, budući da misnici mogu biti samo nakon Krista i njegove žrtve, a ne mogu se misnikom zvati židovski svećenici.

Ima slučajeva kad Kneževićeva rješenja svoju različitost duguju činjenici da je on pokušao slijediti izvorni latinski tekst, dosta često i sasvim uspješno. No mjestimično leksički ekvivalent nije najsretnije pronađen, pa nije ni bolji od onoga koji ima stariji leksikonar. U tom segmentu sasvim je očito koliko se Knežević oslanja na Kašića ako misli da Bandulavićev prijevod ne zadovoljava zahtjev točnosti.

Tako se u Luka 22,1 pojavljuje sintagma *dies festus*, što je u Kneževića postalo *dan svetačni* ^{K 79} (Kašić – *dan svečani*), a Bandulavićev leksem *blagdan* ^{B 114} je istisnut. Riječ *amphora* iz istoga teksta Knežević prevodi kao *vrč* ^{K 79}, što je svakako točnije i preciznije nego Bandulavićev *sud* ^{B 114}.

Latinsku sintagmu *pater familias* Bandulavić prenosi na razini riječi *otac obitili* ^{B 114}, a Knežević ju prilagođava hrvatskom jeziku i običajima – *domaćin* ^{K 79} (Kašić *domaćin od kuće*).

U latinskom *pomarium* znači *voćnjak*, što Knežević prevodi kao *voćni vrtao* ^{K 46}, razlikujući se tako od Bandulavićeva (i Kašićeva) *vrtao* ^{B 69}.

Rečenicu ...*et erat vir habitans* doslovnim prijevodom Knežević obraća u ...*bi(j)aše čovik stanik* ^{K 45}, što je preciznije od Bandulavićeva: ...*biše čovik* ^{B 69}.

Za lat. *smigmata* ('sredstvo za čišćenje') Bandulavić kao ekvivalent postavlja *mast* ^{B 69}, Kašić *pomast*, a Knežević bohemizam *midlo* ^{K 46} ('sapun'), koje se – prema navodima Akademijina Rječnika – može naći samo u Mikaljinu rječniku *Blago jezika slovinskoga 1649–51*. Posredno smo tako stigli do podatka da je Knežević konzultirao postojeća leksikografska ostvarenja prevodeći sporna biblijska mjesta.

Mali broj primjera svjedoči o kombiniranju Kašićeva preciznijega rješenja i Bandulavićeva doslovnoga prijevoda. Kao ilustracija je najprikladniji tekst Ev. po Luki, 22, 7: *Venit autem dies Azymorum, in qua necesse erat occidi pascha*. Knežević: *A dojde dan prisnika, u kome potribovaše, da se zakolje janje* ^{K 79}, Kašić: *Dode tada dan od prijesnijeb, u koji potrebovaše*

ubiti jaganjca K⁸⁵ 90, Bandulavić: *I pride dan prisnika, u koji potribno biše ubiti vazam* B¹¹⁴.

Problem nastaje zbog višeznačnosti riječi *Pascha*, koja u Vulgati znači ime blagdana, što je u sve trojice u Lk 22,1 *Vazam* K⁷⁹, B¹¹⁴, K⁸⁵ 90, *pascha* u navedenoj rečenici potvrđuje se sa značenjem 'žrtva', gdje Knežević i Kašić uvode pojam *janje, jaganjac*, a Bandulavić ostaje i tu kod riječi *vazam*, te u nastavku teksta (Luka 22, 8 i 11 – *pascha*) imamo značenje 'pashalno jelo', što je u sve trojice *blagovanje vazma*.

Latinski razlikuje značenja po velikom slovu i po glagolu uz koji imenica *pascha* ide kao objekt.

Suvremeni prijevod razlikuje ime blagdana Pasha od naziva za žrtvu, što je pashalno janje, a uz obvezu blagovanja spominje se pashalna večera. Tu distinkciju osjetio je i Knežević i razriješio ju je po obrascu koji je nudio Kašić. Ni jedan nije pronašao adekvatnu istovrijednicu za *pascha* u značenju *pashalna večera*.

Kneževićev prevoditeljski napor otkriva da je priređujući svoj lekcionar ne samo imao pred sobom hrvatske prijevode, nego i da je najozbiljnije analizirao latinski izvornik. Traganje za riječju koja će točno imenovati pojmove odraz je svijesti da mnogoznačnost latinskoga naziva traži razlikovne istovrijednice u hrvatskom jeziku, što predstavlja problem svim prevoditeljima s latinskoga na hrvatski 17. i 18. stoljeća, pa u tome ni Knežević nije bio iznimka.

Takvi ga primjeri kvalificiraju kao prevoditelja, a ne samo kao priređivača lekcionara.

Knežević je unio u svoj lekcionar i jedan broj lokalizama tipičnih za sinjski kraj, među kojima je najzanimljivija riječ *sprtva* K¹⁴⁵ ('košara') prema Bandulavićevu regionalizmu *krošnjica* B¹⁹⁷. Istoj skupini mogli bismo pripisati i *trpeza* K⁷⁹ (*stol* B¹¹⁴), *maskara* K⁸² (*poruga* B¹¹⁷), *metnuti* K¹²⁴ (*postaviti* B¹⁷¹), *privaliti* K¹¹¹ (*odvaliti* B¹⁵⁷), *nadvor* K⁵⁵ (*van* B⁸¹) i sl.

Bandulavićev lekcionar prvi ima dosljedno sve rubrike i natpise prevedene na hrvatski, za razliku od Zadarskoga lekcionara, gdje su oni latinski, Ranjinina koji ima talijanske s nešto latinskoga, ili Bernardina – koji sve piše latinski osim naziva biblijske knjige iz koje je uzeto čitanje. Knežević također ima hrvatske natpise i rubrike.

Evangelje se u obojice najavljuje riječju *naslidovan'je* (*S. evandel'ja*) B¹... K⁵⁴, 111..., čitanje starozavjetnih odlomaka imenuje se kao *šten'je* (*Danijela proroka*) B¹, 90... K⁶⁵, 83... Bandulavić poslanice zove *pištole* B⁸³..., za razliku od Kneževića koji preuzima Kašićev naziv: *knjiga* (*bl. Ivana apoštola*) K¹¹¹.

Knežević ima ista hrvatska imena mjeseci i blagdana kao Bandulavić.

Podudaraju se i u etnicima: *Koločinjani, Žudije, Židovi...*

Liturgijsko je nazivlje također identično: *priglasje* B 161, K 111, *misnik* B 157, K 111, *otar* B 157, K 111...

Zaključak

Fra Petru Kneževiću je kao polazište u mukotrpnom poslu priređivanja lekcionara za dalmatinsko područje poslužio tada službeni lekcionar Ivana Bandulavića, vjerojatno u izdanju iz 1626. g. Ta nas činjenica nije iznenadila, već su i letimični pogledi u oba ščaveta dopuštala takav zaključak. Iznenadila nas je veza s Kašićevim prijevodom-preradom, koji također ima svoj temelj u Bandulavićevim *Pistolama i evanđeljima*.

Iako je Kašićeva prerada namijenjena području Dubrovnika, bio je taj lekcionar poznat i izvan ograničenoga područja Grada, vjerojatno i u dalmatinskim samostanima, gdje ga je mogao u ruke dobiti i Knežević. Njemu su čitanja najpoznatijega isusovačkoga pisca 17. st. možda i više imponirala od Bandulavićevih zbog izrazitije štokavske obojenosti i zbog veće mjere pohrvaćivanja na sintaktičkoj razini. Tako sada znamo da u vertikali međuodnosa hrvatskih lekcionara Kašić ima status poveznice između Bandulavića i Kneževića, odnosno dalmatinskih izdanja koja o Kneževiću ovise.

Knežević je, zapravo, nastavio liniju štokaviziranja lekcionarskoga izraza, započetu u Bandulavića i Kašića, liniju oslobađanja od ropske ovisnosti o latinskom sintaktičkom ustroju, te posebno inoviranje leksika.

Odmjeravanje sličnosti i razlika između Bandulavićeva i Kneževićeva lekcionara, s nužnim pogledom u Kašićev prijevod, nema kao cilj samo utvrđivanje međuovisnosti, nego je prvenstveno prilika da se potvrdi jedan mehanizam prisutan od najstarijih hrvatskih prijevoda: svaki stariji prijevod postaje matrica za inovacije i poboljšanja. Inovacije pokazuju koliko je odmakao jezični razvoj, što se moralo u mladem tekstu korigirati kako bi se izbjegle nejasnoće ili nerazumljivost nastala zbog jezičnih mijena, a poboljšanja su uvijek posljedica nastojanja da se prijevod što izrazitije oslanja na latinski izvornik. Svakako tomu dodajemo i jedan izvanjezični čimbenik – namjenu prijevoda određenom prostoru, pripadnicima jednoga narječja i potrebama pojedine mjesne crkve. U tom smislu treba promatrati i procjenjivati doprinos pojedinih prevoditelja i lekcionara – od prvoga tiskanoga Bernardinova, preko široko prihvaćenoga Bandulavićeva, Kašićeva, namijenjenoga gradu i državi dubrovačkoj, pa do Kneževićeva, pisanoga za Dalmaciju, a koji predstavlja korak prema modernom književnom jeziku na štokavskoj osnovici. Utvrđena – uvjetno nazvana – ovisnost Kneževićeva o Bandulavićevu prijevodu ne znači umanjivanje važnosti mladega prevoditelja i priređivača, nego pot-

vrdu zakonomjernosti prisutne u izdavanju lekcionarâ: svaki mladi prijevod u nekom smislu nastavlja prethodni i time ostvaruje kontinuitet književnoga izraza. Jezik lekcionarâ stoga je najbolji dokaz neprekinute razvojne linije hrvatskoga književnoga izraza od 15. do 19. stoljeća. Na toj vertikali *Pištrole i evanđel'ja* fra Petra Kneževića predstavljaju važan i nezaobilazan stupanj.

Izvori

1. *PISCTOLE I EVANGEL'JA priko svegga godiscta na novi način istomacena po razlogu Missala dvora rimskoga. Od svih pomagnkan'jab, kolikoje moguchie bilo, ocistjena i sasvimih, koja dosad nebiabu, s velikom pomgnom u slovinski jezik istomacena i virno primesenna. S priloxkom razliki blagosova, nacina karsctenja male dicze iz Rituala rimskoga i Kalendara pape Gargura XIII. s brojniczom blagdana pomicni i s' razbrajanjem dana u kojimse cini mina misecza.* U Mletczih MDCCLXXIII, po Ivanu Novellu, s dopusctenjem stariscina i s' privilegiom.
[Na naslovnici nema imena autora, ali se na kraju predgovora potpisuje fra Petar Knežević iz Knina]
2. Ivan Bandulavić, *Pištrole i evanđel'ja priko suega godiscta*, Das Perikopenbuch des Ivan Bandulavić von 1613, Teil a: Nachdruck, Teil b: Glossar und Kommentar, niz Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte, herausgegeben von Elisabeth von Erdmann-Pandžić, Böhlau Verlag Köln Weimar Wien, 1997.
– autorica glosara: Darija Gabrić-Bagarić.
3. *Vanghelia i pistrole istomaccene is missala novvoga rimskoga v iesik dubrovacki sa grada i darxave dubrovacke. Po Bartolomeu Kassichiu Popu Bogoslovzu od Druখে Iesussove.* Romae, ex Typographia Bernardini Tani, MDCXXXI, Svpriorvm permissv. Signatura: Bibliotheca Apostolica Vaticana, Arch. Cap. S. Petri in Vat. C 143.
4. Bartol Kašić, *Biblia sacra versio illyrica selecta seu declaratio Vulgate Editionis Latinae. Bartholomaei Cassij Curictensis e Societatis Jesu Professi, ac Sacerdotis Theologi. Knjiga I. – Tekst*, str. 5–681,
Knjiga II. – Kommentare, Wörterverzeichnis, str. 7–453, niz *Biblia Slavica*, herausgegeben von Hans Rothe und Friedrich Scholz, izdaje Ferdinand Schönningh Paderborn – München – Wien – Zürich, 2000. autorica rječnika: Darija Gabrić-Bagarić.
5. *BIBLIA VULGATA*, Quinta editio, »Biblioteca de autores cristianos«, Madrid, 1977.
6. *Lekcionarij Bernardina Splječanina*, po prvom izdanju od god. 1495. priredio T. Maretić, izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1885.
7. *Zadarski i Ranjimin lekcionar*, za štampu priredio Milan Rešetar, Djela JAZU XIII, izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1894.

Citirana i konzultirana literatura

1. Fućak, J. 1975: *Šest stoljeća hrvatskoga lektionara u sklopu jedanaest stoljeća hrvatskoga glagoljaštva*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
2. Gabrić-Bagarić, D. 1984: *Jezik Bartola Kašića*, Sarajevo: Institut za jezik, Posebna izdanja 5, 238 str.
3. Gabrić-Bagarić, D. 1989: *Jezik Ivana Bandulavića*, Sarajevo: Svjetlost, str. 223.
4. Gabrić-Bagarić, D. 1994: O razlikama između I. i II. izdanja »Pištola i evanđel'ja« Ivana Bandulavića, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 20, 67–85.
5. Gabrić-Bagarić, D. 1999: Kašićeva Biblija i hrvatska svetopisamska tradicija, u zborniku *Bartol Kašić u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu*, 49–70.
6. Gabrić-Bagarić, D. 2002: Književni jezik lektionara 17. st. – Pitanje međunodnosa lektionara Ivana Bandulavića i Bartola Kašića, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 28, 35–71.
7. Kovačić, A. S. 1991: *Biobibliografija franjevacu Bosne Srebrene*, Sarajevo: Svjetlost, Narodna i univerzitetska biblioteka BiH, Franjevački provincijalat »Bosne Srebrene«.
8. Miklosich, F. 1852: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, Syntax*, Wien.
9. Putanec, V. 1993: Početak hrvatske pismenosti, Pitanje vremena postanka hrvatskoga latiničkoga lektionara i hrvatske glose iz XI.–XII. stoljeća u latinskoj Radonovoj Bibliji (VIII.–IX. stoljeće), *Forum* 7–9, 653–662.
10. Rešetar, M. 1898: Jezik primorskih lektionara, *Rad JAZU* 134/136, 97–199.
11. Rešetar, M. 1933: *Bernardinov lektionar i njegovi dubrovački prepisi*, Beograd: Srpska kraljevska akademija, knj. 99.
12. Rešetar, M. 1952: *Najstarija dubrovačka proza*, Beograd: Srpska akademija nauka.
13. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU, I–XXIII*, Zagreb.
14. Zima, L. 1887: *Njekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

PIŠTOLE I EVANĐEL'JA (1773.) FRA PETRA KNEŽEVIĆA
I HRVATSKA LEKCIONARSKA TRADICIJA

Sžetak

Zadaća ove studije je pokazati kako se Knežević, čija je ovisnost o Bandulaviću neupitna i očigledna pri najpovršnijoj usporedbi, odnosio prema onim jezičnim osobinama koje su bile tradicijom ovjerene, koliko je leksik prilagođavao jezičnim navikama dalmatinskih prostora za koje priređuje lektionar i što mu se moglo u sintaktičkom ustroju činiti zastarjelim ili nerazumljivim, te na koji je način takve probleme rješavao. Već sama činjenica da se, dok još Bandulavićeve *Pištola i evanđel'ja* funkcioniraju kao službeni prijevod, pojavljuje Kneževićev lektionar, svjedoči o potrebi jezične prilagodbe dalmatinskoj sredini.

Knežević je, zaključujemo, nastavio liniju štokaviziranja lektionarskoga izraza, započetu u Bandulavića i Kašića, liniju oslobađanja od ropske ovisnosti o latinskom sintaktičkom ustroju, te posebno inoviranje leksika.

PIŠTOLE I EVANĐEL'JA (1773) BY FRIAR PETAR KNEŽEVIĆ AND THE
CROATIAN LECTIONARY TRADITION

Summary

The goal of the study is to demonstrate what was Knežević's approach to linguistic features affirmed by tradition, to define to what degree he adjusted his vocabulary to linguistic practices of the Dalmatian region for which he edited the lectionary, to find what part of the syntactic system may have seemed obsolete or abstruse to him, and how he solved such problems. Knežević's dependence on Bandulavić is undeniable and apparent even in the most superficial comparison. Yet, the very fact that Knežević's lectionary appeared at a time in which Bandulavić's *Pištole i evanđel'ja* still functioned as the official translation, shows that a need for linguistic adjustment to the Dalmatian community indeed existed.

Knežević followed the path set by Bandulavić and Kašić in transposing the language of lectionaries into the Štokavian, freeing it from the slavish dependence on Latin syntax, and last but not least, innovating the vocabulary.

Pavao Knežević

OSMINA REDOVNIČKA ZABAVE DUHOVNE PETRA KNEŽEVIĆA

Izvorni znanstveni članak
UDK 821.163.42(091)
821.163.42,09Knežević,P.

O životu i djelovanju fra Petra Kneževića postoji nekoliko radova s kraja 19. i prošlog stoljeća, osobito njegove prve polovice.¹ U njima je glavna pažnja posvećena Kneževićevim glazbenim radovima i marijanskim pjesmama, dok Božitković, Setka i Bezina daju pregled čitave djelatnost s kratkim životopisom.² Pored toga Kosor je napisao dva rada o djelu *Muka Gospodina našega Isukrsta i plač Matere Isusove* (Mleci, 1753.), najizdavanijem (oko 100 izdanja, od kojih su 52 provjerena) Kneževićevu djelu.³ Svi se slažu glede Kneževićeve smrti (Sinj, 18. lip-

¹ Stjepan ZLATOVIĆ, *Franjevci i brvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb, 1888., 471–472; Ivan MARKOVIĆ, *Sinj i njegovo slavje*, Zagreb, 1898., 57–58; Ivan OCVIRK, O. Petar Knežević i dva kantuala franjevačkog samostana u Sinju, *Sveta Cecilija*, God. 17., Zagreb, 1923., br. 4., 111–114; Vinko PREMUDA, Još nešto o O. Petru Kneževiću, *Sveta Cecilija*, God. 17., Zagreb, 1923., br. 5., 141–142; Ladislav GAGULIĆ, O. Petar Knežević i skraćivanje liturgičkih tekstova, *Sveta Cecilija*, God. 17., Zagreb, 1923., br. 5., 142–143; Juraj BOŽITKOVIĆ, Život i rad fra Petra Kneževića (1702.–1768.), *Grada za povijest književnosti brvatske*, knjiga X., Zagreb, 1927., 149–162; Stanko PETROV, Gospin pjesnik Fra Petar Knežević (1702.–1768.), *Gospa sinjska – list za širenje slave Marijine*, god. 7., Sinj, 1928., br. 2., 35–36; Karlo BALIĆ, *Kroz Marijin Perivoj*, Šibenik, 1931., 53–60, 96–98; Juraj BOŽITKOVIĆ, Fra Petar Knežević kao pjesnik Marijina Materinstva Božjega, *Nova revija*, God. 10., Šibenik, 1931., br. 5–6., 386–387; Stanko PETROV, Gospin plač, *Vrhbosna*, God. 50., Sarajevo, 1936., br. 6–7, 139–140; Ante CRNICA, Pjesnik Gospe od Zdravlja, *Čudovorna Gospa od Zdravlja – glasilo njezina svetišta*, God. 1., Split, 1931., br. 11., 98–100; Ante CRNICA, Pjesme O. Petra Kneževića u zbirci kanonika Čulića, *Nova revija*, God. 18., Makarska, 1939., br. 5–6, 391–398; Ante CRNICA, *Naša Gospe od Zdravlja i njezina slava*, Šibenik, 1939., 221–235, (u daljnjem tekstu: CRNICA.); Stanko PETROV, Gdje se i kada rodio Fra Petar Knežević, *Obzor*, God. 80., br. 190., Zagreb, 17. kolovoza 1940., 2;

² Jeronim SETKA, O. Fra Petar Knežević, *Sinjska spomenica 1715 – 1965*; 297–306; Petar BEZINA, *Kulturni djelatnici Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja u 18. i 19. stoljeću*, Zagreb, 1994., 56–60.

³ Karlo KOSOR, 'Gospina plača' fra Petra Kneževića, *Godišnjak Instituta za istraživanje jugoslavenskih književnosti u Sarajevu*, Knjiga 2., Sarajevo, 1973., 71–89; Karlo KOSOR, Izdanja Kneževićeva 'Gospina plača', *Kacic – Zbornik Franjevačke provincije presv. Otkupitelja*, God. 6., Split, 1974., 171–186;

nja 1768.)⁴ dok neki tvrde da se rodio 1701., a drugi 1702. godine. Tu dvojbu razriješio je Stanko Petrov našavši u *Libro di Batesm(i) Knin I. Kneževiću* krštenicu.⁵

1. Što se zna o Osmi redoničke zabave duhovne?

Iz opusa fra Petra Kneževića mene interesira samo djelo: OSMINA REDOVNIČKA ZABAVE DUHOVNE, Koja se za osam dana nerastargnuti svakoga godišta ima od Redovnikah pomnjivo i Bogoljubno činiti. Najpri sastavljena u Djački jezik od jednoga Redovnika Reda svetoga Otcza Frančeška, a u nački Ilirički primješena od O. F. PETRA KNEŽEVICA Reda istoga Patriarke, Provincie Prisetvoga Odkupitelja, S' Nadometnutjem.

UMLETCZIH, Po Šimunu Occhi Knjižaru. Godišta Gospod. 1766. S' dopuštenjem Starišina.⁶

U postojećoj literaturi o tom djelu su pisali Božitković, Crnica, Šetka i Bezina, ali ne donose gotovo ništa više od onoga, što je poznato s njegove naslovne stranice. O djelu je najopširnije i najpovršnije pisao Božitković. Iako mu je izvornik potpuno nepoznat Božitković procjenjuje Kneževićev rad nazivajući ga prijevodom: »Ova knjiga, iako je prijevod iz latinskog, taj prijevod nalik je više na izvornik, nego na prijevod. Prijevod je samostalan, slobodan i u mnogočemu prerađen i njegovim [tj. Kneževićevim] bilješkama popraćen. ... Kneževićeva 'Osmina' prvi je priručnik duhovnih vježbi u našoj književnosti. On je krasan i ugodan za čitanje. On nije zastario; on je i danas savremen. Osobito su lijepi u njemu pohodi presv. Svetootajstvu za vrijeme duhovnih vježbi

⁴ Usp.: »Stari sinjski Nekrologij sasvim točno označio Kneževićeve godine, kad je o njemu zabilježio: 'Anno 68. aetatis suae placidissime animam Deo reddidit'. Knežević je na dan smrti 18. lipnja 1768. navršavao 67 godina, 3 mjeseca i 13 dana; bio je, dakle, u 68. godini svoga života«. Stanko PETROV, Gdje se i kada rodio Fra Petar Knežević, *Obzor*, God. 80., br. 190., Zagreb, 17. kolovoza 1940., 2.

⁵ Na listu 23r zapisano je Petrovo krštenje: »Die 19. Martij 1701. – Ego Abb[a]s Lucas Bartolazzi huius parochialis eccl[esi]ae Sti Hieronymi civitatis Tinini parochus baptizavi infante(m) natu(m) die 5. d[ic]e[m] [mensis] ex Thoma et Lucia coniugib(us) Knezeuich e Villa Capitulo, cui imposito(m) est nomen Paulus«. *Isto*, 2.

⁶ U izvornoj grafiji glasi: OSMINA REDOVNIČKE / ZABAVE DUHOVNE, // Kojase za ossam dana nerastargnuti / svakoga godiseta ima od Redovni- / kah pomnjivo, i Boggogljubno / činiti. // Najpri sastavljena u Djački jezik / od jednoga Redovnika Reda svetoga / Otcza Francesčka, a u nascki Illi- / rički prinsescenna od // O. F. PETRA KNE- / EVICHIA / Reda istoga Patriarke, Provincie / Prisetvoga Odkupiteglja, / S' Nadometnut- / jem. // U MLETCZIH / Po Scimunu Occhi Kgnixaru. / Godiseta Gospod. 1766. / S' dopusctenjem Stariscina. – U daljnem tekstu ORZD

[str. 22.–31.] i govor o serafinskoj ljubavi prema Bogu [str. 304.–314.]. U njima Knežević otkriva svoju mističnu, serafinsku dušu, koja žarko ljubi Boga.« – tako Božilković.⁷ Čini se da je u zadnjim rečenicama zaboravio ono, što je napisao u prvoj, tj. da je ta *knjiga prijevod iz latinskog*, a ne originalno književno djelo. Zapita li se tko što znači Božilkovićovo »Prijevod je samostalan, slobodan i u mnogočemu preraden.« odgovor bi mogao biti ona Ciceronova *epistola non erubescit*. Treba reći da *Osmina redovničke zabave duhovne* uopće nema bilješki, pa nije moguće dokučiti na što Božilković cilja kad ih spominje.

Crnica, iako nešto suptilnijim izrazom, ipak tvrdi gotovo isto što i Božilković.⁸ Iako Bezina o tom Kneževiću radu piše vrlo kratko, ipak se zamjećuje da je pod utjecajem Božilkovića.⁹ Šetka djelo predstavlja trima rečenicama. U prvoj se poziva na Božilkovića, u drugoj iznosi neku *in se* kontradiktornu tvrdnju, a treću rečenicu je napisao opet prema Božilkoviću.¹⁰ To je sve što se iz postojeće literatura može doznati o Kneževićevom djelu *Osmina redovničke zabave duhovne*. Dakle, još se ne zna je li Knežević rad prijevod ili je preradba izvornika. Knežević navodi da je autor franjevac,¹¹ ali ne i tko je, kad je i gdje živio i djelovao. Postavi li se pitanje zašto nigdje ne otkriva autora, čini mi se da su moguća dva razloga: ili ni sam nije znao autora (franjevci često zbog skromnosti ne navode svoje ime na naslovnici djela) ili je prinoseći znatno dometnuo ili pak ispustio od originala. Držim da je potonji razlog vjerojatniji jer na njega upućuje ono *S' Nadometnutjem* na naslovnici. Koliko i kako je Knežević dopunio (a to vjerojatno znači da je nešto i izostavio) i tim preradio original prenoseći ga s latinskog na hrvatski nije moguće reći bez otkrivanja i poredbe originala s *Osminom redovničke zabave*

⁷ BOŽILKOVIĆ, 156.

⁸ »*Osmina redovničke zabave duhovne*, Mleci 1766, , 32°, str. 396. – To su duhovne vježbe nepoznata pisca. Napisane su bile latinski. O. Knežević slobodno ih je preveo i popunio zgodnim poukama i pjesmicama na svršetku odnosnih razmatranja«. CRNICA, *n. dj.*, 230.

⁹ Usp.: »Tiskao je prvi priručnik duhovnih vježbi pod naslovom *Osmina redovnička zabave duhovne*« (Mleci, 1766.) BEZINA, *n. dj.* 58 Pored toga donosi preslik naslovne stranice. *Isto*, 59.

¹⁰ »*Osmina redovnička zabave duhovne* (Mleci 1766), 32-a, str. 396. To su duhovne vježbe, prvi priručnik duhovnih vježbi u našoj književnosti, kako ističe o. Božilković. Knežević nije originalan, nego je njegov rad samostalan i slobodan prijevod latinskoga originala. Pojedinih razmatranjima dodao je Knežević kratke pjesmice prema sadržaju, odn. razmatranju.« To je sve što je o *Osmini* napisao. ŠETKA, *n. dj.* 301.

¹¹ Na naslovnici donosi: »Najpri sastavljena u djački jezik od jednoga redovnika Reda svetoga Ota Frančeška«.

duhovne. Zbog toga su tvrdnje Božitkovića, Crnice i Kosora o *slobodnom i samostalnom prijevodu* neutemeljene i donekle površne.

2. K izvorniku Osmine redovničke zabave duhovne

Pažljivim čitanjem Kneževićeve translacije ili preradbe doznao sam da je izvornik nastao poslije 1709. godine. U *drugom štivenju večernjem osmog dana* pod naslovom *Od gorućega nastojanja za spasenje duše* spominje se tvrdnja učenog isusovca Girolama Piattija (Hieronymus Platus)¹² da se franjevački red od svog početka trudio oko obraćanja novog svijeta i da je od svih redova to prvi počeo, a to radi već više od pet stotina godina. Taj ulomak u Kneževićevu prijenosu glasi: »I ovo je uzrok da Inočenciju III. Red Frančeskov ovako bi ukazao. Činilo je se papi da vidi da crkva Lateranska, koja tada bijaše sidalište poglavica sv. Crkve, stresa se iz temelja, upadaše, a da siromašak niki pritrčaše, svojim rame-nih nju podapiraše, koje viđenje, po iztomačenju istoga Inočencijai Frančesku i obitili njegovoj pristajase se, kako je i izhod isti ukazao. Jer ne samo naraštaj oni, kad je red ovi započeo, čudnovato od njega pomožen i prosvitljen jest, nego i u sve ovo trista i sedamdeset i šest godišta (sad ji ima više od pet stotina) ovo je vazda činio i Crkvu Božju kakono podapirao. (Dovle Jerolim Plato vrsni pisac Družbe Isusove) i nadostavlja da najprvi od svih koji u obraćenju novoga svita trudili su, bili su frančeska-ni, kako štiamo i da su i oni dosta pomogli za naći ga, kad od njega ni glasa još ne bijaše«. ¹³

Autor izvornika za početak reda drži susret sv. Franje s papom Inocentom III. u Rimu. Sv. Franjo i jedanaest drugova došli su 1209. u Rim, predali papi Inocentu III. (1198.–1216.) kratki plan života svoje zajednice i zatražili od njega odobrenje. Papa je, nakon kratkog oklijevanja, radi otpora nekih kardinala, usmeno odobrio život Franjinu bratstvu.¹⁴ Tako se godina 1209. smatra godinom osnutkom Franjevačkog reda.¹⁵ Na tvrdnju Piattija da je od tada prošlo 376 godina nepoznati autor do-

¹² Girolamo Piatti (Milano, 1548. – Rim, 1591.) Charles E. O'NEILL – Joaquín M. DOMÍNGUEZ, *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús*, Roma, 2001. 4., 1; Carlos SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, Nouvelle édition, Louvain, 1960., 6., 692–696.

¹³ ORZD, 371–372.

¹⁴ Usp. Hadrijan BORAK, *Evandeoski sadržaj franjevačkog života, Franjo među Hrvatima – Zbornik radova franjevačkih zajednica u prigodi 750. obljetnice smrti sv. Franje Asiškog* (1226. – 1976.), Zagreb, 1976., 28.

¹⁵ Usp.: »Sv. Franjo osnovao je god. 1209. u Asizu novi apostolsko-misionarski Red s općom svjetskom namjenom«. Dominik MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, Rim, 1968., 1.

daje da je od 1209. g. do njegova pisanja prošlo *više od pet stotina godina*. Djelo je dakle napisano poslije 1709. godine. Original se, dakle, mogao pojaviti kojih pola stoljeća prije nego ga je Knežević prenio na hrvatski jezik i 1766. tiskao u Veneciji. Pored toga iz Kneževićeve translacije moralo se doći i do godine nakon koje original nije mogao biti napisan. Pošto su u djelu brojni citati kako iz patrističke i srednjovjekovne literature, tako i iz djela pisaca talijanske mističke renesanse, pokušao sam pomoću njih naći *terminus post quem non*. Za oko mi je zapelo da se uz citiranje djela sv. Katarine Đenovske, poznate kao *dottoressa del Purgatorio*, rabi epitet blažena, a ne sveta, npr.: »B. Katarina iz Genue običavaše reći: Kad bi bilo moguće viditi čovika ostavljena od milosti Božje, a zamrljana od grijah, tada svaki čovik, koji bi ga vidio, imao bi umriti«. ¹⁶ Isto tako na drugom mjestu donosi: »Koji dobro razgledaju (uči nas B. Katarina iz Genue) koliko je u sebi veliko uvrđenje Božje«. ¹⁷ Katarina se 1447. rodila u Genovi i tu je umrla na glasu svetosti 14. rujna 1510., a papa Klement XII. kanonizirao ju je 16. lipnja 1737. godine. ¹⁸ Kad je Knežević prenosio iz *djačkog jezika* u hrvatski Katarina Đenovska je bila ubrojena u broj svetaca i svetica Božjih i Knežević je to znao iz franjevačkog časoslova, jer je bila članica Trećeg reda sv. Franje, a slavi se 22. ožujka. Iz toga je bilo jedino moguće zaključiti da je original morao biti napisan prije 1737. godine, jer se kroz čitavo djelo vrlo strogo vodi računa o statusu citiranih autora. Dakle, nastanak djela treba tražiti između 1709. i 1737. godine.

Pretpostavljajući da i original ima u naslovu neke iste riječi kao i Kneževićeva translacija pronašao sam na putem interneta da Csiki Székely Múzeum Könyvtára posjeduje primjerak djela: *Octava seraphica ... Reimpresum: In Conventu Csikiensi, Sumptibus spect. ac generosi D. Michaelis Bors, Anno 1733*. čiji je autor njemački franjevac opservant Aemilianus Nieberle. Potom sam u Allgemeines Wissenschaft Forschung, Kultur, Biographie, Bibliographie Kataloge, Buch-und Bibliothekswesen – Religion, Theologie našao podatke: Nieberle Ämilian: *Octava Seraphica, Religioso spirituality exercitia singulis annis facienti per octo continuos dies studiose ac devote celebranda*. Authore P. F. Aemiliano Nieberle Ord. S. P. Francisci; Brunsbergae, Collegii Soc. Jesu, 1752. 234 S. [3] Bl. 8., za koje Deutscher biograp-

¹⁶ ORZD, 83.

¹⁷ ORZD 116.

¹⁸ Usp. Fausta CASOLINI, Caterina da Genova, *Enciclopedia cattolica*, Firenze, Sansoni, 1949., t. III., 1145–1148.

hischer Index donosi da su podaci o Ämilianu Nieberle preuzeti iz djela *Pantheon der Literaten und Künstler Bamberg's* Heinricha Joachima.¹⁹

Šime Jurić donosi da Naučna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu i Knjižnica HAZU posjeduju primjerke tog Nieberleova djela, koje je tiskano 1723. u Zagrebu.²⁰ Pored toga Naučna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu posjeduje primjerak tiskan 1736. u Augsburgu: *Octava Seraphica religioso spiritualia exercitia facienti singulis annis per octo continuos dies studiose pariter ac devote celebranda*. Authore P. F. Aemiliano Nieberle Ord. S. Francisci Minor. Relect. Provinciae Argentinae seu Germaniae Superioris p. t. conventus Augustani ad S. Sepulchrum concionatore ordinario. Editio tertia emendatior. *Cum facultate superiorum*. – *Augustae Vindellicorum*, Sumpt[ibus] Joannis Caspari Bencard viduae et consort. – Anno MDCCXXXVI.²¹

To augsburško izdanja prenosi iz prvog odobrenje teologa reda, koje je izdao *ex Conventu nostro Salisburgensi 10. Septembr. Fr. Marinus Panger* i provincijalovu dozvolu za tisak s istim nadnevkom, zatim donosi odobrenje mjesnog ordinarija, koje je napisano »Augustae Vindellicorum die 29. Octobr. anno 1714. Joan. Michael Sembler« i dopuštenje za tisak mjesnog biskupa izdano »ex vicariatu Aug[ustae Vindellicorum] die 2. Novembris 1714. Joannes Casimirus, episc. Amyclensis suffrag. et vicar. generalis«. ²² Prema tome, prvo izdanje moglo je izaći najranije krajem 1714. godine i najvjerojatnije je tada tiskano.

Nakon dozvola za tisak OSAu ima *Rubricae generales* (OSA, 7–10), *Distributio temporis* (OSA, 10–12), *Distributio lectionum* (OSA, –12) i *Instructio pro confessione generali* (OSA, 13–22) što se kod Kneževića djelomično nalazi u dijelu: *Pridpisak i općena opomena* (ORZD, 9–21). Potom Nieberle donosi molitve za pohod Presv. Oltarskog sakramenta (*Visitationes et salutationes sanctissimi Altaris Sacramenti tempore exercitiorum* (OSA, 23–31) – *Pobodjenja i pozdravljenja, koja se imaju činiti prid prisvetim Sakramentom otara u vrime oove zabave dubovne* (ORZD, 22–31), a potom dolaze razmišljanja razdijeljena po danima: *Dies prima – Sanctissimae Trinitatis consecranda* (OSA, 32–72) – Dan prvi za posvetiti se Trojstvu Prisvetomu (ORZD, 32–8), *Dies secunda – Christo Jesu Domino ac Salvatori nostro consecranda* (OSA, 73–94) – Dan drugi za posvetiti se

¹⁹ Willi GORZNY, *Deutscher biographischer Index*, (Bearbeitet von Hans-Albrecht Koch, Uta Koch und Angelika Koller), t. 3., München, 1986., 1462.

²⁰ Usp. Šime JURIĆ, *Jugoslavica scriptores Latini recentioris aetatis*, Pars I. Tomus II., Zagrabiae, 1971., 61.

²¹ U daljnjem tekstu to izdanje navodim kraticom OSA.

²² OSA, 3–6.

Isukrstu Gospodinu i Spasitelju našem (ORZD, 79–124), *Dies tertia – Spiritui Sancto consecranda* (OSAu, 95–132) – Dan treći za posvetiti se Duhu Svetomu (ORZD, 125–167), *Dies quarta – Virgini Deiparae, omnium religiosorum singulari advocatae, consecranda* (OSAu, 133–172) – Dan četvrti za posvetiti se Divici Bogoroditeljici, svi redovnika osobitoj odvratnici (ORZD, 168–209), *Dies quinta – angelo tuo custode consecranda* (OSAu, 172–212) – Dan peti za posvetiti se tvomu anđelu staražaninu (ORZD, 210–253), *Dies sexta – Sanctissimo ordinis tui fundatori consecranda* (OSAu, 212–254) – Dan šesti za posvetiti se Prisvetomu načelniku reda tvojega (ORZD, 254–297), *Dies septima – Sancto cuius nomine geris consecranda* (OSAu, 254–293) – Dan prvi za posvetiti se svetomu tvoga imena (ORZD, 298–341), *Dies octava – omnibus sanctis consecranda* (OSAu, 32–72) – Dan osmi za posvetiti se svim svetim (ORZD, 342–389). Nieberle je svaki dan razdijelio na tri meditacije: *Meditatio prima* – Razmišljanje prvo, *Meditatio secunda* – Razmišljanje drugo i *Meditatio tertia* – Razmišljanje treće. Prva dva razmišljanja (*Meditatio prima* i *Meditatio secunda*) imaju po četiri mikro cjeline: a) *Primum – tertium punctum* = Poglavlje prvo – treće, b) *Affectus* – Užganje u ljubavi, c) *Lectio matutina* – Stivenje jutarnje, te d) *Examen* – Izkušanje, dok *Meditatio tertia* ima samo dvije mikro cjeline, tj. prvu i četvrtu kod drugih razmatranja.

Kad sam usporedio izdanje tiskano u Zagrebu (OSZg) s onim u Augsburgu, zapazio sam da postoje brojne razlike: na početku svake meditacije OSAu donosi *Praeludium*,²³ čega nema u izdanju OSZg; zatim OSAu iza treće točke svake prve, druge i treće meditacije svih osam dana donosi *Affectus*, a toga nema OSZg, nego svaku treću točku produljuje s nekoliko kratkih rečenica.²⁴ Pored tih kontinuiranih razlika OSZg često ne navodi djelo iz kojih se citira navod, a susreću se i sitnije varijante u izrazima.²⁵ Na kraju se nalazi *Index rerum notabilium*, poslije kojega OS-

²³ Usp.: OSAu 32, 50, 68, 73, 91, 89, 95, 112, 128, 133, 150, 167, 172, 190, 207, 212, 232, 249, 254, 272, 288, 293, 310–311 i 328.

²⁴ Npr. treća točka prve meditacije prvog dana ima na kraju tekst: »O DEUS tu es finis desideriorum meorum, cupio dissolvi et esse tecum, trahe me ad te, ut perveniam et requiescam in te. Ibi, ubi sit cor meum fixum, ubi tu verum es gaudium etc.«. OSZg, 37–38. Tog teksta nema u OSAu nego dio *Affectus* s tekstem: »O Bone DEUS! agnosco te esse unicum mei totius et omnium actionum mearum principium, quoniam tu formasti me et possuisti super me manum tuam. Agnosco Te finem meum ultimum, in quo solo vera quies et omnis boni possessio. At quam sero agnovi Te, Domine; quam incurius ultimi mei finis. Cunctae aliae creaturae ad suam metam, ego, quem plus aliis ad eam direxisti, solus aberravi. Verum posthac xsurgam diluculo et curram ad te, Domine; trahe me post te, in odorem unguentorum tuorum curram. Totum mancipabo me tibi, totum me tibi restituam: Tuus sum ego, salvum me fac. Psal. 118.«.

²⁵ Npr. OSAu drugu točku treće meditacije počinje pitanjem: »Quid turbasti erga plurima?« (OSAu, 69), a zagrebačko izdanje sa: »Quid vagaris circa plurima?« (OSZg, 71).

Zg donosi formulu za obnovu zavjeta na latinskom, hrvatskom i njemačkom, a OSAu toga nema.²⁶

Nedvojbeno je da je Ämilian Nieberle onaj *jedan Redovnik Reda svetoga Otcza Francescki* koji je *najpri* sastavio u *djačkom jeziku Osminu redovničke zabave duhovne*, koju je fra Petar Knežević *prinio* u *naški ilirički jezik*, ali *s' nadometnutjem*. Također je sigurno da Knežević nije prinosio iz zagrebačkog izdanja Nieberleve *Osmine serafske*, jer ono ne sadrži dijelove razmatranja *Affectus*, koji se nalaze u Kneževičoj preradbi pod naslovom *Užganje u ljubavi* i njih pored žprijevoda' još pretače u pjesmici od 20 osmeraca.²⁷ Obzirom na poredak i sadržaj mikro cjelina, Kneževića je translacija najbliža tipu izdanja Nieberleva djela *Octava Seraphica* kao što je ono tiskano 1736. u Augsburgu, pa ću ga s njim usporediti. Moguće je da se Knežević služio nekim drugim izdanjem. Odgovor i na to pitanje mogao bi pružit uvid u Knjižnicu Franjevačkog samostana u Sinju, gdje je Knežević živio dok je radio na tom djelu.

3. Kako Knežević prinosi?

Knežević je na hrvatski *prinosio iz djačkog jezika*, tj. iz latinskog.²⁸ Tijek dnevnih razmatranja prati kanonske sate moljenja brevijara, kako u općim uputama piše Nieberle: »Octava haec habes pro septem Horis canonicis, tres mediationes, duas lectiones et duo morum examina (ad libitum superioris, a subditis sub praecepto celebranda) privilegiata est.«²⁹ Knežević to prinosi: »U ovoj Osmiini nahode se za svaki dan po tri razmišljanja, dva štivenja i dva izkušanja. I zove se Osmina blagorodna.«³⁰ Ostali dio Nieberleve prve opće upute Knežević je vjerno prinio.³¹ Zatim je gotovo vjerno prinio drugu i treću opću uputu, dok se u

²⁶ Hrvatski tekst je na kajkavskom i počinje: »PONOVLANIE PROFESSIE. – Gospone JESUS Christus velikem veszeliem hvalimti za miloschu onu oszebuinu, koiumszime iz paidastva, nichemurnoga ovoga szveta zapellal, y dalszimi vu ovom szvetom y Serahpinzkom(!) Redu, oszebuinu vuchiniti professiu ...«.

²⁷ Jedino pjesmica iza prvog razmišljanja osmog dana ima šest strofa ili 24 osmerca (ORZD, 347–348).

²⁸ U trećoj *općenoj upravi* piše Knežević: »U jutru probudivši se udilj iz postelje izskoči i reci pjesan: *Pridi Duše prisveti*, s redkom: *Pošalji Duha svetoga*. S molitvom: *Bože, koji srdca virni*; a djački: *Veni Creator Spiritus ...* « ORZD, 10.

²⁹ OSAu, 7.

³⁰ ORZD, 9. – Knežević u prenošenju ispušta »pro septem Horis canonicis« i »ad libitum superioris, a subditis sub praecepto celebranda«.

³¹ Usp.: »*Omnia enim negotia infra illam occurrentia et concurrentia, animam non concernentiam, transferantur. Saeculares rumores, alloquia non necessaria et familiaritates omnes praes-*

transferiranju preostalih triju nalaze znatna nadometanja i izostavljanja. Četvrta *općena opomena* kod Kneževića glasi: »Ova razmišljanja imadu se štiti ne trkom i hiteći, dali polagano i razabrano za dati misto prosvitljenju Božanstvenomu popristajući kadikad za moći skupiti u pameti nadahnutja i za moći učiniti one odluke koje štivenju odgovaraju«. (ORZD, 11) Nieberleova četvrta opća uputa ima sasvim drugi sadržaj,³² a Kneževićeva translacija navedena kao *IV. općena opomena* nalazi se kod Nieberlea u dijelu pete.³³ Knežević je izostavio šestu opću uputu Nieberlea, te upute o rasporedu vremena tijekom duhovnih vježbi (*Distributio temporis*) i instrukciju o čitanju dijelova iz knjige *O nasljedovanju Krista* Tome Kempenskog (*Distributio lectionum ex libro De imitatione Christi*).³⁴ Nieberle nakon toga donosi *Instructio pro confessione generali*,³⁵ što

cinde omnino. Cum nemine, nisi cum DEO et tuo patre spirituali age. De nullo, nisi de tua majori perfectione ac aeternitatis negotio tracta«. (OSAu, 7) »Svaki bo drugi posao, koji spasenje duše ne gleda ima se priniti dokle se ova [tj. *Osmina*] ne dovrši. Svitovnje buke, razgovore nepotribne i sva priateljstva sasvim ostavi. S nikim nemaj posla, nego s Bogom i s tvojim ocem duhovnim. O nijednomu drugomu poslu ne misli, nego o tvomu duhovnom napredku viko- vičnost razmišljajući«. (ORZD, 9).

³² Usp.: »Meditationes suggerunt cogitationes simplices, faciles, persuadentes et ad pium motum idoneas. Memoriae juvandae gratia materiam plerumque coegi in figuras rhetoricas intellectus illuminandi causa, volui in praefigendis motivis invenire prolixior ut sic volubilioris ingenii bono consulerem et distractionibus viam praeccluderem: voluntatis dirigendae desiderio in finem cujuslibet puncti plerumque affectus indigito, tu fructuose prosequeris. Sententiae ad initium cujuslibet puncti appositae sunt aptae ad convicendum, quia Veritatis aeternae.« (OSAu, 8–9)

³³ Usp.: »Binas assigno lectiones, si tibi meditatio singulis insistenti, una in duas divisa, sufficiat, minime ages contra has rubricas. Poteris omissas dein tempore tibi commodo supplere. Non cursim, sed tractim legendum est, ut divinis illustrationibus locus detur, subinde parumper subsistendo, lecta recolligendo, aspirationes pias inserendo, proposita lectioni correspondentia eliciendo et qua ratione ad praxin deduci possint respiciendo, quae etiam cum usus fer[r]et practice compleantur«. OSAu, 9.

³⁴ OSAu, 10–12.

³⁵ Donosim kompletan tekst Niederlea da bi se vidjeli Kneževićevi postupci nadometanja. »INSTRUCTIO *pro confessione generali* – Plurimi sunt, qui in suis exercitiis etiam confessionem generalem instituunt et non pauci ex his confessionis specula seu varios peccatorum catalogos desiderunt, ut iuxta illos suae conscientiae examen eo accuratius formare possint. In gratiam horum hic talem catalogum appono, quamvis necessum non forte, qui enim suam vitam ex infra ponendis examinibus bene discussert, is facile perfectam sui ipsius notitiam aquiret.

Varia autem utilitates sunt, quar ex eiusmodi confessionibus hauriri solent. 1. Cauter suppletur, si quid forte in aliis confessionibus particularibus defuisset. 2. Acquiritur major ac certior cognitio status animae nostrae, dum totius vitae spirituale miseriam prae oculis habemus. 3. Excitatur poenitens ad majorem dolorem, confusionem ac satisfaciendi studium dum universa sua peccata in uno quasi cumulo conspicit. 4. Majore inflammatur amore ita ut et ipse cum Maria Magdalena incipiat diligere multum, quia cognoscit tam multa sibi remissa fuisse peccata. 5. Facit, ut Dei misericordiam magis admiremur et exaltemus,

Knežević donosi kao 5. općenu opomenu s izrazitim nadometnutjima.³⁶

qui nos tam diu et patienter ad poenitentiam exspectavit. 6. Excitat in bonis bona proposita aliter vitam ordinandi et gratiam Dei ferventius implorandi. 7. Dat confessario perfectiorem interioris status notitiam, ut salubria monita et infirmitatibus nostris opportuna remedia praescribere possit. 8. Denique quotidiana testatur experientia ex rali confessione maximum fructum, ineffabilem laetitiam et singularem conscientiae pacem colligi. Repertae sunt animae, quae antea semper anxiae, scrupulosae et inquietae fuerunt, postea autem adeo pacatae, contentae et serенаe factae sunt, ut prae gaudio etiam uberrimas lacrymas fuderint. Tu quoque, si hanc confessionem rite peregeris, senti de Domino in bonitate, depone cum magna in Deum fiducia omnem sollicitudinem de remissione peccatorum, retine de praeteritis peccatis nihil nisi dolorem et ita in decretis melioris vitae persiste, quasi novum hominem induisses, sicut revera induisti.

Debet quidem generalis confessio cum accurata sui ipsius discussione, intenso dolore, firmissimo proposito atque tanta humilitate, sinceritate ac integritate peragi, quasi ultima foret et statim post eam moriendum esset. Attamen non opus est, ut omnino summam, fructissimam et scrupulosam diligentiam adhibeas, hoc enim nimis difficile foret et redderet hoc saluberrimum sacramentum valde odiosum. Deinde legitimam quoque confessionem facies, licet non omnia peccata mortalia, quae olim jam debite confessus es, explicares; nisi forte speciali tui Ordinis statuto ad annum generalem confessionem obligeris. Insuper religiosus timoratus facile prae oculis habet, si gravius deliquit. Tandem crebra experientia docuit: ex eiusmodi nimia sui ipsius discussione saepe plus perturbationis et detrimenti quam quietis ac emulmenti reportari. Sequere proinde doctorem nostrum Subilem, qui in 4. d. 17 q. unica n. 19. determinat debere esse *inquisitionem diligentem secundum possibilitatem fragilitatis humanae*, nempe si tantam diligentiam adhibeas, quantam apponeris circa aliquod arduum negotium, quod tibi multum esset cordi.

Porro ad facilitandum examen percurrere praecepta Dei, Ecclesiae, Regulae ac statutorum tuorum. Recogita tuas proclivitates, passiones, propensiones, inclinationes, tentationes quibus saepius succumbere soles. In mentem revoca tempora, loca, itinera, obedientias, personas, occasiones quibus a proxima generali confessione distentus fuisti. Reflecte te ad examina, quae in his exercitiis ad recognoscendos et reformandos mores proponuntur. Perlege attente sequentem peccatorum catalogum et ubi te deliquisse inveneris, ibi etiam simul bene animadverte, an libere et deliberate id feceris, an vero ex motu primo aut alia causa excusante? Itaque poenitens seipsum examinabit imprimis. « OSAu, 13–16.

³⁶ »Ne bi hotio da ostaviš u ovo vrime potribito duše tvoje izkušanje za učiniti i ispovid općenu ako ti se vidilo bude; ova bo činiti će te doći u poznanje tvoji zli prignutja i svi tvoji pomankanja, a sobom nosi likariu za u njih višje ne upadati. Ovu mnogi običaju činiti, jer po njoj mnoge se koristi dobivaju. Vidi se nju učinivši istinitije poznanje nevolja naši duhovni, kad ji sve skupno prid očimah imamo. 2. Ako što nije u drugih ispovidih podpuno izpunjeno s ovom se nadomira. 3. Probudjuje se pokornik na veću bolest i na veću želju za grihe ostaviti sve zajedno videći ji. 4. U većoj užeže se ljubav prema Bogu videći da po neizmirmomu svomu milosrdju tolike grihe odpustio mu je. 5. Čini da sve tovišje milosrdje Božje uzdižemo po komu za toliko vrimena ustrpljivo čeka nas je na pokoru. 6. Probudjuje u nami dobre odluke za život promoviti i za svesrdnije milost Božju prositi. 7. Daje ispovidniku bistrije znanje stanja iznutranoga svoga pokornika da mu može spasonosna dati ponukovanja i slabosti njegovoj lik zabilježiti. 8. Za najposli, kako svagdano vidi se, posli take ispovidi velik plod poradja se, neizrečeno veselje čuje se i mir niki izvrstni u duši onoj nahodi se. Našlo se je duša koje prije ovake ispovidi bile su u sumnji i nemirne, a posli nje tako smirene i razvedrene ostale su, da su od velike dragosti plakale i suze obilno prolivale. Ti, dakle, ovu hotiuci učiniti s velikim uzdanjem u milosrdje Božje, da su ti svi grisi odušteni, svaku sumnju odbaci i ne uzdrži od svih grihah tvojih prošastih, nego bolest da si ji učinio i Boga uvridio.

Knežević je prinoseći uvodni dio originala (*Rubricae generales i Instructio pro confessio generali*) adaptirao novim okolnostima i širem krugu čitateljstva. Pored vrlo slobodnog Kneževićeva pristupa originalu interesantna su njegova zapažanja i osobno iskustvo u ispovjedaonici, koje spominje u petoj općoj uputi. Već na tom uzorku izrazita su dva Kneževićeva postupka: veća ili manja *dodavanja* i *izostavljanja* teksta originala.

4. Što tvori nadometnutja?

Najizrazitija Kneževićeva nadometnutja su stihovi. Na samom početku ispred dijela *Pridpisak i općena opomena* Knežević se u osmercima obraća *Bratji redovnikom štiocem* – pjesma ima 16 strofa od po četiri osmerca. Pored te pjesme uz svaki dio naslovljen *Užganje u ljubavi* (*Affec-*

Ima dakle ispovid ova učiniti se s pomnijim izkušanjem sebe istoga, s izvrstom bolešću, s temeljitom odlukom i s tolikim umiljenstvom i cilovitostju, koliko da je najposljednja tvoga života i koliko da imaš udilj umriti, nju budući učinio. Da ovo pak iskušanje nadhodi mogućstvo promišljaoca nije potribito, jer, koliko se vidilo, od ovakoga veća se smetnja i šteta porada, nego li smirenje duševno i korist; da zadovoljno je ono koje se čini po mogućstvu ljudske slabosti, kako govori Ivan Skot, tako da s tolikom pomnjom učinit ima se, kolikom bi se učinio koji veliki posao od koga komu velika korist dohodi.

I za lašnje ovo izkušanje učiniti uzmi priko pameti zapovidi Božje, zapovidi crkvene, naredbe tvoga stanja redovničkoga, smrtno grihe i ostala. Razmisli tvoja prignutja i napastovanja po kojim si većekrat u grih koji upadnuo. Dozovi u pamet vrijeme, mista, pute, prigode i čeljad, koja ti je uzrok dala da si sagrišio. Sti slidiću upravu, ali ne bi[h] hotio da ju na pamet naučivši ispovidajuć se sve s reda (kako nike žene običaju) grihe nerazborno brojiš, nego one samo zabilježi, koje si dilovao i od njih samo osvaj se, a ostalo sve ostavi ono u čemu se ne čutiš. Ne bi također hotio da kad se ispovidaš rečeš kako mnogi nerazumni običaju: *Nisam taj i taj grih učinio dilom, ali da mi se bude prigodilo, može biti da se ne bi uztegao, kolikni živina nerazložita* – jer mogućstvo za učiniti grih nije grih, budući svak podoban svaki grih učiniti, nego ono očituj, što si učinio ili rekao ili pomislio, ako želiš dušu tvoju očistiti i nju od sužanjstva djavaoskoga osloboditi. I nije zadosti izpoviditi samo one grihe, koje si ili učinio ili pomislio ili rekao, nego valja da se osvadiš i od onih, koja si dužan bio učiniti, a nisi ji učinio i ovo zove se grih od *ostavljenja*. U ovi grih osobito upadaju otci i matere, pastiri duša, meštri, pak i svi ostali, budući svak dužan pomoć davati svomu iskrnjemu navlastito u poslu duhovnomu, kako govori Ižaia: Svakomu je Bog zapovidio da ima pomnju od iskrnjega svoga.

Ne bi za najposli hotio da rečeš da ove nauke nisam ovd i imao ni stavljati, budući stvari, koje i dica dužna su znati. Dobro govoriš i tako je, ali znaj da budući ja ispovidi slišajuć većekrat čuo da se niki pokornici, koji bi imali ova podpuno znati, ovako izpovidaju; a z druge strane ne čujuć da se od ostavljenja po sebi osvadjaju, nego kad su upitani, hotio sam i ovo staviti za maloznane naučiti, a prid naučnim kapu skidam i nauk njiov časno pošujem. Evo ti uprava i najpri promisli«. (ORZD 11-15) Usp.: »Nollem, omittes praescripta morum examina; illa enim et tuipsius et tuarum passionum, inclinationum, imperfectionum tibi accuratationem notitiam ingerent. Una secum remedia contra relapsus vehunt: Tui muneris erit ea non obiter, sed considerate perlegere ac impigre adhibere. Omnes tuas culpas divinare non potui, bene facies, si teipsum penitius disquires et media tibi proportionata ad menda emendanda sollicite inquires. Talis autem est«. (OSAu, 10)

tus) nalazi se pjesmica.³⁷ Pošto kod Nieberlea nema stihova, svih 26 pjesama su Kneževićeva *nadometnutja*, kako je naslutio već Božitković.³⁸ Ostala Kneževićeva »nadometnutja« sastoje se nekad od dodavanja samo nekog epiteta, nekad amplifikacije zbog pojašnjavanja nekog pojma, nekad zbog prilagodbe izraza originala (koji je bio namijenjen samo fra-njevcima) širem krugu čitatelja, a najčešći su pleonazmi i obilatija dodavanja konvencionalnih fraza i izričaja uobičajenih i raširenih preko katehističke poduke, propovjedničke i druge duhovne literature.

a) amplifikacija epitetom:

Kneževićev odstupa od originala najčešće dodavanjem nekog stalnog epiteta, npr.: »*Dulcis Advocate, respice in me oculis misericordiae tuae*« (OSAu, 25) : »Sladki i *mogući* Branitelju, pogledaj na me s očimah milosrdja tvoga *neizmirnoga*« (ORZD, 24); »*ut digne fruar hoc pignore tuae gloriae*« (OSAu, 26) – »da dostojan budem uživati ovi zalog milosti i *vikovičnje* slave tvoje« (ORZD, 25); »*Tertio, quia ipse est supremus Dominus noster*« (OSAu, 40) : »Treće, jer on jest najveći i *jedini* Gospodar naš«, (ORZD, 43); »*Ut Deo servias allicit te illius suprema maiestas, bonitas, dignitas an negligis?*« (OSAu, 54) : »Da Bogu služiš priteže te *neizmerno* njegovo veličanstvo, *negova neizrečna* dobrota, *njegovo neizgovorno* dostojanstvo, i nećeš mariti?« (ORZD, 56-57); »*Filius Dei dedit pro ea semet ipsum et pretium sanguinis sui.*« (OSAu, 69) : »Sin Božji za nju je dao sebe istoga i svu cinu krvi svoje *neprocinjene*.« (ORZD, 74); »*Insurgis, miraris et ex Scoto argumentaris:*« (OSAu, 80): »Odgovaraš mi s *naučnim* Škotom i ovako razložiš:« (ORZD, 109); »*Religiosi sunt, docet divus Thomas,*« (OSAu, 139) : »Redovnici jesu, kako nas uči S. Tomas *od Akvina*« (ORZD, 175); »*Nam docente doctore Seraphico,*« (OSAu, 164) : »Jer kako uči *naučitelj* Serafinski S. *Bonaventura*, (ORZD, 201)«; »*Illi non cessat a laude Trinitatis,*« (OSAu, 168) : »Oni ne pristaju slaviti Trojstvo *prisveto*,« (ORZD, 205); »*Elegit pro cathedra crucem, pro charta propriam carnem, pro atramento sanguinem, pro calamo clavos et scripsit: crucifixus sum.*« (OSAu, 219) : »Obra za svoje sjedište križ, za knjigu vlastitu put

³⁷ Usp.: ORZD, 37–38; 59–60; 78; 105–106; 123–124; 130; 148–149; 166–167; 173–174; 191–192; 208; 215–216; 232–233; 252–253; 259–260; 279–280; 296–297; 303–304; 321–322; 340–341; 347–348; 366–367; 387, te na kraju 8. dana: *Općen fala uzdavanje Boga na milostih u ovo osam dana primljenih*, 388–389 i na kraju knjige ispred sadržaja: *Ponukovanje*, 391–393. Svaka pjesma ima po 20, osim one na str. 347–348 (koja ima 24 osmerca) i *Ponukovanje* koje ima 40 osmeraca. Sveukupno se nalazi 26 pjesama ili 588 osmerca.

³⁸ Usp.: »Poslije pojedinih razmišljanja i govora nalaze se kratke pjesmice, u kojima pisac slaže u stihove, što je prije razmišljao i govorio. Te su pjesmice izvorne i vrijedne«. BOŽITKOVIĆ, 156.

svoju, za crnopis krv svoju *neprocinjenu*, za pero čavle i upisa: **Propet jesam.**« (ORZD, 262); »*Non potes Seraphim in patria commorantem,*« (OSAu, 269) : »Ne možeš sliditi Serafine u otačbini *nebeskoj* pribivajuće,« (ORZD, 313); »*Noli, o Mater, nos despiciere, pro quibus filius tuus non dubitavit sanguine suum effundere.*« (OSAu, 298) : »Nemoj, o Majko *primilostiva*, nas odbaciti za koje je Sin tvoj *pribožanstveni* hotio *svu* svoju krv proliti.« (ORZD, 349) – Prinoseći original na hrvatski Knežević vrlo često dodaje epitet ne samo zbog ukrasa, nego jer su mu se i sami od sebe nadavali, pošto se s takvim sintagmama svakodnevno služio u samostanu i pastoralnoj praksi. Svoju preradbu Knežević je, može se reći, rado urešavao *nadometnutjem* stalnog epiteta, kojih ima i u originalu, ali nisu tako brojni.

b) nadometnutja tipa pleonastičkog izraza

Knežević se često služi figurama dodavanja na planu izraza ili sadržaja (tautologija, anadiploza, redundancija, peribola, anadiploza, analepsija, poliptot, emfaza i sl.) čime odstupa od iskaza originala, a nekad ima neko uporište jer mu se čini da nije dovoljno snažnim ili pravim izrazom prenio informaciju izvornika. Među figurama ponavljanja kao nadometnutje česta je tautologija, npr.: »Ah, quid me fecisse memini? Peccavi tibi, Domine, te summum bonum meum ofendi!« (OSAu, 88) : »Ah! *Spominjem se, spominjem* što sam učinio! Sagrišio sam tebi, Gospodine, *tebe* sam, *tebe* najveće dobro moje, *prinebarno* uvridio!« (ORZD, 96); »Ecce omnes Angeli et sancti omnibus suis bonis operibus, virtutibus, mortificationibus, orationibus non tantum laudis, honoris, complacentiae et laetitiae afferunt Divae Majestatis,« (OSAu, 84): »Evo, nu, svi anđeli i *svi* sveti *sa svim* svojim dobrim dilih, *sa svim* kripostimah, *sa svim* pokoram i molitvami ne daju toliko slave, fale, poštenja, nasladjenja i radosti Veličanstvu Božiemu,« (ORZD, 92); »*Placet namque illa in omnibus.*« (OSAu, 167) : »Jerbo je draga *svakomu* i *svakomu* je ugodna.« (ORZD, 204); »*qui non unicam, sed tot talenta gratiarum abscondi servus nequam*« (OSAu, 171) : »koji sam ne jedan *talenat* samo, nego *toliko* i *toliko talenata* milosti sakrio, sluga *malovridni* i *od ništa.*« (ORZD, 208); »*Hem, novum sanctum cras confestim canonizandum!*« (OSAu, 203) : »Ah, ah! novoga sveca, koji sutra udilj ima se u broj od svetih staviti!« (ORZD, 243); »*O Jesu, trabe me post te, ut sequar te. Sequar te in humilitate et charitate.*« (OSAu, 214) : »O Isuse! pritegni me za tobom da slidim tebe. Sliditi ću tebe *u* poniženstvu, *u* ljubavi, *u* uztrpljenju i *u* svim ostalim kripostimah.« (ORZD, 256); »*Illuc, illuc tendat anima mea ubi est Deus meus et omnia &c.*« (OSAu, 34) : »*Onamo, onamo* neka se duša moja *upravi* i *blepi* doći *gdi* Bog jest i *gdi* samo svako dobro jest«. (ORZD, 35); »*Da, quod jubes et jube, quod vis.*« (OSAu, 72) : »Daj, *pridobri* Bože, što

zapovidaš i zapovidi, što hoćeš.« (ORZD, 77). I Nieberle u svom izrazu rado rabi tautologiju, pa zato nije neobično što je tako česta u Kneževićевой translaciji. Pored toga u Kneževićевой preradbi nije rijetka ni redundancija čija zališnost nije potpuno lišena dopune informacije, npr.: »Exterius portas religiosum, hoc est, perfectionis professorem et interiorius revera deposuisti proficiendi.« (OSAu, 202) : »Zdvora nosiš obilježje redovničko, to jest, da si naslidnik savršenosti, a iznutra stanovito odbacio si odluku, *dub i želju* za napridovati u savršenosti.« (ORZD, 242); »Teneo, quem diligit anima mea.« (OSAu, 329) : »Držim, koga ljubi duša moja i neću ga pustiti u vike.« (ORZD, 383); »Si omnia tua studia in res caduces convertas et supremum tuum finem negligas« (OSAu, 35) : »Da sva tvoja *nastojanja* i *pomnje* na stvari *padljive* i *koje imaju dovršiti* obrćeš, a svrhu najposljednje tvoje svrhe ne pomniš,« (ORZD, 35); »Mi religiose, et tua quoque opera ad exempla penitius perfecta,« (OSAu, 48) : »Moj redovniče, *moj krstjanine*, ovaka ti su i tvoja dila, ako ji budeš pomnjivo izkušati,« (ORZD, 50); »*Omnia sint unita vitae ac passioni Jesu Christi ac meritis omnium sanctorum.*« (OSAu, 48) : »Neka svaka budu sjedinjena s životom i s mukom *Gospodina Našega* Isukrsta i s dostojanstvom svi sveti.« (ORZD, 50); »*Vult uti fruendis et frui utendis; fine, qui solus Deus est, fruendum est, caeteris ut mendis, quae ad finem ducunt, utendum.*« (OSAu, 34) : »Hoće da se u onim nasladjuje i ona uživa, koja mu je Bog dao, da se samo njimah služi, a neće da se nasladjuje i uživa ona, koja ga u vičnje uživanje i na pravu svrhu privode. U ovoj, u ovoj svrhi nasladjivat se valja, koja sam Bog jest, a svim drugim samo služiti se za na ovu svrhu moći dopriti.« (ORZD, 34) i sl.

Od svih figura ponavljanja i gomilanja, čini mi se da je kod Kneževića daleko najčešća i najraznovrsnija uporaba pleonazma. Evo nekoliko primjera: »O Jesu, mi dilecte, fac amem te perfecte!« (OSAu, 169) : »O Isuse moj, priljubeznivi, učini da te virno slidim i savršeno ljubim« (ORZD, 206); »sed durius erit audire: Discedite a me maledicti in ignem aeternum.« (OSAu, 215) : »Ali će *tvrdje* i *nevoljnije* biti čuti oni *gromni glas*: Odstupite od mene prokleti u oganj vičnji.« (ORZD, 257); »*Maria, ama me, amo te.*« (OSAu, 298) : »Marijo ljubi mene, ljubim i *ljubit* ću tebe.« (ORZD, 347); »*Ad omnia aptus est.*« (OSAu, 65) : »Na svaka je *pripravan* i *podoban*:« (ORZD, 70); »*Converti te ipsum, an proposita tua servaveris, nec ne?*« (OSAu, 67) : »Dozovni se i *vidi* jesi li obećanja i odluke tvoje *obslužio* ili *ne?*« (ORZD, 71); »*Tertio, quia ipse est supremus Dominus noster,*« (OSAu, 40) : »Treće, jer on jest *najveći* i *jedini* Gospodar naš,« (ORZD, 43); »*Declaro insuper me omnia a te petere non quatenus mihi bona, sed quatenus tibi sunt grata;*« (OSAu, 47) : »Dajem svakomu znati da ja ova sva od tebe prosim ne kako meni *dobra* i *korisna*, nego kako tebi *povoljna* i *ugodna*;« (ORZD, 49); »*Ubique est aut arida*

consuetudo aut proprium interesse aut spes promotionis aut alius finis inanis et vanus«. (OSAu, 49) : *Na svakomu mistu i u svakomu poslu tvomu jest ili suhi običaj ili vlastita tvoja korist ili zlo uzdanje da ćeš biti uzdignut na koje gospodstvo ili koja druga svrha izprazna i neuredna*«. (ORZD, 51); *»Imo religio maius bonum est, quam potestas caecos illuminandi, infirmos sanandi*«, (OSAu, 141) : *»Pače red veće dobro jest, nego je oblast i mogućstvo za činiti slipe viditi, bolesne ozdravljati, bolesne ozdravljati*«, (ORZD, 177); *»penitius te inspice, cui passioni sis magis subjectus*«, (OSAu, 90) : *»pomnijvie zaviri i vidi komu si prignutju podložniji*«, (ORZD, 98); *»pro quo nemo, nisi merita Christi satisfacere queunt*«. (OSAu, 96) : *»za koju nitko drugi zadovoljiti, niti ju izplatiti može izvan dostojanstva Isukrstova*«. (ORZD, 107); *»Et dimisi eum lupis in pabulum. Ah pudet me!*« (OSAu, 72) : *»I pustio sam da ju vuci razdiru i žderu. Ah, pogrdo i sramoto moja!*« (ORZD, 77); *»Ubique est aut arida consuetudo aut proprium interesse aut spes promotionis aut alius finis inanis et vanus*«. (OSAu, 49) : *»Na svakomu mistu i u svakomu poslu tvomu jest ili suhi običaj ili vlastita tvoja korist ili zlo uzdanje da ćeš biti uzdignut na koje gospodstvo ili koja druga svrha izprazna i neuredna*«. (ORZD, 51); *»Continua Dei recordatio est perfectionis origo eiusque oblitio imperfectionis scaturigo*«. (OSAu, 59) : *»Uđilj od Boga uspomena jest vrutak od dobra svakoga, a od njega zaboravljenje jest istočaj svi zala i opačina*«. (ORZD, 63); *»Malo millies ipsam mortem et omne aliud malum subire, quam imposterum in peccatum consentire*«. (OSAu, 89) : *»Volim hiljadu puta svako drugo zlo primiti i istu smrt podniti, negoli unapridak grihu voljom pristati i na grih se koji povratiti*«. (ORZD, 97). Takvih primjera u *Osmiji redovničkoj zabavi duhovne* ima čitav niz. Čini mi se da su neki pleonazmi rezultat Kneževićeva uvjerenja da prvi član ne izriče zadovoljavajuće značenje i ne prenosi potpunu informaciju izričaja originala, npr.: *»Nec desiste donec victor evadas*«. (OSAu, 90) : *»I nemoj pristati dokle nepriatelja ne savladaš i slavno pridobieš*«. (ORZD, 98); *»Conveni te ipsum, an proposita tua servaveris nec ne?*« (OSAu, 67) : *»Dozovni se i vidi jesi li obećanja i odluke tvoje obslužio ili ne?*« (ORZD, 71); *»Tanta est peccati mortalis malignitas*«, (OSAu, 83) : *»Tolika je opačina i zlobnost griha smrtnoga*«, (ORZD, 91); *»Deus tanto plus dat, quanto minus concupiscitur*«. (OSAu, 41) : *»Bog toliko veće daje, koliko tko, ljubeći ga manje želi njegove darove*«. (ORZD, 44); *»tot tristes, melancholici, imo et apostatae inveniuntur*«, (OSAu, 147) : *»toliko ji se nahodi, koji prikovoljno, ožalostjeni i silom, nek rečem, u njemu stoje, pače i biže iz njega*«, (ORZD, 182); *»Fac ut te, panis Angelorum, hic digne fruar in vita, devote in morte ac beate in patria*«. (OSAu, 25) : *»Učini da tebe, Kruše andeoski, dokle sam na svitu dostojno uživam, na smrtih s bogoljubstvom primim, a posli smrti da te dojdem uvik blagoslivati na nebesih*«. (ORZD, 24). Kod Kneževića je takvih nadometnutja silno mnoštvo.

c) oveća nadometnutja

Knežević zna odstupiti od originala dodavanjem jedne ili više kraćih rečenica, osobito na kraju razmatranja ili neke točke. Evo nekoliko primjera: »*Et nihil addendum supererast praeter Deum, ut Creator doceret se solum esse locum, haereditatem et possessionem hominis.*« (OSAu, 35): »I ništar nedostajaše, što bi se nadometnuti moglo izvan Boga da bi nas Stvoritelj naučio da on sam misto, otačbina i baština čovika biaše. Ah, Ti Bože moj, Ti jesi sva otačbina moja, Ti pokoj i uživanje moje, Ti prava i jedina svrha moja.« (ORZD, 36); »*tu es finis voluntatis meae, ut te diligam, &c.*« (OSAu, 33): »Ti si svrha volje moje da ljubim tebe svrhu svake stvari iz svega srдца moga. O Bože moj, smiluj mi se.« (ORZD, 34); »*nec unquam de uno opere ad aliud transilire, quin illud prius in Deum referas.*« (OSAu, 39): »i nemoj nigdar prići s jednoga posla na drugi, ako nisi ga prije odlučio činiti na poštenje Božje, koji ima biti najposljednja tvoja svrha.« (ORZD, 42); »*O ignis, qui semper ardes et nunquam extingueris, extingue meum teporem, accende fervorem &c.*« (OSAu, 53): »O ognju, koji vazda goriš i nigdar se ne trneš, utrni moju mlohavost, užeži i *prosjaj tmine pameti moje da ti goruće služim, kako dug moj iziskuje.*« (ORZD, 56); »*Rex regum ades, cogita, quid te in eius conspectu oportet facere.*« (OSAu, 59): »Evo Kralj kralja, koji svaka vidi, evo ga ovd i na svakomu mistu, zna svaka; promisli što činiš i što si dužan prid njim činiti.« (ORZD, 63); »*Semper magnis Dei servis breves quaedam iaculatoriae preces fuere familiares.*« (OSAu, 59): »Vazda su velike sluge i prijatelji Božji s nikim običajnim striljajućim molitvicamih običavali služiti se za probuditi u sebi uspomenu da ji Bog gleda i vidi.« (ORZD, 63–64); »*Dominus meus et Deus meus, o quam doleo, quod te &c.*« (OSAu, 74): »Gospodin moj i Bog moj. (S. Ivan na p. 20) O Bože moj jedini, pridobri i primilosrdni! ah, koliko se kajem i bolim da sam te uvridio; neću veće, neću nikadar unapridak, o moj Gospodine, uvriditi te. Smiluj se i prosti mi.« (ORZD, 81); na kraju prve točke razmatranja *Od zloće i službe grišnika* Nieberlevo: »*Quomodo mihi ipsi parcere potero, qui tam crudelis in Deum meum fui?*« (OSAu, 92) Knežević prenosi: »Ter kako ću ja meni istomu prostiti, koji toliko nemio bio sam protivu Bogu momu, koji sam posli toliko neizbrojni milosti sramotno leđa okrenuo mu i tolike opačine počinio? Ah! Neću već, neću Gospodine s pomoću tvojom, koju prostrt priponizno prosim, nigdar te već uvriditi i prije ću smrt obrati i svako zlo drugo od ovoga svita, nego li unapridak na žao ti učiniti. Milosrđe, o pridobro Bože moj.« (ORZD, 100–101), zatim: »*Si sapias: fac modo, quae moriens facta fuisse voles, cogita quae velles?*« (OSAu, 96): »Ako pameti imaš, učini sad ona, koja umirući hotio bi da budeš učinio. Promisli dobro, što bi hotio i nemoj ludo se izgubiti. Smrt je za vratom.« (ORZD, 126–127), a slično postupa u opi-

su ponašanja lošeg redovnika: »*In incessu festinas, in vestitu singularitatem amas, in vultu mirabiles diductiones formas, in colloquio hinc inde caput circumagis &c. An haec imaginem sanctissimi tui Patris referunt, qui tantae erat modestiae, ut eius conversatio pro concionr haberetur? Audi vocem eius:*« (OSAu, 149) : »U hodu odviše hitiš, u odići izvrsnost ljubiš, u izgovaranju običajnomu riči pričinjaš da se plemić niki ukažeš, u govorenju sad s glavom, sad s očimah vrtiš, sad s rukamah razmahuješ; a što ja znam. Jeda li ova prilika prikazuje tvoga Načelnika, koga si u svemu dužan naslidovati? Nu, pogledaj na tihost i krotkost S. Frančeška u komu tolika i taka biaše da svejedno biše njega viditi i slišati jedno pripovidanje. Čuj ga kako sinovima svojim govori:« (ORZD, 185); »*Ita te gere aliosque dilige, ut sis sanum membrum in corpore.*« (OSAu, 283) : »Tako podnosi se i druge ljubi da budeš udo zdravo u tilu, *a ne smrdljivo, dostojno da se odsiće i odbaci da ne bi zdrava uda usmrdilo.*« (ORZD, 328). Interesantan je Kneževićev postupak kad Nieberleov izraz prilagođuje pojednostavljujući ga, a potom nastavlja izričaj s nečim što se ne nalazi u originalu: »*Hanc universitatis primogenitam favor extollit angelicus, prophetarum annuntiat chorus, apostolorum venerant numerus, martyrum laudat exercitus, confessorum personat iubilus, virginum commendat cantus ac omnium iustorum et electorum colit servitus. O Maria! cum his quoque dignare me laudare te!*« (OSAu, 294) : »Ovu sve općine prvorodjenu uzdižu svi anđeli, navištaju proroci, štiju apoštoli, fale mučenici, raduju se ispovidnici, slave divice i njoj službu svoju prikazuju svi pravedni i obrani. O Mario, dostoj se da te i ja s ovim falim, *jer si ti sve ufanje moje i jer si svake slave, časti i poštenja pridostojna, budući Mater Božja prisrićna i pričestita.*« (ORZD, 343), također: »*Gaude Virgo gloriosa, super omnes speciosa, gaudeo et ego, quod sis, quae es.*« (OSAu, 296) : »Veseli se Divice slavna svrhu svih najlipša; radujem ti se i ja da jesi ono što si *i kako takoj, tvomu milosrdju utičem se moleći te da u svakoj mojoj potrebi Odvitnica budeš i Pomoćnica.*« (ORZD, 344–345). Znatan je broj sličnih nadometnutja, a čini mi se izlišnim sve ih navoditi.

Pored tih treba spomenuti i odstupanja za koja bi se moglo reći da su rezultat konvencionalnog izričaja, npr.: »*Peccatum e caelo pulcherrimos angelos deturbavit eosque sempiternis flammis addixit:*« (OSAu, 85) : »Grih prilipe anđele odtira s neba i stira ji u *muke* vikovične;« (ORZD, 93); »*Confirmatur haec doctrina testimonio Dei Patris,*« (OSAu, 79) : »Potvrđuje se ovi nauk s svidočanstvom *Otca nebeskoga,*« (ORZD, 108) i sl. Ukratko se može reći da je Knežević prenošenju ili prevodenju prilično slobodno pristupio, kako se vidi iz raznovrsnih nadometnutja.

5. Smanjivanje originala

Knežević na naslovnici spominje *nadometnutja*, a prešućuje da je pri noseći izostavio vrlo brojne kraće, a nerjetko i duže pasuse originalnog teksta. Na samom početku Knežević izostavlja Nieberleov moto: »Se-debit solitarius et tacebit; Quia levavit se super se. *Thren. 3. 18.* (OSAu, 2), potom ne navodi djela i mjesta preuzetih citata, izuzev svetopisamskih, koje također skraćuje.³⁹ Izostavio je početak šeste točke jutarnjeg razmatranja prvog dana, koja kod Kneževića počinje: »VI. *Istinito, kako bogoslovci dokazuju, dilo čovičansko prima svoju dobrotu od svrbe, ...*« (ORZD, 46), a kod Nieberlea glasi: »6. Seraphinum nominavi et extensas Seraphinorum alas cogitavi. Alae in Seraphici illis spiritibus secundum divum Dionysium Caelest. Hier. c. 4. & 13. perfectissimam intentionem notant. Sunt illis (Isaiae 6. 2.) *sex alae*, ad quid autem tot? Respondet noster Adrianus Vanderdonch in Seraph. Chor. c. 4. *hoc est, multitudo perfectissimarum intentionum ex quibus Divinum Altissimo Trisagium acclamabant. Sane iuxta theologos actus humanus sumit suam specificam bonitatem a fine propter quem fit;*« (OSAu, 43). Nekad izostavlja samo dio rečenice, npr. »Sic semel et simul in una actione etiam indifferenti (*mala semper excipitur*) potes plurimos virtutum actus exercere,« (OSAu, 44) : »*Tako s jednim dilom nijednostranim, koje nije zlo ni dobro, možeš mnoga kripostna dila učiniti;*« (ORZD, 46) ili »Tunc non ex te quaeretur: An bene dixeris, sed an bene vixeris? non interrogaberis, *an sciveris decem Aristotelis praedicamenta*, sed an observaris decem Dei praecepta?« (OSAu, 64) : »*Tada neće se od tebe pitati jesi li dobro govorio, nego jesi li dobro živio? Neće se iziskivati jesi li mnogo učio i štio, nego jesi li zapovidi Božke ispunio?*« (ORZD, 68) ili »En omnem sanguinem libentissime pro ea prodigerem, si tamen prodigalitas dici potest, quam tanta sequitur gratiarum retribuo. Maria, monstra te esse etiam matrem meam,« (OSAu, 297) : »*Evo svu krv koju pridobrovoljno prolio bi. Mario, ukaži se da i moja mater jesi;*« (ORZD, 346). Nekad izostavlja čitavu rečenicu: »Penitet me tui, eo quod tot laborum mercedem perdas. *De mane surgis, quia debes. Frequentas chorum, quia poenitentiam times.*« (OSAu, 49): »*Žao mi te je doisto da plaću toliki truda brezsvisno gubiš. Hodiš često u kor, jer se pokore bojiš.*« (ORZD, 51) ili »Nihil prorsus eius voluntati contrarium evenit,

³⁹ Usp. »Ego sum Alpha et Omega, principium et finis.« Apoc. 1., v. 8. (OSAu, 32) : »*Ja sam prvo slovo i posljednje, početak i svrba.* (S. Ivan u Očit. pog. 1.)« (ORZD, 32); »*In gloriam meam creavi eum, formavi eum et feci eum.* Isai. 43. 7. *Idcirco*, subintrat Origines I. 7. Div. Instit. c. 6. *mundus factus est, ...*« (OSAu, 33) : »*Za slavu koju stvorio sam njega, slikovao sam njega i učinio sam njega.* (Izaija na pog. 43.) *Zaradi što* (govori Origen) *svit učinjen jest, ...*« (ORZD, 34) itd.

quia eam penitus in Divinam transtulit. *Et hoc solo medio hic solida potest percipi laetitia.* Sancta Clara (Surius in vita c. 12) per annos octo et viginti ...« (OSAu, 66) : »I ništar nije protivno volji njegovoj nit' mu što dosadjuje, jer je nju sasvim prinio u volju Božju i *njoj sasvim podložio.* S. Klara (kako piše Šurio) za dvadeset i osam godina ...« (ORZD, 70). Tako Knežević često u jednoj rečenici izostavlja dio ili čitavu rečenicu, dok u drugoj donosi pleonazam ili neki drugi tip nadometnutja.

Najčešća i najveća izostavljanja teksta originala nalaze se u meditacijama četvrtog dana. Tu izričaj Nieberlea: »In religione coalescunt diversi homines ex diversis nationibus profecti, per exactam disciplinae similitudinem velut in unum: ita ut omnium sit *cor unum & anima una* Actor. 4. 32. In religione cessat meum ac tuum, frigidum illud verbum: sunt enim omnia communia, communis Deus, communis Regula.« (OSAu, 135) kod Kneževića glasi: »U redu ujedinjavaju se ljudi razliki od razlikih narodah, tako da sviu jest *srdce jedno i duša jedna* (u knjig. stvar. Apošt. na pog. 4.) U redu neima moga ni tvoga, svaka bo jesu općena, općen Bog, općena Uprava.« (ORZD, 170). U toj istoj točki izostavljen je čitav pasus,⁴⁰ potom rečenica u 6. točki jutarnjeg razmatranja: »Honeste tamen et commode ex fidelium eleemosynis vivere. Nimirum hic elucet Dei erga suos pauperes providentia. Hic impletur illud Psaltis, quod sanctus Franciscus suis profectoris pro viatico dabat.« (OSAu, 145) : »Časno i pošteno živu onim, što od virnika izprose. Ovdje ispunjiva se ono govorenje Davidovo, koje bi i Frančeško svojim, kad bi ji na put opravljao za brašnenicu davao.« (ORZD, 180). Vrlo slobodno je Knežević pristupio večernjem čitanju četvrtog dana u kojem se govori kako redovnici moraju opsluživati regulu svoga reda: *Regulam religiosae religiose esse observandam* (OSAu, 155–166) – *Kako Zakoni i Naredbe redovničke imaju se od redovnikah bogoštovno opsluživati.* (ORZD, 193–202). Razmatranje počinje navodom iz viđenja sv. Brigiti da su redovnička pravila neki vid derivacija vječnog Božjeg zakona i da ih nisu sastavili ljudi svojim umom i znanjem, nego po nadahnuću Duha Svetoga, a to naročito vrijedi za pravilo franjevačkog reda po kojem je i svetica živjela.⁴¹ Drugu točku Knežević donosi kao petu, a drugi dio pete točke ori-

⁴⁰ »In religione imperfecti, qui per se alioquin parum grati essent, propter unitatem hoc lucrum habent, quod perfectorum abundantia imperfectorum suppleat sublevetque inopiam«. (OSAu, 136 : ORZD, 171).

⁴¹ Usp. »Religiosorum regulae, ab ecclesia approbatae, sunt quaedam derivationes Divinae ac radii ipsiusmet legis aeternae. *Omnes Regulae*, revelavit Dominus suae famulae S. Brigittae lib. 7. Revel. cap. 20. ... Et speciose de nostra Regula addit: *Istius Francisci Regula, quam ipse incepit, non fuit dictata et composita ab ipsius humano intellectu et prudentia, sed a me secundum voluntatem meam, quodlibet enim verbum, quod in ea scriptum est a Spiritu meo fuit sibi*

ginala navodi kao treću, dok izostavlja čitavu četvrtu i početak pete.⁴² Pored toga izostavio je i veći pasus u osmoj točki.⁴³ Zbog toga kod Kneževića to razmatranje je dosta kraće i ima sedam, a Nieberle donosi osam točaka. Pored razmatranja tijekom četvrtog dana, Knežević izostavlja neke dijelove originala u meditacijama sedmoga dana. Tako izostavlja citat iz sv. Bernarda u trećoj točki jutarnjeg razmatranja (OSAu, 262), zatim pasus iz osme točke,⁴⁴ te veliki odlomak iz treće točke večernjeg čitanja o ljubavi prema bližnjemu. Nieberle tu donosi citate iz pisma pape Eugena IV. upućenog generalu franjevačkog reda Albertu de Sartiano, što Knežević djelomično prenosi, a djelomično prepričava.⁴⁵ Neo-

aspiratum et postea alius Regulam illam protulit et porrexit. Huic Brigittinae revelationi adstipulantur summi Pontifices (Wadding. Tom. 1. Ann. 1223. n. 13) Gregorius nonus, Nicolaus quartus, Clemens quintus, Julius secundus, Nicolaus tertius,« (OSAu, 155–156)

⁴² Usp.: »An sancte et stricte observas regulam tuam? Utique, inquis, sed cum sale discretionis. Minima quaeque observare pertinet ad novitios, neo-profesos et iuniores; ego autem superior sum, lector sum, senior sum, multis occupationibus distentus sum, est habenda ratio personarum. *Itane sic stultis estis* (ignoscite, non ego loquor, sed apostolus ad Galat. 3. v. 3.) *ut, cum spiritu caeperitis, nunc carne consummemini?* Officialis es, transeat, quid tum, an ideo non religiosus et a rigore ordinis exemptus nil minus? Sed ideo ad maiorem observantiam et perfectionem teneris. Dixisti: tibi cum sale discretionis regulam observandam esse, ubi hoc scriptum est? Ais: Sanctus Institutor non fuit vitricus, sancta religio non est noverca, regula observanda est in sano sensu. Sanctus Fundator non fuit vitricus, concedo; at fuisset, si tuas sensuales discretionis admisset. Religio non est noverca, verum est; esset autem, si passim tuas laxitates approbaret. Regula est observanda in sano sensu, quis dubitat at sanus sensus est eam observare sancte, sine glossa, sine tua palliata discretionis, sine dispensatione, integre ad litteram. Ferat in hac re sententiam, qui venturus est, iudicare vivos et mortuos.

5. Hic strictissimae observantiae nobis formam praescipit, dum dixit: *Nolite putare, quoniam veni solvere legem aut prophetas; non veni solvere, sed adimplere. Amen quippe dico vobis, donec transeat caelum et terra iota unum aut unus apex non praeteribit a lege donec omnia fiant.* Matth. 5. v. 17. In quae verba S. Augustinus lib. 1. de Ser. Dom. c. 15. *Inter litteras iota minor est caeteris, quia uno ductu fit, apex etiam ipsius aliqua in summo particula, quibus verbis ostendit, in lege ad effectum minima quaeque perducunt.*« (OSAu, 159–161). Knežević ne donosi ništa od toga.

⁴³ »Observa regulam et sine dispensatione, nam primus noster Minister generalis ex observantium familia assumptus, coram S. Romanae Ecclesiae legatis in universo ordinis coetu suorum nomine in hunc modum proloquitur Gonzaga pag. 30. *Quantum in nobis est, sicut nec unquam ab huiusmodi regulari modo vivendi recedere quaesivimus, ita nec quamdiu nobis sana mens fuerit ab eo deflectere quaeremus.* Observa regulam et integre.« (OSAu, 165)

⁴⁴ Usp.: »*Quomodo possum tibi favere, cum cogites ordinem deserere, quem ego tantopere diligo?* Chron. Min. part. 3. lib. 7. cap. 42. In funiculis charitatis traxit te Deus ad ordinem tantopere a se dilectum et collocavit te in Seraphica religione, ut Seraphinorum more iugiter eius arderes amore. Ordinem tuum deseris, si ardere et Seraphim esse desinis.« (OSAu, 268) : »*Kako te milovati, kad misliš red ostaviti, koga ja toliko ljubim?* Red tvoj ostavljaš, ako nisi i kako serafin ne goriš.« (ORZD, 312)

⁴⁵ »Eugenus papa IV. in litteris datis ad fratrem Albertum de Sartiano tunc vicarium generalem Seraphico nostro ordini sequens praeclarum dedit elogium: »*Ordo tuus, inquit, in Seraphicae charitatis ardore a principio fundatus, tanquam foecundus plantationum hortulus uberri-*

bično je što izostavlja oveći ulomak, s kojim počinje ispit savjesti – *Kako se vrime ima dobro potratiti*.⁴⁶ Da se ne bi stekla pogrešna slika o Kneževićim postupcima treba reći da su daleko rjeđa izostavljanja dijelova originalnog teksta, nego nadometnutja.

6. Ostale razlike

Knežević već u naslovu originala zamjenjuje epitet *seraphica* s *redovnička*, a najvjerojatnije to nije učinio bez osobitog razloga. Od prve do posljednje stranice Knežević neutralizira isticanje autora kao franjevca i tim postupkom često odstupa od izričaja originala. Evo nekoliko primjera: »*Magnus Dei servus Pater noster Seraphicus de hac servitute ita disse-rit.*« (OSAu, 51) : »Veliki sluga Božji S. Otac Frančeško od ove službe ovako besidi.« (ORZD, 54); »*Excelluit in hoc modo stigmatizatus noster Seraphim, de quo Bonaventura.*« (OSAu, 58) : »U ovom načinu izvrstan bi S. Otac Frančeško, kako piše S. Bonaventura.« (ORZD, 62); »*Sanctus Bernardinus noster adhuc adolescens*« (OSAu, 59) : »S. Bernardin od Siene jošter ditićak,« (ORZD, 63); »*Noster Antonius Monelia*« (OSAu, 61) : »Vridni Otac Antun Monelia reda S. Oca Frančeška.« (ORZD, 66);

mos hucusque protulit fructus. Dum enim plantati ex prima beati Francisci vite palmites in religione honestate sanctimonia inprimis ipsa charitate exculti fuerunt, in tantum est ea plantatio propagata, ut per universum orbem diffusa maximisque sacrarum litterarum veritatibus, humilitatis et patientiae divitiis abundans, populos repleat saginetque Divini eloquii pabulo et pulsus ignorantiae tenebris, sanctae conversationis amore desiderioque inebrietur. Et orbis terrarum in cuius singulas pene particulas penetratis, illa ipsa, quam in vobis viderit, senserit, odoraverit, ardeat charitate faciatque exemplum a vestra vita sumptum, ut quod vobis maximum et in intentione primarium esse debet, animas vestras vel ea ratione salvas faciatis, quia proximas inde curabitis lucrifacere. Haec Pontifex, in cuius argumentatione notandum venit, quod sicut speravit exemplum fraternae charitatis profuturum aliis ad aedificationem et nobis ad salutem; ita exemplum discordiae futurum sit mundo in scandalum et nobis ipsis in damnationem«. (OSAu, 279–281) : »Eugen Papa četvrti u knjigamih datim O. F. Albertu iz Scartiana reda S. O. Frančeška tada na mistu generalovu, ovu slideću pofalu dade, govoreći: »Red tvoj u šerafinske ljubavi užganost od počela utemeljen kakono plodni posadjenja vrtlič primnoge dosad plode dao je. I ovd i mnoga druga slidi od bratinske ljubavi govoriti, da kako bi ova bila drugim izgledna i korisna, tako da bi redovnikom onim bila na spasenje; a kako nesklad bio bi svitu za smutnju, tako redovnikom bio bi za osudjenje.« (ORZD, 326).

⁴⁶ Usp.: »*Examen de tempore bene impendendo.* – Statuta nostra generalia rigorose praecipiant, ut ad otium vitandum clerici compellantur per suos superiores in occupationibus seu laboribus sibi competentibus exerceri &c. Addunt insuper: Notabiliter otioso debere voce activa et passiva privari ac nullo pacto ad ordinis officia promoveri, quia de otiosis religiosus merito suspicari licet, quod non habeant tutam conscientiam. Concordant haec cum spiritu Seraphico sanctissimi nostri Fundatoris, qui, teste S. Bonaventura in vit. cap. 5. dicere solebat: *Volo fratres meos laborare et exercitari,*« (OSAu, 247) : »*Izkušanje kako se vrime ima dobro potratiti.* – Sveti Otac Frančeško (kako piše S. Bonaventura) običavaše reći: *Hoću da bratja moja trude i zabavljaju se,*« (ORZD, 289)

»*Hinc noster Seraphicus pater.*« (OSAu, 61) : »Za to S. Otac Frančeško« (ORZD, 66); »*Seraphicus noster pater*« (OSAu, 116) : »Sveti Otac Frančeško« (ORZD, 149); »*Et Seraphicus noster parens*« (OSAu, 149) : »A S. Otac Frančeško« (ORZD, 184); »*Tuo Funditori quam devotus es?*« (OSAu, 166) : »Koliko si Načelniku tvoga iliti reda iznašaoa štovao.« (ORZD, 203); »*Ecce, Deus amantissimus pater posuit te in domo paterna, in religione, in Seraphico ordine, ut esses et haeres omnium divitiarum.*« (OSAu, 96) : »Evo Bog, priljubeznivi Otac stavio te je u kuću svoju, u red sveti da budeš sin i baštinik sviu bogastva.« (ORZD, 107); »*B. noster Andreas Burgundus*« (OSAu, 101) : »Blaženi Andria Burgundo reda S. O. Frančeška.« (ORZD, 133); »*Noster Antonius de Guevarra sequenti perstringit censura.*« (OSAu, 102) : »Nu poslušaj malo što govori Antun od Guevare« (ORZD, 133); »*Noster Adulphus olim Alsatie comes*« (OSAu, 227) : »B. Adolfo knez u niko vrime od Alšacie.« (ORZD, 270); »*Noster Bernardinus de Bustis*« (OSAu, 300) : »Bernardin de Bustis« (ORZD, 351); »*Audite admonitionem, qua noster patriarcha suos choraulas instruit.*« (OSAu, 105) : »Slušajte ponukovanje, koje S. O. Frančeško redovnikom sinovom svojim daje:« (ORZD, 137); »*Singularis Dei providentia Seraphicum nostrum ordinem semper protexit.*« (OSAu, 144) : »Osobito Božje providjenje red ovi šerafinski vazda je branilo.« (ORZD, 180); »*Excipe casum ex nostris chronicis.*« (OSAu, 145) : »Primi dogodjaj, koji se u kronikah frančeškanskih štie.« (ORZD, 181); »*Omnes Christiani vel maxime Franciscani tenentur ad imitationem Christi.*« (OSAu, 213) : »Svi krstjani dužni su Isukrsta naslidovati, a osobito redovnici.« (ORZD, 255); »*quae nostro fratri Leoni fuit ostensa*« (OSAu, 304) : »što B. Leonu reda S. O. Frančeška bi ukazano« (ORZD, 355); »*Pro exemplo tibi sit noster zelosus pater Theodoricus a Monasterio,*« (OSAu, 324) : »Neka ti za priliku bude Otac Teodorik iz Monašteria, Reda S. O. Frančeška,« (ORZD, 377) itd. itd. Knežević jako pazi da zatomi i neutralizira svako određivanje djela kao isključivo franjevačkog, što bi značilo da djelo služi samo franjevcima i da jedino oni mogu obavljati duhovne vježbe po tim razmatranjima. Držim da je Knežević želio svoj trud namijeniti svom hrvatskom redovništvu i da je zbog toga isticanu pripadnost franjevačkom redu, koja se nalazi u originalu, usmjerio na pripadnost redovnicima ne navodeći posebno nijedan red. To ne znači da nije zadržao franjevački idealizam i serafinski duh duhovnih vježbi. Dapače sačuvao ih je i na vrlo zgodan način ponudio svim redovnicima i svećenicima kao moćno i učinkovito pomagalo za dušu spasiti i na nebo dospjeti.⁴⁷

⁴⁷ Na primjerku Knjižnice HAZU (Sig.: R-315) na naslovnoj stranici se nalazi zapis rukom: *Libar mene Don Martina Berama od Pogliza, godista 1786.*

6. Još o nekim osobitostima u Kneževiću radu na prinosenju

Ima slučajeva kad Knežević netočno prenosi neki izričaj originala, npr.: »Et litterae eiusdem ad S. Antonium (Wadding. in Opusc. S. Francisci) huius sunt tenoris:« (OSAu, 62) : »I knjiga koju S. Antunu pisao, ovako zvonit:« (ORZD, 66); »Observa regulam et sine glossa admonente nostro Jesu characteribus insignito Patre in testamento:« (OSAu, 165) : »Obsluži zakon tvoj, redovniče, i brez tomačenja, kako S. Frančeško svoje uči sinove, govoreći:« (ORDZ, 201); »An gratus es Deo, quod tibi certam vivendi formam ac normam praescripserit?« (OSAu, 166) : »Jesi li haran Bogu, koji ti je istiniti put i način potribiti za tvoje spasenje milodarno ukazao?« (ORZD, 202); »Audivit hoc purpuratus noster Bonaventura et suspiravit:« (OSAu, 218) : »Sliša ovo S. Bonaventura i uzdahnu govoreći:« (ORZD, 262); »Constans est et Thomistarum et Scottistarum assertio,« (OSAu, 236) : »Toliko S. Toma od Akvina, koliko Škot sa svim njiovim naslidnicih kripko drže,« (ORZD, 281); »Dic quamnam eleemosynam in oculis Dei digniorem magisque meritorum fuisse existimas, an hanc compassionem, an vero argentum et frumentum, quod, dum esset in pauperes erogabat? Audi Gregorium Magnum ita respondentem:« (OSAu, 238–239) : »Kaži mi, koja je zadušbina izvrsnija i dostojnija bila: il je ovo milosrdje ili srebro i pšenica, koja je, kad je bogat bio, siromahom razdiljivao? Slišaj Grgura Velikoga, koji ovako odgovara:« (ORZD, 282); »Non sic impii, non sic: cantandum est nemini, nisi Numini.« (OSAu, 105) : »Ne tako opaki, ne nikomu se ne ima pivati, nego samomu Bogu, za njemu veću falu dati.« (ORZD, 136). Nužno je reći da su takvi slučajevi vrlo rijetki.

Sve citate, a njima original obiluje, Knežević je preveo odlično. Po red izostavljanja i *nadometnutja* ne može se reći da *Osmina redovnička zabavi duhovne* nije u najvećem svom dijelu vrstan prijevod. Translator je umješno pronalazio adekvatan izraz i dao svom trudu osobiti pečat, koji svojom svježinom, puninom i jednostavnošću pripovijedanja ostavlja umjetnički dojam na današnjeg čitatelja i obuzima ga svojom ljepotom. Osobitu gipkost izraza i tečnost pripovijedanja *Osmina redovnička zabave duhovne* ne duguje samo Nieberleu, nego prije svega Kneževiću. Na primjer: »O Jesu mi dulcissime, saluto te millies et millies ex totis visceribus meis«. (OSAu, 28) : »O Isuse moj prislatici, pozdravljam te hiljadu i tisućkrat iz svega srдца moga.« (ORZD, 27). K Nieberleu djelu Knežević je pristupio prije svega kao prevoditelj, ali je istovremeno želio, što je moguće više, približiti ga novim čitateljima. I tu treba tražiti uzrok prevoditeljevom slobodnijem zadiranju u original, njegovom izostavljanju dijelova, koji su mu se činili suvišnim, kao i njegovim *nadometnutjima*, jer nije bio sasvim zadovoljan funkcionalnošću i jakoš-

ću izraza, koji je posjedovao original. Dok sam uspoređivao i nailazio na *nadometnutja*, nisam se mogao oteti dojmu da se Kneževiću činilo kako Nieberle u konkretnom izrazu nije dovoljno rekao i izričajem uvjerio čitatelje. Knežević je s osobitom pažnjom prinosiso dijelove naslovljene *Affectus – Užganje u ljubavi* u kojima su vrlo česti krasni pjesnički izrazi. Citatelj ima dojam da je to neka poezija u prozi.⁴⁸ Sadržaj tih dijelova Knežević je pretočio u stihove. S tog gledišta *Osmina redovnička zabavi duhovne* je vrsna adaptacija originala novoj sredini i novim čitateljima pa mi se čini da je ne možemo držati prijevodom Nieberleova djela, nego uspješnom preradbom, kojoj danas patina prošlosti daje svoj čar, što ne bi bilo moguće da u vrijeme nastanka nije posjedovala određenu virtuoznost.⁴⁹ Osobitu draž i ljepotu *Osmine redovničkoj zabave duhovne* pruža bogatstvo leksika (mnoštvo je tu hrvatskih riječi za koje danas tvrdimo da mu ne pripadaju), jasnoća izraza, melodioznost rečenica, a nada sve jednostavnost izraza koja je razumljiva svakom čitatelju.

OSMINA REDOVNIČKA ZABAVE DUHOVNE PETRA KNEŽEVIĆA

Sažetak

Fra Petar Knežević objavio je 1766. u Mlecima djelo: *Osmina redovnička zabave duhovne, koja se za osam dana nerastrgnuti svakoga godišta ima od redovnikab pomnjivo i bogoljubno činiti*. Božtković piše da je to *prvi priručnik duhovnih vježbi u našoj književnosti*. I Crnica kaže da su to duhovne vježbe nepoznatog pisca i da su bile napisane latinski. Na naslovnici donosi Knežević da je *Osminu primio iz djačkog jezika u naški ilirički* i da ju je *nadometnuo*. Pitanjem originala kojeg je Knežević prenosio i nadometkom bavi se ovaj rad.

⁴⁸ Usp.: »Evo sad vrime prijatno, d evo sad dnevi spasenja, d jer će doći noć, d kad nitko neće moć d poslovati. d Dojdite, okrunimo se ružicama, koje uvenuti ne mogu. d Nijedan trud, nijedna mučnost d neka me ne plaši, d jer me od kriposti odvratiti neće. d Kriposti dobar miris jurve je napunio dušu moju d jistbina moja biti će da činim volju Otca moga, koji na nebesih jest.« (ORZD, 302–303); »Dakle, počet ću sad sa svom jakosti boj biti s neprijateljih duše moje; rat ću navistiti njima, a to jest svakomu momu nezauzdanomu prignutju, niti ću se ustaviti, ni popuštati, dokle ji ne satarišem, i iz temelja izkorenem. I ako potribito bude svu moju krv, do najposljednje kapljice, za poštenje Božje u ovomu boju proliti, prolit ću ju dobrovoljno, neću se pridati, neću Boga uvriditi, prije ću smrt odabrati. Ovako određujem prid tobom, i obećajem, Propeti moj Isuse; Ti si Bože jakost moja, ti oklop moj, ti štit moj.« (ORZD, 123).

⁴⁹ Usp.: Radoslav KATIČIĆ, Problemi interpretacije književnih tekstova prošlosti, *Umjetnost riječi – časopis za nauku o književnosti*, God. 4., Zagreb, 1960., br. 1., 65–73.

OSMINA REDOVNIČKA ZABAVE DUHOVNE BY PETAR KNEŽEVIĆ

Summary

Friar Petar Knežević published in 1766 the work *Osmina redovnička zabave duhovne, koja se za osam dana nerastrgnuti svakoga godišta ima od redovnikah pomnjivo i bogoljubno činiti*. Božilković says that it is the first handbook of spiritual exercise in Croatian literature. Crnica too says that these are spiritual exercises by an unknown author that had been written in Latin. Knežević wrote on the cover that *Osmina* had been translated from scholarly language into »our« Illyric and that he amended it. This article discusses the original Knežević translated, as well as the appendix he added.

OCTAVA
SERAPHICA
RELIGIOSO
SPIRITUALIA

EXERCITIA FACIENTI.
Singulis Annis per Octo con-
tinuos Dies Studiosè pariter ac
devotè celebranda.

AUTHORE,

P. F. ÆMILIANO NIEBERLE
Ord. S. FRANCISCI Minor. Recol-
lect. Provinciæ Argentinæ seu Germaniæ
Superioris p. t. Conventus Augustani ad
S. Sepulchrum Concionatore
Ordinario.

Editio Tertia Emendatior.

Cum Facultate Superiorum,

AUGUSTÆ VINDELICORUM,
Sumpt, Joannis Calpari Bencard
Vidux & Consort.

Anno M D CC XXXVI.

OCTAVA
SERAPHICA
RELIGIOSO
SPIRITUALIA EXERCITIA
FACIENTI

Singulis Annis per octo con-
tinuos Dies studiosè pariter
ac devotè celebranda.

AUTHORE

P. F. ÆMILIANO NIEBERLE
Ord. S. FRANCISCI Minor. Recol-
lect. Provinciæ Argentinæ seu Germaniæ
Superioris p. t. Conventus Augustani ad
S. Sepulchrum Concionatore

Diab: J. M. Ordinario, V. separatis

Editio quarta emendatior.

Cum Facultate Superiorum.

AUGUSTÆ VINDELICORUM,
Sumpt. Joannis Calpari Bencard
Vidux & Hæredom.

Anno MDCCXLVIII.

Treće izdanje (1736.) *Osmine*
A. Nieberlea

Četvrto izdanje (1748.)
A. Nieberlea

OSMINA REDOVNIČKA
ZA'BAVE' DUHO'VNE',

Kojase za ossam dānā nerastarghnūtī
svakōga godisctā imā od Redovni-
kāh pōmgnivo, i Boggogljubno
činiti.

*Nājpri sastavljena u Djačkī jezik
od jednōga Redovnika Rēda svētōga
Otcza Franceska, a u nasckī Illi-
ričkī prinescenna od*

O. F. PETRA KNE'XEVIČIA

Rēda istōga Patriarke, Provincie
Prisvētōga Odkūpiteljja,
S' Nadometnūtjem.

U M L E T C Z I H

PO SCIMUNU OCCHI KGNIXA'RU.

Godiscta Gospod. 1766.

S' dopūscēdnjem Stariscinā.

*Osmina redovnička fra Petra Kneževića
Venecija, 1766.*

Alojz Jembrih

OD FRA BERNARDINA SPLIĆANINA DO FRA PETRA KNEŽEVIĆA (Mjesto i značenje lektionara u razvoju hrvatskoga književnog jezika)

Stručni članak
UDK 811.163.42(091)
821.163.42(091)

U povijesti hrvatskih lektionara poznato je da prvi hrvatski sačuvani lektionari¹ sežu u 15. stoljeće, što zapravo znači da ih je moralo biti i ranije u rukopisnom obliku. U toj slutnji učvršćuje nas Milan Rešetar (1860.–1942.) koji u svome radu *Primorski lektionari XV. vijeka*, uz ostalo piše, »Lektionari, životi svetaca, crkvene pjesme, što su sačuvane iz XV. vijeka (...) mahom su prijepisi.«² Ili u drugoj raspravi o *Zadarskom i Ranjinom lektionaru*: »Svakako pismo (a kako ću drugom prilikom pokazati) i jezik nesumnjivo kažu na XV. vijek kao na doba, u kojem je ovaj rukopis pisan. Pismo bi pače dopuštalo da ga bacimo i u drugu polovicu XIV. vijeka, ali tomu se protivi jezik.«³ Slično će i Vinko Lozovina kasnije zapisati: »arhivske potvrde svjedoče, da je u XIV. stoljeću bilo i hrvatskih lektionara. Jedna se takva potvrda nalazi u prijavi dubrovačkoga pisara Kristoforovića iz god. 1414., kad mu je po njegovim navodima bio ukraden jedan evanđelistar *in lingua Schlavica*. O vrsti pisma tu se ništa ne kaže, ali u jednoj oporuci drugoga Dubrovčanina, nekog Milgostića – Milogostića, iz god. 1419., izrijeком se navodi jedan evanđelistar *de litera latina*, dakle pisan latinicom.«⁴

¹ *Lektionar* (lat. lectionarium) knjiga čitanja, lectio čitanje. Riječ je o liturgijskoj knjizi namijenjenoj lektoru koja je sadržavala isprva čitanja iz Starog zavjeta (a kasnije i iz poslanica) što su se čitale u liturgijskim činima, poglavito na misi. Tumačenje je to prema: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, KS, Zagreb, 1979., 375–376. O povijesti hrvatskih lektionara v. Jerko Fućak, *Šest stoljeća hrvatskoga lektionara u sklopu jedanaest stoljeća hrvatskoga glagoljštva*, KS, Zagreb, 1975.

² Milan Rešetar, *Primorski lektionari XV. vijeka*, Rad JAZU, knj. 134., Zagreb, 1898., 80.

³ Milan Rešetar, *Zadarski i Ranjinin lektionar*, Djela JAZU, knj. 13, Zagreb, 1894., VII.

⁴ Vinko Lozovina, *Dalmacija u hrvatskoj književnosti*, Zagreb, 1936., 45.

Lozovina suponira mogućnost postojanja lektionara i u 14. stoljeću za koje se međutim do danas ne zna kad su točno oni nastali i tko ih je napisao, osim ako ne pretpostavimo glagoljske takve lektionare, no to su samo nagađanja.

Već je i Jerko Fućak, s pravom, konstatirao, glede na jezik kojim su lektionari pisani, da su hrvatski lektionari »nastali u Dalmaciji, ali su i u samoj Dalmaciji već u početku regionalano obojeni tako da se razlikuje zadarska, splitska i dubrovačka njihova redakcija.«⁵ Fućak će po svojem razmišljanju biti blizak i spomenutome Lozovini, kad je riječ o prvom lektionaru:

»Prvi hrvatski lektionar nastao je bar u drugoj polovici ili potkraj 14. stoljeća. O njemu svjedoče arhivski podaci i fragment Korčulanskoga lektionara, koji je pisan čakavskim narječjem«⁶ (čitaj: jezikom).

S obzirom na jezik kojim su lektionari pisani u Hrvata i njihovu namjenu, onda ih se može svrstati na: *čakavske*, *štokavske* i *kajkavske lektionare*. No, pri tome ne smijemo zaboraviti na gradišćansko-hrvatske lektionare koje su rabili Hrvati u zapadnoj Ugarskoj (danas Gradišće, Burgenland u Austriji) i koji su pisani hrvatskim jezikom čakavske osnove.⁷ Prema kronološkom slijedu prvo mjesto pripada, prema Fućku, tzv. *Korčulanski lektionar* nastao u drugoj polovici ili potkraj 14. stoljeća i pisan čakavskim⁸ jezikom. Na drugo mjesto dolazi, već spomenuti *Zadarski lektionar*; nastao sredinom 15. stoljeća, jezik mu je čakavski. Rešetar je bio iznio misao da se *Korčulanski lektionar* »sa zadarskim slaže gotovo od riječi do rječi«. *Zadarski lektionar* ima sadržajne specifičnosti. Počinje s Badnjim danom (*In vigilia nativitatis dni*. Štenje pistole blaženoga Paula apustola ka Rimljanom). Drugi lektionari počinju s prvom nedjeljom adventa. *Zadarski lektionar* nema nedjeljnih poslanica ni evanđelja (osim u božićnoj osmini, Cvjetnice, uskrсне nedjelje, i duhovske nedjelje). Razlog je možda u tome što lektionar nije potpun.⁹

⁵ Fućak, *nav. dj.*, 352.

⁶ *Isto.*

⁷ v. Ludwig Kuzmich, *Kulturhistorische Aspekte der burgenlandkroatischen Druckwerke bis 1921 mit einer primären Bibliographie*, Burgenländische Forschungen, Sonderband X, Eisenstadt 1992., 54–55; István Nyomárkay, *Ein burgenländisch-kroatisches Evangelienbuch aus dem Jahre 1732*, Studia Slavica Hungarica, XIX., Budapest, 1973., 391–401.

⁸ *Isto.*

⁹ Primijetio je to već Milan Rešetar, *nav. dj.*, 1894., V.

Nakon spomenutih rukopisnih lektionara slijedi Lekcionar fra Bernardina (Splićanin) Drivodilića¹⁰ koji je tiskan u Veneciji 12. ožujka 1495. godine.¹¹

Nakon tog izdanja slijedilo je drugo. 1543. koje je priredio Trogiraniin Benedikt Zborovčić davši ga tiskati također u Veneciji pod naslovom: *Stumačenje od svetih Pistio i Evanđelji novo prištampanih i prividenih s velikom pomnjom*.¹² Slijedi potom treće izdanje 1586. što ga je priredio drugi Trogiraniin Marko Androlić: *Pistule i Evanjela po sfe godišće harvatskim jazkom stumačena. Novo prištampana i s pomnjom privijena po načinu novoga Misala narejena po sfetoj materi crikvi*,¹³ tiskano također u Veneciji. (Naslovi su u mojoj transkripciji). Sva tri izdanja imaju svoj stil u rečenici kojom lektionar počinje. Zbog jezičnih zanimljivosti, navodim ih usporedbe radi. Prvo izdanje (1495.) počinje:

Incipit vulgarizacio dalmatica epistolarum et evangeliorum atque preparationum et benedictionum continencium in Missali; drugo izdanje (1543.): Počinje stumačenje slovinjsko od epistuo i evangelja i prorocastva i blagoslovofo, koji se sdrže u misali; treće izdanje (1586.): Pistule i evanjelja po sve godišće harvatskim jazikom stumačena. Ono što se razabire iz tih različitih rečenica, jest različiti naziv jezika (lingvonim): vulgarizacio dalmatica (1495.); stumačenje slovinjsko (1543.); harvatskim jazikom stumačena. To pak govori, da su pridjevi dalmatinski i slovinjski u prošlim stoljećima često rabljeni kao sinonimi za hrvatski.¹⁴

Što se tiče udjela fra Bernardina u priređivanju lektionara koji mu se pripisuju, Tomo Maretić (1854.–1938.) je o tome rekao:

»Tu se dakle ničim ne veli, da je on (Bernardin) sam jevandelje i epistole i drugo preveo, nego je veoma vjerojatno, da su se oko toga posla drugi ljudi trudili, a Bernardin je njihove rukopise saku-

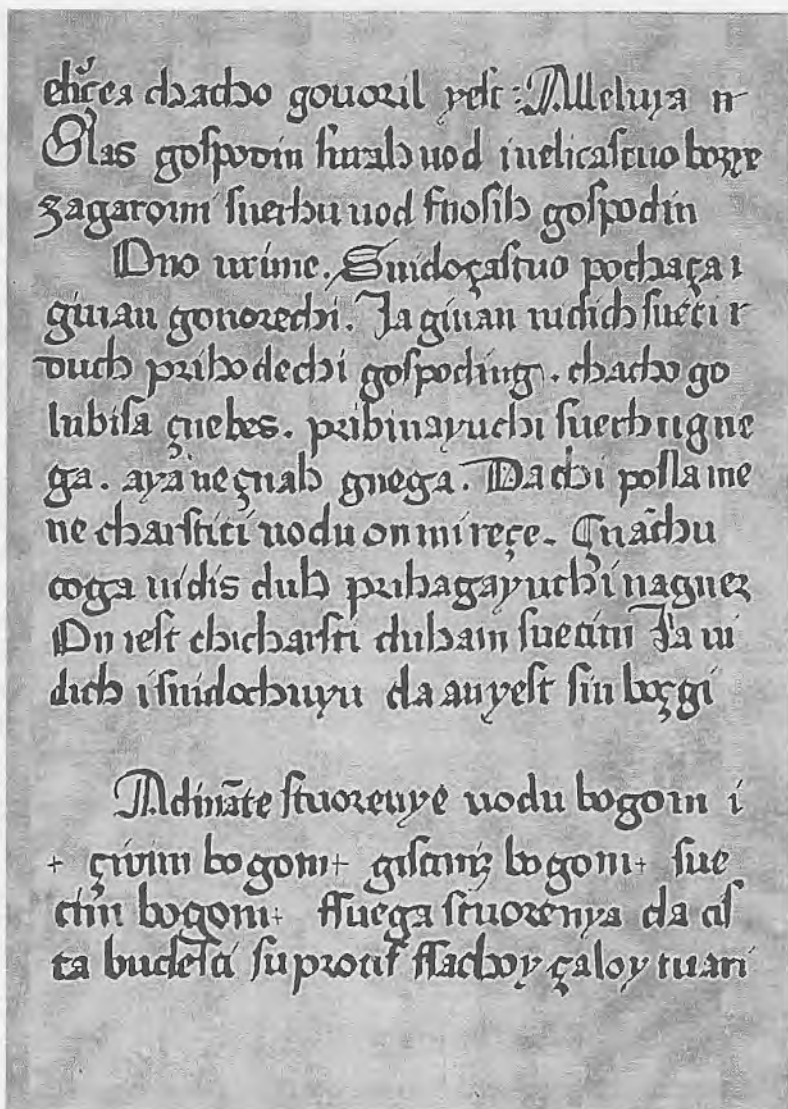
¹⁰ Vidi: Petar Runje, *Fra Bernardin (Splićanin) Drivodilić i hrvatski Evandelistar tiskan u Veneciji 12. ožujka 1495.*, Marulić. Hrvatska književna revija, XIX., br. 2, Zagreb, 1986., 159–166.

¹¹ Isti je lektionar danas dostupan u pretisku; izdanje Književnoga kruga Split, u ediciji: Knjiga mediterana, predgovor napisao Josip Bratulić, Split, 1991.

¹² Vidi: Krsto Stošić, *Benedikt zborovčić, prireditelj evandelistara*, Bogoslovska smotra, XXX., Zagreb, 1942., 279–283; v. također: Mate Meštrović, *Djelomični hrvatski prijevod svetoga Pisma*, Službeni vjesnik Biskupije splitske i makarske, IX., br. V. i VI., Split, 1962.

¹³ Vidi: Stošić, *nav. dj.*

¹⁴ Vidi: Radoslav Katičić, »Slovenski« i »Hrvatski« kao zamjenjivi nazivi jezika hrvatske književnosti, *Jezik*, XXVI., br. 4, Zagreb, 1989.; Bendikta Zelić-Bučan, *Narodni nazivi hrvatskoga jezika tijekom hrvatske povijesti*, u knjizi: *Tisućljetni jezik naš*, prir. Stjepan Babić, Zagreb, 1991.

Fragment Korčulanskoga lektionara (14. st.)

pio, ispravio i poredao ih za crkvenu službu redom, koji traži rimska crkva.«¹⁵

¹⁵ Tomo Maretić, *Lekcionarij Bernardina Splječanina*, Djela JAZU, knj. V., Zagreb, 1885., X. Isto je izdanje dostupno u pretisku Književnoga kruga Split, Biblioteka: Knjiga mediterana 13, Split, 1995. (pogovor napisao Josip Bratulić).

H
 ihu 1508. ad 15. dazembry
 Počinje pistolla i uangelja i lecyonj choisa
 legaiu posua godijere namisje chachosa u sãza
 S. gary rimsche
 P. D. S. P. ally romanj; Lecyona
 epta de sancto paulo apostolo ally romanj a l. c. xiiij
 legesse la prjma domjnicha del aduento nela messa
 B rziyo dasnate iate iast bzieme nã oðasno
 probudirjse asada uechie iast blisca nasca
 spasanje nago mynahomo noch minula iast
 a danse prjitisgarse od uarsimo iaz djella
 tamnostj i odegimosa otusgiam sicutlostj
 chacha udna hodjmo pocteno. ne u nasiedanja
 i od uechje napitja. na u spanju i. u bezramo
 uanju neajstochja i u nenauidosteh do
 odegimosa go/podjnom isucharstom = ferja prjma
 Sequenza del sancto auangeljo secho do turn nel C xxij
 djeksi prjma domjnicha delo aduento
 V onoj brzjame kca ius ucenichom suciem budu
 slamenja u sunzu iu miezju iu swiesdah mar
 semjli gljudem smuchjurnym od hucha mojschoga
 i od ualtou. u seiscuchja gljudj od straha i od
 cachanja onad chia dochi suemu suicnu. istinom
 sillebo nabascha chrenurse itadaj ugledaju sira

Dominica .j. aduentus

11

Incipit vulgarizacio dalmatica epistolarum. z euangeliorum.
atque reprehacionum. z benedictionum: continens: in missali.
Dominica prima de aduentu. Et tenge pünk blatenoga

paula apostola kerimglanom.

B

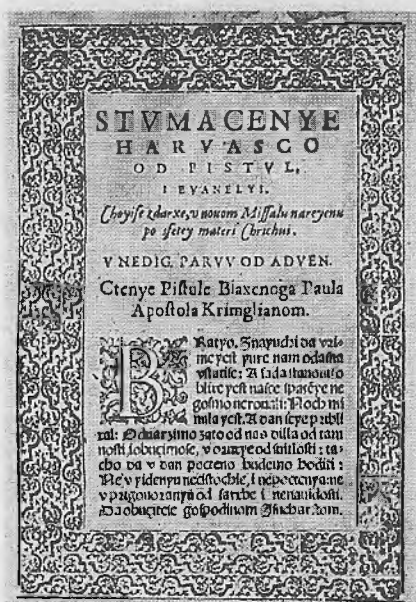
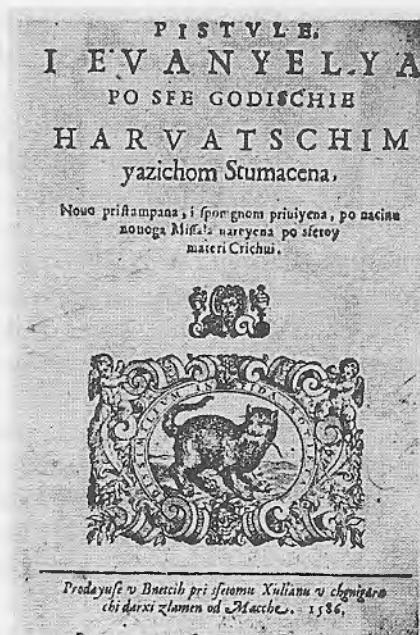
Raryo. Snainchi day rime telt iure nam odasna. nsta
tule: Alada stanouito blire velt naste ipatenge negoi-
mo ueronali: H och minula velt. adan sege pribural:
Oduar zimo zato odnas dila od samnost: iobnemiose
uorufge od iustosti: tachoda udan pocteno budemo
hoditi: Ne ugiden yu. ni upirvu Ne uleranyu necistochie me poe-
tenya. ne uprigonaran yu od larzbe inekandosti: Da obueitese
gospodinom vsucharitom. Vasilidonange iucto. en angel. pabici

Ono vrime. Rece vus uenikom inogin Budu zlananya
vslancu. i. mufecu. i. utusasi: anazem gi talost glumeba. ci-
chia straba bucenya morfeboga i ualof sabnaci: gluidi v. strab.
yeechanya tcha bore priti inarbu. Htega liura yere criposti nebesi
che bore se ganuri. Strada bore maiti iura boz yega greduch u obla
chi joblastu nelichem iuelizaltuem: Ouan gulum. chadase poe-
nu ciniti. Pogledagte yu duignite glane naste. gerefe pribiluge
odebup glenge naste: Grece guupritich u oau: Elige smochua.
vsla gina stabla: chada iure poeignu dauati izlebe plod: znare da
blizu velt iro: T scho vuj kada budere viditi onadasse cine snayie
da blizu velt craglestho borze: Eligitu gouoru vam daneuy-
nee narod ouj doctese stacha neluariee: Hebo izemglia bochie
pomagnchati. daryci moye nechie pomagnchati.

Dominica secunda de aduentu. Et tenge. p. b. p. a. kerimglanom

Bis arvo Hsa godire pylana veltu. nadas nauch pifana yesu da
ponstarp glengij ipo utiscengij od pifam. budemo ufange gi
muri Bog ugultinu od ustarp glenya y od urifenya: day nam znati
yednomu sdrugim povsukaritu da vedimno vednuni usti. budere
ctonati boga y oca gospodina nascega isukarita. Zato prigim gli
tesse meyu tobom kaconasge y isukarist priyal upoctengi bozyem.
Gouoru ugistinu da velt byl vsukarist obsluritegl zakona od obri-
souanya cichia gistine borze: napotuarvenge obitouanya oraac:
Anarodi ugistinu inarbu milolardva da ctu yuu boga kacho pifa
no yest: Zato isponidatisse budu tebi vnarodib gospodine y gime
nariuomu budaslauit: A voschie gouorty: Uessliticse narodi ipu-
kom ngegouijm: A voschie nasper: Dualite si narodi gospodina
yuelicite gnega. ni puci: Y nasper itagya recee: Budee cboren od

a ij

Naslovnica i početak Andriolićeva lektionara (1586.)

Maretić je to zkalkjučio na temelju zapisa na kraju lektionara: *emendata et diligenter correcta per fratrem Bernardinum Spalatenensem*. Stoga je Bernardin za Maretića samo urednik i izdavač knjige – lektionara.¹⁶

¹⁶ U vezi s tom pretpostavkom dragocjeni podatak navodi Petar Runje, *nav. dj.*, 163. On, uz ostalo, piše: »Kako se pretpostavlja da fra Bernardin Spličanin, sada Drivodilić, nije sam radio na izdavanju našega Evandelistara, jer se osjeća razlika u jeziku prijevoda Evandelistara, ovdje ću samo nabaciti jedno moguće novo ime čovjeka koji je mogao sudjelovati u pripremanju Evandelistara. Fra Ivan Galić Macedonac, član franjevac trećoredaca, spominje se kao vrstan poznavalac staroslavenskoga jezika i Stjepan Ivančić misli da je svojim sposobnostima i znanjem mnogo toga pridonio na tom području i na stručnom uzdizanju svoje zajednice. U Zadru fra Ivana Macedonca nalazimo u raznim spisima od godine 1502. do 1511. Međutim, fra Ivana Macedonca nalazimo u Splitu kao javnog učitelja, gramatika, na gradskoj školi u razdoblju od 1493. do 1495. U nekim dokumentima navodi se u Splitu samo kao fratar Ivan Macedonac, a u jednom dokumentu nalazimo da je fra Ivan Macedonac oslovljen kao *ordinis Sti Francisci*, bez specifikacije da li pripada maloj braći, konventualcima ili opservantima. Nisam nigdje pronašao da je pripadao bilo kojem od samostana franjevac prvog reda, bilo konventualaca bilo opservanata. Ako je fra Ivan Macedonac, trećoredac iz Zadra prvih godina 16. stoljeća istovjetan s fra Ivanom Macedoncem u Splitu iz godine 1493.–1495., čini mi se kao velika vjerojatnost da bi baš fra Ivan mogao biti jedan od pomagača fra Bernardina Drivodilića u pripremanju našega Evandelistara za tisak.« Ja bih rekao i kod prevodenja lektionara-Evandelistara.

Budući da na ovome mjestu nije moja namjera prikazati sva jezična obilježja *lektionara* Bernardina Splićanina, navest ću razmišljanja također Tome Maretića koji se je time nešto više bavio. Kako u *lektionaru* ima mjesta gdje je smisao izvornika (svetopisamskoga) teksta drukčiji, tj. nije vjerno preveden, Maretić zaključuje: »Moglo bi se pitati, nijesu li epistole i jevanđelja ove knjige uzeta iz glagoljskih hrvatskih rukopisa, te su samo crkvenoslavenske riječi i oblici okrenuti na narodni govor. Tu bi tvrdnju mogle podnijeti samo njeke molitve na kraju ove knjige, gdje se nalaze riječi: *cesarstvo*, *cesarstvovati*, koje su karakteristične za crkvenoslavenski jezik (...). Samo sam jedan oblik našao, za koji se bez ikakve sumnje može reći, da već u ono vrijeme nije mogao biti narodni hrvatski (čakavski), nego je morao prodrijeti iz crkvenoga jezika; to je oblik za drugo lice sing. prez. *slavši*. Mjesto toga nenarodnoga oblika ima treće izdanje narodni oblik *slaviš* (...). Drugih kakovih tragova crkvenoslavenskom jeziku nijesam našao. Tim sam više našao potvrda, da su prevodionci ove knjige (...) prevodili neposredno iz latinskoga jezika (...).«¹⁷ Jezik *lektionara* Bernardina Splićanina je čakavski kao i lekcinar Zadarskoga i Korčulanskoga.

Ono po čemu *lektionar* Bernardina Splićanina privlači posebnu pozornost između svih čakavskih *lektionara*, jest činjenica da je utjecao na postanak *lektionara* u 17. i 18. stoljeću i to na štokavske *lektionare*, odnosno bio im je baza. Osim toga, taj *lektionar* je prva tiskana knjiga latiničnom grafijom, no nije prva napisana latiniciom, to je *Red i zakon* sestara Dominikanki u Zadru iz 1345. godine.

Nakon Bernardinova *lektionara*, slijedit će štokavski *lektionari* (evanđelistari) ikavskoga i ijekavskoga izgovora, kao i kajkavski u obliku Vramčeve *Postille* (1586.).¹⁸

Prvi *lektionar* koji pripada tzv. dubrovačkoj redakciji jest *lektionar* Nikše Ranjine (1494.–1582.), pisan ijekavskom štokavštinom, a koji je na svjetlost dana iznio 1894. Milan Rešetar¹⁹ koji je za nj rekao: »Ranjinin *lektionar* ide u onaj mali broj naših starijih rukopisa, za koje znamo od koga su pisani, gdje i kada.«²⁰ Ranjina je veći dio teksta *lektionara* prepisao iz *lektionara* Bernardina i postanak je datiran godinom 1508.²¹

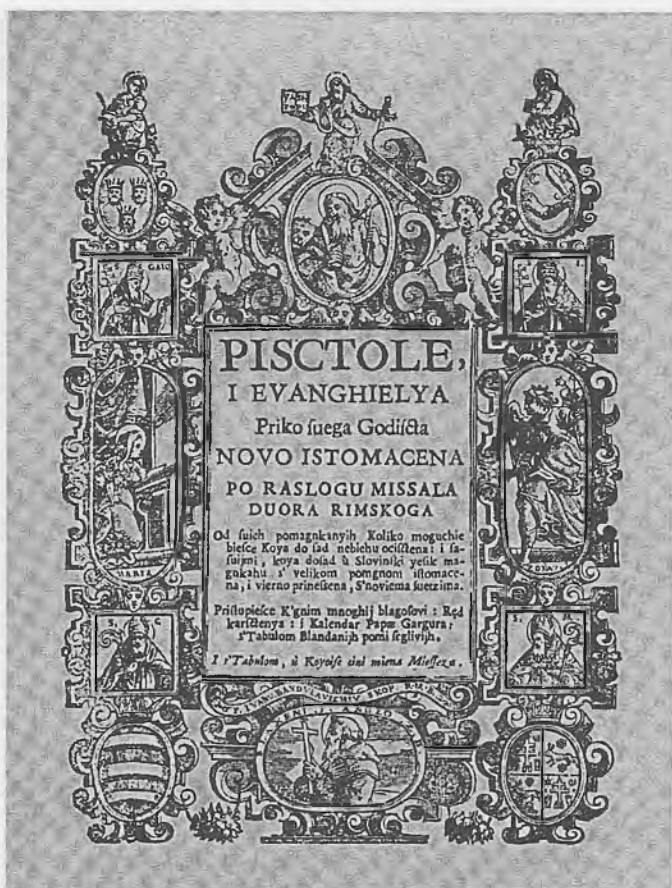
¹⁷ Maretić, *nav. dj.*, XII.

¹⁸ Vramčeva *Postilla* (1586.) dostupna je u pretisku (za pretisak priredio i pogovor napisao Alojz Jembrih) izd. HAZU, Zavod za znanstveni rad Varaždin i Kršćanska sadašnjost Zagreb, Zagreb–Varaždin, 1990.

¹⁹ U: Djela JAZU, knj. XIII., Zagreb, 1894.

²⁰ Rešetar, *nav. dj.*, 1894., X.

²¹ O Ranjini v. Milan Rešetar, *Autorstvo pjesama Ranjinina zbornika*, Rad JAZU, knj. 147, Zagreb, 1933; isti: *Rječnik i dikcija pjesama Ranjinina zbornika*, Rad JAZU, knj. 260, Zagreb, 1938.

Naslovnica Bandulavićeva lektionara (1613.)

Budući da su dosadašnji lektionari nastali u primorskim stranama, treba reći da je prvi lektionar izvan Dalmacije nastao u Bosni, odnosno Bosni Srebrenoj početkom 17. stoljeća. Riječ je o lektionaru fra Ivana Bandulavića: *Novo istomachenje pištola i evanljijih priko svega godišća*, tiskan u Veneciji 1613. Taj je lektionar doživio još sedam izdanja u 17. st. (1626., 1639., 1640., 1665., 1682., 1687., 1699.), u 18. st. tiskan je: 1718., 1739. i 1773. Bila je to knjiga koja je služila fratrima i vjernicima u Bosni, Dalmaciji i Slavoniji.²²

²² O tome više: Dragutin Prohaska, *Budimski lektionari XVIII. vijeka prema bosanskodal-matinskomu od I. Bandulavića*, Zbornik u slavu Vatroslava Jagića, Berlin, 1908., 557–575.; Fućak, *nav. dj.*, 240–259.

PISCTOLE, I EVANGELJA

Priko svegga Godisela

NA NOVI NACIN ISTOMAČENA PO RA'ZLOGU
MISSA'LA RIMSKEGA

Od svih pomagnkanjäh, kolikoje mogućie bilo, očistjena:
i sasvimih, koja dosad nebiähü, s' veliköm pomgnöm
u Slovinski jezik istomačena, i virno prinesenä.

S' PRILOXKOM RA'ZLIKI BLAGOSOVA':

Näcina Karščenja mäle dicè iz Rituäla Rimskega: i
Kalendära Päpe GARGURA XIII. s' bröjniczöm
Blagdänä pomičn.

I S' RAZBRAJA'NJEM DA'NA, U KOJI'NSE ČINI
MINA MISE'ČA.

U MLETCZIH, MDCCLXXIII.

PO IVANU NOVELLU,

S' Dopuščenjem Starišelnä i s' privilegiom.

Naslovnica Kneževičeva lektionara (1773.)

PISTOLE, I EVANGELJA

Priko svegga Godiscta

NA NOVI NAČIN ISTOMAČENA PO RA'ZLOGU
MISSALA DVORA RIMSKEGA

Od svih pomagnkánjah, kolikoje mogućie bilo, očistjena :
i sasvimih, koja dosad nebiáhú, s' velikóm pomgnóm
u Slovinski jezik istomačena, i virno prinesena.

S' PRILOŽKOM RA'ZLIKI BLAGOSOVA :

Nácina Karscténja malé diezè iz Rituála Rimskóga : i
Kalendára Pápe GARGURÁ XIII. s' brójnícóm.
Blagdáná pomíeni.

U RIMU

SLOVIMA S. SKUPPA OD RASHIREGNA VIRRE

MDCCCL.

Naslovnica Kneževićeva lektionara (1840.)

Jezik Bandulavićeva lektionara je štokavsko-ikavski s ponešto čakavizama što se opravdava činjenicom da je Bandulavić koristio Bernardinov lektionar (treće izd. 1586.). Vjekoslav Štefanić, svojedobno reče, da se u Bandulavićevu lektionaru nalazi «najtipičniji hrvatski književni jezik toga vremena.» (17. i 18. st.).²³

U slijedu hrvatskih lektionara, svakako nije moguće mimoići čakavca Bartola Kašića (1575.–1650.) i njegov štokavski lektionar iz godine 1641.: *Pistule istumačene iz misala novoga rimskoga v jeziku dubrovački sa grada i daržave dubrovačke*,²⁴ tiskan u Rimu. Taj lektionar doživio je dva naredna izdanja 1784. i 1841.

I područje srednje i sjeverne Dalmacije dobilo je u 18. stoljeću svoj štokavski lektionar. Bilo je to godine 1773. u redakciji fra Petra Kneževića (1701.–1768.)²⁵ s naslovom: *Pištole i Evangelija priko svega godišća na novi način istumačena po razlogu Misala Dvora rimskoga*, tiskano u Veneciji. Kao i dosadašnji lektionari, tako je i Knežević doživio nekoliko izdanja. Da se podsjetimo, fra Ante Jukić izdao je Kneževićev lektionar u Veneciji 1838., u Rimu izlazi 1840.

U Zagrebu fra Kajo Agjić izdaje isti lektionar 1851. zatim nepoznati priređivač u Splitu-Zadru 1857., u Požegi 1865, a u Rijeci Matij Ivčević 1880.²⁶

Kao što je fra Ivan Bandulavić u svojim *Pistolama i evangelijima* (1613.) u predgovoru uputio riječi *štioću razboritomu*, tako se i fra Petar Knežević u svojem predgovoru obraća *častnomu i poštenomu čitaocu*. Zbog zanimljiva sadržaja ogleđa jezika, predočujem tekst koji prema izdanju iz 1840. u transkripciji glasi:

Još od moga djaštva misao imao sam štenja i naslidovanja, to jest Evangelja, koja su odmnogo i mnogo godišta bila od razlikih izvar-

²³ Bandulavićeve *Pištole i evangelya* (1613.) dostupne su u pretisku kao 7. knjiga serije: *Vrela i prinosi za hrvatsku kulturnu povijest*, izd. Elisabeth von Erdmann-Pandžić, Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien, 1997.

²⁴ O Bartolu Kašiću v. Vladimir Horvat, *Bartol Kašić – otac hrvatskoga jezikoslovlja*, Biblioteka Croaticum, knj. 2, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Filozofski fakultet Družbe Isusove u zagreb, Zagreb, 1999.

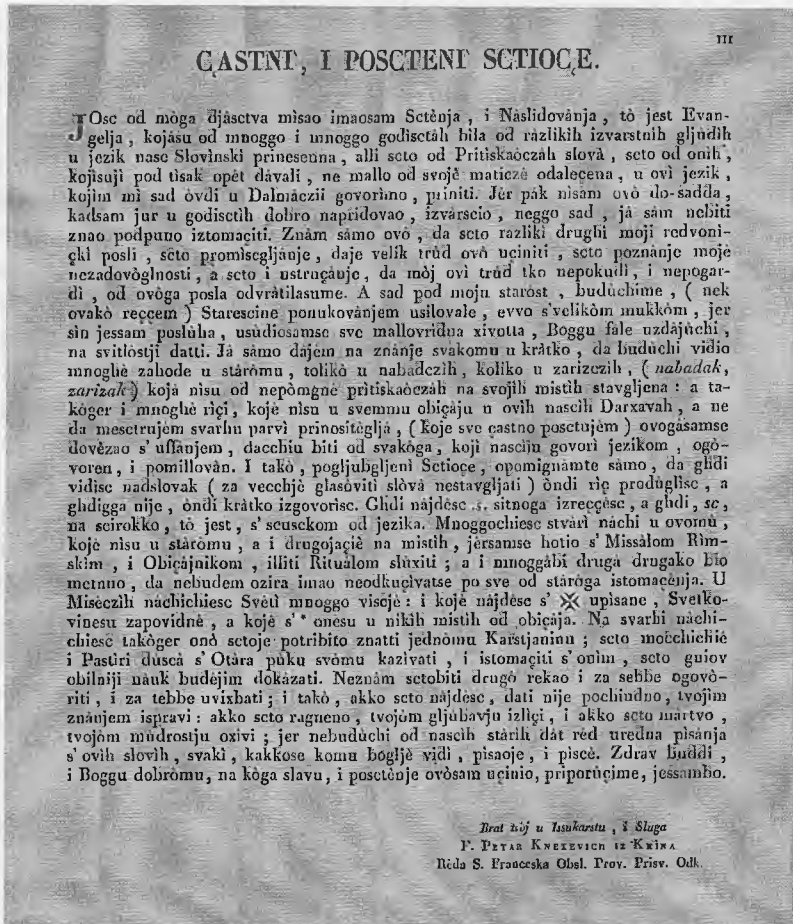
²⁵ O njemu v. Juraj Božićković, *Život i rad fra Petra Kneževića*, Građa za povijest književnosti hrvatske, JAZU, knj. X., Zagreb, 1927., 149–162; Karlo Balić, *Štovanje Bl. Djevice Marije u Franjevačkoj Provinciji Presv. Otkupitelja*, Nova revija, X., br. 1, Makarska, 1931., 494–501; F. S. Petrov, *Gdje se i kada rodio fra Petar Knežević*, Obzor, LXXX., br. 190, Zagreb, 1940., 2. Autor je u svom članku podastro uvjerljive podatke koji govore da je fra Petar Knežević rođen 5. ožujka 1701. u selu Kapitul kod Knina, a ne 1702. kako se još danas u nekih pisaca, kad govore o Kneževiću, navodi.

²⁶ Vidi: Fućak, nav. dj., 248–259.

stnih ljudih u jezik naš slovinski prinesena, ali što od pritiskaocah slova, što od onih, koji su ji pod tisak opet davali, ne malo od svoje matice odalečena, u ovi jezik, kojim mi sad ovdje u Dalmaciji govorimo, priniti. Jer pak nisam ovo do sada, kad sam jur u godištih dobro napridovao, izvaršio, nego sad, ja sam ne bi znao podpuno istumačiti. Znam samo ovo, da što razliki drugi moji redovnički posli, što promišljanje, daje velik trud ovo učiniti, što poznanje moje nezadovoljnosti, a što i ustručanje, da moj ovi trud tko ne pokudi i ne pogardi, od ovoga posla odvratili su me. A sad pod moju starost, budući me, (nek ovako rečem) starešine ponukovanjem usilovale, evo s velikom mukom, jer sin jesam posluha, usudio sam se sve malovridna života, Bogu fale uzdajući, na svitlostji dati. Ja samo dajem na znanje svakomu u kratko, da budući vidio mnoge zahode u staromu, toliko u nabadcih, koliko u zarizcih,²⁷ (*nabadak*, *zarizak*) koja nisu od nepomnje pritziskaocah na svojih mistih stavljena. A također i mnoge riči, koje nisu u svemu običaju u ovih naših daržavah, a ne da meštrujem svarhu parvi prinositelja, (koje sve častno poštujem) ovoga sam se dovezao s ufanjem, da ću biti od svakoga, koji našim govori jezikom, ogovoren i pomilovan. I tako, poljubljeni štioče, opominjam te samo, da gdi vidiš nadslovak (za veće glasoviti slova nestavljati) ondi rič produlji se, a gdi ga nije, ondi kratko izgovori se. gdi najdeš *s* sitno ga izrečeš, a gdi *sc*, na široko, to jest, s šuškom od jezika. Mnogo ćeš stvari naći u ovomu, koje nisu u staromu, a i drugojače na mistih, jer sam se hotio s *Misalom Rimskim* i *Običajnikom iliti Ritualom*²⁸ služiti; a i mnoga bi druga drugako bio metnuo, da ne budem ozira imao neodkučivat se po sve od staroga istomačenja. U misecih naći ćeš sveti mnogo više: i koje najdeš *s* + upisane, svetkovine su zapovidne, ako je *s* * one su u nikih mistih od običaja. Na svarhi naći ćeš također ono što je potribito znati jednomu karstjani- nu; što moći će i pastir duša s o(l)tara puku svomu kazivati i istomačiti s onim, što njihov obilniji nauk bude jim dokazati. Ne znam što bi ti drugo rekao i za sebe ogovoriti i za tebe uvižbati. I tako, ako što najdeš, da ti nije počudno, tvojim znanjen ispravi; ako što ranjeno, tvojom ljubavju izliči, i ako što martvo, tvojom mudrostju oživi; jer

²⁷ *nabadak* = točka, *zarizak* = zarez

²⁸ Knežević je u tu svrhu svakako pred sobom imao *Ritual rimski* (Rituale romanum, 1640.) Bartola Kašića. Kašićev *Ritual rimski* dostupan je u pretisku što ga je priredio i pogovor napisao Vladimir Horvat, izd. Kršćanska sadašnjost, Zagreb i Zavod za hrvatski jezik u Zagrebu, Zagreb, 1992.

Predgovor Kneževićeva lektionara (1840.)

nebudući od starih dat red uredna pisanja s ovih slovih, svaki, kako se komu bolje vidi, pisao je i piše. Zdrav budi i Bogu dobromu, na koga slavu i poštenje ovo sam učinio, priporuči me, jesam bo

Brat tvoj u Isukarstu i sluga

F. Petar Knežević iz Knina
Reda S. Franceska Obsl. prov.
Priv. Odk.²⁹

²⁹ Transkripcija prema primjerku Kneževićeva lektionara iz 1840. kojega mi je preslik iz svog primjerka posredovao gosp. ing. Mladen Kezele kojemu se i ovom prigodom najljepše zahvaljujem.

Priredivač izdanja iz 1840. ovome je dodao tekst, koji glasi:

»Ozgor rečeni O. P. Fra Petar, koji dospivši ovo najposljednje prinosenje, mnoga bi i druga bio na svitlost stavio i napravio u istomu prinosenju ovomu, (a i u drugim) u slavni naš slovinski jezik, kako je njegova misao bila, ali ga Bog diže s ovoga svita na bolji godišta Gospodnjega na 1768. miseca lipnja na 18. dan subotni u vrime, kad se prid B. B. Marijom u Sinju pivaju Letanije iste B. D. koju on osobito štovaše; i tako ne vidi pritisnut, ili uštampan trud svoga rukodilja, nego brate, koji budeš ovo štiti, spomeni se reći: Bog mu dao pokoj vičnji.«

Koliko je priredivaću Kneževićeva lekcionara (1840.) bilo stalo do jezične ispravnosti, pokazuje i posljednja njegova napomena na kraju knjige:

Častni i poštteni štioče, naći ćeš u ovomu sadašnjemu prinosenju kojegod pomankanje, ne da de je od onoga koji ga je prinio i upisa, dali što od oni, koji su slova sastavljali i pritiskivali, buduć da ovi slavni jezik ne razume, štogod pak i od strane oni koji su napravljali, ako je i oko digod zanilo, ter da je stavljeno jedno slovo na mistu drugoga; napriliku A. namistu E. ili C. i tako govoreći od ostali; ili pak da je koje i ostalo, napravi kako bolje znao budeš, i da si mi zdravo.

Što se Kneževićeve latinične grafije tiče, ona je ponešto jednostavnija od prethodnih latiničnih lekcionara.³⁰ Kad je pak sadržaj lekcionara u pitanju, onda se on razabire već u njegovu naslovu gdje čitamo u izdanju 1840.:

Pištrole/ i Evangelja/ priko svega godišta/ na novi način istomačena po razlogu/ Misala Dvora Rimskoga/ Od svih pomanjkanjah , koliko je moguće bilo, očistjena/ i sa svimih, koja dosad ne bijahu s velikom pomnjom/ u slovinski jezik istomačena i virno prinesena./ S priložkom razliki blagoslova/: Načina karštenja male dice iz Rituala Rimskoga: i/ kalendara Pape Gargura XIII. s brojnicom/ blagdana pomični.

Zanimljivo je spomenuti da se u kalendaru redaju nazivi mjeseci isto kao što i u Bandulavićevu lekcionaru (1613.). U Kneževićevu su to: *sičanj* – januar, *veljača* – februar, *ožujak*, iliti lažak – marc (bandulavić nema lažak), *travan* – april, *svibanj* – maj, *lipanj* – jun, *sarpanj* – jul, *kolovoz* – august, *rujan* – septembar, *listopad* – oktobar, *studen* – novembar, *prosinac* – decembar.³¹

³⁰ Vidi: tomo Maretić, *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*, Djela JAZU, knj. IX., Zagreb, 1889., 240–243.

³¹ Iste nazive mjeseci u *Ritualu rimskom* (1640.) ima i Bartol Kašić.

NOVO ISTOMACENYE
PISCTOLAA I EVANGELYIIIH
PRIKO SVEGA GODISCTA

SA SVIIMI KOYA DOSAD V SLOVINSKI YEZIK
ISTOMACENA MAGNAHV,

Pò Fra Iuannu Bandulauichiu Skopglianinu R. M. B. mnoghéyofcté
iznoua drugheetuari nadodayucchi nakon MDCXIII.

V NEDI GLIV PARVV
aduents: alliti prifcástya Go-
spodniega.

S Cténye Pisctolę Bláxenoga Pau-
la Apostola k' Rimglianom
Cap. 13.

Raryo. Znayuechi, dá
vrime yest yurué ná
odafnia vstatiſe. 'A
fada ſtanouito blixe
yest naſce ſpaſtenye
negofmo mij virouali. Noch mij-
nula yest: adanfeye priblixao. Od-
uarzimo zató od nas dilla tamno-
ſti, i obúçimofe ú Orúxyc ſuitlo-
ſti. Kakono obdan počteno ho-
dimo. Nè ú zálihu blagouanyu,

i opijyanyu: nè ú poſtegliah, i ne-
çiftochiah; nè ú prigouaranyu, i
záuidofſti: dá obúçiteſe Goſpodi-
nom Iſſukarſtom. ¶ D eo gratias.
B ogu huála. I takofe gouorij Za-
ſuakom piſctolę priko godiſctá.
N aſlidouanye ſueroga Euange-
lya pò Luçi. Cap. 21.

Onnó vríma. Re-
çe Iſſus vçenikom
ſuoyim. Bitúchié zlamé-
nyá ú Súnçu: i ú Miſſe-
çu, i ú Zuizdah: i na-
zemgliáh xalólt gliudſka, çijchia
ſtráha búçanya moſkóga, i vallo-
uá, ſahnúechi gliúdi od ſtráha, iče
kanya, koya hochié, prijú ſucmu
ſutu. Yer kripoſti nebbefcã: ho-
chieſe ganuti. I tadachie viddi-
ti Sína Boxyega prihodéchi ú
obláku s'obláſtyu vellikóm, i vel-
liçánſtuom. 'A ouá kadaſe počnú
çiníti razgledayte, i vzdugnitre-
gláue vaſce: yeréſe pribliçuye-

odkúpglienye vaſce. I reçe gním
prijliku. Viddyite ſmokueniçu,
i ſuá ſlábla: kada yurué izuádyayu
ižebe plod, znayte, dá bližu yest
litro. Takó, i vij, kada budéte vid-
diti, daſe ouá çiné; znayte, dá bliž-
zu yest Kraglieuſtúó Boxye. Viſtin-
nu ú iſtinnu góuorú vam, danc-
chie mimóyr národ ouí: dokleſe
ſuaká neſuarſcé. Nebbochié, i zen-
glia proyti: dá riçet moye nechíe
proyti. ſ laua tebi Iſſukarſte.
V irouanye.

¶ Priko ſué Nediglie, kadaſe Miſ-
ſa gouorij od nediglie: ouá piſcto-
la, i Euangelye reccchiſe inmayu:
i takó priko ſuega godiſctá, dá nè,
V irouanye. Nego ú Nedigliú sá-
mo.

Boxyemu. Gouorubo, dá Iſſu karſt
yest biyo obſlúxitegl' zákona óbri
zouanya, çijchia iſſimne Boxye ú
potuardenyé obitrouanya otáç.
'A národi ſuarhú miſofardya içto-
uari Boga, kako piſſano yest. Zató
iſpouidatiçhiuſe tebi ú narodijh
Goſpodine: i immenu ruoyemu
vſpiuám. I opeet gouorij. Veſſeli-
teſe národi s' puukom gniegouim.
I opeet: Huáſite ſuí národi Goſpo-
dina: i vellíçayte gniega ſuí puuçi.
I opeet Ixaiya gouorij. Budé Ko-
rin yeſſa, i koyiçie viſtari vuláda-
ti národe: ú gniega budú národi vſ
fati. 'A Bóg vſſanya napuni vás ſua
kóga veſſeçlyá, imú: ú vitouanyu,
dá budéte obilouari ú vſſanyu, i
kripoſti dúha ſueroga.

SLIDH NOVO IZTOMACEGNE
PISCTOLAH, I EVANGEGLIAH
PRIKO SVEGA GODISCTA.

U NEDIGLJU PARVU
Doscástja Gospoddinova.

Sctenje Knighè Blaxenoga Pavla
Aposctola k' Rimljanom.
Pogl. 13.

DRatjo, Znajúchi, jer vrime jest jürve, dassè od snah ustanemo. Sadábo blixjè jest nasce spasenje, neggosmo virrovali. Nòch minula jest, a dauseje priblixao. Odvarzimo dakle dilla tamnosti, i obuczimose orùxjem sviulosti. Kakkono u dnevnu posctenno hoddimo, ne u proxdaristvih, i pianstvih, ne u loxniczah, i neçistochiah, ne u prigovaranju, i naticzanju: dalli obuczitese Gospoddinom Issukarstom.

✠ Násliđovánje S. Evángelja po Luki.
Polg. 21.

UOnò vrime: Reçe Issus ucenikom svojim: bitichie zlaménja u sunczu, i mšeczu, i zvizdah, i na zemgliah pritisnùtja Nàródà czlchja smètgne buçanja morskoga, i vallòva: sahnùchi gljùdi od stràha, i čekánja, koja hocchiè prichi, svarhu svegga svita: jere kriposti nebbèskè gannutichiese; i tada viditichie Sina çovicanskòga prihòdechièga u oblaku s' oblastju velikom i veličanstvom. A ovà kadase počmù çinìti, pogledajte, i uzdighnite glàve vasce, jereše priblixajè odkupgljenje vasce. I reçe gnim priliku: Viddite smokveniczu; i sva stàbla: kad dàju jürve iz sebbe plod, znàte da blizu jest litto. Takò i vi, kad budete viditi, dassè ovà çinè, znajte, da blizu jest kràgljestvo Boxje. Uistinu govòrim vami, da nechie mimòchi nàrod ovi, doklèse svakà dovàrsè. Nebhochie i zemglja minuti, a riçi moje nechiè minuti.

U NEDIGLJU DRUGU
Priscástja Gospoddinova.

Sctenje Knighè B. Pavla Aposctola
k' Rimljanom. *Pogl. 15.*

DRatjo, Kojàgodir pisana jessu: za nas Dnàuk písanasu, da po ustàrpgljenju, i utiscènju Pisàmà, uffanjè imàmò. A Bògh ustàrpgljenja, i razgovora dao vami ovò istò xeliti jedan drugomu po Issukarstu, da jednoduseni s' jednim ùstih počtujete Bogga, Otcza Gospoddina nascega Issukarsta. Ràdi seta primajtese megju sobbòm kakkoje i Karst primio vás u posctenju Boxjemu. Govòrimbo, da Issukarst bio jest spasitegl obrizovàni zaràdi istinè Boxie, za putvårditi obecchiànja Otaczà: a Nàrodi varhu millosardja setovati Bogga; kakko písano jest: Zató ispoviditichiese tebbi u Nàrodih Gospoddine, i immunu tvòmu pivati hocchiu. I opèt govòri: Vesselitese Nàrodi s' pükom ngegovim. I opèt: Falite svi Nàrodi Gospoddina, i uzvelicajte ngegga svi phezì. I opèt Ixàia govòri: Bitichie korjen Jessà, i koji ustatichie vladati Nàrode, u ngegga Nàródichie uffati. A Bògh uffànja nekkà napunni vas svakòga ves-selja, i mira u virrovanju: da obilujete u uffànju, i kriposti Dùha svètòga.

✠ Násliđovánje S. Evángelja po Mattiu.
Polg. 11.

UOnò vrime: Budùchi çuò Ivan u uzah dilla Karstova, poslávsci dvà od ucenikah svojih, reçe gnemu: Tilisi, koji imàse dochi, allì drugòga čekàmo? I odgovòrivsci Issus, reçe gnimi: Pòjdite, i navistite Ivanu, kojàste sliscali, i vidili. Slipi vidè, hromi hodè, gubbavi oçistjeni

Tekst Kneževićeva lekcionara počinje s paginacijom (1–173). Potom *slide mise zavitne* (174–182), potom *Mise za duše martvih* (182–185). Nakon toga slijede različiti blagoslovi (obredni): *blagoslov vodeni veliki vodo-karštni* (186–193), potom *blagoslov vodeni običajni* (193–194). Slijedi obred krštenja: *Način za karstiti malu dicu* (195–197), zatim *blagoslovi različiti u svako vrime godišta* (198–207), potom *nauk karstjanski u kratko* (207–210), potom slijede *Litanije B. Djevice Marije* (211–212), potom *različite molitve* (212–217). Lekcionar završava s *pismom od sadašnjega prinositelja sastavljena i na Božić pod Sinjem većejkrat pivana, a ovdje za duhovni razgovor kogagodir Bogoljubnoga stavljena* (217–218), kazalom završava lekcionar (izd. 1840.) Petra Kneževića.

Kad se u razmatranje, s jezikoslovnoga gledišta, uzmu lekcionari, rukopisni i tiskani, dakle, Zadarski, Korčulanski, Bernardinov, Ranjinin, Bandulavićev, Kneževićev i svi ostali (i oni slavonski), moguće je slijediti njihovu razvojnu crtu pri čemu se može opaziti kako njihov jezik, od početne čakavske književne stilizacije, postupno prelazi na dubrovačku, potom na bosansku i slavonsku ikavsku štokavsku jezičnu stilizaciju, pri čemu kajkavski prostori ostaju u okviru svog izričaja sve do druge polovice 19 stoljeća. Sva ta bogata i raznolika književno-jezična baština potječe iz jedne zajedničke matice – crkvenoslavenske podloge čija se potka osjeća u prethodnim lekcionarima. Sigurno da je to dovaljan razloga za tvrdnju, da proces integracije svih triju hrvatskih narječja (tada jezika) u jedan zajednički hrvatski književni jezik, traje počev od 15. do 19. stoljeća. »Kad bi se naši lekcionari s književne strane proučili, trebalo bi jamačno granicu nastanka hrvatskoga književnog jezika pomaknuti mnogo dublje«³² nego što je dosad učinjeno (početak 18. stoljeća). Dosad je hrvatsko jezikoslovlje korpus hrvatskih lekcionara neka-ko ostavljalo po strani i njihov se jezik nije u dovoljnoj mjeri sustavno istraživao.

Držim da je u pravu Jerko Fućak kad je primijetio: »A trebalo bi lekcionare proučiti i s motrišta razvojne crte jezika, pravopisa, rječnika, nadasve religioznoga. Jer u njemu se iz desetljeća u desetljeće može susljedno pratiti razvoj i književnoga i religioznog jezika.«³³

Ovaj bi prilog želio biti poticajem za sustavnije proučavanje jezika hrvatskih lekcionara, a teško da će takvih proučavanja biti ako se o lekcionarima ne govori u okviru povijesti hrvatskoga jezika i književnosti na kroatističkim katedrama bilo u Hrvatskoj ili u inozemstvu.

³² Fućak, *nav. dj.*, 361.

³³ *Isto*, 362. [Ilustracije u ovome radu, str.: 162, 163, 165, 167, 168 preuzete su iz knjige: Jerko Fućak, *nav. dj.*, 1975.]

OD FRA BERNARDINA SPLIĆANINA DO FRA PETRA KNEŽEVIĆA
(Mjesto i značenje lektionara u razvoju hrvatskoga književnog jezika)

Sažetak

Uz povijesni pregled nastanka lektionara i definiciju istoga, autor referata, kronološkim slijedom njihova tiskanja, te usporedbom tekstova, predočuje i zaključuje, da lektionari, tiskani nakon lektionara Bernardina Splićanina, ovise o njemu.

Iz samoga izlaganja postaje razvidno da su upravo lektionari (kao djelomični prijevod Biblije), itekako učvršćivali normu i stil hrvatskoga književnog jezika štokavske osnovice.

Ključne riječi: Biblija, književnost, hrvatski jezik.

FROM BERNARDINO OF SPLIT TO PETAR KNEŽEVIĆ
(Position and Meaning of Lectionaries in the Development
of Croatian Literary Language)

Summary

Providing a historic overview of the origins of lectionaries and their definition, the author of the article discusses the chronology of printing, compares texts and concludes that lectionaries printed after the lectionary by Bernardino of Split are dependent on it.

The article shows that indeed lectionaries (as partial translations of the Bible), strongly determined the norm and style of the štokavian variant of Croatian literary language.

Key words: Bible, literature, croatian language

Fra Hrvatin Gabrijel Jurišić

FRANJEVAČKA HAGIOGRAFIJA FRA PETRA KNEŽEVIĆA

Stručni članak
UDK 821.163.42(091)
235.3 Padovanski,A.

1. Uvodne napomene

Fra Petar Knežević (†1768.), franjevac, svećenik, uzorni redovnik, pjesnik prevoditelj, skladatelj i glazbenik napisao je više djela na hrvatskom jeziku, od kojih su neka objavljena, a neka su ostala u rukopisu. Da bi se moglo razumjeti njegov život i djelovanje, posebno na religijskom i kulturnom polju, treba se sjetiti onoga što je o njemu zapisao fra Petar Krstitelj Bačić, domaći povjesničar: »... Bio je od mladosti do smrti svet sa svakoga pogleda... Krotak i ponizan, on biše svakome zrcalo dobrote, svetinje i svih redovničkih krieposti. Sve njegovo življenje bilo je prava, nepristana molitva.« Dalje za njega tvrdi da je bio osobito pobožan Mući Kristovoj i Bogorodici Mariji. K tome još i veliki pokornik.¹

Kruna njegova života bio je prijelaz iz zemaljskoga života u nebeski. To je bio njegov »transitus«. Ne smije se, naime, smetnuti s uma da Crkva slavi blagdane svetaca na »dies natalis – rođendan«, ali ne na dan kad se dotični svetac rodio, nego kada je nakon zemaljske smrti rođen za nebeski i vječni život. Stoga se treba sjetiti fra Petrove smrti, jer taj trenutak najbolje svjedoči o njegovu životu i djelovanju, koji imaju svoje najdublje korijene u kršćanskoj vjeri. Fra Petar je cijeloga života molio Bl. Djevicu Mariju da mu srce neprestano gori ljubavlju prema Bogu i prema njoj, da bi zavrijedio doći u nebesku slavu. Ta mu se je želja is-

¹ Fra Petar Krstitelj Bačić, *Nekrolog*, spomen-knjiga pokojnih redovnika Provincije Pres. Odkupitelja u Dalmaciji od davnijih godina do godine 1925. (unaprijed: *Nekrolog*), str. 171–172, rukopis, Arhiv Franjevačkoga samostana u Sinju. O fra Petru Kneževiću postoji dosta literature, od koje navodimo: DR. O. JERONIM SETKA, *O. Fra Petar Knežević*, *Sinjska spomenica 1715.–1965.*, Sinj 1965, 297–306 (tu je navedena starija litetarura; DR. MIHO ĐEMOVIĆ, *Pitanje autorstva skladbi Kneževićevih kantuala*, Kačić, XVI/1984., 193–214 (s novijom literaturom).

punila baš u subotu, u kršćanskoj pobožnosti na dan posvećen Bogorodici Mariji. Po starom običaju fratri su navečer, okupljeni oko Gospina oltara, pjevali Lauretanske litanije i antifonu *Sva si lijepa, o Marijo!* Fra Petar je zamolio fra Franu Buljana, gvardijana, da ne ide u crkvu, nego da ostane s njim. Gvardijan je ostao, a bolesnik je zaželio da otvori vrata njegove bolesničke sobe, kako bi mogao pratiti pjevanje. Soba mu je, naime, bila blizu crkve. Dok su fratri pred Slikom Gospe Sinjske pjevali, fra Petar ih je tiho pratio, a kad su pjevači zapjevali usklik *O Marijo!*, bolesnik je tiho ponovio i u tom trenutku predao svoju dušu Bogu. Preminuo je na rukama svoga gvardijana.² To je zbilja lijepa i sveta smrt uzornoga redovnika i osobitoga štovatelja Majke Božje. Pokopan je u kripti crkve Gospe Sinjske, ispod glavnoga oltara, gdje mu zemni ostaci i danas počivaju.

Samo tih nekoliko podataka baca posebno svjetlo na divni lik »Gospina pjesnika«, koji je iz bogatstva svoje svete duše u stihove prelio ljubav i zanos prema Bogu, Gospi i svecima i tim svojim pjesmama htio u prvom redu biti navjestitelj Radosne vijesti, evangelizator, propovjednik i učitelj svoga naroda, kako bi ga poučio u kršćanskim istinama i po primjerima svetaca potakao na kršćanski, bogoljubljan, pošten i svet život. Fra Petar je sva svoja djela pisao kao teolog, ali ne kao znanstvenik i istraživač, nego kao popularizator kršćanske poruke. Djela su pisana popularno i lako shvatljivo »običnom čovjeku«, da bi ga potakla na intenzivniji duhovni život i pravu pobožnost. Neka su njegova djela imala veliki utjecaj na svećenike, redovnike i puk Božji. To su u prvome redu *Muka Gospodina našega Isukrsta i plač Matere njegove...* (1753.) i *Pištrole i evanđelja priko svega godišta...* (1773.)³

2. Životi četiriju svetaca čudotvoritelja

Od drugih njegovih objavljenih djela,⁴ koja bi se moglo nazvati »opera minora«, rijetko se spominje hagiografsko pjesničko djelo *Životi*

² BAČIĆ, *Nekrolog*, 173.

³ DR. O. KARLO KOSOR, *Izdanja Kneževićeva «Gospina plača»*, Kačić, VI/1974., 171–187. Poslije te godine objavljeno je još nekoliko izdanja; JERKO FUČAK, *Šest stoljeća hrvatskog lektionara...*, KS, Zagreb, 1975., 248–250.

⁴ O njegovim objavljenim djelima v. bilj. 1. O njima će biti riječi u drugim radovima ovoga Zbornika. Ovdje navodimo rukopise koji se čuvaju u Arhivu Franjevačkoga samostana u Sinju: *Zbirka bez naslova*, počinje na str. 27 i završava na str. 94. Ima 16 pjesama za razne blagdane preko godine. Sig. I/4. Za dvije pjesme iz te zbirke vidi: FRA GABRIJEL JURISIĆ, *Pjesnik Muke i Uskrsnuća, Gospa Sinjska*, XXX/2003., 16, 19–21; *Pjevske razlike za pjevat na mladih Misab*, str. 20, tvrdo ukoričeno, ima 4 pjesme; *Pisme razlike*, str. 38, ima 13 pjesama. Za rukopisne kantuale v. bilj. 1.

četiriju svetaca čudotvoritelja Frančeska od Ašiša, Antuna od Padue, Didaka i Paškala ukratkasto sastavljeni od o. (ca) f. (ra) Petra Kneževića iz Knina, Reda imenovanoga Patrijarke, a Provincije Prisvetoga Odkupitelja, za dubovni razgovor njiovi ljubitelja. U Mleci 1759. Po Šimunu Occhi. S dopuštenjem starišina. (str. 63).⁵ Dakle, na naslovnoj stranici jasno je istaknut sadržaj djela, tj. četiri pjesme u kojima su opjevani životi četvorice poznatih franjevačkih svetaca.

Prva je pjesma posvećena sv. Franji Asiškemu (1182.–1226.), daku, osnivaču triju franjevačkih redova, kome pisac daje naziv »patrijarke«, tj. praoca i utemeljitelja Reda manje braće (franjevaca).⁶ Otisnuta je na str. 3–22, ima 500 osmeračkih stihova. Druga pjesma pripovijeda život i čudesa sv. Antuna Padovanskoga (1195.–1131.), svećenika, propovjednika, čudotvorca, prvoga profesora teologije u Franjevačkom redu, crkvenoga naučitelja i najpopuparnijega sveca.⁷ Pjesma se nalazi na str. 25–34 i ima 332 osmeračka stiha. U trećoj pjesmi opisan je život sv. Didaka iz Alcalé (oko 1400.–1463.), brata laika, misionara na Kanarskim otocima, poniznoga redovnika koji se je puno brinuo za bolesnike i posluživao ih.⁸ Pjesma se nalazi na str. 37–50 i ima 344 stiha. Četvrta je pjesma o sv. Paškalu Baylonu (1540.–1592.). Bio je također brat laik, vrlo siromašan i ponizan, osobito pobožan Isusu nazočnom pod prilikama kruha i vina i stoga je proglašen zaštitnikom euharistijskih kongresa. Do 20. godine života bio je pastir brojnoga stada svoga oca, a onda je postao redovnik.⁹ Pjesma je otisnuta na str. 53–62 i ima 240 stihova.

⁵ U ovome članku služimo se primjerkom koji se čuva u Knjižnici Franjevačkoga samostana u Makarskoj (sig. 3622). Zahvaljujem fra Petru Đukiću, knjižničaru, na susretljivosti.

⁶ Za literaturu o sv. Franji Asiškemu usp. *Bibliotheca sanctorum*, Istituto Giovanni XXIII della Pontificia Università Lateranese, Roma 1965, vol. V, 1052–1150, s.v.; *Franjo među Hrvatima*, zbornik radova franjevačkih zajednica u prigodi 750. obljetnice smrti sv. Franje Asiškoga (1226.–1976.), Zagreb, 1976., passim, posebno 48–50 i 194–301; *Doprinos franjevačkih zajednica našoj kulturi*, radovi simpozija u prigodi 750. obljetnice smrti sv. Franje Asiškoga o doprinosu franjevačkih zajednica u izgradnji naše Crkve i kulture..., Kačić, IX/1977., 360; *Apostolat franjevačkih zajednica u 19. stoljeću*, radovi simpozija u prigodi 80. obljetnice rođenja sv. Franje Asiškoga o apostolatu hrvatskih franjevačkih zajednica u 19. stoljeću..., Kačić, XIV/1982., 432.

⁷ Za literaturu o sv. Antu usp. *Bibliotheca sanctorum*..., vol. II, 156–188, s.v.; *Sveti Antun Padovanski i Hrvati*, radovi simpozija u prigodi 800. obljetnice rođenja sv. Antuna Padovanskoga (1195.–1995.)..., Kačić, XXVII–XXVIII/1995–1996., 592; P. ROGULJA, *Bibliografija o sv. Antunu Padovanskom na hrvatskom jeziku*, Isto, 399–516; i posebno izdanje.

⁸ *Bibliotheca sanctorum*..., vol. IV, 604–609, s. v.

⁹ *Bibliotheca sanctorum*..., vol. X, 358–364, s. v. U starije doba sv. Paškal je bio vrlo štovani u našim krajevima. Usp. *Devetnica Svetoga Paškala Baylon*, koja se običaje činiti u crkvah Reda svetoga oca Frančeska Male braće od obsluženja, Provincije Prisvetoga Odku-

Knjižica nema predgovora, u kojemu bi pisac iznio razloge zbog kojih se je odlučio opjevati život i djelovanje četiriju istaknutih franjevačkih svetaca. S jedne bi se strane očekivalo da pisac obrazloži, zašto je izabrao baš ta četiri sveca, jer ima mnogo svetaca o kojima je mogao pjevati, a s druge bilo bi piscu jednostavnije da je ispriповjedio njihov život u prozi. Budući da o tim pitanjima pisac nije ništa napisao, uputno je da pokušamo na njih odgovoriti. Na prvom mjestu treba se sjetiti da je pisac *franjevac* i stoga je normalno da bolje poznaje franjevačku hagiografiju od ostale. Fra Petar je sigurno *bio vrlo pobožan* baš toj četvorici franjevačkih svetaca. Osim toga franjevci Provincije Sv. Križa Bosne Srebrene, koja se je prostirala od Zaostroga, Makarske, Šibenika i Karina preko Kreševa, Fojnice, Kraljeve Sutjeske, Osijeka i Budima čak do Sofije i Crnoga mora, širili su pobožnost prema tim svecima među vjernicima, koje su pastorizirali na tim silnim prostorima. Kako je današnja *Provincija Presvetoga Otkupitelja* nastala diobom Bosne Srebrene (1735.),¹⁰ fra Petar je prvih 15 godina svoga redovničkog života (stupio je u novicijat 1720.) proživio kao član Provincije Bosne Srebrene. Preostalih 30-ak godina bio je u novoj Provinciji, ali je sasvim jasno da sama dioba »velike majke« i osnutak nove Provincije u mletačkom dijelu Dalmacije (Split) nisu puno izmijenili život ni fra Petra, ni način života i djelovanja ni franjevac, ni naroda, pa ni pobožnosti. Osim toga, pisac je slijedio starije i suvremene franjevačke pisce (fra Stipana Margitića, fra Filipa Grabovca, fra Tomu Babića,¹¹ fra Andriju Kačića i druge) koji su također opjevali više svetaca, među kojima posebno sv. Franju Asiškoga i sv.

pitelja u Dalmaciji, na svitlost dana za veću slavu istoga čudotvornoga Svetoga, a za razgovor njegovi ljubitelji. Pritisnuće drugo. U Mleci MDCCLVI. Po Šimunu Occhi. S dopuštanjem starišina i po milosti, 24. Po jedan se primjerak čuva u knjižnici Franjevačkoga samostana u Sinju i Zaostrogu; *Novena to jest Devetnica na poštenje Svetoga Paškala Baylona*, prinešena iz latinskoga i složena u hrvatski jezik po jednom redovniku istoga Reda. U Venedicu, s. a, 20 (Potpis: O.F.F.M.). Primjerak se čuva u knjižnici Franjevačkoga samostana u Zaostrogu; JOSIP ANTOLOVIĆ, *Dubovni velikani*. Sveci Katoličke crkve, I. dio: siječanj-lipnaj, Zagreb, 1998., 465–467.

¹⁰ Usp. *Postanak i djelovanje Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja*. Radovi simpozija...u prigodi 250. obljetnice osnutka Provincije..., Kačić, XVII/1985. (posebno str. 69–196); ANĐELKO BARUN, *Svjedoci i učitelji*. Povijest franjevaca Bosne Srebrene, Sarajevo-Zagreb, 2003., 177–204.

¹¹ Tako je npr. Fra Toma Babić objavio više pjesama za svetkovine i blagdane preko godine, a među njima i desetak pjesama o svecima. Usp. njegovo djelo: *Drugi dio Cvita razlika mirisa dubovnogoga...*, U Mleci 1786., 11–14, 65–97. Tu su i pjesme o sv. Franji Asiškome i sv. Anti Padovanskomu (75–86). Nešto kasnije će i fra Ivan Radman (†1848.) objaviti također veliku pjesmu o sv. Anti. Usp. FRA HRVATIN GABRIJEL JURIŠIĆ, *Hrvatska pisana riječ o sv. Antunu Padovanskom* (Mali izbor tekstova), Kačić, XXVII–XXVIII/ 1995.–1996., 519–546 (pjesme: Babića, Kneževića i Radmana).

Antu Padovanskoga. Dakle, nastavljajući djelovanje svojih prethodnika i suvremenika želio je u narodu *širiti pobožnost* prema toj četvorici franjevačkih svetaca. Kako je veliki dio stanovništva bio nepismen, svi su se ondašnji pisci, pjevali o duhovnim ili svjetovnim temama, *izražavali u pjesničkoj formi*, da bi kod zajedničkoga čitanja (treba se sjetiti Kačićeve »Pismarice«) slušatelji mogli lakše zapamtiti. Na taj se je način pojedini životopis javno čitao i *lakše pamtio*. To je za ono doba bila vrlo uspješna katehetska metoda.

Razumljivo je da je pisac na prvo mjesto stavio sv. Franju, koga štiju ne samo katolici, nego i nekatolici, a na poseban način sva tri franjevačka reda i brojne trećoredske družbe nadahnute franjevačkom karizmom.¹² U svim franjevačkim redovima i družbama uvijek je bila živa pobožnost prema sv. Franji kao utemeljitelju ili osnivaču tih redova.

U Crkvi se redovito slavi *jedan blagdan određenoga sveca* (»dies natalis«, tj. dan smrti, kako je već navedeno). No, za sv. Franju, uz taj dan, slavila su se i danas se slave i drugi blagdani ili spomendani:

- a) glavni blagdan (4. listopada) na dan njegove smrti uz »Obred preminuća sv. o. Franje« u večernjim satima,
- b) vigilija ili uočnica pred blagdan (3. listopada) kao pokornički dan,
- c) Rane sv. Franje ili »Stigmatizacija« (17. rujna),
- d) Spomendan polaganja redovničkih zavjeta sv. Franje (16. travnja 1209.) kada su svi redovnici obnavljali svoje zavjete,
- e) Dan posvete bazilike sv. Marije Andeoske (»Porcijunkule«, 2. kolovoza 1217.),
- f) Dan posvete bazilike sv. Franje u Asizu (25. svibnja 1230.) i
- g) Našašće tijela sv. Franje (12. prosinca 1820.).¹³

Dakle, bilo je šest liturgijski slavljениh blagdana ili spomendana. Tome treba dodati: *redovničko oblačenje*, tj. primanje mladića u novicijat i početak redovničkoga života, što se je uvijek vrlo svečano slavilo, »*obnovu redovničkih zavjeta*«, *polaganje »svečanih zavjeta*« (tj. doživotnih), zatim *trodnevnice*, *devetnice*, *duhovne vježbe*, *mjesečne duhovne obnove*, kao i svakoga dana poslije objeda i poslije večere zajedničko moljenje antifone »*Salve, sancte Pater*« s odgovarajućom molitvom. Osim toga treba se

¹² Danas na svijetu ima franjevaca oko 17.000, konventualaca 4.000, kapucina 11.000, samostanskih trećoredaca 900, klarisa oko 20.000, trećoredske ženske družbe imaju oko 50.000 sestara, a Treći red u svijetu broji oko 2.000.000 braće i sestara. U novije vrijeme vrlo je raširena »FRAMA« (Franjevačka mladež), koja je organizirana u pojedinim narodima kao kršćanska udruga franjevačkoga nadahnuća.

¹³ U doba fra Petra Kneževića toga blagdana nije bilo.

sjetiti da je od 12 samostana Provincije (u doba fra Petra Kneževića) onaj u Imotskom posvećen sv. ocu Franji, a od ostalih, sedam je posvećeno Presvetoj Bogorodici Mariji i četiri drugim svecima. I stari samostan u Sinju, na današnjem groblju, bio je posvećen sv. Franji, a i danas se groblje i grobljanska crkva nazivaju »Sv. Frane«. I većina je samostanskih crkava imala *oltare sv. Franje*: Karin, Visovac, Sinj, Split, Imotski, Makarska, Zaostrog (i u najnovije vrijeme i Zagreb). Mnogi su fratri pisali o svome sv. Utemeljitelju, a samostanske knjižnice čuvaju brojne knjige o njemu napisane na više jezika. Također, samostani čuvaju vrlo vrijedna umjetnička djela (kipove i slike) velikoga Asižanina.¹⁴ Iz svega se toga vidi da je u cijeloj Provinciji bila osobito živa pobožnost sv. ocu Franji i da su je fratri širili među povjerenim vjernicima. Stoga je sasvim razumljivo da je fra Petar u svome djelu najdulju pjesmu posvetio sv. Franji i da ju je stavio na prvo mjesto.

3. *Život svetoga Antuna od Padue*

Druga fra Petrova pjesma naslovljena je *Život svetoga Antuna od Padue, sastavljen i u pjesan prikratko složen*. Pisac naglašava »sastavljen«, tj. nije to neki istraživački ili znanstveni rad, nego je to priređeno prema fra Petru onda dostupnoj literaturi. Svoj je sastav nazvao »pjesan«, tj. ne obična mala pjesma, nego veća i dulja, odnosno spjev. Treba upozoriti i na sintagmu »prikratko složen«. Vjerojatno je time htio reći da je ta pjesma od 232 stiha ipak prekratka za tako bogat i aktivan život, kao što je bio život sv. Ante. Pjesma počinje riječima:

*Danas sveta Crkva štuje
Čudotvoca svetkovinu...*

Time sugerira da se pjesma čita na blagdan sv. Ante (13. lipnja). Treba zapaziti da mu ne spominje ime, nego ga nazivlje »Čudotvorcem«. Iako vjernici od svakoga sveca mogu izmoliti čudo, poznato je da je sv. Ante u kršćanskoj pobožnosti poznat kao »veliki i osobiti čudotvorac«, pa ga vjernici rado tako i nazivaju. A da bi bilo jasno, kako katolici ne smatraju svece, pa ni sv. Antu, nekim božanstvom, što im često protestanti znaju prigovarati, pjesnik u sljedeća dva stiha veli:

*I njem molbe upućuje,
Da ji kaže Gospodinu.*

¹⁴ O brojnim umjetničkim djelima, koja se čuvaju u crkvama, samostanima i posebno uređenim pinakotekama više je puta pisano. Usp. npr. DR. FRA ANDELKO BADURINA, *Ikongrafija sv. Franje u Hrvata*, Kačić, XIV/1982., 363–393.

Time je pisac pokazao da ne želi u svojoj revnosti pretjerivati, nego da se drži točno onoga što teologija kaže o štovanju i zagovoru svetaca.

U sljedećim stihovima (od 2. do 21. kitice) pjesnik iznosi osnovne podatke o prvom dijelu Antina života. Roden je u Lisabonu, u Portugalu, od uglednih roditelja. Dali su mu ime Fernando i kad je odrastao postao je redovnik augustinac. Mladi je redovnik doznao da je Franjo iz Asiza osnovao novi Red i da su njegova braća kao misionari u Maroku protili svoju krv i tako zavjedočili svoju ljubav prema Kristu. Njihovo je mučeništvo u srcu mladoga augustinca probudilo želju da i sam podnese mučeničku smrt, pa je uskoro postao članom Franjina Reda male braće, uzeo ime *fra Ante* i otplovio u Maroko kao misionar željan mučeničke palme.

No, naš narod kaže: »Čovjek snuje, a Bog određuje.« To se ispunilo i na mladome misionaru. Obolio je i morao se je vratiti kući. No, nije stigao u svoju domovinu, jer je velika oluja bacila lađu na obale Sicilije:

*Tako zemlju, koju prija
Biše čuo, tad poznade.*

Ti stihovi kažu, kako je mlad i obrazovan redovnik, za ondašnje doba u dalekom Portugalu, znao za Siciliju, odnosno Italiju, a sada ju je, eto, imao prigode i upoznati.

Kako je sv. Franjo obično svake treće godine sazivao svu braću na »generalni kapitul« (tj. zajednički sastanak) koji se je održavao o blagdanu Duhova u Porcijunkuli u Asizu, mladi se redovnik zaputi u Asiz, jer je baš te godine (1221.) o Duhovima bio planiran kapitul. Na tim kapitulima bi se braća sastala da zajednički mole, izmijene svoja redovnička i pastoralna iskustva, demokratski biraju novu vrhovnu upravu i planiraju poslove za sljedeće trogodište.¹⁵ Pisac je posebno naglasio prvi susret sv. Franje i Ante na tome kapitolu:

*... sve željaše
Vidit Čaćka općenoga.*

Dakle, Ante je silno želio vidjeti »ćačka općenoga«, tj. Franju, osnivača Reda male braće, koga fra Petar nazivlje općim ili zajedničkim ocem.

¹⁵ Kapitul je službeni sastanak ili zbor braće franjevac. *Generalni kapitul* svake šeste godine sazivlje general Reda, a na njemu sudjeluju provincijali svih provincija. Kapitul je vrhovno zakonodavno tijelo. Bira generala i njegov definitorij (vijeće) na šest godina. *Provincijski kapitul* se održava u pojedinoj provinciji svake treće godine, ali ne bira provincijala svake treće, nego svake šeste godine. Ono što je generalni kapitul za cijeli Red, to je provincijski za pojedinu provinciju. Usp. *Pravilo, Generalne konstitucije i Generalni statuti Reda manje braće*, Zagreb, 1988., 156–157; 162–164.

Kao što je Ante želio vidjeti Franju, pisac veli da tako i Franjo »sve čekaše za poznati sam svakoga«, tj. da je sam htio osobno upoznati svakoga pojedinoga brata. Kako je Franjo primio Antu? Pisac odgovora:

*On ga primi u ljubavi,
Jer najveće nje pun biše.*

Dakle, primio ga je s ljubavlju, jer je Franjo bio ispunjen ljubavlju. Nakon kapitula braća su se razišla, svatko u svoj kraj i svoj samostan, a Ante je poslan u mali samostanić Mote Paolo. Tu je živio u molitvi i pokori ljubeći i slušajući braću redovnike.

S 22. kiticom započinje novi dio Antina života. Dotadašnji, naime, život mladoga redovnika bio je tih i skrovit, posvećen proučavanju filozofije i teologije, samoodgoju, molitvi, razmatranju i pokori.

*Frančesko mu zapovidi
Da Rič Božju iskazivat
Ima svitu...*

pjeva fra Petra. Dakle, Franjo mu je povjerio službu propovjednika i Ante se prihvatio svoje nove službe i počeo propovijedati, da su se svi čudili odakle tome skromnom redovniku toliko filozofsko i teološko znanje. Stoga je nazvan »mlat poluvirstva« (*haereticorum malleus*, tj. čekić koji udara po krivovjercima) i »prosvitljenje pravovirstva«. Kao propovjednik i misionar po kršćanskim krajevima, danas bi se reklo »pučki misionar«, obilazio je sela i gradove, navješćivao evandeosku Radosnu vijest, a njegovu riječ Bog je potvrđivao brojnim čudesima. U 28. kitici pisac opisuje Antinu propovijed ribama i obraćenje građana (Riminija) koji ga prije nisu htjeli slušati. Također ističe da ga je papa Grgur IX. nazvao »korabljom od Uvita«, tj. škrinjom zavjetnom (*arca Testamenti*). Time je papa htio reći da su Antin razum, srce i duša puni znanja Svetoga pisma (i Staroga i Novoga zavjeta). Zbog svih dobrih djela što ih je Ante učinio ljudi su ga smatrali svetim i željeli su biti uza nj. A za Antin osobni molitveni i pokornički život pjesnik veli:

*Iskazat ji sve ne more
Malovridna pamet moja.*

Tim riječima pjesnik priznaje da je njegova pamet (znanje) malena i da ne može objektivno iznijeti sve dobro što ga je Ante učinio.

U 33. kitici fra Petar pjeva:

*Njega najpri štit zapade
Bogoslovje Redu svomu,
Što mu Frano isti dade
Kako znanu izvrsnomu.*

Doista je sačuvano *kratko pismo* što je Franjo uputio Anti. Tim ga pismom imenuje prvim profesorom teologije u Redu. U sljedećoj kitici pjesnik najavljuje Antinu smrt u 35. godini života. Pisac pripovijeda kako su fratri doživjeli Antinu smrt. Nikome nisu htjeli kazati da je preminuo, kako narod ne bi navalio k njegovu tijelu. No, protiv njihove želje dogodilo se čudo. Nevina su djeca stala vikati po Padovi: »Umro je Svetac!« Tako je grad doznao da je Ante umro i svi su se hrpimice strčali oko njegova mrtvoga tijela. No, Antina smrt kao da nije izmijenila njegov odnos prema ljudima. On je i poslije smrti nazočan među pukom Božjim svojim čudnim djelovanjem:

*Poče čuda dilovati
Kako duša pričestita
Ona pojde uživati
Naslađenja vikovita.*

Dakle, Antina je duša u nebeskoj slavi, ali on uslišava svoje štovatelje i po njegovu zagovoru događaju se mnoga čudesa, posebno ozdravljenja od raznih bolesti. Toliko se je čudesa zbilo po njegovu zagovoru da:

*Zato prvlje nego lito
Svrši, Crkva njega stavi
U broj svetih razložito,
A skupa ga vas svit slavi.*

Dakle, nije se navršila niti godina dana od Antine smrti, a Grgur IX. papa, koji ga je osobno vrlo dobro poznao, proglasio ga je svetim i cijeli ga svijet na osobit način slavi. Povijesna je činjenica, da je Ante jedini svetac koji je kanoniziran, a da se nije navršila niti godina dana od njegove smrti. Štuju ga ne samo katolici, nego i ostali kršćani (pravoslavci, protestanti, anglikanci i drugi), pa muslimani, hinduisti i pripadnici drugih religija. Stoga je imao pravo papa Leon XIII. kada ga je nazvao *Svecem svega svijeta*.

U nekoliko sljedećih stihova pjesnik veli kako Antun čini mnoga čudesa i 48. kiticu završava tvrdnjom da zato *svak njegov dan svetkuje*.

S 49. kiticom počinje treći i posljednji dio pjesme. Pisac se obraća sv. Anti:

*Buduć dakle take moći,
Ti naš Parče blagodarni,
Ne zaniči nam pomoći,
Premda zli smo i nebarni.*

U sljedećim stihovima moli Sveca da »nam isprosi potrebite sve milosti«. Dakle, nastupa kao pravi teolog i u molbi na prvo mjesto stavlja

duhovne vrijednosti (»sve milosti«) i u nastavku razjašnjava da su to najprije »kriposti«. U 54. kitici tvrdi:

*Svaki narod pomoćnika
Ima svoga vlastitoga.
Tebe svak za odvratnika
Hoće, jer si Ti svakoga.*

Tim riječima pjesnik veli da svaki narod ima svoga pomoćnika ili zaštitnika. Dakle, drugi su sveci zaštitnici pojedinih naroda, a Antu žele svi imati za svoga »odvratnika«, jer on uvijek uslišava molitve svih ljudi koji mu se utječu. U daljnim stihovima pjesnik zahvaljuje Bogu što je ljudima dao tako velikoga Sveca, izražava kajanje za grijeha i obećaje da više ne ćemo Boga vrijeđati. Posljednja je kitica (58.) usrdna molitva Svecu:

*Daj, Antune, da budemo
Objet ovi uzdržati,
Pak po smrti da dojdemo
Boga s Tobom uživati.*

Tim završnim riječima pisac uime svih čitatelja, slušatelja, čak i svih ljudi moli Sveca da svoje obećanje (»objet«) izvršimo, tj. da ustrajemo u dobru. To je osnovno usmjerenje svake kršćanske duše, kako se je izrazio još davno starozavjetni prorok: »Declina a malo et fac bonum – Zla se kloni i čini dobro« (Ps 37, 27). U završna dva stiha moli i želi da se ostvari jedna od osnovnih istina kršćanske vjere, da i pojedinac i svi skupa, nakon odlaska s ovoga svijeta i zemaljskoga života (tj. nakon smrti) dođe na cilj, tj. u nebesku slavu, gdje će zajedno sa sv. Antom biti u vječnoj sreći s Bogom.

Zaglavak

Cijela je pjesma tako sastavljena da najprije ukratko iznosi život i djelovanje glavnoga junaka (sv. Ante), zatim na primjeru njegova života i djelovanja čitatelju–slušatelju sugerira kako bi i on poput sv. Ante trebao živjeti i na kraju usmjeruje pogled svojih čitatelja prema *paruziji*, prema konačnom cilju ljudskoga života na zemlji, tj. zajedništvu i jedinstvu s Bogom u blaženoj vječnosti. Da bi kršćanin postigao taj cilj, sv. Ante može mu poslužiti najprije kao primjer kako se stiže do cilja, a osim toga on će mu kao moćni zaštitnik i pomoćnik svojim zagovorom pomoći da to i ostvari. Tako je fra Petra Knežević u toj osmeračkoj pjesmi nastupio, kako je već rečeno, kao evangelizator, propovjednik i kateheta. To je bio prvi razlog zbog kojega je napisao tu pjesmu (a i ostale).

Treba još zapaziti da svaka pjesma završava riječju »Amen«. Time je fra Petar želio naglasiti da je završetak svake pjesme zapravo molitva, koja se završava, kao i inače u liturgiji, željom da molitva bude uslišana, što izražava židovska riječ »amen«, prihvaćena u kršćanskoj liturgijskoj i privatnoj molitvi.

U malom dodatku pjesmi o sv. Didaku (str. 49–50) naglašava svoju osobitu pobožnost prema tom Svecu. Sam sebe nazivlje »tvoj brat jesam nedostojni« i tim izrazom pokazuje svoju blizinu, familijaran i povjerljiv odnos, a ujedno i ponizno priznaje da je nedostojan biti njegovim bratom. Zanimljivo je da na kraju te male pjesmice nema židovske riječi »amen«, nego je stavio hrvatski izraz »Tako budi!«

Na kraju je zapisana oznaka nadnevka: »U Sinju na 27. veljače 1759.« Možda je to samo označen dan kada je ta pjesma spjevana, a možda je to trebala biti četvrta i posljednja pjesma u knjizi, pa je pisac htio označiti kada je završio cijeli posao. Svakako nije jasno zbog kojega razloga nije nadnevak stavljen na kraj knjige, odnosno iza četvrte pjesme.

Kako je već upozoreno, knjiga nema predgovora, ni pogovora, čak ni sadržaja (bar primjerk kojim se služimo). No, na posljednjoj stranici (63) otisnuta je, i to kurzivom, mala pjesmica koju je pisac naslovio »Ogovor pisaoca«. Pjesma ima četiri kitice (14 stihova). Ne bi se moglo reći da je to »pogovor« cijeloj knjizi, jer prva kitica glasi:

*Od fra Petra Kneževića
Ovi život bi sastavljen,
Nek njegova bude srića
Da j' i po njem Paškal slavaljen.*

U uvodu je navedeno kako pisac veli da »majstorskoga kog cvitića u njem nije, nit j' opravljen kako valja«. Time je htio naglasiti svoj prvotni katehetski cilj, a ne namjeru da stvori djelo koje bi trebalo imati određenu književnu vrijednost. Istu je misao izrazio nekoliko godina kasnije u pregovoru (»Štioče pripoljubljeni«) nove zbirke pjesama: »Znaj da sam ji učinio za ljude priprostitute, a prid naučnim kapicu skidujem; i tako, ako u njima ne najdete ono hitroznanje, koje se od zbiljnih pivaoca običaje staviti, narugat nemoj se; naravnim bo načinom služio sam se za moć od onih bit prijat, koji su meni prilični; a tko hoće bolje, eto mu polje, kako se običaje reći.«¹⁶ To što je tako iskreno i lijepo rekao u predgovoru

¹⁶ FRA PETAR KNEŽEVIĆ, *Pisme dubovne razlike...*, U Mlecih MDCCLXV, str. VI (predgovor). Zahvaljujem fra Aleksandru Ribičiću, knjižničaru Franjevačkoga samostana u Zaostrogu, na uslužnosti.

zbirke *Pisme duhovne razlike* svakako vrijedi za sve njegove pjesme. K tome se treba sjetiti još jedne rečenice iz istoga predgovora: »...jer imaš znati, da ja pisme ove nisam mislio na svitlost dati, budući da dostojne nisu svitlosti vidjeti, nego ji dajem, nek rečem, usilovan...«¹⁷ Dakle, sam fra Petar priznaje da su ga drugi gotovo prisilili da objavi svoje pjesme, a to znači ono na što je već upozoreno, da nije želio postići ne književni uspjeh.

I tri druge pjesme spjevane su na isti način. Obraduju život pojedina noga sveca, stavljaju ga za uzor i primjer vjernicima i potiču ih na pravi kršćanski život.

FRANJEVAČKA HAGIOGRAFIJA FRA PETRA KNEŽEVIĆA

Sažetak

Od svih objavljenih djela fra Petra Kneževića (†1768.) najmanje je poznato »Životi četiriju svetaca čudotvoritelja Frančeska od Ašiša, Antuna od Padue, Didaka i Paškala... U Mleci 1759.« To su zapravo u četiri velike pjesme opisani životi četvorice franjevačkih svetaca: Franje Asiškoga (†1226.), Antuna Padovanskoga (†1231.), Didaka (†1463.) i Paškala Baylon (†1592.). Prve su tri spjevane u osmercima, a četvrta u Safinoj strofi. Prva je pjesma o sv. Franji po broju stihova najveća (500), druga je kraća (322), treća ima 296 stihova i mali dodatak od 48 stihova (svega 344) i četvrta u 60 Safinih strofa ima 240 stihova i dodatak od 14 stihova (svega 254). Kad bi se sve složilo u jednu pjesmu, imala bi 1.420 stihova. U svakoj od pjesama pisac iznosi život i čudesa pojedinoga sveca, da bi potakao vjernike na nasljedovanje, na pobožnost prema svecu i na molitvu za mogući zagovor.

Kneževićeva su vrela sigurno bila ondašanja hagiografska literetura na latinskom i talijanskom jeziku. Filolozi će posebno proučavati njegov jezik (štokavska ikavica) i grafiju, s kojom su se morali baviti svi pisci njegova vremena. Što se tiče umjetničke i pjesničke vrijednosti Kneževićevih pjesama, on sam veli: »Majstorskoga kog cvitica u njem nije...« Dakle, pisac sam priznaje da mu nije stalo kako bi stvorio neko pjesničko djelo, koje bi zaslužilo da bude uvršteno među književna ostvarenja. On je zapravo propovjednik i kateheta, koji poučava vjernike kršćanskoj pobožnosti prema svecima. No, u tom pripovjedačkom i propovjedničkom izlaganju bljesne i ponešto prave poezije.

Autor analizira samo pjesmu o sv. Antunu Padovanskom kao tip ili model za razumijevanje ostalih pjesama.

Ključne riječi: *Bog, milost, čudo, krjepost, svetac, nebo*

¹⁷ Isto mjesto.

FRANCISCAN HAGIOGRAPHY OF PETAR KNEŽEVIĆ, OFM

Summary

It is worth to point out that, out of all published works of Father Petar Knežević (†1768), the least known are the following ones: »Životi četrijū svetaca čudotvoritelja Frančeska od Ašīža, Antuna od Padue, Didaka i Paškala...U Mleci 1759«. The work is actually written in a form of a four long poems describing the life of already mentioned Franciscan saints: St. Francis of Assisi (†1226.), St. Anthony of Padua (†1231.), Didacus (†1463.) and Pascal Baylon (†1592.). All the first three poems are written in octosyllabic verse out of which the first, St. Francis's poem, has 500 verses and therefore considered the longest of all. The second poem is rather short having 322 verses whereas, the third one consists of 344 verses, due to the additional 48 ones. Finally, the forth poem consists of sixty Safa strophes which due to the additional 14 verses counts 254 verses in a whole. If we make one song out of four it would consist of 1.420 verses. The writer, in his songs, describes the life and the miracles of each saint in order to encourage the believers to their heritage, their devotion to the saint, and a prayer for his possible intercession.

Certainly, Father Knežević's sources were hagiographic literature of that time, written in Latin and Italian. However, philosophers will be especially challenged to study his language (Štokavian and Īkavian dialect) and his graphics which presented a great deal to the writers of his time. With regard to the artistic and poetical value of his songs, Father Knežević, himself explained it with the words: »Majstorskoga kog cvitića u njem nije...« (No master's flower can be found in it...). The writer himself admitted he was not about to create some poetical work, worth to be classified as a literary work. It is to point out that he was primarily the preacher and catechist, deeply concerned on teaching believers their Christian devotion to the saints. However, it happens that somewhat of the real poetry glitters out of his narrating and preaching.

The author has just analyzed the poem of St. Anthony of Padua as a frame or a model of understanding the other songs.

Key words: God, mercy, miracle, virtue, saint, heaven

Translated by Angelina Gašpar

Iz knjige: Fra Petar Knežević, *Život
Četiriju...*, U Mleci 1759, str. 25–34.

Primjerak se čuva u Franjevačkom
samostanu u Makarskoj, Knjižnica,
Sign. 3622.

25

XIVOT SVETOGA
ANTUNA
OD PADVE

Skupljen, i u Pjesan pri-
kratko sloxen.

DAnas svètà Czarkva štujè
Cudnorvorcaz Sverkovinu,
I gnem molbe upuchiuje,
Daji kaxè Gospodinu.
U Lixbòni, Portugala
Stòlnòm Gràdu, onse rodih,
Kògh bogastvo, glàs, i fala,
Mista druga sva nadhodi.
Vàrsni bihu Roditegli,
Koji gnegga na svit dasce;
I jer Boxji priategli
Na gnim mànc nebihàfce.
Gnem Fernando imme bìfce,
I Rèd bìfce zagarljo
Agustina; al sve htìfce
Dabbih skrovit u gnem bio.

Etto

26

Etto zaqub, da bihàfce
Rèd Franceško ucinio;
Ter uxegli svèger stàfce,
Dabbih, kakko Sinimu bio.
Civlci jofstèr dassu bili
Posiceni Franceškovi
Nashidnczi, i prolili
Kàrv, kazujuch zàkon novi.
U Kraglietvo od Maroka
Odpravio on gni bìfce,
Kojè Turczì ràd uzroka
Svètc Virrè porazilce.
I xelechì muçen biti
Zarad Virrè Isusovè,
Ovi Rèd hrih zagarliti,
I trag Bratjè shidit ovè.
Za svit viçje privariti,
I k'gnim nišca neimati,
Imme svoje prominiti
Horih, terse Antùn zvati.
I jer, rekoh, sve xegilàfce
Zarad Virrè muçen biti,
Svèger Bogga svogh mogliàfce,
Dammu dàde tò viditi.
K' Turkom dakle upitise,
Dajim pràvi Zàkon dàde,

Alli

27

Alli drugè dogodise,
Jer na pùru bolan padde.
A takoje Bogh hotio,
Nedàvicimù pòch na prida,
Jerba bìfce odredio,
Da Karstjanom pripovida.
Videch ovò priklonise
Posve vogli Bogga svòga,
Tere natragh povratise,
Netràxèchi vecch drugòga.
Alli tèxka bihmu stegga
Na tom pùtu, kògh cigràfce,
Jère vitar onistèga,
Da kud igè svak neznàfce.
Etto' bìfce Scicilia
Onò misto ghdi Bròd stadde;
Takò zemgliu, koju pria
Bìfce çuo, tad poznade.
U Tàliu otdud hoddeh
Ghdi Skup biti imadilce:
U kòl zatim dadde plodde
Onè, kojih pripun bìfce;
Hoddeh, jer pàk sve xegilàfce
Vidit Chiachka opchionoga,
Koji xègno sve çekàfce,
Za poznati sàm svakòga.

Onga

28
 Onga primih, u gliubavi,
 Jer najvećije gne pun biće
 Pak u pustofc gnegga stavih,
 Jer stajati skrovno htiće.
 Pavlovase gora zvalce
 Onò misto, ghdi stàt pojde;
 I tu, premda nov bihàfce,
 U svarfcenju mnogè pròjde.
 Na molitvi svèger stàfce,
 Tilo svoje prgonèchi:
 Drugù Bratju svu slufàfce,
 Iz svegh sardoza gni gliubèchi.
 Pun nàuka nebbeskòga,
 I vissokè pun mdròsti,
 Cignàfcese kod svakòga
 Briprost, i pun neznànòstì.
 Al nemorèh sakrivenna
 Svitlòst takà mnogò stàti,
 Jer bh bårzo odkrivenna,
 I zapogèh svuda sjati,
 Francèckomu zapovidih,
 Da Rìc Boxju skazivati
 Imà svitu, i da shdi
 Boggu dufce obrachiati.
 On poslufcàh Otca svòga,
 Jer poslùha Sin bihàfce:

Od-

29
 Odkrih fìlo ràd velkòga
 Ponixenstva svògh krihàfce.
 Kada poèc kazivati
 Rìc Boxje kakk' on znàfce,
 Poèc Czarkva poçivati,
 Videch koji plod cignàfce.
 Takò kripkè rìci biće,
 Dasse poèch svak cuditi;
 Nit protivnik imadifce
 U gnem fìlokod pokuditi.
 Mlar bh prozvan polluvirstva,
 Jerga razbiv, on iztirah;
 Prosvitljenje Pravvovirstva,
 Jer iz gnegga grih protirah.
 Jednom ribbe izidofce
 Gnegga slufcàt, nehtijuchi
 Polluvirezi, pak hodofce,
 Poslufcàle rìc buduchi.
 Ovò cuddo mnogè taknuh,
 Jer s'oggimàh tò vidifce;
 A razloghi pak potaknuh,
 Terse k' Boggu obratufce.
 Korabgliomje od Uvita
 Gargur Pàpa gnegga zvaò:
 Zrak i svitlòst svegga svita,
 Buduch gnegga prosvitlao.

Ta-

30
 Takà dilla sva biàhu
 Kojagodir on cignàfce,
 Dagga Svètim svi zovgliàhu,
 I fè gnim stajat svak xegliàfce.
 Kakve cinih pak pokore,
 I chiuchiènja morih svoja,
 Iskàzatji sve nemore
 Mallo ridnà pamèt moja.
 Gnegga najpri fèlit zapadè
 Boggoslovje Rèdu svòmu;
 Sètomu Fràno isti dadde
 Ka ko Znannu izvarsòmu.
 Posli trùda pak tolikè,
 Od rùdesèt i pèt lita
 Zazvah gnegga Bògh Velikè
 U Ràj k' sebbi s'ovogh svita.
 Kod Pàdvèse ovò zgodif
 On xivirighdi pristade.
 Lixbonaga dakle rodih,
 A Pàdvaga Nebbu dadde.
 Jofc nebiće nitko çuo,
 Nitko nikom znati dao,
 Da bihàfce priminuo,
 I k' svòm Boggu otifcao.
 Jer tò Fràtri sakrivàhu,
 Znajuch jurve fìocchie biti;

I do-

31
 I dobrose ossichàhu,
 Dacchie mnoxtvo navàliti.
 Al Diçlca jofc priprosta,
 Sva na çette razrèdjena,
 Proglàfifce svud za dosta
 Kojà biu sakrivenna.
 Ovl jedan gni glàs biće:
 Akko nije tko zaçuo,
 A skrovitè znat hofce,
 Svètij Antòn priminuo.
 Kakko Dufca priçestitè
 Onà pojde uxivati
 Nasladgènja vikovitè,
 Poèc cudda dillovati.
 Shpi, hromi, nìmi, kgliasti,
 Kojigodse gnegh dodifce,
 Dajuchimu slàvne çasti,
 Xeglnò zdràvje svi dobifce.
 All'i koji mnoxtva ràdi
 Pristupiti nemogofce,
 Ilmu starri, illi mlàdi,
 Svi çitavi ostadofce.
 Ovà cudda nepristafce
 Nikad, dalli nasliduju
 Gnegga, ter svim uzrok dafce,
 Dagga slavè, i posçtjuu.

Sva-

32
 Svaki dāse novā čuju;
 Dobro primā svaki svako
 Ovo pičzi svidokuju,
 I svak vidi, daje tako.
 I sad martacx xivse dixē,
 A bōlnise dobro čuju
 Udē stvāri nāse bixē,
 A Plāvise sahragnuju.
 Zato parvglje neggo litto
 Svaricih, Czarkva gnegga stavih
 U broj svēti rāzloxito
 A skuppaga vas svit slavī.
 Kadje takā Antun svēti
 Mogūch gudda dillovati,
 Izvan koji brez pamēti
 Jest, imāga svak sctovati.
 Alje moja pamēt lūda,
 Velēch, dagga svak pofctujē,
 Kad jur glāsje gnegov svuda,
 I svak gnegov dan svetkuje.
 Buddch dakle takē mocchi
 Ti nāsc Pāpce blagodānī,
 Nezaniči nam pomochi,
 Premda zlisimo, i nehānī.
 S' tvoim molbam nam isprossi
 Potribitē sve millosti,

Da

33
 Da budēmo, kakkonossi
 Ti, zagarlit sve kriposti.
 Ljer gisticchiē prighizdavi
 Dajnam virno sahrāniti,
 I od zgodēh nās izbavi,
 Ghdlisse morre otruniti.
 Tebbi daju Ljer nositi
 Jersi gisti Divacz bio,
 A za dati nam viditi,
 Dassi Divstvo sahranio.
 Takō dajnam, opēt moglin,
 Pribivati u gisticchih,
 I pokripi nāscu vogliu,
 Dasse smradnoj oprē zlocchi.
 Svaki Nārod Pomochnika
 Imā svōga vlastitoga;
 Tebbe svak zā Odvītnika
 Hocchie, jersi Ti svakōga.
 Boggu fāle uzđajēmo,
 Kojiteje nami dao;
 Gnemu slavvu svu dajēmo,
 Jertē takō uzđigao.
 Kajēmose, dasmo gnegga
 S' nāscih grish uvridili,
 I pridobōgh fc' gnim nāscaga
 Otcza, giubav pogārdili.

C

Obi

34
 Obitāmo, da nēchiamo
 Gnegga vilcje uvriditi,
 Dall' i xivot priachiamo,
 Negh sagrifcit, izgubiti.
 Daj Antune, da budēmo
 Objēt ovi uzdarxati,
 Pāk po smartih da dojdēmo
 Bogga s' Tobōm uxivati.

A M E N.

Gorana Doliner

LEKCIONAR FRANJEVCA PETRA KNEŽEVIĆA I GLAZBA

Izvorni znanstveni članak
UDK 821.163.42(091)
78(497.5)(091)

Lekcionar franjevca Petra Kneževića *Pistole i Evangelja Priko svegga Godiscta* ... tiskan 1773. (posthumno) u Veneciji¹ pripada velikoj porodici hrvatskih lektionara.²

U staroslavenskome razdoblju nema lektionara iako su čitanja ipak sadržana dijelom u izbornom evanđelju. Glagoljaška tradicija također nema samostalni lektionar jer su najstariji leksijski tekstovi upravo glagoljički i ćirilički. Lekcije se u hrvatskoj baštini crkvenih priručnika nazivaju: poslanice, čitanja, čtenja, štenja, pištrole i na još nekoliko načina prema sličnim izvedenicama iz tog nazivlja.

U standardnoj, vanjskoj organizaciji lektionarskih knjiga, pjevanje se spominje u predgovorima, popratnim tekstovima, te, dakako u rubrikama, kako je to učinjeno u posebno bogatim riječkim lektionarima, gotovo misalima. Slavonski lektionari postaju važni liturgijski priručnici nakon oslobođenja od osmanlijske vlasti (1699. godine). *Epistole i Evangelja* ... (1740) franjevca Nikole Kesića, zatim franjevca Emerika Pavića (1764) kao i *Evangelistar iliricki* ... franjevca Marjana Lanosovića (1794), tri su važna izvora. Prva latinicom tiskana hrvatska knjiga upravo je Lekcionar Bernardina Splićanina iz 1495. godine na kojega se oslanjaju izdanja Ivana Bandulavića.³ Kneževićev lektionar, poput brojnih preisaka

¹ *Pistole i Evangelja Priko svegga Godiscta na novi način istomačena po razlogu Missala dvora rimskoga Od svih pomagnkagnâh, kolikoje mogućie bilo očistjena: i sasvimih, kojâ dosad nebiâhû, s žvelikôm pomgnôm u Slovînski jezik istomačena i vîrno prebesenna. S priloxkom razliki blagostôva.* (Po o. Ivanu Bandulavichu prir. o. Petar Knexevich). U Mletczih, Po Ivanu Novellu, 1773. 4° XIX + 272. (primjerak u NSK, R II C-4° -3).

² Lekcionar je knjiga u kojoj su liturgijska čitanja (čitana ili pjevana), tj. tekstovi iz Biblije, Staroga i Novoga zavjeta, kako se čitaju u tijeku crkvene godine. Osnovne podatke vidi u <http://www.newgrove.com>; *New Grove Dictionary of Music and Musicians*, 2001.

³ O razvoju hrvatskih lektionara i misiji Sv. Braće, Konstantina Ćirila i Metoda u drugoj polovici 9. stoljeća, vidi u: Josip Bratulić, *Lekcionarij Bernardina Splićanina po prvom izda-*

Bandulavićeva lekcionara, također nazvanih lekcionarima bosanskih franjevaca, odnosi se manje više jednako spram glazbenog sloja kako je to tradicijom utvrđeno i u ostalim jedinicama lekcionarskih sadržaja. U osnovi pokazuju, i u tome su im zajedničke crte sa svim lekcionarima, dvije (ponekad tri) razine prisustva glazbe, poput: 1) naznaka u rubrikama o tome da se nešto pjeva, a ponekad i način kako se pjeva: 2) tzv. načina koji nazivamo »leksijsko pjevanje«, termina koji potiče od recitativnog načina pjevanja lekcija i evanđelja; i 3) notnog zapisa u najrjeđim slučajevima.

Priređujući *Pisctole i Evangelja Priko svegga Godiscta ...* Knežević je slijedio Ivana Bandulavića, franjevca iz bosanskog Skoplja (danas Donjeg Vakufa) koji ga je priredio za bosanske franjevce.⁴ Knežević je unio promjene i dodatke u taj, i tako više puta pretiskivani lekcionar (od 1613. godine!). Glazbeni se udio naslućuje na više načina. Bandulavić u prvom izdanju, 1613. ima: *PISSANCA Naboxich / V see vrime godifçta* (slijedi 21 kitica teksta);⁵ /za rubriku/ *NA OSMINV VODO-karfçt pifçtola koya, i na dan vulaftiti. V ftani, i profcijtlife Ieruzolime. Zgora mallo vifce na. 22. kako, i nadan vodokrfct. Nasli. Sue. Eua. po Iuannu.* (v. i rubriku na str. 22); rubrika ... *Ofskropijfe mene Gofpo. Brez kanta, i brez Pomiluy me Boxe ... poftauiga fam febi naglauu nifçta negouorechi: a u koru kantayu Antiphone ...; ... A Misnik dokle fe oua zgora kantayu, alli gouore ...; ... Kadafe pouratij proceffion: duaa, alli çettiri kantura ... I potij puut fuarfcee duaa parua verfa, kantayucchi a misnik s' oftalimi vanka priuzmu ifta dua verfa koya fu rekli kanturi ... Potum toga, koyifu unutra kantayu druga dua verfa, koya flijde, alli fue dofuarbe: a koyifu vanka na fuako dua, alli na fue vyedno odgouarayu parua duaa verfa. Slauati dika počela. Kanturi unutra. Verafc. Slauati, dika, çast Karfte fpafitegliu ... – slijedi Muka; Pvçe moy...; Piffança na Duboue Zapifçtolom. Prijdi Dufce prifueti, ...*

Lekcionar se upotrebljavao (temeljno) u crkvama s latinskim jezikom gdje su se biblijske lekcije čitale/pjevale na hrvatskom jeziku. Neke upu-

nju od god. 1495. Priredio i predgovor napisao Tomo Maretić. Pretisak priredio i pogovor napisao Josip Bratulić, Split, 1995., 211–220; Jerko Fućak, *Šest stoljeća brvatskoga lekcionara*, Zagreb, 1975.

⁴ Rekonstruirani primjerak prvog izdanja (1613.) u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (sign. NSK, RIIC–8°–67) na str. 98 nalazi se vrlo zanimljivo mjesto u rubrici (pisana crvenom bojom) gdje se spominje bosanski narod i Turci. Navod služi kao svjedočenje da su Bandulavićeve Pištole posvećene, uglavnom, Bosancima. J. Fućak, citira isto, ali na str. 67 jednog od izdanja; J. Fućak, *ibid.*, 219.

⁵ Na str. 11 prvog izdanja iz 1613. Jerko Fućak veli da je ona novost u Bandulavićevom lekcionaru (i dalje u svim izdanjima) te se zatim preuzima kod Kneževića, Ježića, Jukića. Jerko Fućak, *ibid.*, str. 224.

te pokazuju način pjevanja/izgovaranja: *glaspodixuchi; pivajuchi govori; gla fom fvetčanim; fridnjim gla fom; gla fom molitve; gla fom Prigla fja; gla fom ferija lfkim*, (kod Ježića) ili *glasom od priglasja, glasom štenja, blag-dano pivati, slavno pivati...* (kod Kneževića). Na kraju Kneževićevog Lekcionara je originalno djelo (tekst): *Pisma od sadascgnega prinositeglja sastavljena, i na Boxich pod Signem vecchiekrät pivana; a ovdí za dubovni razgovor kogagodir ftavgljena* koje je incipit teksta *O Brez slikkè slavnà Nocchi*, nakon koje slijedi samo kazalo dodatka i završna riječ Kneževića.⁶ Spominjanje pjesme *Poslan anđel Gabriel*, pjevanja po običaju Blagdana gdje nema orgulja, pjevanja pjesama da bi se ispunila šutnja i drugih sličnih napomena ima više u lektionarima. Lekcionari su povezani s Bandalavićem, Kneževićem i drugim priređivačima koji stvaraju spona sa slavonskim lektionarima. Gornja granica glazbenih priloga iz prakse franjevačkog reda u što, ubrajamo i »glazbu za lektionare«, slobodno može ići do u visoko 19. stoljeće s obzirom na vrlo naglašeni anakronizam kantuala kao glazbenih zbirki i priručnika. I u vrijeme tiskanih knjiga (i onih s notama), opstaju dugo i rukopisni sveščići, kantuali, zbirke, obrednici, priručnici i drugo, kao znak skromnosti, potreba i povezanosti s usmenom tradicijom. Dokumenti izvješćuju o posebnim dozvolama: hrvatski se mogla pjevati »Slava, poslanice, jevandjelje, verovanje, Oče naš, te Muka Gospodnja a da nisu dužni toga prije latinski moliti, kako je to bio običaj u ovoj pokrajini ..., jer inače tim Božja služba odveć duga biva u nedjelje i svetkovine, kada oni to moraju i na otvorenom obavljati, višeput izloženi žegi, kiši i snijegu, a uz to strahovati od inovjeraca.«⁷ Nije potrebno posebno isticati glazbeni sloj kojim se ovdje bavimo. Naime, citirani dokument spominje upravo pjevanje poslanica i evanđelja i to u posebno teškim okolnostima. Kulturno djelovanje franjevac na planu glazbene prakse povijesno je značajno. Iz 18. stoljeća ima više potvrda, dakako o voditeljima crkvene glazbene prakse, nazvanima regens chori (ili, lokalno »korišta«), pa i o glazbenom stvaralaštvu. Pandan djelovanju Kneževića možda je istaknuta pojava glazbenika Vice Vicića koji je autor Kantuala iz 1785. Prvi dio ispunjavaju prijepisi koralnih latinskih misa, a drugi, crkvene pjesme, poput *Pisme razlike na posct. Boxie B. D. M. i svihu Svetij*. Pojedini napjevi nalaze se u posebnom kantualu, a među njima je *Pisma Gospina svarhu Roxaria* koja se pjevala na Malu Gospu. Spomenuti i mnogi drugi izvori bili su dobro šire zajednice franjevac i

⁶ *Pisciole i Evangelja ...*, F. Petar Knexevich iz Knina Reda S. Francescka Obsl. Prov. Privs. Odk., U Mletcizih, 1773. (posthumno), 270–272..

⁷ E. Fermendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica ...*, 1892., 489.

pučana. Tako, Jerko Bezić pri terenskom radu na istraživanju glagoljaškog pjevanja u Dalmaciji, odnosno zadrarskoj regiji, susreće i posebne dokumente. Nadbiskup Parzaghi je 1670. godine, prilikom vizitacije u Božavi na Dugom Otoku »naišao na župnika glagoljaša koji je imao cijelu zbirku knjiga. ... Poznao je bosansku ćirilicu (bosančicu), jer je imao *Razlike besjede* Divkovića za narod slovinski svarhu evanđelja nedjeljnih priko svega godišta' (Venecija, 1616.) i 'Sto čudesa aliti zlameinja blažene i slavne Bogorodice divice Marije' (Venecija, 1611.) bosanskog franjevca Matije Divkovića.⁸

Kneževićev lekcionar zauzima osobito mjesto među lekcionarima jer je njegov priređivač posvjedočeni glazbenik, prepisivač nota i tvorac kantuala, a možda i skladatelj koji je, unatoč običaju anonimnosti, ipak znan i posebno cijenjen po prinosu glazbenoj profesiji. Knežević je sastavio svoja tri kantuala u posljednjoj godini života (prema Mihi Demoviću nose oznake A, B i C; prva dva čuvaju se u franjevačkom samostanu u Sinju, treći u Visovcu).⁹ Svoje je kantuale pisao na kraju života poštujući jednostavnost sloga (jednoglasje i dvoglasje) i vokalnost. Ozbiljniji odjek doživjela je jednoglasna *Missa u Harvatski Jezik* sačuvana u franjevačkom samostanu u Sinju, najvjerojatnije nastala prema latinskom predlošku (npr. tiskao ju je Franjo Ksaver Kuhač). Knežević je najpoznatiji po *Gospinom plaču* (*Muka Gospodina našega Isukrsta i plač matere njegove*, Venecija 1753.) koji je pretiskan više od 100 puta, u mnogim primjercima s pučkim napjevima.

Tragovi Kneževićeva djela i to s njegovom glazbenom komponentom nalaze se na mnogim mjestima. Pored spomenutih Sinja i Visovca kao i brojnih pretisaka *Gospina plača*, primjeraka tiskanih obrada mise koju je Knežević prepisao od nekud i priredio (spomenuta *Missa u Harvatski Jezik*) – novost su zapisi pučkog pjevanja, onakvog kakvo je iz pisane forme stiglo u usmenu formu. Porijeklo napjeva Kneževićeva *Gospina plača* nije nam poznato. Jesu li oni usmeno preneseni napjevi koje je Knežević priložio uz prvo izdanje *Muke ...* ili prepisivani i na taj način održavani ti isti napjevi ili se možda radi o melodijama drugačijeg porijekla, za sada nije rastumačeno. Ivan Ocvirk je objavio, ne dovodeći u sumnju svoje navode, da je Knežević »kod prvog izdanja na završetku pridodao napjev, na koji se »Gospin plač« pjeva.«¹⁰ U članku 'Na tragu

⁸ Bezić, *ibid.*, 45.

⁹ M. Demović, *Solističke skladbe u kantualima Petra Kneževića*, Glazbeni barok u Hrvatskoj, Zagreb, 1989., 167–193.

¹⁰ Vidi I. Ocvirk, *O. Petar Knežević i dva kantuala franjevačkog samostana u Sinju*, Sv. Cecilija, 1923., 114. Vidi također V. Premuda, *Još nešto o Petru Kneževiću*, Sv. Cecilija, 1923.,

hrvatskog korala' objavljenom u glazbenom časopisu *Sv. Cecilija* 1938. godine, Stanislav Preprek donio je primjer napjeva za *Gospinog plača* kakvog ga je zabilježio u Jablancu u Hrvatskom primorju. Tekst je nešto malo izmijenjeni početak *Muke* ... Petra Kneževića. Napjev, isto tako pokazuje sličnosti s nekim varijantama bosanskog *Gospina plača*, odnosno sa zapisima koji se u brojnim novijim pretiscima nalaze i danas. Premda govorimo o strukturnim i melodijskim podudarnostima s ograničenom preciznošću, jasno je da sličnosti proizilaze iz zajedničke matice, karakteristične za pripadajuće osmeračko nabožno pjesništvo i neku glazbenu arhetipiju koja nam još uvijek izmiče. Pokazani primjer zanimljiv je i po tome što ga je Preprek »našao u Jablancu, u Hrvatskom primorju. Kneževićeva 'Muka', inače, poznata je u splitskoj biskupiji a naročito je raširena na teritoriju gdje djeluju bosanski franjevci.«¹¹

Crkveno je pjevanje, poput standarda u ostalim područjima Hrvatske, pjevanje svećenika i klerika u liturgiji Zapadne crkve na latinskom jeziku te pjevanje laika na narodnom (hrvatskom) jeziku na napjeve koji pokazuju elemente gregorijanskog korala, repertoar evropskih (pretežno njemačkih) crkvenih pjesama i utjecaj svjetovnog glazbenog folklor. Očigledno je, učenje gregorijanskog korala važno je mjesto franjevačke aktivnosti. Skolovanje u Italiji i drugdje kao i nabavka tiskanih udžbenika iz Italije za poduku koralnog pjevanja obavlja se uspješno (za slavonske franjevce, preko Bosne). Osnovni je problem u nedovoljnom broju zapisane notne građe što se ublažava uvidom u građu tzv. sekundarnih izvora. Na takvim mjestima nalazimo podatke o tome kada se pjevalo i ponekad preciznije upute o tome kako se pjevalo, a među njima su najvrijedniji izvori pjesmarice bez nota uz navođenje »note« na koju se napjev imao pjevati. Vrijedan rezultat dolazi do izražaja kada se postigne povezivanje zapisa (kasnijih) folklornih (čak i svjetovnih) zapisa i teksta uz takvu uputu. Kneževićev *Pláč* ...¹² u varijanti tzv. bosanske redakcije koju je najvjerojatnije oblikovao Grga Martić,¹³ još je uvijek u živoj upot-

141–142; L. Gagulić, *O. Petar Knežević i skraćivanje liturgičkih tekstova*, *Sv. Cecilija*, 1923., 142–143; I. Ocvirk, *Još nešto o kantualima O. Petra Kneževića*, *Sv. Cecilija*, 1924, 17; J. Mantuani, *In medio virtus*, *Sv. Cecilija*, 1923., 181–182. Nedavna posjeta Veneciji ponovno je pokazala nepostojanje nota: Biblioteca Nazionale Marciana–Venezia – Knezevich, Pietro, *Mukka gospodina nascega ...*, Sta in: Babich Tomaso, *Czvit Razlika ...*, 1802. (sign. 27.C.69) i Babich Tomaso, *Czvit Razlika ...*, 1829. (sign. 50.C.17).

¹¹ Jerko Bezić, *Razvoj glagoljaškog pjevanja na zadarskom području*, Zadar, 1973., 129.

¹² Muka G. N. Isusa Krista i plač Majke njegove, 35. izdanje, Sarajevo, 1975.

¹³ Ovu pretpostavku iznosi Kosor K., »*Gospin plač*« fra Petra Kneževića, *Godišnjak Instituta za izučavanje jugoslovenske književnosti u Sarajevu*, II, Sarajevo 1973., 71–89. Vidi također Topić S., *Nekoliko misli uz pjevanje »Gospina plača«*, *Bosna Srebrna*, XXVIII, 3, Sarajevo, 1977.

rebi. Sadrži gotovo isti broj stihova kao i prva izdanja Kneževićevog originala. Stihovi u osnovi narativnog i epskog karaktera grupirani su u četverostihovne strofe razdijeljene na po dva osmeračka dvostiha. Kneževićev rad pripada religioznoj književnosti koja je, potaknuta katoličkom obnovom, odigrala značajnu ulogu u Bosni i drugim krajevima. Kao plodan pisac Knežević je cijenjen kao »jedan od najboljih franjevačkih duhovnih pjesnika, čija je »Muka...« iz roda naših brojnih Gospinih plačeva kakvi su se još u 15. stoljeću pjevali u našim krajevima.«¹⁴ Plačevi su dugo ostali veoma proširen rod u hrvatskoj književnosti također kao i pripovjedni sastavi. U *Nauku krstjanskome ...* Matija Divković uz ovaj katehitički dio koji je bez originalnosti, donosi mnogobrojne religiozne pjesme, pa i *Plač blažene divice Marije*, koji je osnovan na analognim sastavima srednjovjekovne književnosti. U sklopu ukupnih vrijednosti religiozne književnosti 18. stoljeća, Knežević zauzima svoje mjesto i znači za Bosnu mnogo više nego što je njenom kulturnom razvoju za života direktno dao. On nastavlja, na jednom autentičnijem i individualnijem nivou, trendove književnog razvoja koje je Divković inicirao a koji su dobili na značenju u okolnostima turske okupacije.

Također, i Divković i Knežević, iako s vremenskom distancom od preko jednog stoljeća, i u prilikama različitih odjeka evropske kulturne klime, kao misionari pokazali su neobično mnogo spretnosti u prilagodavanju lokalnim prilikama, praktičnim ciljevima te razini koju je lokalni živalj mogao slijediti. Divković je u *Nauku krstjanskom za narod slovinski* (1611) i *Razlikim besjedama svrhu evanđelja nedeljnih priko svega godišta* (1616) »umio te stare legende ponovno oživjeti svojim svježim i vještim načinom pričanja, a osobito svojim lijepim jezikom.«¹⁵ Pored toga, po osobinama moralizatorske poezije ovi Plačevi ... se neposredno nadovezuju na anonimna prikazanja iz srednjovjekovnog perioda. »Takva će ona živjeti još u šesnaestom st. a gdje gdje i dulje, prepisivana u sva tri pisma i prenošena zajedno s drugim nabožnim stihovima od pojedinih pobožnih književnika i u druge hrvatske krajeve: od Matija Divkovića i još nekih u Bosnu, a od drugih u Sjevernu Hrvatsku.«¹⁶

¹⁴ Vidi Kombol M., *Poviest brvatske književosti*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1945., 334.

¹⁵ Vidi Kombol M., *ibid.*, 214. Kombol dalje navodi: »U građenje stihova nije se Divković upuštao (!) već je u svojem malom i još često izdavanom *Nauku krstjanskom* s mnogimi stvarimi duhovniemi (1616.) radije pabirčio po starijem hrvatskom religioznom pjesništvu i pretiskao čitav niz poznatih nabožnih pjesama, među njima staru i poznatu U se vrime godišća, Plač blažene Gospe ...« *Ibid.*

¹⁶ Vidi Kombol M., *ibid.*, 49. Mladen Pozajić (prema kazivanju fra Mirona Kozinovića) objavio je podatak da je *Gospin plač* poznat i u nekim krajevima Dalmacije u kojima su djelo-

U franjevačkim je kantualima, također pjesmaricama - koji su bili prepisivani i koji su cirkulirali od Medimurja i Hrvatskog zagorja, preko Slavonije i zapadne Bosne, sve do Dalmatinske zagore – tijekom prvih desetljeća 18. stoljeća bio je zastupan prilično jedinstveni glazbeni repertoar i stil. Svojevrсноj jednoobrazovanosti crkvenog glazbenog repertoara pridonosili su i drugi redovi. Nakon objavljivanja zbornika *Cithara Octochorda* (Beč 1701, 1723, Zagreb 1757) kao da je posustalo njegovanje crkvene popijevke. Pavlini su u 18. stoljeću praktički obustavili rad na crkvenim popijevkama, ali su Isusovci nastavili, s Mulihom (1694–1754). Iz tzv. Jankovićevih kantuala »pjevalo se do crkvenih reformi Marije Terezije i Josipa II, to jest do 1776. odnosno 1785. godine, kada su službeno dekretom uvedene tzv. službene *Singmesse* (jednostavne jednoglasne pučke mise na narodnim jezicima) i zabranjeni svi stariji posebni obredi. Tada je novi tip crkvenih popijevki na narodnom jeziku – kod čega su i franjevci osobito djelatni – odmijenio do tada uobičajenu glazbu pa vjerojatno i Jankovićeve kantuale«. ¹⁷ »Da se na hrvatskom jeziku pjevalo znatno više liturgijskih popijevki od sačuvanih u zbirci znamo iz drugih arhivskih izvora ili sačuvanih kantuala. S te je strane udio slavonskih franjevaca znatan faktor u stvaranju narodne crkvene popijevke u 18. stoljeću, što će se nastaviti i u prvoj pol. 19. stoljeća (Jaić, Pintarić)«. ¹⁸ Tijekom istraživanja u franjevačkim samostanima, osvijetljeno je nekoliko imena, priređivača i skladatelja, kao što su Konrad Potočnik, Ivan Leopold Šebeljić, Filip Vlahović Kapošvarac. Čuvena i raširena zbirka Marijana Jaića (1795–1858), *Napivi bogoljubnih crkvenih pisamah ...* (Budim 1850, s posvetom banu Josipu Jelačiću) izrazila je, uz njegov *Vinac*, pokazatelje nemirnih vremena pred raspad Monarhije – jedinstvo svih hrvatskih zemalja. Zbirka je ujedno jedan od rijetkih notiranih glazbenih izvora koji osvjetljava i leksijsko pjevanje.

Popularnost nabožnih djela, rukopisnih muzikalija i proširenost na prostorima franjevačkih centara učinila je važnu i općevrijednu kulturnu misiju, neovisno o gotovo priprostoј jednostavnosti, objektivnim poteškoćama ali i blizini estetski vrednovanijih pojedinih autorskih muzi-

vali bosanski franjevci. Usp. *Muzička enciklopedija*, I, 1971., 375. Vjerojatno misli na bosansku varijantu (redakciju) *Gospinog plača*. Prema izvještaju bosanskog provincijala Pavla Travičanina, provincija Bosna Šrebrena je 18. kolovoza 1674. imala 18 samostana i 375 franjevaca. Devet samostana je bilo u Bosni (Fojnica, Kreševo, Sutjeska, Rama, Olovo, Šrebrenica, Tuzla, Gradovrh blizu Tuzle i Modriča), pet u Dalmaciji (Imotski, Zaoštrog, Živogošće, Makarska and Visovac) i četiri u Prekosavlju (Požega, Velika kod Požege, Našice i Buda). Usp. Mandić D., *Franjevačka Bosna*, Rome, 1968., 200.

¹⁷ V. L. Šaban, *Franjevački samostan u Slavonskom Brodu*, rukopis (1983., SBf), 3.

¹⁸ Šaban 1983., *ibid.*, 6.

kalija. Lekcionar Petra Kneževića uz *Gospin plač* i danas je dio pjevanoga repertoara. U potpunosti takva djelatnost pripada pozivu svećeničkog reda posvećenog domaćim ljudima i u skladu s domaćim potrebama. Anonimnost i prepisivačka tehnika samo je krinka aktivne i sustavne stvaralačke moći koju je moguće sagledati na prvom mjestu u kvantiteti, a na drugom u snazi otpora svemu onome što je otežavalo prirodan rast hrvatskog katoličkog glazbenog izraza. Kneževićev lekcionar kao i lekcionari bosanskih franjevaca odnose se manje više jednako spram ostalih jedinica lekcionarskih sadržaja u pogledu primjene ili glazbe ili glazbenih uputa. U osnovi pokazuju, i u tome su im zajedničke crte sa svim lekcionarima, dvije (ponekad tri) razine prisustva glazbe, poput: 1) naznaka u rubrikama o tome da se nešto pjeva, a ponekad i način kako se pjeva; 2) tzv. načina koji nazivamo »lekcijско pjevanje«, termina koji potiče od recitativnog načina pjevanja lekcija i evanđelja; i 3) notnog zapisa u najrjeđim slučajevima. Pjevanje se, također, spominje u predgovorima, popratnim tekstovima, kako je to učinjeno u posebno bogatim riječkim lekcionarima, gotovo misalima. Spominjanje pjesme *Poslan anđel Gabriel*, pjevanja po običaju Blagdana gdje nema orgulja, pjevanja pjesama da bi se ispunila šutnja ... i drugih sličnih napomena ima više u ovim, ali i drugim lekcionarima. Lekcionar je povezan s Bandulavićem i drugim priređivačima koji stvaraju spona sa ostalim lekcionarima. Knežević je, koliko je poznato, jedini imao i notne zapise (kojih danas više nema).

LEKCIONAR FRANJEVCA PETRA KNEŽEVIĆA I GLAZBA

Sažetak

Lekcionar franjevca Petra Kneževića *Pistole i Evangelja Priko svegga Godiscta* ... tiskan 1773. u Veneciji zauzima posebno mjesto među lekcionarima jer je njegov priređivač posvjedočeni glazbenik, prepisivač nota i tvorac kantuala, a možda i skladatelj koji je, unatoč običaju anonimnosti, ipak znan i posebno cijenjen po prinosu glazbenoj profesiji. Petar Knežević (Kapitul pokraj Knina, 1701. – Sinj, 1768.) sastavio je svoja tri kantuala u posljednjoj godini života (prema Mihi Demoviću nose oznake A, B i C; prva dva čuvaju se u franjevačkom samostanu u Sinju, treći u Visovcu). Knežević je najpoznatiji po *Gospinom plaču* (*Muka Gospodina našega Isukrista i plač matere njegove*, Venecija 1753.) koji je pretiskan više od 100 puta, u mnogim primjercima s pučkim napjevima. Priređujući *Pistole i Evangelja Priko svegga Godiscta* ... slijedio je Bandulavića, ali je unio i promjene i dodatke.

Tragovi Kneževićeva djela i to s njegovom glazbenom komponentom nalaze se na mnogim mjestima. Pored spomenutih Sinja i Visovca kao i brojnih pretisaka *Gospina plača*, primjeraka tiskanih obrada mise koju je Knežević prepisao od nekud

i priredio (*Missa u Harvatski Jezik*) – novost su zapisi pučkog pjevanja, onakvog kakvo je iz pisane forme stiglo u usmenu formu.

LECTIONARY AND MUSIC BY THE FRANCISCAN PETAR KNEŽEVIĆ

Summary

The lectionary edited by the Franciscan Petar Knežević, *Pisctole i Evangelja Priko svegga Godiscta...* printed posthumously in 1773 in Venice, occupies a special position among lectionaries, since its editor was an acknowledged musician, notecopyist and maker of song-books, and may have even been a composer who was, in spite of the then customary anonymity, still known and highly respected for his contribution to the musical profession. Petar Knežević edited his three songbooks in the last year of his life (according to Miha Demović, they are marked as A, B and C; the first two are kept in the Franciscan monastery at Sinj and the third one in Visovac). Knežević is most famous for *Our Lady's Tears (Muka Gospodina našega Isukarsta i plač matere njegove*, Venice 1753) that has been reprinted for over a hundred times, many copies containing folk melodies. In editing *Pisctole i Evangelja Priko svegga Godiscta...* he followed Bandulavić's suit, but also introduced some changes and additions.

Traces of Knežević's work, together with its musical component, can be found in many places. Apart from the aforementioned Sinj and Visovac, many reprints of *Our Lady's Tears*, and copies of printed interpretations of masses transcribed from somewhere by Knežević and then edited (*Missa u Harvatski Jezik*) – novel are records of folk singing, such as it was in oral form, after being taken over from the written.

BOJAN MAROTTI

SAPFIČKI JEDANAESTERAC U ZBIRCI PETRA KNEŽEVIĆA *PISME DUHO'VNE' RA'ZLIKE'*

Izvorni znanstveni članak
UDK 821.163.42(091)
821.163.42-1

Klasična metrika u hrvatskoj književnosti

U jednoj je svojoj raspravi, objavljenoj prije kojih četvrt stoljeća, baveći se »obicima klasičke metrike u građi našega jezika«,¹ Miroslav Kravar predložio svojevrsnu »prozodijsku tipologiju« hrvatske klasične metrike, koja – osim što na razini sustava uspostavlja njezinu klasifikaciju – promatrana na vremènōj osi može ujedno poslužiti i pri određivanju njezine periodizacije.² Kravar je u toj raspravi razlikovao četiri tipa hrvatske klasične metrike, upravo četiri različita versifikacijska načela na osnovi kojih su se u povijesti hrvatske književnosti slagali stihovi prema klasičnim uzorima. Ta je četiri tipa nazvao ovako:³

- pseudokvantitativni
- čisti kvantitativni
- akcenatsko-kvantitativni
- akcenatski ili tonski.

Sama se razdioba temelji na službi koju pri gradnji stiha imaju dva osnovna »prozodijska elementa«: kvantiteta ili otega, i akcenat ili naglasak, zapravo mjesto naglasaka (upravo siline) u pojedinome retku ili vrstici. Ta su dva »prozodijska elementa«, govoreći strogo fonološki, upravo dva razlikovna obilježja na tonemnoj ili suprasegmentalnoj razini, od triju, koliko ih ukupno ima. Ta se tri obilježja – napjevak (*tone*), jakost

¹ Vidi M. Kravar, *Nacrt prozodijske tipologije hrvatske klasičke metrike*, str. 99. Puni se zapis knjigopisne jedinice može naći u *Popisu uporabljenih djela* na kraju ovoga priloga.

² *Isto.*

³ *Isto.*

(force) i otega (*quantity*) – javljaju u paru,⁴ i to kao oprjeka između opstoja stanovite vrijednosti i njezina neopstoja: napjevak kao oprjeka između (obilježene) visine i (neobilježene) nizine, jakost kao oprjeka između (obilježene) siline (ili natska) i (neobilježenoga) izostanka siline, i otega kao oprjeka između (obilježene) duljine i (neobilježene) kračine. Izmjena barem jedne od spomenutih oprjeka dovoljna je za uspostavu stihovnoga ustroja. Stih pak s takovim ustrojem obično se nazivlje izmjeničnim.⁵

Kravar je dakle promatrao dva razlikovna obilježja, tj. kako se u pojedinoj vrstici izmjenjuju dugi i kratki slogovi, ili pak slogovi pod naglasakom s onima koji su nenaglašeni. U prvome se i u trećem slučaju otega i naglasak nadopunjuju, dočim se u drugome i u četvrtome slučaju oni uzajamno isključuju. Razlika je pak između prvoga i drugoga slučaja u tome što se u pseudokvantitativnome stihu naglasak »integrira u kvantitativnu shemu građenu više ili manje po sluhu prema skandinavju latinskoga prototipa«,⁶ dok su u akcenatsko-kvantitativnome stihu otega i naglasak, tj. izmjena duljine i kračine, te siline i izostanka siline, »u načelu ravnopravni nosioci ritma u stihu«.⁷ Dakako, čisti kvantitativni stih s jedne strane, te akcenatski ili tonski stih s druge, ustrojani su samo na

⁴ Vidi o tome pitanje u poznatoj knjizi R. Jakobsona i M. Hallea *Fundamentals of Language*, str. 20 – 27; isp. i hrvatski prijevod *Temelji jezika*, str. 22 – 27. Vidi i knjigu B. Malmberga *Fonetika*, posebice poglavlja *Akustička fonetika* (str. 7 – 20), *Trajanje glasnika (kvantiteta)* (str. 73 – 78) i *Naglasci* (str. 79 – 87). Isp. i E. Stankiewicz, *Studies in Slavic Morphophonemics and Accentology*, str. 32 – 41, posebice str. 32 – 33. Što se pak tiče nazivlja, vidi B. László, *Bilježka o književnome naglasku hrvatskome*, str. 335.

⁵ Vidi npr. četiri tipa stiha, dotično četiri tipa versifikacije, kako ih navodi Ivan Slamnig u svojoj knjizi *Hrvatska versifikacija* (str. 6 – 7). Govoreći o izmjeničnome ili o alternativnome stihu Slamnig spominje samo izmjenu naglašanih i nenaglašanih slogova (akcenatski stih) te izmjenu dugih i kratkih slogova (kvantitativni stih). Međutim na kraju toga poglavlja razmatra i mogućnost »stiha koji bi se osnivao na visini tona (na 'visu' riječi, što se engleski kaže *pitch point*)« (str. 8), tj. na izmjeni visine (ili visa) i nizine. Na takvu je mogućnost svojedobno upozorio, pozivajući se na J. Greenberga, i R. Jakobson u svojoj raspravi *Linguistics and Poetics* (str. 74), razlikujući naglasni, kronemni i tonemni tip versifikacije. K tomu, Slamnig je s pravom upozorio da nazivak *tonski* za akcenatski stih nije najspretnije odabran, ali valja dodati da ni sam nazivak *akcenatski* također nije posve prihvatljiv. Naime, on bi mogao vrijediti samo za one jezike u kojima nema oprjeka između visine i nizine, ili između duljine i kračine (kao što je, primjerice, ruski). U onim jezicima međutim u kojima te oprjeka opstoje (kao što je, recimo, hrvatski), akcenat ili naglasak zapravo je svežanj (*bundle*) svih triju razlikovnih obilježja, pa bi spomenuti stih trebalo zvati silinskim, silovnim ili natsnim. Vidi o tome u poznatim priručnicima: D. Crystal, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (str. 2: »[...] accent is not solely a matter of loudness but also of pitch and duration [...]«, str. 363 – 365), te G. Finch, *Linguistic Terms and Concepts* (str. 200 – 201); isp. također i izvod u spomenutoj Lászlóvoj raspravi *Bilježka o književnome naglasku hrvatskome* (str. 335). Ovdje ipak rabim uvriježeni nazivak *akcenatski*, kao što katkad govorim o naglašanim i nenaglašanim slogovima, premda je posrijedi razlikovno obilježje jakosti, dotično siline, a ne naglasak.

⁶ Vidi M. Kravar, *Nacrt prozodijske tipologije hrvatske klasičke metrike*, str. 100.

⁷ *Isto*, str. 105.

izmjeni po jednoga para razlikovnih obilježja na tonemnoj razini: duljine i kraćine, dotično siline i njezina izostanka.

Ta četiri tipa, kako je već spomenuto, čine ujedno i slijed na vremenoj osi, te pokazuju i povijesni razvoj hrvatske klasične metrike. K tomu, između pseudokvantitativnoga stiha, koji traje tamo od polovice 17. pa do prve polovice 19. stoljeća, i akcenatskoga stiha, koji se javlja u drugoj polovici 19. stoljeća i proteže se do današnjih dana, Kravar je sklon vidjeti stanovitu neprekinutost, tj. spojitost, dočim razdoblje čistoga kvantitativnoga stiha, kojega pojavu vezuje ponajprije uz Matiju Petra Katančića, te razdoblje akcenatsko-kvantitativnoga stiha, u onome smislu kako ga je shvaćao, pa onda i rabio Adolfo Veber,⁸ razumije u prvome redu kao dva otklona od navedene glavne razvojne crte.⁹

Prijepor oko pseudokvantitativnoga stiha

Međutim, dok se o kvantitativnome i o akcenatskome stihu, kao i o njihovu uzajamnome odnosu, u hrvatskoj književnoj znanosti pisalo dosta, a akcenatsko-kvantitativni stih, ako i nije imao previše odjeka u književnosti, ni privukao znatniju književnoznanstvenu pozornost, bio barem poznat iz radova i prevoditeljskih pokušaja Adolfa Vebera, dotle je pojam pseudokvantitativnoga stiha, kao i pokušaj da se njime opišu različni oblici klasične metrike starijih hrvatskih pisaca, bio – u doba kada ga je Miroslav Kravar uveo – posve nov.

Naime, mnogi su naši proučavatelji versifikacije smatrali da se je starija hrvatska klasična metrika osnivala na kvantitativnome načelu. Tako je, recimo, Stjepan Ivšić u pogovoru trećemu izdanju Maretićeva prijevoda *Ilijade* od godine 1912. iznio mišljenje da su naši stariji pjesnici »gradili heksametre sasvim prema staroklasičkim heksametrima pazeći više na kvantitetu slogova nego na akcenat«,¹⁰ uzimajući kao primjer nekoliko heksametara iz Vitezovićeve *Oddilyenja figetškoga* (1684.).¹¹ Stav sličan Ivšićevu izrekao je i Ante Petravić u svojoj knjizi *Klasična metrika u hrvatskoj i srpskoj književnosti* (1939.): »Vitezović je složio ove heksametre po pravilima latinske kvantitetske prozodije, dakle na osnovu dužine i kratkoće u slogovima.«¹² Ali ne samo stariji teoretičari, dakle oni koji su o pome-

⁸ Vidi o tome dva Veberova članka: *O hrvatskom heksametru i Nješto o pjesničtvu hrvatskom*. Prvi je, objavljen u *Književniku* godine 1864., potakao na »odgovor« Ivana Trnskoga, koji je 1874. u *Viencu* u pet nastavaka objavio raspravu *O našem stihotvorstvu*. Na to je pak uzvratilo Veber godine 1877. u *Radu*.

⁹ Vidi M. Kravar, *Nacrt prozodijske tipologije hrvatske klasičke metrike*, str. 110.

¹⁰ Vidi S. Ivšić, *O ovom prijevodu i nešto o našem heksametru uopće*, str. 440.

¹¹ *Isto*.

¹² Vidi A. Petravić, *Klasična metrika u hrvatskoj i srpskoj književnosti*, str. 18.

nutome problemu pisali prije Miroslava Kravara, nego i neki koji su pisali nakon njega, smatrali su da je u starijoj hrvatskoj književnosti posrijedi kvantitativna versifikacija. Tako je primjerice u navedenoj knjizi *Hrvatska versifikacija* Ivan Slamnig već samim naslovom poglavlja u kojem razmatra stariju hrvatsku klasičnu metriku – *Pokušaji kvantitativnog stiha u XVII i XVIII stoljeću* – izrekao svoj stav o sustavu versifikacije kojim je to pjesništvo pisano.¹³ K tomu, razmatrajući pojedine heksametre Jurja Križanića, Petra Zrinskoga, Pavla Rittera Vitezovića i Matije Petra Katančića, Slamnig se osvrće i na Kravarov pojam pseudokvantitativnoga stiha, pa u svezi s time zaključuje: »Ta veća pravilnost Katančićevih stihova po klasičnom uzoru ne čini mi se dovoljnom da njegov stih smatramo posebnim tipom, 'čisto kvantitativnim' kako to čini Miroslav Kravar, dok bi stih Zrinskoga ili Vitezovića bio 'pseudokvantitativan'. Svi su ti stihovi građeni po klasičnim uzorima, od Križanića do Mažuranića, u dijapazonu veće ili manje učestalosti kvantiteta na odgovarajućim mjestima u metru.«¹⁴

Valja međutim uočiti da pri raspravljanju o hrvatskome pjesništvu pisanome prema klasičnim uzorima znatno preteže proučavanje heksametra, premda su hrvatski pjesnici pisali dakako i inim klasičnim stihovima. To je naravno razumljivo uzme li se u obzir da je heksametar možda i najpoznatiji, da ne kažem »najpopularniji« klasični stih, posebice nakon Maretićevih prijevoda Homera, Vergilija, Ovidija. Ipak, valja također uočiti da pokušaj ustanovljavanja načela versifikacije na primjeru prilagođenoga heksametra nije nimalo jednostavan. Temeljni je razlog za to njegova nejednakosložnost, tj. njegova neizosilabičnost.

Teškoće pri proučavanju šestomjera

Kao što je poznato, heksametar je ili šestomjer stih koji se sastoji od šest daktila, tj. od šest daktilskih stopa, pa je dakle ustrojen κατά πόδα, a ne κατά μέτρον (očekivalo bi se da se zove *daktilskim trimetrom*, kao što se primjerice stih od šest jampskih stopa nazivlje *jampskim trimetrom*).¹⁵ U svakoj se stopi dvije kračine mogu zamijeniti jednom duljinom. Pri tom je u posljednoj stopi zamjena redovita, tako da se šestomjer svršuje spondejem, dočim je u pretposljednjoj iznimna. Stih se s takovim ustrojem zove στίχος σπονδειακός, a budući da je najrjeđi, dakle najmanje se

¹³ Vidi I. Slamnig, *Hrvatska versifikacija*, str. 44 – 55.

¹⁴ Isto, str. 55.

¹⁵ Što se tiče postanka heksametra, te s time u svezi njegova »unutarnjega« ustroja, o čem u ovome prilogu ne mogu posebice raspravljati, vidi u knjizi M. L. Westa *Greek Metre* (str. 35 – 39).

očekuje, kada se ipak pojavi, biva osobito istaknutim, pa se ta njegova istaknutost na metričnoj razini može iskoristiti i za dodatnu obavijest, upravo za isticanje, na sadržajnoj, dotično na znadžbenoj razini. K tomu, posljednji slog u šestomjeru može biti i kratak, pa je u tome slučaju posljednja stopa zapravo trohej. To je pak moguće zato što se posljednji slog prije odmora na kraju vrstice (i uopće članka) može po volji produžiti, a ta se pojava u klasičnoj metrici nazivlje *brevis in longo*, dotično *syllaba brevis in elemento longo*.¹⁶

Prema tome, broj slogova u pojedinoj vrstici može biti različit: on se kreće od 12 (6 spondeja) do 17 (5 daktila + 1 spondej). Ipak, usprkos raznolikosti, tj. mjenljivosti broja slogova, opstoji ono što je invarijantno, tj. nemjenljivo: naime broj mora iliti hipova. On iznosi 24. (Kada je u posljednjoj stopi trohej, broj mora naoko iznosi 23, ali se taj slog, kako je već spomenuto, prije odmora na kraju retka može produžiti.)¹⁷

Mogućnost zamjene dviju kračina duljinom, koja uvjetuje nejednak broj slogova u pojedinim redcima iliti vrsticama šestomjera, uzrokom je dakle toga da već sama razdioba na stope, kada je posrijedi koji hrvatski prilagođeni heksametar, nije, kako rekoh, posve jednostavna. K tomu, ona je donekle uvjetovana i pretpostavkom od koje polazimo: smatramo li dotični heksametar kvantitativno, akcenatski, ili kako drugačije ustrojenim. Lijep nam primjer za navedeno pružaju dvije različite raščlambe hrvatskoga dvostiha iz predgovora djelu *Adrianszokoga mora Syrena* (1660.) Petra Zrinskoga, što ih predlažu Miroslav Kravar i Ivan Slamnig. Dok Kravar spomenuti dvostih shvaća kao elegijski distih, dakle drugi stih smatra daktilskim pentametrom (taj je dvostih Petrov hrvatski prijevod latinskoga elegijskoga distiha iz posvete njegova brata Nikole), dotle ga Slamnig tumači kao heksametarski dvostih, dakle kao dva heksametra, od kojih bi drugi bio *versus spondiacus*.¹⁸

Podemo li pak od toga da je heksametar ustrojen akcenatski, ili da je pseudokvantitativan, tada ćemo se suočiti i s dodatnim teškoćama. Prije svega, postaviti će se pitanje o tome koji naglasni sustav valja pretpostaviti u razmatranome pjesmotvoru. Pogledajmo, primjerice, prvu i treću

¹⁶ Vidi o tome pitanje u spomenutoj knjizi M. L. Westa *Greek Metre* (str. 4 – 5).

¹⁷ Na toj se činjenici osniva pristup što ga je u svome prijevodu prvoga pjevanja («svitka») *Ilijade* primijenio B. László (vidi *Iliad'a Homérova*). O samome se pristupu pitanje govori u uvodnome dijelu (*Uz prijev. str. 167 – 168*). U pogledu nazivlja isp. također spomenuti uvod, ali i raspravu *Uz prijev. P'uškinova Spomenika* istoga sročitelja. U nas je inače o prijevodnome heksametru dosta pisao M. Kravar. Vidi primjerice njegov članak *Naš prijevodni heksametar danas*.

¹⁸ Vidi M. Kravar, *Tri stoljeća hrvatske klasičke metrike*, str. 92, kao i M. Kravar, *Nacr. prozodijske tipologije hrvatske klasičke metrike*, str. 100 – 102, te Ivan Slamnig, *Hrvatska versifikacija*, str. 50 – 52.

vrsticu četvrte »nagrobnice« sultanu Sulimanu iz četvrtoga dijela Vitezovićeve *Oddilyenja figetškoga*, o kojima također raspravljaju i Kravar i Slamnig:¹⁹

»fultan Car fuliman Otomanskoga flava kolina
[...]
Lezze na spot Turfki, na Orfaga flovinskoga žallost.«

Kravar ih ovako dijeli na stope:²⁰

Sultan | car Sulilman || otol | manskoga | slava kollina
Ležže na | špot tur | ski, || na or | saga slo | vinskoga | žallost

Prvu riječ Kravar uzimlje, na što upozorava i Slamnig, s naglaskom na prvome slogu, dakle *sūltān*, premda bi se prema *Sulimān* očekivalo *sultān*. U tome bi međutim slučaju prvi slog u heksametru bio nenaglašen, osim ako bismo dopustili da prvi slog nosi udar zato što je po položaju dug. Ili pak moramo napustiti pretpostavku o nenovoštokavskome naglasku, tj. o nenovoštokavskome mjestu siline, ali tada bi moralo biti *Sulimān*, *otomānskōga*, *kōlina*, pa možda i *nā špōt*, a ne *otomānskōga* (ili *otomānskoga*), *kolina* i *na špōt*. S druge strane, naglasak *turskī* teško je pretpostaviti, jer se očekuje naglasak *tūrskī*, a ne *turskī*, što bi bio novoštokavski naglasak prema *turskī*, s pomakom siline za jedan slog ulijevo.²¹ Osim naravno ako se i tu ne bi udar nalazio na slogu koji je po naravi dug. No prihvatimo li to, tada bismo te stihove mogli radije smatrati akcenatsko-kvantitativnima, tj. takovima u kojima su naglasak i duljina ravnopravni nositelji ritma, negoli pseudokvantitativnima. A primjera u kojima se javljaju slična pitanja i nesigurnosti, ima dosta.

Sapfički jedanaesterac

To je ujedno i razlogom zašto bi dvojbu o versifikacijskome sustavu našega starijega pjesništva, pisanoga prema klasičnim uzorima, trebalo provjeriti na nekome od jednakosložnih stihova, tj. stihova u kojima nisu bile dopuštene zamjene duljina dvjema kračinama, ili obrnuto: dviju kračina duljinom. Takovi su pak u starome grčkome pjesništvu bili eolski stihovi. Osim što su redovito jednakosložni, eolski se stihovi lako

¹⁹ Vidi P. R. Vitezović, *Oddilyenje figetško*, str. 73.

²⁰ Vidi M. Kravar, *Tri stoljeća hrvatske klasičke metrike*, str. 98. To u navedenoj knjizi prenosi i komentira Slamnig (str. 53).

²¹ Premda, istini za volju, po novoštokavskim se krajevima srednjodalmatinskoga zaleda može čuti naglasak *tūrskī*.

moгу razdijeliti na članke, pa je uz jednakosložnost upravo člankovitost njihova druga temeljna osobina.²² A upravo su spomenute osobine ono što eolske stihove povezuje sa staroindijskim pjesništvom, tj. sa starim vedskim stihovima (*anuṣṭubh*, *triṣṭubh* i *jagatī*), a time ujedno i s najstarijim indoeuropskim nasljedem.²³

Jedan je od najpoznatijih eolskih stihova sapfički jedanaesterac, stih koji je bio sastavni dio sapfičke strofe. Ona se je sastojala od tri sapfička jedanaesterca i od jednoga adoneja. Kako je pak izgledao ustroj sapfičkoga jedanaesterca, lako možemo razabrati bacimo li pogled na jednu Sapfinu (Σαπφώ) pjesmu:²⁴

Ἄστερες μὲν ἀμφὶ κάλαν σελάνναν
 ἄψ ἀπυκρόπτοισι φάεννον εἶδος,
 ὅπποτα πλήθοισα μάλιστα λάμπη
 γᾶν ἐπὶ παῖσαν.

Posrijedi je zapravo jedan fragment, i to jedini očuvani fragment dotične pjesme. Razdiobu otege, tj. razmještaj duljina (–) i kračina (∪) po vrsticama možemo ovako prikazati:

– ∪ – ∪ || – ∪ ∪ – ∪ – –
 – ∪ – – || – ∪ ∪ – ∪ – ∪
 – ∪ – – || – ∪ ∪ – ∪ – –
 – ∪ ∪ – ∪

Uočavamo da je razmještaj duljina i kračina po slogovima stalan, osim u četvrtome i u jedanaestome slogu. Usjek se nalazi, u Sapfe redovito,²⁵ iza četvrtoga sloga, »lomeći« stih na dva članka. Na kraju svakoga

²² Vidi o tome poglavlje *The Aeolic Tradition* u knjizi M. L. Westa *Greek Metre* (str. 29 – 34).

²³ Vidi o tome poglavlje *Ancient Greek Syllabo-Metrical Verse* (str. 49 – 64) u knjizi M. L. Gasparova *A History of European Versification* (posebice potpoglavlja *Digression: Sanskrit Syllabo-Metrical Verse* na str. 50 – 54, te *Aeolic Syllabo-Metrical Verse* na str. 54 – 58).

²⁴ Vidi *The Oxford Book of Greek Verse*, str. 173. Budući da je pjesma pisana u eolskome narječju, navodim ovdje otpovjedne likove u atičkome:

ἄστερες = ἀστέρες
 κάλαν σελάνναν = καλὴν σελήνην
 ἀπυκρόπτοισι = ἀποκρόπτουσι
 φάεννον = φαεννόν
 ὅπποτα = ὅποτε
 πλήθοισα = πλήθουσα
 γᾶν = γῆν
 παῖσαν = παῖσαν

²⁵ Isp. N. Majnarić, *Grčka metrika*, str. 112 – 114.

članka slog može biti dvojak: dug ili kratak. Posrijedi je dakle *syllaba anceps*. Zapravo, bilo bi bolje reći da je taj slog uvijek dug: budi naravljju, budi položajno, budi duljenjem naravne kračine zato što se rečeni slog nalazi na kraju članka, dakle prije odmora. Prema tome, opći bi uzorak sapfičkoga jedanaesterca (adonej u ovome prilogu ostavljamo postrani) mogao izgledati ovako:

- U - x || - U U - U - x

Ne mogu se ovdje previše baviti pitanjem nastanka sapfičkoga jedanaesterca, koliko god da je to pitanje zanimljivo i iznimno važno, kako za grčku i uopće za indoeuropsku, tako i za hrvatsku i uopće za (baltičku i) slavensku metriku.²⁶ Ipak, može se spomenuti da, grubo uzevši, opstojе dva stava o nastanku sapfičkoga jedanaesterca. Budući da uza svaki od njih pristaje više učenjaka, može se govoriti o dvije skupine proučavatelja.

Prva se oslanja na istraživanja jednoga od najvećih klasičnih filologa u povijesti te struke, na Ulricha von Wilamowitz-Moellendorffa, naime na stavak koji je Wilamowitz iznio u poglavlju *Skizze einer Geschichte der griechischen Verskunst* u svojoj glasovitoj knjizi *Griechische Verskunst*.²⁷ Po njegovu mišljenju, i po mišljenju onih koji čine navedenu »prvu skupinu«, u osnovi sapfičkoga jedanaesterca nalazi se korijamb ($\chi\omicron\rho\iota\alpha\mu\beta\omicron\varsigma$). Razlike se među njima svode uglavnom na pitanje je li posrijedi korijampski dimetar, ili trimetar, ili pak korijamb u spoju s kojom inom stopom. Tako primjerice Wilamowitz smatra da se u osnovi sapfičkoga jedanaesterca nalazi korijampski dimetar, a da je njemu pripojen katalektički jampski metar. Slično misli i naš Nikola Majnarić, koji doduše drži da je sapfički jedanaesterac »upravo neki katalektički horijampski trimetar«, ali da je nastao tako da se korijampskomu dimetru »primetnuo katalektički jampski metar«. ²⁸ Može se ovdje spomenuti još i David S. Raven, koji u obje svoje knjige – *Greek Metre* i *Latin Metre* – uzimlje

²⁶ Vidi o tome npr. u članku *Über den Versbau der serbokroatischen Volksepen* (str. 59 – 60), u kojem R. Jakobson, oslanjajući se na istraživanja A. Meilleta, uspoređuje naš epski deseterac, vedski *tristubh* i sapfički jedanaesterac, te iznosi mišljenje da je ustroj našega epskoga deseterca indoeuropskoga podrijetla. Isp. također poglavlja *Introduction* (str. 1 – 10) i *Slavonic and Baltic Folk Syllabic and Tonic Verse* (str. 11 – 35) u spomenutoj Gasparovljevoj knjizi *A History of European Versification*.

²⁷ Vidi U. von Wilamowitz-Moellendorff, *Griechische Verskunst*, str. 86 – 136, posebice str. 104, gdje je riječ upravo o sapfičkome jedanaesteru (*der sapphische Elfsilbler*), te ona mjesta gdje se govori o korijampskom dimetru (npr. str. 211 – 244).

²⁸ Vidi N. Majnarić, *Grčka metrika*, str. 82.

korijamb kao osnovu ne samo sapfičkoga jedanaesterca nego i uopće – eolskih stihova.²⁹

Navedenomu pitanju drugačije pristupaju Martin Litchfield West i Mihail Leonovič Gasparov. I jedan i drugi smatraju da se eolski stihovi ne smiju »razbijati« u stope, nego da se kao jedinica ritma mora uzeti čitav redak, ili barem članak.³⁰ K tomu, obojica eolske stihove promatraju u okviru najstarijega grčkoga (i uopće indoeuropskoga) nasljeđa, izravno ih vezujući za temeljni grčki (a zapravo za indoeuropski) dočetak pojedinoga stiha, koji je mogao biti dvostruk: ili $\cup - \cup \times$, ili $\cup - \times$, pri čem otega prethodnih slogova nije bila strogo određena. Stihovi s dočekom $\cup - \cup \times$ povezivali su se sa stihovima jedan slog kraćima, tj. s onima s dočekom $\cup - \times$, i to tako da je kraći stih slijedio dulji ili niz duljih (primjerice AB, ili AAAB).³¹

Sapfičku su strofu u latinsko pjesništvo unijeli Katul i Horacije. Potonji je uveo i nekoliko novina: četvrti mu je slog redovito dug, a usjek se nalazi iza petoga, a katkada i iza šestoga sloga.³² Valja napomenuti da se i u naših latinista usjek nalazi iza petoga sloga.³³

Prijevod bi navedene Sapfine pjesme mogao otprilike glasiti ovako: »Zvijezde si oko krasna Mjeseca opet skrivaju blistav lik, kada god pun posve osvjetljuje čitavu Zemlju.« Pokušamo li pak pjesmu prevesti tako da očuvamo broj slogova, te da se istaknuta duljina, dakle mjesto udara, poklopi s mjestom natiska u hrvatskome, prijevod bi, nešto slobodnije, mogao izgledati ovako:

Zvjezde oko Mjeseca krasna opet
skrivaju si blistavi lik, kad godier
svjetlošću ozaruje uštap posve
čitavu Zemlju.

²⁹ Vidi D. S. Raven, *Greek Metre*, str. 71 – 86, te D. S. Raven, *Latin Metre*, str. 133 – 150.

³⁰ Vidi već navedeno poglavlje *The Aeolic Tradition* u knjizi M. L. Westa *Greek Metre* (str. 29 – 34). Govoreći pak o eolskim stihovima, u knjizi *A History of European Versification* M. L. Gasparov veli sljedeće (str. 54 – 55): »These measures were called 'logaoedic' ('prose-sung' in Greek, pointing to their internal heterogeneity) and in traditional metrics they were defined as measures made up of heterogeneous feet. But this terminology is late; initially, these measures were not broken down into feet. Rather, the unit of rhythm was considered to be the entire line [...].«

³¹ Vidi M. L. West, *Greek Metre*, str. 3; također M. L. Gasparov, *A History of European Versification*, str. 7 – 10.

³² Vidi D. S. Raven, *Greek Metre*, str. 80; također D. S. Raven, *Latin Metre*, str. 143 – 145.

³³ O tome govori B. Glavičić u knjizi *Versifikacija hrvatskih latinista*, razmatrajući pojedine hrvatske pisce latiniste koji su rabili sapfičku strofu. Vidi npr. njegov komentar uz latinsko pjesništvo Jurja Šišgorića (str. 57 – 58, posebice str. 58).

Zapis *ie* (*zviezde, godier*) u navedenome prijevodu upozorava da se dugi jat (zapravo sljednik dugoga jata) mora čitati jednosložno. U biranome bi sustavu sveza *oko Mjeseca* trebala biti naglašena *òko Mjesèca*, ali budući da se nakon prijedloga nalazi usjek, može se dopustiti i naglasak *òko Mjësèca*. U svezama *skrivaju si i svjetlošću ozaruje* uzimlje se da treći slog slijeva ima neku vrstu »pomoćnoga« natiska, dodatne siline. Veznik se *kad* smatra kao da je bez (rečeničnoga) naglasaka. Uočiti je da se u trećem jedanaesteru usjek ne poklapa s granicom riječi, ali tako je i u Sapfinu izvorniku, i to i u drugoj i u trećoj vrstici.

Budući da ima više prijevoda te Sapfine pjesme na hrvatski jezik, navodim ovdje još jedan, onaj Racov:³⁴

»Zvjezde oko mjeseca prekrasnoga
Brzo oka sakriju sijevak jasni,
Pun kad punim srebrnim sjajem svojim
Sijâ nad zemljom.«

Sapfički jedanaesterac i hrvatska književnost

Dakako, sapfičke je strofe, pa dakle i sapfičkoga jedanaesterca, ili pak njegove prilagodbe, bilo i u starijoj hrvatskoj književnosti. (Naravno, bilo ga je i u novijoj – nakon preporodne.) Valja međutim pripomenuti da proučavanje sapfičkoga jedanaesterca nije važno samo za istraživanje versifikacijskoga sustava našega starijega pjesništva, pisanoga prema klasičnim uzorima, nego ono također, budući da je riječ o jedanaesteru, baca i dodatno svjetlo na početke, dakle na »ulazak« jedanaesterca u hrvatsku književnost. To je pak ono na što je u svojoj *Povijesti hrvatske književnosti do narodnog preporoda* (1945.) upozorio i Mihovil Kombol. Naime, zaključujući poglavlje o crkvenim prikazanjima, Kombol je ustvrdio sljedeće:³⁵ »Jedina je zanimljivost tih kasnijih i, kako se čini, većinom

³⁴ Vidi *Antologija stare lirike grčke*, str. 44. Dakako, i ovaj je prijevod, ili ako se hoće – prijevod, kao uostalom i onaj prethodni, tek slabašan pokušaj da se dosegne vrijednost Sapfina izvornika. Kolik je bio njezin utjecaj u povijesti svjetske književnosti, i kolikima je poslužila kao uzor i nadahnuće u vlastitu pisanju, lijepo se može vidjeti u knjizi *The Sappho Companion*, koju je uredila M. Reynolds. Međutim, svijest o iznimnoj snazi njezina genija imali su već i sami stari Grci, o čem svjedoče mnoge anegdote. Ovdje je možda zgodno podsjetiti na jedan elegijski distih, koji se pripisuje Platonu, a u kojem se »kori« onoga koji je ustvrdio da ima svega devet Muza, jer da nije pozorno brojio: desetu je – Sapfu Lezbljanku – naime »ispuštio« (vidi *Griechische Gedichte*, str. 38):

Ἐννέα τὰς Μούσας φασὶν τινες, ὡς ὀλιγῶρες.
ἦν ἰδέ· καὶ Σαπφῶ Λεσβόθεν, ἡ δεκάτη.

³⁵ Vidi M. Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, str. 52.

prevedenih hvarskih prikazanja – i onih od spomenutih pisaca i bezimernih – njihova sklonost za različite metričke oblike: osmeračke strofe od četiri stiha, dvanaesterce, strofu latinske pjesme *Stabat mater* i druge, pa čak i safičku strofu, koja međutim ne potječe od klasičnih pjesnika, već također iz latinskog crkvenog pjesništva kao i kod Vitaljića, I. Đurđevića i fra Petra Kneževića u osamnaestom stoljeću. U toj se strofi prvi put pojavljuje jedanaesterac, jedan od najobičnijih stihova našeg novijeg pjesništva, kojemu prema tome valja prve početke pomaknuti znatno unatrag [...].«

Napokon, proučavanje sapfičkoga jedanaesterca pridonosi i onomu o čem je svojedobno pisao Miroslav Kravar, kada je, poduzevši u jednom članku »pokušaj rehabilitacije« onoga dijela hrvatskoga pjesništva u kojem je stih bivao ustrojen »prema klasičkim uzorima«, ustvrdio da se »u našem slučaju mozaik postanka, razvoja i dometa naše klasičke metrike ne da rekonstruirati u kratkim i globalnim osvrtima uz navođenje pokojega stiha iz ovoga ili onoga pjesnika, nego analitičkim pristupom čitavu opusu svakoga posebno i svih zajedno, da bi se tako obuhvatila čitava tradicija«. ³⁶

Podemo li od navedena Kravarova stavka, pravu svrhu ovoga priloga možemo shvatiti i kao stanovit prinos tako sročenoj zadaći. Jer, u zbirci *Pisme duhovnè razlikè* (1765.) fra Petra Kneževića, ³⁷ »jednog od boljih franjevačkih duhovnih pjesnika«, kako ga ocjenjuje Kombol, ³⁸ nalaze se i pjesme sastavljene u sapfičkoj strofi.

Sapfička strofa u Kneževićевой zbirci

Cjelokupna se naime zbirka *Pisme duhovnè razlikè* sastoji od 74 pjesme, od kojih je 57 pisano u osmercu, 2 u šestercu, a ostale u klasičnim stihovima, od čega pak ovih 8 u sapfičkoj strofi:

³⁶ Vidi M. Kravar, *Tri stoljeća hrvatske klasičke metrike*, str. 115. U tome je članku M. Kravar otvoreno »stao u obranu« hrvatskoga klasičnoga metra, o čem dostatno govori i podnaslov – »pokušaj rehabilitacije«. Pripomenuti je međutim da, s iznimkom spomenute knjige A. Petravića *Klasična metrika u hrvatskoj i srpskoj književnosti*, to i nije previše često mišljenje u hrvatskoj književnoj znanosti. Kao primjer izričito negativne ocjene klasičnoga metra u nas može poslužiti rasprava M. Franičevića *O nekim problemima našega ritma* (vidi str. 61 – 63).

³⁷ O životu i djelu Petra Kneževića vidi J. Božilković, *Život i rad fra Petra Kneževića (1702. – 1768.)*; također K. Balić, *Štovanje Bl. Djevice Marije u Franjevačkoj Provinciji Presv. Otkupitelja*, str. 494 – 501; zatim sažeto J. Božilković, *Fra Petar Knežević, kao pjesnik Marijina Materinstva Božjega*; te napokon A. Crnica, *Naša Gospa od Zdravlja i Njezina slava*, str. 221 – 235. Djela mu pak ukratko navodi S. Zlatović u knjizi *Franovci države presvet. Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji* (str. 471 – 472). Vidi također i zanimljiv članak A. Crnice *Pjesme o Petra Kneževića u zbirci kanonika Čulića*.

³⁸ Vidi M. Kombol, *Poviest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, str. 334.

- *Na prikàzànje B. D. Mariè u Czàrkvu* (15 kitica)
- *II. na Boxich* (13 kitica)
- *Popjèvka na S. Ivana Karstiteglja* (10 kitica)
- *Na Svètoga Antùna od Pàduè* (13 kitica)
- *Màjki Boxjòj na nàcin: Iste Confessor* (10 kitica)
- *Popjèvka na Uskars: Victimæ Pafchali* (10 kitica)
- *Krunnèchise zlàtnòm Krunnòm pridobrà Mājka Boxjà, kojàje na Dobròmu prid Splittom: Popjèvka* (15 kitica)
- *Opèt Sloxitegl istò ponàvghlà s' drugojaçiòm Pismòm, alli ossobito immenùjuchi Sìgnskù Mājku od Millòstih* (8 kitica).

Zbirka dakle ukupno sadržava 94 sapfičke strofe, što znači 376 redaka iliti vrstica. Budući da se ovdje ne bavimo adonejima, možemo ih izostaviti, te nam tako preostaju 282 sapfička jedanaesterca. Oni pak ukupno broje 3102 sloga. (Dodamo li tomu broj slogova u adonejima, tj. 470, dobivamo ukupno 3572 sloga u svih 8 pjesama.) U svakome se jedanaesterцу usjek nalazi nakon petoga sloga. K tomu, u svakoj su pjesmi prva dva jedanaesterca povezana srokom, dočim se u trećem nahodi unutarnji srok: sriču se naime članci, tj. kraj prve poluvrstice (do usjeka), s krajem druge. Postavlja se, naravno, pitanje kako su ti jedanaesterci ustrojeni.

Na to je pitanje, govoreći o Petru Kneževiću, usputno odgovorio M. Kombol, pripomenuvši da su navedene pjesme pisane u imitaciji sapfičke strofe, te u jedanaesterцу koji je preuzet iz crkvenoga pjesništva.³⁹ Koliko god da taj stavak nije izrečen u namjeri da podrobno opiše Kneževićevu sapfičku strofu, dotično njegov jedanaesterac, valja ipak primijetiti da izričaj *imitacija sapfičke strofe* nema posve jasno značenje. Jer, mogli bismo se zapitati – je li posrijedi »imitacija« u smislu pokušaja kvantitativne versifikacije? Dakako, mogli bismo također odgovoriti da upravo onaj pripomenak – kako je jedanaesterac preuzet iz crkvenoga pjesništva – upozorava da tomu nije tako. No, je li onda riječ o tome da se sapfička strofa »imitira« prema akcenatskome, tj. prema naglasnome načelu? Ili je posrijedi tek pokušaj izvanjega oponašanja – »imitacija« u pogledu broja vrstica i slogova?

Sapfička strofa u Katančića

Jer, u istome stoljeću, dvadeset i šest godina nakon objavljivanja Kneževićeva djela, u zbirci Matije Petra Katančića *Fructus auctumnales* (1791.)

³⁹ Isto.

- U - - - U U - U - U	13
- U - - - U U - U - U	14
- U - - - U U - U - U	15
- U U - -	16
- U - - - U U - U - -	17
- U - - - U U - U - U	18
- U - - - U U - U - -	19
- U U - -	20
- U - - - U U - U - U	21
- U - - - U U - U - U	22
- U - - - U U - U - U	23
- U U - U	24
- U - - - U U - U - U	25
U U - - - U U - U - -	26
- U - - - U U - U - U	27
- U U - U	28

Kao što se vidi iz prikaza, Katančić prilično dosljedno slijedi uzorak sapfičke strofe, a time i sapfičkoga jedanaesterca, i to držeći se kvantitativnoga načela. Dakako, ima pri tome i dosta slobode, koju si je sam priskrbio svojim vlastitim pravilima, a treba reći da ima i dvojbjenih mjesta. U prvoj, u drugoj, u šestoj i u sedmoj kitici adonej mu ima na kraju kračinu: svršuje se dakle na trohej, ako adonej shvatimo kao daktil + spondej. (Upravo su po Katančićevim pravilima samoglasnici *a* i *e* na kraju višesložica uvijek kratki, osim ako su po naravi dugi.) To zapravo znači da posljednji slog adoneja, kao uostalom i posljednji slog jedanaesterca, može biti i dug i kratak. Usjek je redovito iza petoga sloga i obično se poklapa s granicom riječi. Ipak, nije tako u 14. i 21. vrstici (*Bila pram Viktorii jeft Divojki* i *Lyubavi plod cšifte skoro pokaxi*), u kojima usjek upravo »siječe« riječi *Viktorii* i *cšifte*. Ili bi se možda moralo reći da je u prvome slučaju usjek iza sedmoga, a u drugome iza šestoga sloga?

Ima međutim i određenih primjera gdje valja biti opreznu. Recimo, u prvome jedanaesteru u svezi *Patarea Febe* otegu treba uzeti prema latinskome, tj. *Pătărēă Fēbē*, jer latinski *Pătăraeiŝ* znači 'patarski' (prema grčkome Πάταρα, što je ime jednoga grada u Likiji, i Παταρεός 'Patarinin'). Febe je dakako *Phoebus*, tj. Φοῖβος. I u prvome adoneju otegu riječi *Talia* treba uzeti prema latinskome, tj. *Thălĭă*, što je opet prema grčkome Θάλεια. Međutim u 18. vrstici (*O! pivaj krafnu, Talio, divojku*) riječ *Talio* valja ovako razriješiti: *Tălĭō*. U potonjem se slučaju *o* na kraju više-

složice smatra dvojakim, pa može biti i dugo, a *i* se pred tom duljinom pokraćuje, dočim se prethodni slučaj (kao i *Patarea Febe*) može shvatiti u smislu neke vrste etimološke otege, koja se čuva i u hrvatskome. Slična pozivanja na etimološku vezu među riječima (zapravo na uzajamni odnos prvotnica–izvedenica) nalazimo među Katančićevim pravilima.⁴³

Primjer bi za takovo »čuvanje duljine« mogao biti prvi jedanaestercac pete kitice (*Dite Trojansko, priko mora trudech*), i to u riječi *Trojansko*. Naime, pridjev *trōjānskī* izveden je od riječi *Trōja*, pa *Trojansko*, usprkos kratkomu *o*, valja ovako razriješiti: *Trōjānskō*. Moglo bi se reći da se u izvedenici čuva obavijest o otezi osnovnoga sloga prvotnice. Posrijedi je zapravo stanovit morfonološki Katančićev pristup. Naime, temeljni se lik osnovne značljive jedinice (leksičkoga morfema) na tonemnoj razini čuva i u izvedenoj riječi, premda se temeljna duljina iz prvotnice u izvedenici pokraćuje.⁴⁴ Ali, opstoji i protuprimjer. Naime, riječ *rucficu* u drugome jedanaestercu posljednje kitice (*Koje fmijuchi, rucficu dodajuch*) moramo razriješiti ovako: *rūfcicū*, a ne *rūfcicū*, prema *rūka*. Međutim i sam Katančić veli da slogove u takovim izvedenicama smatra dvojakima.

Što se pak tiče pokraćivanja, možemo ga uočiti u dionici *koja od* u drugome jedanaestercu druge kitice (*Koja od ladnog dolazi zapada*), gdje je *a* pred *o* pokraćeno. U istome jedanaestercu riječ *zapada* valja uzeti s naglaskom *zāpāda* (dakle *zāpād*), a nije loše pripomenuti i da riječ *more* ima naglasak *mōre*, a ne *mōre* (u već spomenutom jedanaestercu *Dite Trojansko, priko mora trudech*). Valja također uočiti da samoglasnici *a* i *e*, kada su na kraju višesložice, nemaju položajno duljenje ni ako nakon njih dolazi skupina koja nije *muta cum liquida*, npr. *Mura gdi* u 7. vrstici (*Mura gdi s-Dravom rukujesē, blizu*) ili *Lyuba, shto u 13.* (*Lyuba, shto scinish, Kobilich Milosha*), ili pak *cfiste skoro* u 21. (*Lyubavi plod cfiste skoro pokaxi*). S druge strane, čini se da *sh*, usprkos izričitu Katančićevu pripomenku kako je drugi suglasnik – u ovome slučaju *b* – »dodan radi ispo- moći«, u 13. vrstici ipak uzrokuje položajno duljenje samoglasnika *o* u riječi *Milosha*. Treba napokon spomenuti i dvojbenu otegu samoglasnika *o* u riječima *koja* u 6. vrstici (*Koja od ladnog dolazi zapada*), i *koje* u 26. (*Koje fmijuchi, rucficu dodajuch*). Nije naime jasno kako bi to *o* moglo biti dugo. Stoga sam i obilježio kračinu. Je li Katančića prevario naglasak (mjesto siline), jer naravno – i sam naglasak pridonosi duljenju, ili je posrijedi naprosto propust? Ipak, oba je puta riječ o istoj zamjenici.

⁴³ Vidi o tome u spomenutom prijevodu.

⁴⁴ To bi bilo kao kada bismo prema glagolu *ocijeniti* i u izvedenu glagolu *ocjenjivati* zadržali zapis *ocjenjivati*, kako bismo očuvali obavijest o temeljnome liku značljive jedinice na tonemnoj razini (u ovome slučaju u dugome jatu, tj. o duljini na mjestu dvoglasnika, koja je u izvedenici pokraćena).

Dakle, svega četvrt stoljeća nakon Kneževićeve zbirke Katančić pokušava »skladati vrstice« prema klasičnim načelima. Dakako, Knežević nije mogao poznavati Katančićeva nastojanja (umro je 1768., a Katančić je tada imao svega osamnaest godina). K tomu, sam Katančić u svome spisu o slogomjerju kaže da je »bez ikakova uzora« pokušao pisati »ilirske« (tj. hrvatske) mjere, posluživši se načinom Grka i Latina.⁴⁵ Ipak, ne bi, barem ne u načelu, trebalo isključiti mogućnost da je i Knežević pokušao što god slično, posebice bacimo li pogled na njegov slovo- i pravopis. Naime, odmah upada u oči da je Knežević tupim znakom (tzv. teškim naglaskom ili *gravisom*) bilježio naglašenu i nenaglašenu duljinu, i to prilično dosljedno, a isto tako i naglašenu kraćinu udvojenim suglasnikom. To znači da mu je razmještaj duljina i kraćina u pjesmama bio od znatne važnosti. Doduše, tako je pisan i predgovor samoj zbirci pod naslovom *Scioçe pripogljùbgljeni*, dakle prozni tekst, ali se to može objasniti željom za dosljednošću: zbirka ima 207 stranica (XII + 195), a predgovor obaseže svega dvije (VI – VII).⁴⁶

Pristup Kneževiću jedanaestercu

Prema tome, želimo li odgovoriti na pitanje što upravo znači »imitacija sapfičke strofe«, moramo svaku od osam Kneževićevih pjesama, pisanih u sapfičkoj strofi, razmotriti s više stajališta. S jedne strane treba pretpostaviti mogućnost kvantitativne versifikacije i pogledati razdiobu otege, tj. razmještaj duljina i kraćina u svih osam pjesama. Pritom ponajprije valja uzeti u obzir samo takozvanu naravnu duljinu, a potom i naravnu i položajnu duljinu. Treba napokon pretpostaviti i mogućnost da je Knežević imao i nekih svojih dodatnih pravila, koja su u manjoj ili u većoj mjeri mogla nalikovati na ona Katančićeva. Utoliko, budući da nam je Katančić ostavio spis o svome načinu sastavljanja »ilirskih« stihova, možemo ga uzeti kao neku vrstu modela, koji se naravno ne mora poklapati s pretpostavljenim Kneževićevim, ali koji od njega ne može biti ni previše udaljen.

Zatim treba pretpostaviti mogućnost pseudokvantitativnoga stiha i pogledati u kojoj se mjeri naglasak (dakle mjesto siline), poklapa s mjestima udara (dakle s istaknutim slogovima), u onome smislu u kojem Miroslav Kravar opisuje pseudokvantitativni stih, kao onaj u kojem je otega samo okvir, pri čem na mjesta s istaknutom duljinom zapravo pada naglasak (upravo silina). Može se k tomu pretpostaviti, premda je malo vjero-

⁴⁵ Vidi spomenuti prijevod.

⁴⁶ Vidi P. Knežević, *Pisme duhovne razlike*.

jatno, i mogućnost da na mjesta s istaknutom duljinom dolazi visina napjevka, dakle visina tona, tj. vis (*pitch*), i to u smislu Jakobsonova »tone-mnoga tipa versifikacije«, dotično u smislu izmjene visine i nizine, kako je to svojedobno predložio Ivan Slamnig.

Napokon se mora pretpostaviti i mogućnost da nijedna od pretpostavaka nije dobra, te da je posrijedi neka vrsta naglasno-slogovnoga (akcenatsko-silabičnoga), ili pak čistoga slogovnoga stiha, koji bi bio člankovit, poput naših narodnih stihova, te bi se u ovoj ili u onoj mjeri na neki od njih i oslanjao (mogao bi biti posrijedi, recimo, hiperkatalektični epski deseterac, ili pak deseterac s anakruzom, itd.). Potrebno je k tomu svakako razmotriti i odnos između Kneževićeva jedanaesterca i talijanskoga *endecasillaba*.

Pritom valja uočiti da se postupak raščlambe između prvih pet pretpostavaka s jedne strane, i posljednje pretpostavke, s druge strane, znatno razlikuje. Naime, svojedobno je, govoreći o analizi stiha, u svojoj poznatoj raspravi *Linguistics and Poetics* Roman Jakobson razlikovao sljedeće:⁴⁷

- *verse design* (vrstični uzorak)
- *verse instance* (vrstični primjerak)
- *delivery design* (izvedbeni uzorak)
- *delivery instance* (izvedbeni primjerak).

Tako dok *verse design*, vrstični uzorak, ili stihovni nacrt, čini osnovni ustroj svakoga pojedinoga retka, svake pojedine vrstice, ili svakoga pojedinoga stiha (ali sada *stiba* u drugome značenju te riječi), dotle je *verse instance*, vrstični primjerak, ili vrstični ozbiljak, upravo svaka ta pojedina vrstica, koja se dakako ne mora uvijek posve poklapati sa samim uzorkom. Drugim riječima, uzorak je ono nemjenljivo, ono invarijantno u određenoj raznolikosti, promjenljivosti, varijabilnosti. Pritom uzorak ujedno uspostavlja i granice te varijabilnosti.⁴⁸ Prema tome, uzorak se ozbiljava u primjercima, ali tako da primjerci do određene mjere odstupaju od uzorka. To se (slobodno) odstupanje od uzorka nazivlje katkada ritmom.

Od pojma *verse instance* treba međutim razlikovati pojam *delivery instance*, izvedbeni primjerak, ili izvedbeni ozbiljak. Naime, jedan će određeni redak, određenu vrsticu, različite osobe različito pročitati, različito izvesti. Ukoliko pak stanovita osoba niz pojedinih vrstica čita na jedinstven način, ona time uspostavlja svojevrsan *delivery design*, izvedbeni uzorak, ili izvedbeni nacrt za dotični skup vrstica. Štoviše, tek je na osnovi

⁴⁷ Vidi R. Jakobson, *Linguistics and Poetics*, str. 78 – 81.

⁴⁸ Isp. ovu Jakobsonovu rečenicu iz navedene rasprave (str. 78): »The verse design determines the invariant features of the verse instances and sets up the limits of variations.«

(svjesno ili nesvjesno) uspostavljenoga izvedbenoga uzorka, moguć izvedbeni primjerak pojedine vrstice, pojedinoga retka.

Primijenimo li iznesene Jakobsonove spoznaje na našu razglobu Kneževićeva sapfičkoga jedanaesterca, tada se može reći da je u slučaju prvih pet pretpostavaka *verse design* zapravo izvorni sapfički (ako se hoće – Sapfin) jedanaesterac. Sva 282 Kneževićeva jedanaesterca u tome slučaju čine *verse instances*, dakle pojedine primjerke toga jedanaesterca, koji dakako u stanovitaj mjeri odstupaju od uzorka. U kojoj pak mjeri odstupaju, to bi morala pokazati sama razgloba. Kao i to – odstupaju li unutar granica koje uzorak uspostavlja, ili je odstupanje toliko da te granice prelazi, pa da se dakle ti jedanaesterci ne mogu više smatrati otklonom od uzorka, nego su takovi da imaju svoj vlastiti uzorak.

Upravo je to slučaj sa šestom pretpostavkom. U rečenome slučaju polazimo od 282 Kneževićeva jedanaesterca i smatramo ih stanovitim vrstičnim primjercima, te na osnovi razglobe njihova ustroja uspostavljamo njihov vrstični uzorak.

U svima pak pretpostavkama moramo obraditi 3102 sloga. U prvih pet otklon od uzorka moramo izračunati u postotcima, u posljednjoj pretpostavci, pošto uspostavimo uzorak, moramo u postotcima pokazati da otklon svakoga pojedinoga jedanaesterca od uspostavljena uzorka ostaje unutar granica koje su samim uzorkom uspostavljene.

Obrada jedne Kneževićeve pjesme sastavljene u sapfičkoj strofi

U ovome se prilogu, zbog nedovljna prostora, ne mogu baviti svima Kneževićevim pjesmama pisanimi u sapfičkoj strofi. Ograničit ću se stoga samo na jednu, pod naslovom *Na prikazanje B. D. Marije u Czarkvu*, koja se sastoji od 15 kitica, tj. od 45 jedanaesteraca, što pak znači od 495 slogova (u cjelovitoj ju raspravi, u kojoj su obrađene sve pjesme sastavljene u sapfičkoj strofi, zovem *Pjesma I.*). Premda obrada te jedne pjesme glede na brojčane pokazatelje ne odudara od ostalih, dotično od cjeline (od ukupnoga broja jedanaesteraca i slogova), u ovome ću se prilogu, budući da u nastavku donosim isključivo različite dodatke koji se tiču navedene pjesme, držati samo onih izračuna koji su u svezi s njom. Evo ukratko opisa spomenutih dodataka redosljedom kojim se navode.

A. Izvorni zapis

Prvi je dodatak izvorni zapis pjesme – upravo onako kako se nahodi u samoj zbirci. To znači da je u tome dodatku u potpunosti poštovan Kneževićev slovopis i pravopis, a donekle i ono što se danas nazivlje

layout, tj. sama uoblika sloga. Tako se primjerice svaka pjesma započinje inicijalom, iza njega slijedi veliko slovo, a veliko se slovo nalazi i na početku svake vrstice. Sva su takova obilježja uoblike, velim, dosljedno prenese-na. K tomu, opstoji li u zapisu koja tiskarska pogriješka, i ona se prenosi za volju tekstološke vjernosti (pritom se možebitni prirediteljevi zahvati, kao i u ostalim dodatcima, nalaze u uglatim zagradama). Kratice koje se gdjegdje javljaju, nisu razriješene. Zdesna se nalazi redni broj vrstice.

Već sam spomenuo da Knežević dosljedno bilježi naglašenu (npr. *zdràvje*) i nenaglašenu duljinu (npr. *zazvà*), i to tupim znakom (tj. teškim naglaskom ili *gravisom*) u običnome slogu (tj. u kurentu), a izostavnikom iza samoglasnika, npr. PRIKA'ZA'NJE, kada su posrijedi velika slova (tj. verzal). Naglašenu kračinu bilježi udvojenim suglasnikom (npr. *Bogga*), ali samo mjesto naglasaka (tj. siline), međutim ne i napjevak (dakle, na slog pred udvojenim suglasnikom pada silina). Tako npr. ima *slavva* (tj. *slāvva*) prema *zlobba* (tj. *zlobba*).⁴⁹ Primjeri kao *zlobba* ili *xenna* neizravno upozoravaju da je Knežević u svome govoru imao novoštokavski pomak siline za jedan slog ulijevo. Naime, da je naglašivao *xennà*, zacijelo ne bi udvostručio suglasnik *n*, jer nenaglašenu kračinu nije posebno bilježio (npr. *vesselo*, tj. *vèsselo*, a ne npr. *vessello*).⁵⁰ Doduše, nije posve dosljedan ni u bilježbi naglašene kračine, i to bez obzira koji napjevak bio posrijedi. Tako ima npr. *danas* (tj. *dànas*), ali i *budè* (tj. *bùdè*).

Katkada međutim, barem naoko, bilježi i nenaglašenu kračinu, npr. *s' nebbèsàh* (tj. *s' nebbésàh*), *primillà* (tj. *primillā*). To ipak ne bi trebalo tumačiti kao zapis nenaglašene kračine, nego kao zapis u kojem se čuva jednom zapisani temeljni lik značljive jedinice, leksičkoga morfema (dakle *nebbò*, *millà*, što su sve likovi koji se u zbirci javljaju). Posrijedi je dakle svojevrsno morfonološko pisanje. Štoviše, ima primjera i za morfonološki zapis duljine, npr. *po dōstojànstvu* (upravo *po dōstojànstvu*, tj. *po dostojànstvu*) prema liku *dōstōjno* (tj. *dōstōjno*). Dakle, duljina ostaje zapisana i u izvedenici, i to zato što je obilježena u prvotnici, premda je u izvedenici pokraćena. Opisani način bilježenja otege dovodi do zanimljivih primjera. Recimo, prva tri padeža imenice *Bog* izgledaju u Kneževićevu zapisu ovako: *Bògh*, *Bogga*, *Boggu*.

Kneževićev je slovopis prilično dosljedan, osim nekih dobro poznatih kolebanja, koja se javljaju u mnogih starijih hrvatskih pisaca. Njogo-

⁴⁹ Primjere nastojim uzimati iz priložene pjesme, tako da se mogu provjeriti. Samo ih iznimno biram iz ostalih pjesama u zbirci.

⁵⁰ Primjer je uzet iz prve vrstice izvornoga zapisa treće pjesme (*Popjèvka na S. Ivana Karstiteglja*). To inače bilježim ovako: III, A, 1, ali takovo bilježenje ovdje nema previše smisla, budući da nije pridodana potpuna obrada svih osam pjesama.

ve ću osnovne obrise ovdje ukratko prikazati. U načelu je riječ o južno-me tipu slovoписа, koji stoji pod utjecajem talijanskoga.⁵¹

Tako za *c* ima *cz*, *č* bude *ç*, a *ć* je *ch* pred suglasnikom (npr. *kuchnikè*) i pred *i* (npr. *nàchi*), a pred samoglasnicima (osim *i*) bude *chi* (npr. *kùchià*, *çistocchiè*, *mogùchiòm*, *occhiùti*). Zapis s udvojenim *c*, tj. *cchi*, kao i svako udvajanje suglasnika, znači da je prethodni slog naglašena kračina. U tvorbi se javlja i *tj* (npr. *bratjo*). Slično je i s *lj*, koje pred suglasnicima (npr. *zbiglñib*), pred *i* (npr. *kraglicze*) i na kraju riječi (npr. *nepriategl*) bude *gl*, a pred samoglasnicima *glj* (npr. *pripogljùbgljèni*; ali ipak ima *bogljì*). U tvorbi bude i *lj* (npr. *vesèlje*). Zapis *gn* za *nj* može biti dvoznačan, jer *gnegga* je dakako *njega*, ali *gniv* nije *njiv*, nego *gniv*. U tvorbi zapis bude i *nj* (npr. *obslùxènja*), ali pritom, kao i kod *lj*, ostaje pitanje zbiva li se sekundarna jotacija ili ne. Pred suglasnikom (npr. *nighda*), pred samoglasnicima *e* i *i* (npr. *drugbè*, *mnogbi*), te na kraju riječi (npr. *Bògh*) *g* bude *gh*, a pred samoglasnikom *g* (npr. *svemògòga*). Vrlo raznolik zapis ima i *đ*: može biti *gj* (npr. *tugju*, *takògjer*, ali ima i *takòger*), pred *e* bude katkada *g*, osobito ako tomu pogoduje etimologija (npr. *Angèlah*), a u tvorbi je *dj* (npr. *vidjena*, *uvrìdjen*). Za *š* redovito ima *sc*, *ž* piše *x*, a na nekoliko se mjesta nalazi i *dx* kao zapis za *dž* (npr. *sardxbe*).

Knežević u načelu piše tvorbenim pravopisom (npr. *obslùxènja*, *odkùpi-teglja*, *prisladdkà*, *nekoristna*, *odtivala*, *Otczu*, *razxexenno*), ali se nađe dosta likova i prema izgovornome načelu (npr. *isprossi*, *slatkòst*, *stramputno*). K tomu, kako smo vidjeli, ima i tragova morfonološkoga pisanja.⁵² Slogotvorno *r* bilježi *ar*, a *j* između *i* i kojega samoglasnika uglavnom ne piše (npr. *priategl*, *provinciè*). Premda je Knežević dosljedni ikavac, ipak ima i nekoliko ekavizama (npr. *celtvàm*, *ovdè*), a javlja mu se i jekavski lik *po-pjèvka*.

B. Zapis s obilježenim novoštokavskim naglaskom Vuk–Daničić–Budmani–Maretićevim petonadslovnim sustavom

To je zapis u kojem se čuva Kneževićev slovoпис i pravopis, ali se više ne održava njegova uoblika (primjerice, nema više inicijala na početku pjesme). Također, sve su kratice razriješene, a tiskarske pogrješke uklonjene. K tomu, u cijeloj je pjesmi dosljedno obilježen novoštokavski

⁵¹ O razvoju latinice u povijesti hrvatske književnosti i o njezinim različitim tipovima vidi raspravu M. Moguš a i J. Vončine *Latinica u Hrvata*. Sažeti se prikaz može naći u članku K. Krstić a *Latinica kod Hrvata*.

⁵² Ovdje nije moguće potanko raspraviti razliku između tvorbenoga i morfonološkoga (iliti smjenoslovnoga) zapisa, premda je ona znatna.

naglasak, i to uobičajenim petonadslovnim sustavom, koji se, kako je poznato, sastoji od pet znakova: od četiriju nadslovaka za naglaske i od jednoga nadslovka kojim se obilježava zanaglasna duljina. S potonjim se pak u svezi javljaju (barem) dva pitanja. Jedno bi se od njih moglo sročiti ovako: s kolikom se sigurnošću može pretpostaviti da je Knežević imao novoštokavski naglasak?

Prije svega, u prilog tomu govori mjesto i vrijeme Kneževićeva rođenja, prostor na kojem se je kretao i živio, te doba u kojem je pisao. Naime, Knežević je rođen u Kninu godine 1702. U franjevački je red stupio 1719. na Visovcu. Školovao se je u Makarskoj i u Šibeniku (učiteljem mu je bio o. Jeronim Filipović iz Rame). U Šibeniku je bio neko vrijeme *magister grammaticae*. Umro je u Sinju godine 1768.⁵³ Međutim, premda je živio pretežito u prvoj polovici osamnaestoga stoljeća, i to u četverokutu (gotovo u trokutu) Knin–Šibenik–Makarska–Sinj, književna je djela počeo objavljivati tek u drugoj polovici stoljeća,⁵⁴ tako da mu je zbirka *Pisme duhovnè razlikè*, kako je već prije rečeno, objelodanjena – godine 1765.

Poznato je pak da se upravo polovica osamnaestoga stoljeća uzimlje u nas kao ona granica koja dijeli tri tzv. prestandardna razdoblja u povijesti hrvatskoga jezika od triju tzv. standardnih razdoblja.⁵⁵ K tomu, osnovno je obilježje četvrtoga razdoblja (dakle, prvoga razdoblja u izgradnji hrvatskoga književnoga jezika) »ikavska i ijekavska novoštokavština kao jedini pismeni jezik na jugoistočnom kompleksu«. ⁵⁶ Nadalje, kao onaj pisac u kojega se spomenuta obilježja već posve očituju, obično se navodi Andrija Kačić Miošić, a katkada i Filip Grabovac.⁵⁷ Pripomenuti je pritom da je prvo izdanje Kačićeva *Razgovora ugodnoga* objavljeno 1756., a drugo 1759., dok je Grabovčev *Czujit razgouora* objelodanjen još 1747., dakle oba djela prije Kneževićeve zbirke. Dakako, sva tri pisca pripadaju istomu zemljopisnomu području.

⁵³ Vidi J. Božitković, *Život i rad fra Petra Kneževića (1702. – 1768.)*, str. 150 – 154.

⁵⁴ *Isto*, str. 154.

⁵⁵ Vidi o tome pitanje u raspravi D. Brozovića *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti*, posebice str. 21 – 23, te 40 – 54.

⁵⁶ *Isto*, str. 40. Isp. i stavak D. Brozovića iz knjige *Standardni jezik* (poglavlje *O početku hrvatskoga jezičnog standarda*, str. 133), u kojem se za razdoblje od osamnaestoga stoljeća do preporoda kaže sljedeće: »U njem nalazimo samo dvije pisane jezične prakse – jednu manjinsku, kajkavsku (dijalekatski već prilično ujednačenu, i nadalje otvorenu prema štokavštini), i jednu većinsku, štokavsku, i to novoštokavsku, koju već možemo nazvati općehrvatskom minus kajkavski dio.«

⁵⁷ U svojoj knjizi *Jezična baština*, u poglavlju *Štokavski književnojezični tip* (str. 77 – 81), J. Vončina upozorava da se granica čakavskoga narječja povlači prema zapadu već od kraja 15. stoljeća, te da se početkom 18. stoljeća i čakavski pisci uključuju u štokavštinu. Pritom Vončina razlikuje dva štokavska književnojezična tipa: »mladi ikavski dijalekt« (Grabovac, Kačić) i »posavski ikavski dijalekt« (Kanižlić, Relković).

No, osim rečenoga, i neke osobine same Kneževićeve zbirke, kao što su primjerice već spomenuta udvajanja suglasnika, upućuju na to da je Knežević bio novoštokavac. Ino je međutim pitanje što samo novoštokavsko naglašivanje nije jedinstveno. Stoga se postavlja i drugo pitanje: koji naglasni lik odabрати u onome slučaju kada se pojavi izbor od dvaju ili više naglasnih likova od kojih nijedan ne narušava sam novoštokavski sustav naglašivanja, a oba (ili više njih) opstojе u pojedinim novoštokavskim govorima? O čem je riječ, može se pokazati na posve jednostavnu primjeru: hoćemo li pismenē likove *tebbi*, *sebbi* i *na tebbe* naglasiti *tèbbi*, *sèbbi* i *na tèbbe*, ili *tèbbi*, *sèbbi* i *nà tebbe*? Hoćemo li zapise *nebbeskōga*, *pridānasi bila*, *podnīla*, *začētasi bila* naglasiti *nebbèskōga*, *pridānasi bila*, *podnīla*, *začētasi bila*, ili *nèbbeskōga*, *prīdānasi bila*, *pōdnīla*, *zāčētasi bila*?

Ovdje nas dakako ne smije zavarati stanje u današnjem književnome jeziku (ili barem ono što se smatra da pripada današnjemu književnomu jeziku), ali ni današnje stanje u onome naravnome sustavu (organskome idiomu) koji se govori na području s kojega potječe i sam Knežević. Sada bi se moglo primijetiti: dobro, ali u tome slučaju Kneževićev naglasak nije uopće moguće uspostaviti. I u tome naravno ima istine. Ali ako Kneževićev naglasak i nije moguće u potpunosti uspostaviti, moguće je učiniti nešto drugo: moguće je obilježiti najobavjesniji novoštokavski naglasni lik, pa utoliko i najstariji; onaj naime lik koji se očekuje, i iz kojega su svi ostali izvedljivi. I tako je i učinjeno u ovome dodatku. Prema tome, između *tèbbi* i *tèbbi*, birano je *tebbi*, između *na tèbbe* i *nà tebbe*, birano je *na tèbbe*, između *pridānasi bila* i *prīdānasi bila*, birano je *pridānasi bila*, između *podnīla* i *pōdnīla* birano je *podnīla*,⁵⁸ uvijek zato što je odabrani naglasni lik obavjesniji.⁵⁹

S druge strane, naravno, ne treba misliti da je novoštokavski sustav, posebice novoštokavski pomak siline za jedan slog ulijevo, Knežević mo-

⁵⁸ O takovim naglascima u ženskome rodu jednine (i u srednjem rodu množine) glagolnoga pridjeva radnoga, dotično dionika gotovoga, vidi poglavlje pod naslovom *The Accentuation of the -l- Participle in Serbo-Croatian* u knjizi E. Stankiewiczza *Studies in Slavic Morphophonemics and Accentology* (str. 168 – 184, posebice str. 174 – 175).

⁵⁹ Pritom sam se znatno oslanjao na slovnícu P. Budmanija *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*. Dobro je pritom podsjetiti na ono što u svezi s Budmanijevim opisom hrvatskoga naglasaka u svojoj knjizi *The Accentual Patterns of the Slavic Languages* kaže E. Stankiewicz (110 – 111): »In discussing the stress alternations of the noun we must keep in mind that Serbo-Croatian has a number of coexisting forms nad norms. For the sake of simplicity we may distinguish two basic literary norms: a more conservative norm (codified in the grammar od Budmani), which is characteristic of the Western štokavian areas, and an innovative, far less unified norm, which characterizes the Eastern štokavian territory (and which is represented by the Pravopis (*Pp.*) and by the grammar of Stevanović). The »classical« norm of Vuk and Daničić, which serves as the basis of our analysis, occupies an intermediate position between the two.« Osobito su dragocjene Budmanijeve bilješke uz pojedine članke, u kojima često, uz oznaku »a Ragusa«, navodi »dubrovačke« naglasne likove, i to zato što

rao beziznimno imati. Valja se podsjetiti da primjerice sljedeći pomaci siline: *žena* prema *ženà*, *pristati* prema *pristàti*, *i mājka* prema *i mājka*, te *dà Boga* prema *dà Bòga*, nisu pojave iste razine i da se ne događaju istodobno. Jer, sasvim je moguće da je lik *žena* posve običan, ali da još uvijek nema pomaka na prednaglasnicu (*i mājka*), ili da barem nije uobičajen, a da je pomak tipa *dà Boga*, kojim nastaje neka vrsta sraslice, posve neobičan. Napokon, posve je moguće i to da je Knežević gdjegdje mogao imati i nenovoštokavski (recimo čakavski) naglasak.

Ima međutim još jedno pitanje, koje nije manje važno od prethodnih, a koje znatno otežava obilježbu naglasaka. Doduše, to je pitanje koje samo po sebi prelazi okvire jezikoslovlja i dotiče zapravo iznimno teška, moglo bi se reći – filozofska pitanja. Ono se, u općenitome smislu, može ovako sročiti: što je zapravo pogrješka? Vidjeli smo naime da Knežević svojim slovopisom bilježi (ili barem nastoji obilježiti) naglašenu i nenaglašenu duljinu, te naglašenu kraćinu, pa time, do neke mjere, bilježi i naglasak (ili barem isključuje neke njegove mogućnosti). Drugim riječima, njegov se zapis, i opet – do neke mjere, mora poštovati.

Primjerice, ako nađemo na pismenē likove: *on*, *mòre*, *bolan*, *boli*, tada moramo obilježiti naglasak ovako: *òn*, *mòre*, *bòlan*, *bòli* (prema *bòl*), jer to su mogući naglasni likovi, a ne možda *ôn*, *mòre*, *bòlan*, *bòli* (što su također mogući naglasni likovi). Međutim ako se pojave ovakovi zapisi: *koji*, *nejmàse*, *majka*, *u svomu*, tada naglasak moramo obilježiti ovako: *kòji*, *nèjmàse*, *Mājka*, *ù svòmu*, premda ne piše *koji*, *nèjmàse*, *mājka*, *u svòmu*, i to zato što na inim mjestima u zbirci, i to po više puta, nailazimo na takove, recimo »ispravne« zapise. Tu vrstu propusta možemo smatrati tiskarskim pogrješkama. Postavlja se međutim pitanje kako postupiti u slučaju kada smatramo da zapis nije ispravan, ali nemamo mogućnost provjere na drugome mjestu u zbirci, jer se dotični zapis javlja samo na tome jedinom mjestu, ili pak kada se javlja i drugdje, ali svagda u tome, po našem mišljenju, »pogrješnome« zapisu. A ima i jednih i drugih primjera. Je li tada pogriješio Knežević, ili griješimo mi, smatrajući da je Knežević pogriješio? Valja otvoreno priznati da su takove dvojbe kadšto nerješljive.

C. Zapis s obilježenom duljinom i visinom Lászlóovim (potpunim) dvonadslovnim sustavom

I u tome se zapisu čuva Kneževićev slovopis i pravopis, ne obdržava se njegova uoblika, sve su kratice razriješene, a tiskarske pogrješke uklo-

odudaraju od vukovskoga naglašivanja, koje Budmani zapravo opisuje. Time pak neizravno, kako me je svojedobno upozorio prof. László, upućuje na bilježito hrvatski naglasak. Ne bi pritom trebalo pomisliti da Budmani, takoreći, na mala vrata uvodi dubrovački govor u književni jezik. Naime, neke ine osobine dubrovačkoga govora Budmani uopće ne spominje.

njene, ali je naglasak, za razliku od petonadslovnoga sustava, obilježen samo dvama znakovima: znakom za duljinu i znakom za visinu napjevka (‘; taj se znak zove ovisak). Moglo bi se reći da je taj način obilježbe naglasaka svojevrsan »analitični« zapis, u razlici prema petonadslovnome, koji bi se, dakako uvjetno, mogao smatrati »sintetičnim«. Naime, dok se u petonadslovnome sustavu zapisuje naglasak »u cjelini«, a vidjeli smo da je on zapravo svežanj razlikovnih obilježja na tonemnoj razini, dotle se u dvonadslovnome zapisuju upravo ta razlikovna obilježja. Pritom se zapisuje samo jedan član oprjeke, i to upravo onaj obilježeni: naime duljina, visina i silina (natisak). Međutim, budući da je mjesto natiska u novoštokavskim govorima (i uopće u hrvatskim sustavima) pretkazljivo na temelju poznavanje visine napjevka, dovoljno je bilježiti duljinu i visinu.⁶⁰ Naime, kada se visina napjevka (ili vis) nalazi na prvome slogu slijeva, tada se s njome poklapa i natisak (silina). Ako je vis na kojem inome slogu, tada se natisak nalazi na slogu koji prethodi slogu s visom. Odnos između petonadslovnoga i dvonadslovnoga sustava možemo ovako prikazati:⁶¹

millòst	mìllōst	'millōst
slavva	slāvva	sl'avva
Bògh	Bōgh	'Bōgh
dvòr	dvōr	dv'ōr
zlobba	zlōbba	zlobb'a
đika	dīka	đik'a

K tomu, dvonadslovni nam sustav dopušta obilježiti i razliku između (staroga) skoka silaznih naglasaka na prednaglasnicu (zapravo skoka visine na prvi slog izgovorne cjeline) i (novoštokavskoga) pomaka silaznih naglasaka na prednaglasnicu (zapravo pomaka siline iliti natiska za jedan slog ulijevo), što u petonadslovnome, usprkos činjenici da ima tri znaka više, nije moguće. Jer, i *mìllōst* i *slāvva*, i *Bōgh* i *dvōr*, u petonadslovnome se sustavu zapisuju jednako, iako se, pojavi li se kakova prednaglasnica, u oba para dotični silazni naglasci različito ponašaju (što znači da je na morfonološkoj razini riječ o različitim naglascima). Tako primjere bude: *nì millōst*, *nì slavva*, *nì Bōgh*, *nì dvōr*. To se pak u dvonadslovnome zapisu razlikuje time što se u slučaju skoka ovisak piše odmaknuto od slogotvornika (*'millōst*, *'Bōgh*).

⁶⁰ Vidi o tome potanko u raspravi B. Lászlóa *Bilježka o književnome naglasku brvatskōme*, posebice str. 335 – 337.

⁶¹ Primjere biram iz Kneževićeve pjesme koja se nalazi u dodatcima. U prvome je stupcu Kneževićev zapis, u drugome petonadslovni, a u trećem dvonadslovni.

Valja također napomenuti da se dvonadslovni sustav može i pojednostaviti, budući da je u nekim slučajevima i zapis oviska pretkažljiv, primjerice kada je posrijedi jednosložica. Ovdje sam se međutim, jasnoće radi, služio potpunim dvonadslovnim sustavom.⁶²

Napokon, tek kada se uzajamno usporede, primjerice na istoj pjesmi, može se vidjeti koliko je dvonadslovni zapis nadmoćniji. Ne samo što je on u jezikoslovnome smislu bolji, ne samo što je zorniji, pa su određene (naglasne) pojave već *prima vista* jasnije, nego nam on omogućuje – što je posebice važno za ono čime se ovdje bavimo – ukloniti (ili barem načas staviti u zagrade) jedno od ključnih pitanja o kojem smo raspravljali u prethodnome potpoglavlju, naime ono – je li Knežević imao novoštokavski naglasak ili nije.

Jer, dvonadslovni je zapis istodobno i zapis novoštokavskoga i nenovoštokavskoga, recimo čakavskoga, naglasaka (izuzmemo li dakako hrvatski akut,⁶³ tj. visokouzlazni naglasak, koji u tome zapisu nije obilježen, premda – usput rečeno – opstoji način da se i on obilježi.). To pak zato što se u nenovoštokavskim govorima visina napjevka i mjesto natisaka poklapaju (i opet – uz iznimku hrvatskoga akuta). Ako primjerice dvojimo treba li Kneževićev zapis *kraglicza* naglasiti *kràglicza* ili *kragl'icza*, ili pak nismo sigurni treba li zapis *darivà* naglasiti *dàrīvā* ili *dar'ivā* (a moglo je biti i *darīvā*), tada je dovoljno zapisati *kragl'icza* i *dar'ivā*, jer nam ti zapisi dopuštaju oba čitanja.⁶⁴ (Dakako, u slučaju *dar'ivā* morali bismo zapisati ovako: *dari'vā*.) Tako nam dvonadslovni zapis omogućuje znatno veću »elastičnost« u raščlambi Kneževićeva jedanaesterca. Da tako kažem, ne »prisiljavamo« Kneževića da pošto-poto bude dosljedan novoštokavac, nego mu »dopuštamo slobodu« da katkada bude i nenovoštokavac, zatreba li mu u kojoj vrstici.

⁶² Usporedbu svih mogućnosti bilježbe naglasaka u hrvatskome potanko je opisao B. László u dodatku svomu prijevodu akkadskoga pjesmotvora pod naslovom *Hvalopj'ev S'ünču* (str. 46 – 58, posebice str. 56, gdje se nalazi i preglednica).

⁶³ Obrazložbu za nazivak *hrvatski akut* vidi u spomenutomu dodatku uz *Hvalopj'ev S'ünču*, str. 55.

⁶⁴ To je naime zato što visina ujedinjuje hrvatska narječja, čini od njih jedinstveno susustavljive (dijasistem), dočim ih natisak razjedinjuje. Ta se činjenica lijepo može vidjeti u Stankiewiczzevu pristupu hrvatskomu naglašivanju, u kojem on za stanovite pojave, rabeći dvonadslovni zapis, u isti mah donosi i štokavske i čakavske potvrde, a da pritom ne mora upozoravati na »razliku« u naglasku (vidi npr. spomenuto poglavlje *The Accentuation of the -l- Participle in Serbo-Croatian* u njegovoj knjizi *Studies in Slavic Morphophonemics and Accentology* na str. 168 – 184). Gledamo li tako, mogli bismo reći da je, strogo uzevši, manja razlika između naglasaka *psihologinja* i *psihològinja*, negoli između *psihològinja* i *psihologinja* (kako se danas kadšto propisuje). Dakako, samo bi prva dva bila bilježito hrvatska, od kojih bi prvi bio birani, uzorni naglasak, a drugi razgovorni.

Dodatci D, E i F

U tim se trima dodatcima prikazuje razdioba otege, tj. razmjestaž duljina i kračina, ali se pritom u svakome od njih pojmu duljine različito pristupa. U prvome se (D) uzimlje u obzir samo naravna duljina. U drugome se (E) duljina shvaća prema klasičnome nauku, tj. u obzir se uzimlje i naravna i položajna duljina (uključujući i pravilo o *muta cum liquida*). U trećem je pak (F) dodatku razdioba otege obrađena prema Katančićevim pravilima u spomenutoj raspravi *Brevis in prosodiam Illyricae linguae animadversio* iz njegove zbirke *Fructus auctumnales*. Latinski izvornik toga spisa, kao i hrvatski prijevod, priloženi su u dodatku F, i to kao dodatci F.3 i F.4.

U svima se trima dodatcima zdesna nalaze redni brojevi vrstica, a brojke s lijeve strane označuju broj slogova u tome retku koji odstupaju od uzorka sapfičkoga jedanaesterca. Brojke su uz adoneje uvučene, jer one ne ulaze u cjelinu izračuna. Lako je vidjeti da je broj slogova koji odstupaju, znatan: u dodatku D 37% (184 sloga od 495), u dodatku E 35% (175 slogova od 495) i u dodatku F 31% (155 slogova od 495). Pritom valja uočiti da u nekim vrsticama, posebice u dodatku F, nema uopće kračina (npr. 58), ili bude svega jedna (npr. 18), ili pak dvije (npr. 1, 17, 37, 41, 46, 57, 59). Time se narušava temeljno načelo izmjeničnoga stiha, naime ono da moraju opstojati dvije oprječne vrijednosti, koje se na određeni način izmjenjuju.

Uza svaki se od ta tri dodatka nalaze i statistični prikazi postotka duljine i kračine po slogovima, te ujedno crtuljni prikazi odstupanja duljine od onoga što se očekuje prema uzorku sapfičkoga jedanaesterca. Svaki od tih prikaza (za svaki od tri »tipa« duljine) jasno pokazuje da se duljina previše često javlja ondje gdje ju ne bismo očekivali, te da se ujedno ne javlja dovoljno često ondje gdje bismo ju, prema uzorku sapfičkoga jedanaesterca, očekivali. Pogledamo li, primjerice, postotak naravne duljine po slogovima (prikaz D.1), uočiti ćemo da je prvi slog, gdje bismo očekivali bezizmimo duljinu, dug u svega 20% slučajeva (samo 9 vrstica od 45), dočim je drugi slog, gdje bismo očekivali bezizmimno kračinu, dug u 29% slučajeva (13 vrstica od 45), dakle češće nego prvi slog.

Dakako, postotak duljina u prvome slogu raste uzme li se u obzir uz naravnu i položajna duljina (prikaz E.1), ali tada raste i postotak dugih ostalih slogova (u oba slučaja 53%, tj. 24 vrstice od 45). Napokon, taj se postotak za prvi slog još više povećava obradi li se duljina prema Katančićevu nauku (prvi slog – 78%, tj. 35 od 45, drugi slog – 53%, tj. 24 od 45), ali tada se općenito povećava postotak duljina po svima slogovima, što znači da se dobiva stanovito ujednačivanje otege na razini čitave pjesme, a time, kako rekoh, i postupno iščezavanje načela izmjeničnosti.

Sve su to prevelika odstupanja od uzorka sapfičkoga jedanaesterca, a da bismo ih mogli još uvijek smatrati »odstupanjima od uzorka«, tj. odstupanjima unutar granica koje uzorak uspostavlja.

Stoga se na osnovi triju različitih prikaza razdiobe otege može otkloniti pretpostavka po kojoj bi Kneževićev jedanaesterac bio ustrojen na osnovi izmjene duljina i kračina, na koji god način shvatili pojam duljine, pa se utoliko može reći da u Kneževićevim pjesmama pisanima u sapfičkoj strofi ne može biti govora o kvantitativnoj versifikaciji.

Dodatci G i H

U prvome se od tih dvaju dodataka prikazuje položaj visine napjevka (visa), a u drugome mjesto siline (natiska). Visina je obilježena oviskom, a njezin izostanak kružićem, koji može podsjetiti na ništicu. Nešto je debljom crtom od oviska obilježen natisak, a slog bez natiska kosom četvorinom. Zdesna se nalaze redni brojevi vrstica, a brojke s lijeve strane označuju broj slogova u tome retku koji odstupaju od uzorka sapfičkoga jedanaesterca. I ovdje su brojke uz adoneje uvučene, jer one ne ulaze u cjelinu izračuna.

Dakako, u ovim se prikazima pretpostavlja da bi se visina, dotično silina, trebala poklopiti s mjestima udara, tj. s mjestima na kojima se nalaze istaknute duljine u izvornome sapfičkome jedanaesteru, pa se zatim promatra njihovo odstupanje od takova uzorka. Broj slogova koji na taj način odstupaju, i ovdje je znatan, zapravo još veći negoli pri razmatranju otege, ali ujedno u oba slučaja približno jednak. Tako u dodatku G, u kojem je prikazan položaj visine, odstupanje iznosi 41% (202 sloga od 495), a u dodatku H, u kojem je prikazano mjesto natiska 42% (207 slogova od 495).

I ovdje se uz dva navedena dodatka nalaze i statistični prikazi postotka visine napjevka, dotično postotka siline, po slogovima, a ujedno i crtuljni prikazi odstupanja visine napjevka, dotično siline, od onoga što se očekuje prema uzorku sapfičkoga jedanaesterca. Napokon, i ovdje se može uočiti da se visina (dotično silina) prečesto javlja na onim mjestima na kojima ju ne bismo očekivali, a da se pritom ne javlja dovoljno često ondje gdje bismo ju, prema uzorku sapfičkoga jedanaesterca, očekivali.

Ipak, između jednoga i drugoga prikaza opstoje i neke razlike. Prije svega, pogledamo li postotak visine napjevka po slogovima (prikaz G.1), uočavamo da se visina na prvome slogu nalazi u svega 42% (19 vrstica od 45), premda bismo ju, u slučaju da je posrijedi takova vrsta pseudo-kvantitativnoga stiha u kojem se na mjestu istaknute duljine nalazi visina, očekivali u znatno većem postotku (ako već ne i 100%). S druge strane, u drugome slogu, gdje uopće ne bismo očekivali pojavu visine (gdje bi

dakle moglo biti i 0%), visina se javlja u većem postotku negoli u prvome slogu, tj. 64% (29 vrstica od 45). To se međutim može objasniti naravljju novoštokavskoga naglasnoga sustava, jer će mnogi od tih drugih slogova imati natisak na prvome slogu (primjerice u 14. vrstici, koja se započinje riječju *xivot*). I doista, pogledamo li postotak siline po slogovima (prikaz H.1), vidjet ćemo da na prvi slog pada silina u 84% slučajeva (38 vrstica od 45), što je već dobar postotak, a da se silina nalazi na drugome slogu u 44% slučajeva (20 vrstica od 45), što je još uvijek previše. To nam, s jedne strane, pokazuje da je silina znatno važnije razlikovno obilježje za ustroj Kneževićeva jedanaesterca negoli je to visina, ali nas, s druge strane, ujedno upozorava da Kneževićev jedanaesterac neće biti pseudokvantitativan stih u smislu da se istaknute duljine u sapfičkome jedanaesteru nadomještaju, ili kako se kadšto kaže – »pune«, silinom. Kao što uostalom nije riječ ni o takovu pseudokvantitativnome stihu u kojem bi se istaknute duljine »punile« visinom.

Međutim, u oba prikaza valja uočiti još nešto, a to je broj visina, dotično silina po vrstici. Taj je broj dakako u oba slučaja jednak i iznosi najčešće 5 (21 vrstica); katkada pak bude 4 (12 vrstica), a katkada 6 (11 vrstica). Iznimku čini 59. vrstica, u kojoj taj broj iznosi 7. U onim vrsticama u kojima broj visina, dotično silina, iznosi 6 (i naravno u onoj iznimnoj u kojoj iznosi 7), jedna od njih obično ne bude ozbiljena, tj. takova riječ (najčešće jednosložica) gubi svoj naglasak (zapravo, bude u rečenici nenaglašena). Prema tome, navedeni broj najčešće iznosi 5, znatno rjeđe 4, a posve iznimno 6. Takovim međutim razmatranjem postupno napuštamo onu skupinu pretpostavaka u kojima se izvorni sapfički jedanaesterac smatra uzorkom (*verse design*) Kneževićeva jedanaesterca, i to stoga što time prelazimo zapravo na razglobu ustroja samoga Kneževićeva jedanaesterca nezavisno od njegova mogućega uzorka – sapfičkoga jedanaesterca. Sada 45 jedanaesteraca uzimljemo kao *verse instances* i pokušavamo odgovriti na pitanje kako izgleda njihov *verse design*.

1. Vjerojatan raspored istaknutih slogova (mjesto na kojima se nalazi udar)

U tome je dodatku prikazan vjerojatan raspored udara, tj. istaknutih slogova, po redcima iliti vrsticama. Istaknuti su slogovi obilježeni brojkom 1, a neistaknuti ničicom, što znači da je primijenjen način uobičajen u obavijesnoj znanosti i u računarstvu. Zdesna se opet nalaze redni brojevi vrstica, a brojke s lijeve strane i ovdje označuju broj slogova u tome retku koji odstupaju od uzorka sapfičkoga jedanaesterca. Napokon, i ovdje su brojke uz adoneje uvučene, jer one ne ulaze u cjelinu izračuna.

Ovaj se prikaz ne razlikuje previše od prethodnoga, tj. od prikaza H, osim što se ovdje u slučaju četverosložica, kada su naglašene na prvome

slogu slijeva, uzimlje da imaju i »pomoćni« naglasak, pa tako dobivamo jedan udar više (a time naravno raste i broj vrstica koje imaju 5 udara). Tako se primjerice u 3. vrstici sveza, zapravo izgovorna cjelina od četiriju slogova, *utičèse* (tj. *ùtičēse*) u ovome prikazu uzimlje kao da ima dva udara (jedan na prvome, a drugi na trećem slogu slijeva), tj. kao da su posrijedi dva troheja. Također, one jednosložice za koje se može pretpostaviti da u rečenici gube naglasak, ne nose u ovome prikazu udar. Tako recimo u 7. vrstici riječ *tko* (tj. *tkō*) gubi svoj naglasak i »naslanja« se na prethodnu riječ *kojū* (tj. *kōjū*), u neku vrstu izgovorne cjeline *kojū_tko*, te tako dobivamo svojevrsan daktil. Napokon, u ovome se prikazu gdje-gdje odstupa od dosljednosti novoštokavskoga naglašavanja, upravo od dosljednosti novoštokavskoga pomaka siline za jedan slog ulijevo. Tako se u 25. vrstici izgovorna (novoštokavska) cjelina *i premda* (tj. *i_premda*) ostavlja kao *i prēmda*, a udar se bilježi na prvome slogu slijeva u riječi *premda*. Dakako, takova odstupanja od novoštokavskoga naglasaka zavise do neke mjere i od naše procjene, zapravo od našega čitanja dotične vrstice, pa time ona za nas, osim što je naravno i dalje *verse instance*, postaje donekle i *delivery instance*.

Međutim, i ovdje je broj slogova koji odstupaju od mogućega uzorka, velik – 43% (212 slogova od 495). Pogledamo li k tomu i ovdje pridodane prikaze, i to postotka udara po slogovima, te odstupanja udara od onoga što se očekuje prema uzorku sapfičkoga jedanaesterca, također možemo vidjeti, recimo na primjeru prvoga i drugoga sloga, znatna neslaganja. Jer, udar se na prvome slogu nalazi u 62% slučajeva (28 vrstica od 45), što je svakako premalo, a na drugome se pak slogu nalazi u preveliku broju slučajeva, tj. u 49% (22 vrstice od 45). Ipak, u ovome prikazu to i nije previše važno, jer je ovdje, kako već rekoh, napuštena zamisao o izvornome sapfičkome jedanaesterca kao o uzorku Kneževićeva jedanaesterca, te nam ovaj prikaz služi prije svega zato da bismo na osnovi tih 45 Kneževićevih jedanaesteraca pokušali u osnovnim crtama uspostaviti njihov uzorak.

Tomu nam osobito može pripomoći prikaz postotka udara po slogovima (prikaz I.1). Kao što je već rečeno, usjek se u Kneževićevu jedanaesterca nalazi iza petoga sloga i redovito se poklapa s granicom riječi. Iz prikaza je vidljivo da peti i jedanaesti slog nikada nemaju udar (jednostavnije rečeno – da nikada nisu naglašeni). To znači da se jedanaesterac lomi u dva članka, od kojih prvi ima pet slogova, a drugi šest (dakle 5 + 6), pri čem krajevi pojedinih članaka nikada nemaju naglasak. K tomu, na kraju se nijednoga članka ne nalazi jednosložica. Međutim, pretposljednji slogovi svakoga članka, dakle četvrti i deseti slog, imaju udar u vrlo visoku postotku: četvrti u 93% slučajeva (42 vrstice od 45), a deseti u 75,5% slučajeva (34 vrstice od 45). Postotak bi mogao biti i veći odstupimo li

još na nekim mjestima od novoštokavskoga naglašivanja. Valja uočiti da i ostali neparni iliti lihi slogovi (s iznimkom prvoga) često ne nose udar, posebice treći, koji je naglašen u svega 11% slučajeva (5 vrstica od 45). To bi govorilo u prilog jampskom ustroju Kneževićeva jedanaesterca,⁶⁵ kao da je posrijedi inačica talijanskoga *endecasillaba*. I doista, ima u Kneževića pojedinih vrstica, dakako – u onim slučajevima kada prvi slog nije naglašen, koje su posve nalik Danteovu jedanaesterцу. Evo jednoga primjera (49):

Prikàxi nàfcu pamèt Sînu tvòmu
 Prikáxi nǎfcu pǎmēt Sînu tvômu
 Prikāx'i n'afcu 'pamēt 'Sînu tv'ômu
 Ø 1 Ø 1 Ø || 1 Ø 1 Ø 1 Ø

Ipak, postotak je udara na prvome slogu prevelik, a na drugome premalen, a da bismo Kneževićev jedanaesterac mogli smatrati inačicom talijanskoga *endecasillaba*. U tome bismo slučaju očekivali da prvi slog gotovo nikada nije naglašen, a da drugi redovito jest. Tomu bismo se međutim mogli približiti, ali samo donekle približiti, jedino uz pretpostavku znatnijega odstupanja od novoštokavskoga naglaska (kako se vidi iz prikaza G.1). No evo i jednoga primjera koji zacijelo ne nalikuje na *endecasillabo* (10):

Dokle naràstefc tù divòjka czìla
 Dòkle narástefc tû divōjka czíla
 D'okle narāst'efc t'ū div'ōjka czil'a
 1 Ø Ø 1 Ø || 1 1 Ø Ø 1 Ø

Čvrst raspored udara, kako se čini, i inače nije temeljno obilježje Kneževićeva jedanaesterca. Dobar se broj Kneževićevih jedanaesteraca, ako im je prvi slog naglašen, može podijeliti u dvije skupine (zavisno od toga imaju li 5 ili 4 udara): jednu skupinu čine jedanaesterci koji se sastoje od četiri troheja i od jednoga daktila, a drugu oni koji se sastoje od tri daktila i od jednoga troheja. Pritom poredak daktila i troheja nije stalan.

⁶⁵Na to je u svojoj knjizi *Hrvatska versifikacija* upozorio I. Slamnig, razmatrajući starije hrvatsko pjesništvo (str. 22): »U starom hrvatskom repertoaru stihova nalazimo i jedanaesterac rasporeda 5 + 6, a vezan je uz religioznu poeziju, često u safičkoj strofi. [...] Stih 5 : 6 hrvatska je varijanta talijanskog endecasillaba, ali kao da je ostao vezan uz nabožnu liriku, dok u svjetovnoj poeziji po popularnosti i značenju endecasillabu odgovara dvanaesterac kojim se taj talijanski stih i prevodi.«

No, k tomu treba dodati i one jedanaesterce koji imaju 6 udara, kao i one koji nisu naglašeni na prvome slogu. A ima ih i drugačije ustrojenih. Na taj bi se način mogla napraviti i jedna tipologija Kneževićeva jedanaesterca, ali to ima smisla učiniti jedino uzimljući u obzir sve jedanaesterce, pa to u ovome prilogu ostavljam postrani.

Stoga se na kraju može zaključiti da je Kneževićev jedanaesterac slogovno-člankovit stih. Po nekim svojim osobinama više nalikuje na narodni epski deseterac⁶⁶ s anakruzom (kada prvi slog nije naglašen), ili pak na hiperkatakalektični deseterac, pri čem se taj prekobrojni slog nalazi u prvome članku. Evo tih osobina: položaj usjeka (odmislimo li prvi slog), poklapanje usjeka i granice riječi, nenaglašenost slogova na kraju članka, naglašenost pretposljednjih slogova u člancima, težnja k naglašenosti parnih iliti takih slogova (upravo neparnih, kao u desetercu, odmislimo li prvi slog), tj. tzv. trohejska tendencija, a k tomu se može dodati i tzv. kvantitativna klauzula, jer pretposljednji slog ima naravnu duljinu u 64% slučajeva (29 vrstica od 45, vidi prikaz D.1).

Dakako, tek se na osnovi razglobe svih Kneževićevih jedanaesteraca može pružiti cjelovit dokaz za navedeni stavak. Ipak, i ovaj je ocrta pristupa i obrade bio, mislim, dovoljan da uzmognemo zapaziti jednu neobičnost. Naime, pošto se je pretpostavka da bi sapfički jedanaesterac bio uzorkom Kneževićevu, pokazala krivom, pokušali smo na osnovi 45 njegovih jedanaesteraca odrediti njihov uzorak. Kada je međutim uočena srodnost toga uzorka i našega epskoga deseterca, sapfički se je jedanaesterac, doduše na posve inoj razini, ponovno pokazao vrijednim pozornosti. No ovaj put stoga što su i epski deseterac i sapfički jedanaesterac, kako nas upozoravaju Jakobsonova istraživanja, dio istoga indoeuropskoga nasljeđa.⁶⁷

⁶⁶ Potanje o osobinama našega epskoga deseterca vidi u već spomenutoj raspravi R. Jakobsona *Über den Versbau der serbokroatischen Volksepen*.

⁶⁷ Želio bih se na kraju zahvaliti prof. Bulcsú Lászlóu, koji je pregledao sve dodatke u ovome prilogu, a posebice B i C, kao i prijevode, te pritom dao vrijedne pripomenke.

PJESMA I.

A. IZVORNI ZAPIS

NA PRIKA'ZA'NJE

B. D. MARIE' U CZA'RKVU.

O	Divo slavnà, Tisi ràjskà dika,	1
	Ti pomòch jàkà svakòga grifcnià;	2
	I koji Tebbi utičese, sebbi	3
	Nejmàse bojat.	4
	Ti slavva jessi Dvòra Nebbeskòga,	5
	Ti Majka sricchnà Bogga velikòga,	6
	Kojù tko fctuje, çudnu slatkòst çuje	7
	U svomu sard[c]zu.	8
	Danas u Czàrkvu pridànasi bìla	9
	Dokle naràstefc tù divòjka czìla,	10
	I Da stojèchi, u gnòj, i molèchi	11
	Prùdnamam budèfc.	12
	Kakavje pàka tvòj u Czàrkvi bio,	13
	Xivot, i jelli bio Boggu mìa,	14
	Sùmgniti nije, jère sùmgnà gh dije	15
	Nestajè Virrè.	16
	Danas-te Zdràvja Gòspòm svìt zazivà,	17
	Jer Bògh po tebbi zdràvje svìm darivà.	18
	Vas-te svìt imà dakle, jèrga primà	19
	Slaviti svaghdi.	20
	Ovò svi znàmo, da budùch sva Svèta,	21
	Jère brez grìha istoçnògh zaçèta,	22
	Nìsi kògh dilla nikad ucinila	23
	Protiva Boggu.	24
	I premda takò svessi z' Boggom bìla,	25
	Dosti progònstva tù jessi podnila,	26
	Jer kojè stàhu tù Dìve, ghledàhu	27
	Na tebbe krivo.	28

Ovò sve zlobba gniova biàfce,	29
Jërbo Tì fc' gnima pristat nektihàfce	30
U stvàrìh, kojè izpràznese brojè,	31
I fctetne dùfci.	32
Al Tì pàk svakà pridobiti znadde,	33
Jer Boggu tvòmu sva na poklòn dadde;	34
I stojèch fc' gnimi, dobrovòglno primì	35
Protivnòst svakù.	36
Ter kakko nebbih Tì svakà podnìla,	37
Kojà brez griha zaçètasi bila,	38
I kojà Bogga za tìm Svemogòga	39
Bìlasi Màjka.	40
O Màjko dràgà, i punna millosti,	41
Tì pomòch jàku dàj u protivnosti,	42
Da nafca dilla budù Boggu milla,	43
A zlobna nikad.	44
Ozdravi bòlnè od bolesti kuxnè	45
A nàs saçùvjàj grifcnìke pritùxnè	46
Od istè kuggchè, i dosadè drugchè	47
Primillà Màjko.	48
Prikàxi nafcu pamèt Sinu tvòmu;	49
Daju prosvitlì u poslu svakòmu,	50
I danam dàde millòst, koju znàde	51
Danamje tribna.	52
Akadnas budè s' ovogh svìta zvatti,	53
Za gnemu ràzlogh nafcegh vika datti,	54
Tì za nàs stani, ternas kripko bràni	55
Od vraxjè sillè.	56
Kadse pàk dùfca nafca s' tìlom dilì,	57
Nedàj, da pòjdè ònde, ghdisse czvilì,	58
Vecch ghdi Tì bivàfc, ter z' Boggom uxivàfc	59
Raskofcje viçgnè. Amen.	60

B. ZAPIS S OBILJEŽENIM NOVOŠTOKAVSKIM NAGLASKOM
VUK-DANIČIĆ-BUDMANI-MARETIĆEVIM
PETONADSLOVNIM SUSTAVOM

NA PRIKAZANJE
B[LĀXENĒ]. D[ĪVICZĒ]. MĀRIĒ Û CZĀRKVU.

Ò Dīvo slāvnā, Tīsi rājskā dīka,	1
Tī pòmōch jākā svākōga grīfcnīka;	2
I kōji Tēbbi ùtičēse, sēbbi	3
Nējmāse bōjat.	4
Tī slāvva jēssi Dvōra Nebbēskōga,	5
Tī Mājka srīchnā Bōgga vėlikōga,	6
Kōjū tkō fctūjē, çūdnū slātkōst çūjē	7
Û_svōmu sārđ[c]zu.	8
Dānas ù_Czārkvu pridānasi bīla	9
Dōkle narāstefc tū ðivōjka czīla,	10
Ī_Da stojēchi, ù_gnōj, i molēchi	11
Prūdnam būdēfc.	12
Kākavje pāka tvōj ù_Czārkvī bīo,	13
Xīvot, i jėlli bīo Bōggu mīo,	14
Sūmgniti nīje, jēre sūmgna ghđīje	15
Nēstajē Vīrrē.	16
Dānas-te Zdrāvja Gōspōm svīt zāzīvā,	17
Jēr Bōgh po tēbbi zdrāvje svīm dārīvā.	18
Vās-te svīt ĩmā ðākle, jērga prīmā	19
Slāviti svāghdi.	20
Òvō svī znāmo, dà_budūch svā Svėta,	21
Jēre brez grīha ĩstoçnōgh zaçėta,	22
Nīsi kōgh đilla nīkad uçinila	23
Prōtīva Bōggu.	24
Ī_premda tākō svėssi z' Bōggom bīla,	25
Dōsti prōgōnstva tū jēssi podnīla,	26
Jēr kōjē stāhu tū Dīve, ghlėdāhu	27
Na tēbbe krīvo.	28

Òvò svè zlobba gniova bñafce,	29
Jérbo Tî fc' gnîma prîstat nèktihâfce	30
U stvárîh, kòjè ìzprâznese bròjè,	31
I_sctetne dûfci.	32
Àl Tî pâk svâkâ pridòbiti znâdde,	33
Jèr Bòggu tvômu svâ nâ_poklôn dâdde;	34
I stòjèch fc' gnîmi, dobròvòglnò prîmî	35
Pròtivnòst svâkû.	36
Tèr kàkko nèbbih Tî svâkâ podnîla,	37
Kòjâ brez grîha začétasi bíla,	38
I kòjâ Bògga zà_tîm Svèmogòga	39
Bílasi Mâjka.	40
Ò Mâjko drâgâ, ì_punna mîllosti,	41
Tî pòmòch jáku dâj u pròtivnosti,	42
Dâ_nafca dílla bûdû Bòggu mílla,	43
A zlobna níkad.	44
Òzdravi bôlnè òd_bolesti kûxnè	45
À_nâs sâçûvâj grîfcníke prîtûxnè	46
Òd_ístè kùgghè, i dòsadè drùghè	47
Prîmillâ Mâjko.	48
Prikáxi nâfçu pâmèt Sînu tvômu;	49
Dàju prosvítlî u pòslu svâkòmu,	50
I dànâdâ dáde mîllòst, kòjû znâde	51
Dànâmjè trîbnâ.	52
Àkadnas bûdè s' òvogh svîta zvâtti,	53
Za gnèmu râzlogh nâfcegh víka dâtti,	54
Tî zà_nâs stâni, tèrnas krîpko brâni	55
Od vrâxjè síllè.	56
Kâdse pâk dúfca nâfca s' tîlom díli,	57
Nèdâj, dà_pòjdè ónde, ghðisse czvíli,	58
Vècch ghðî Tî bîvâfc, tèr z' Bòggojû ùxîvâfc	59
Râskòfje vîçgnè. Amen.	60

C. ZAPIS S OBILJEŽENOM DULJINOM I VISINOM
LÁSZLÓOVIM (POTPUNIM) DVONADSLOVNIM
SUSTAVOM

NA PRIKĀZ'ĀNJE

B[LĀX'ENĒ]. D[IV'ICZĒ]. MAR'ĪĒ U_CZ'ĀRKVU.

'O 'Dīvo sl'āvnā, T'isi r'ājskā dik'a,	1
T'ī 'pomōch j'ākā sv'akōga gr'ifcnika;	2
I koj'ī Tebb'ī ut'ičēse, sebb'ī	3
N'ējmāse boj'at.	4
T'ī sl'avva jess'ī Dvōr'a Nebbesk'ōga,	5
T'ī M'ājka sr'icchnā 'Bogga v'elikōga,	6
Koj'ū tk'o fct'ujē, ç'udnu sl'atkōst ç'ujē	7
U_sv'ōmu 'sard[c]zu.	8
Dan'as u_Cz'ārkvu pridān'asi bīl'a	9
D'okle narāst'efc t'ū div'ōjka czīl'a,	10
I_D'a stojēch'ī, u_gn'ōj, i molēch'ī	11
Prūdn'anam b'udēfc.	12
Kak'avje p'āka tv'ōj u_Cz'ārkvi 'bio,	13
Xiv'ot, i jell'ī 'bio 'Boggu m'io,	14
S'ūmgniti nij'e, j'ēre s'ūmgna ghd'ije	15
Nest'ajē V'irrē.	16
Dan'as-te Zdr'āvja Gōsp'ōm 'svīt zaz'ivā,	17
J'er 'Bōgh po tebb'ī zdr'āvje sv'īm dar'ivā.	18
V'as-te 'svīt 'imā d'akle, j'ērga pr'īmā	19
Sl'aviti sv'aghdī.	20
Ov'ō sv'ī znām'o, da_b'udūch sv'a Svēt'a,	21
J'ēre brez grīh'a 'istočnōgh začēt'a,	22
Nīs'ī k'ōgh d'illa n'ikad uçin'ila	23
Prot'iva 'Boggu.	24
I_pr'emda tak'ō svesh'ī 'z' Boggom bīl'a,	25
D'osti prog'ōnstva t'ū jess'ī podnīl'a,	26
J'er koj'ē stāh'u t'ū Dīv'e, ghl'edāhu	27
Na tebb'e 'krīvo.	28

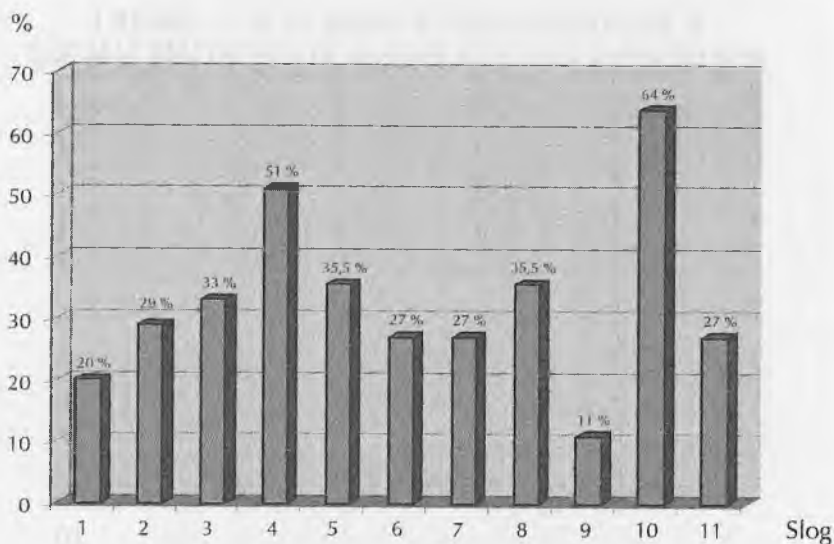
Ov'ō sv'e zlobb'a gni'ova b'iāfce,	29
Jērb'o T'ī fc' gn'ima prist'at nekt'ihāfce	30
U stvār'ih, koj'ē 'izprāznese broj'ē,	31
I_sct'etne 'dūfci.	32
'Al T'ī p'āk sv'akā pridob'iti 'znadde,	33
J'er 'Boggu tv'ōmu sv'a 'na_poklōn 'dadde;	34
I stoj'ēch fc' gn'imi, dobrov'ōglnō 'p'rīmī	35
Prot'ivnōst sv'akū.	36
T'er kakk'o nebb'ih T'ī sv'akā podnīl'a,	37
Koj'ā brez grīh'a začēt'asi bīl'a,	38
I koj'ā 'Bogga za_t'īm Svem'ogōga	39
Bīl'asi M'ājka.	40
'O M'ājko dr'āgā, i_p'unna 'millōsti,	41
T'ī 'pomōch jāk'u d'āj u prot'ivnosti,	42
Da_n'afca d'illa b'udū 'Boggu m'illa,	43
A_zlobn'a n'ikad.	44
Ozdr'avi b'ōlnē ' od_bolesti k'uxnē	45
A_n'ās sač'ūvāj gr'īfcnīke prit'ūxnē	46
Od_istē k'ugghē, i dos'adē dr'ughē	47
Prim'illā M'ājko.	48
Prikāx'i n'afcu 'pamēt 'Sīnu tv'ōmu;	49
Daj'u prosvīt'l'ī u posl'u sv'akōmu,	50
I dan'am dād'e 'millōst, koj'ū znād'e	51
Dan'amje tr'ībna.	52
Ak'adnas b'udē s' ov'ogh 'svīta zv'atti,	53
Za gnem'u rāzl'ogh n'afcegh 'vīka d'atti,	54
T'ī za_n'ās st'ani, tern'as kr'ipko brān'i	55
Od vraxj'ē s'illē.	56
K'adse p'āk dūfc'a n'afca 's' tīlom d'īlī,	57
Ned'āj, da_p'ōjdē ōnd'e, ghd'isse czvīl'ī,	58
V'ecch ghd'i T'ī b'ivāfc, t'er 'z' Boggom ux'ivāfc	59
Rāsk'ofcje v'īcgnē. Am'en.	60

D. RAZDIOBA OTEGE (RAZMJESTAJ KRAČINA I NARAVNIH DULJINA)

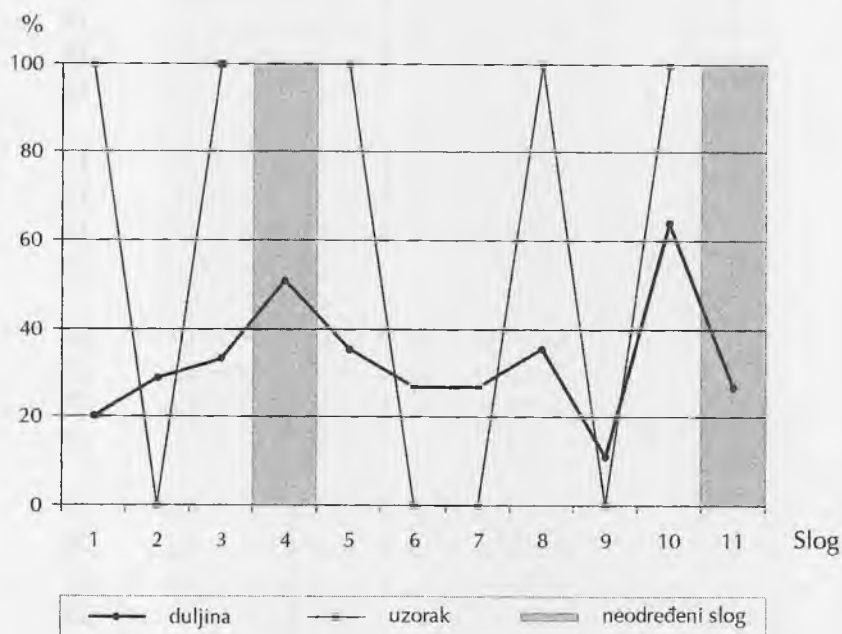
5		U - U - - - U - - - U	1
2		- U - - - U - U U - U	2
3		U U - U U U U - U U U	3
	3	- - U U U	4
4		- U U U U - U U U - U	5
3		- - U U - U U U U - U	6
6		U - U U - U U U - U -	7
	4	U - U U U	8
5		U U U - U U - U U - U	9
4		U U U - U - U - U - U	10
5		U U U - U U - U U - U	11
	1	- U U U -	12
5		U U U - U - U - U U U	13
5		U U U U U U U U U U U	14
4		- U U U U - U - U U U	15
	3	U U - U -	16
5		U U U - U - - - U - -	17
5		U - U U U - U - U - -	18
1		U U - U - U U - U - -	19
	3	U U U U U	20
4		U - U - U U U - U - U	21
2		- U U - U U U - U - U	22
3		- U - U U U U U U U U	23
	3	U U U U U	24
3		U U U U - U U U U - U	25
5		U U U - U - U U U - U	26
5		U U - - U - - U U - U	27
	2	U U U - U	28
5		U - U U U U U U U - U	29
2		- U - U U U U U U - U	30

5		U - - U - U - U U U -	31
	2	U U U - U	32
4		U - - U - U U U U U U	33
6		U U U - U U U U - U U	34
2		U U - U U U U - U - -	35
	3	U U - U -	36
4		U U U U U - U - U - U	37
6		U - U - U U - U U - U	38
4		U U - U U U - U U - U	39
	1	- U U - U	40
5		U - U - - U U U U U U	41
4		- U - - U - U U U U U	42
6		U U U U U U - U U U U	43
	3	U U U U U	44
4		U U U - - U U U U U -	45
5		U - U - - U - U U - -	46
4		U U - U - U U U - U -	47
	3	U U - - U	48
5		U - U U U U - - U - U	49
3		U U U - - U U U U - U	50
6		U U U - U U - U - - U	51
	3	U U U U U	52
3		U U U U - U U - U U U	53
4		U U U - U U U - U U U	54
2		- U - U U U U U U - U	55
	3	U U - U -	56
2		U U - - U U U - U - -	57
5		U - U - - - U U U - -	58
2		U U - - - U U U U - -	59
	1	- U U U -	60

184 : 495 (ukupno slogova) \approx 37% (odstupanje)

D.1. Postotak naravne duljine po slogovima

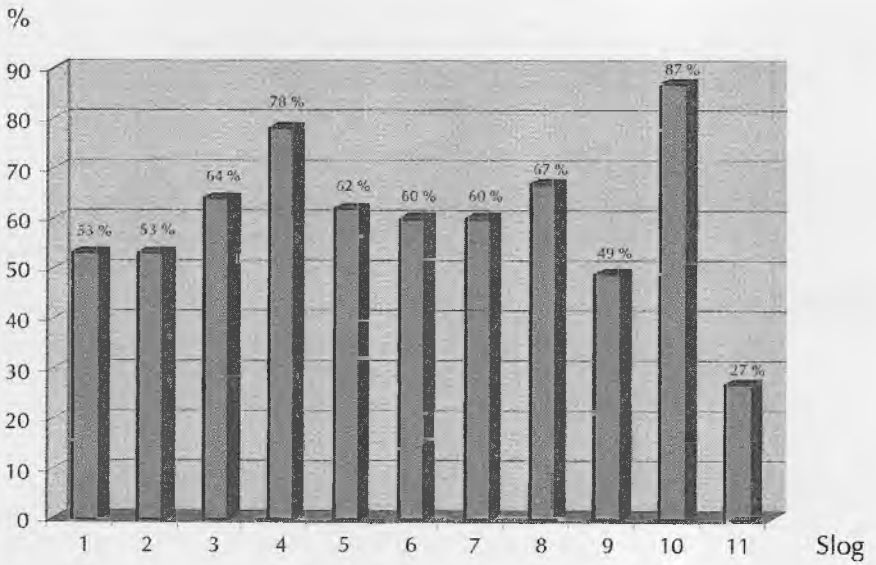

D.2. Odstupanje naravne duljine od onoga što se očekuje prema uzorku sapfičkoga jedanaesterca

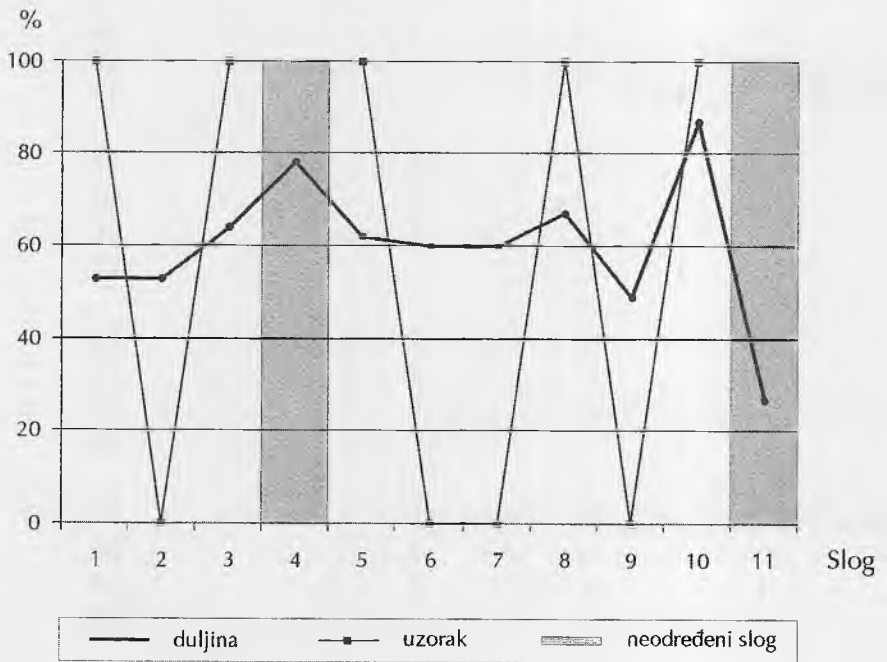
**E. RAZDIOBA OTEGE UZME LI SE U OBZIR I
POLOŽAJNA DULJINA PREMA KLASIČNOME NAUKU**

4		U - - - - - U - - - - U	1
2		- U - - - - U - - - - U	2
2		U U - - U U U - U - U	3
	3	- - U U U	4
4		- - U - - - U - - - - U	5
3		- - - - - - U U U - U	6
6		U - - U - - - - - U -	7
	2	- - U - U	8
3		U U - - - U - U U - U	9
3		- U U - - - U - - - U	10
7		U - U - U - - U U - U	11
	2	- U - U -	12
6		U - U - - - - - U U U	13
4		U U U - U U U - U U U	14
5		- U U U U - U - - U U	15
	1	- U - - -	16
6		U - - - U - - - - -	17
4		- - U - - - - - U - -	18
2		- - - U - - U - U - -	19
	3	U U - - U	20
4		U - - - U U U - - - U	21
3		- U - - U - - - U - U	22
3		- U - - U U U U U U U	23
	2	U U U - U	24
5		- - U U - - - - - - U	25
6		- U U - U - - U - - U	26
3		- U - - U - - - U - U	27
	3	U - U - U	28
3		U - - - - U U U U - U	29
2		- U - U - - - - U - U	30

5		- - - U - - - U U U -	31
	2		32
3		- - - U - U U U - - U	33
2		- - - - - U U - - - U	34
1		- U - U U U U - U - -	35
	4		36
4		- - U - - - U - - - U	37
4		U - - - - U - U U - U	38
3		U U - - - U - U U - U	39
	1		40
5		U - - - - U - U - - U	41
4		- U - - U - U U - - U	42
5		U - U - U U - - U - U	43
	3		44
2		- U U - - - U - U - -	45
5		U - U - - - - - U - -	46
4		U - - - - U U U - - -	47
	4		48
6		U - U - U U - - - - U	49
2		U U - - - U - - U - U	50
6		U U - - U - - U - - U	51
	3		52
4		U - - U - U - - - - U	53
3		- U U - - - - - U - U	54
3		- U - U U - - - U - U	55
	2		56
4		- U - - U - - - - - -	57
6		U - U - - - - - - - -	58
4		- U - - - - - U - - -	59
	1		60

E.1. Postotak naravne i položajne duljine po slogovima

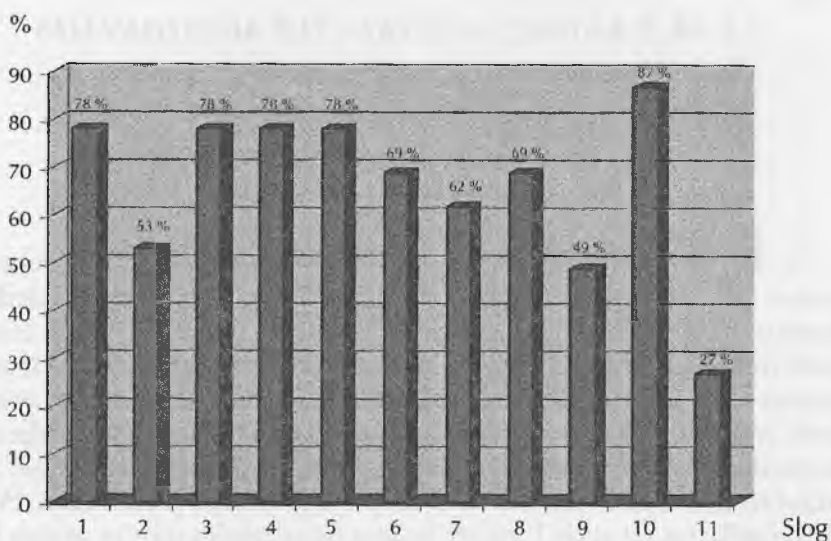
E.2. Odstupanje naravne i položajne duljine od onoga što se očekuje prema uzorku sapfičkoga jedanaesterca

F. RAZDIOBA OTEGE PREMA KATANČIĆEVU NAUKU
IZNESENU U ZBIRCI *FRUCTUS AUCTUMNALES* (1791.)

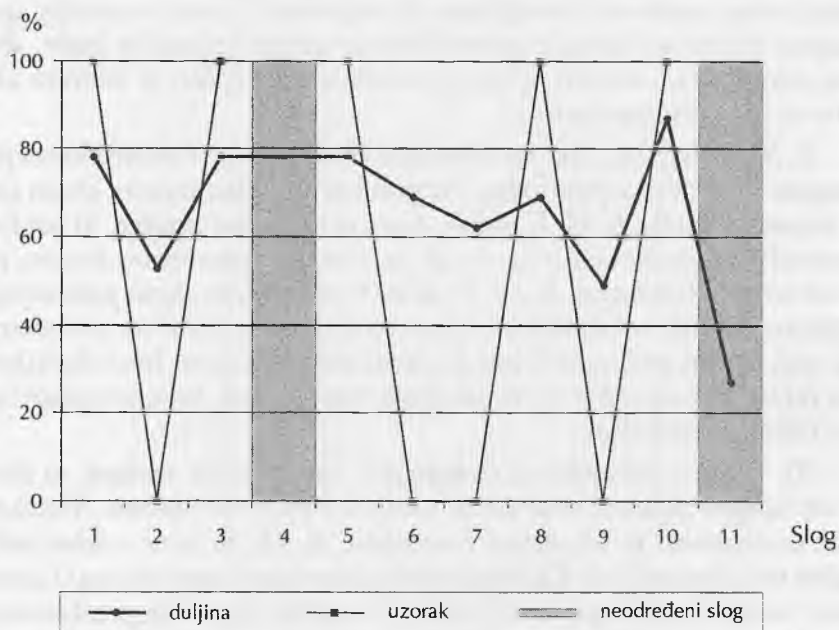
3		- - - - -		- U - - - U	1
2		- U - - -		U - - - - U	2
0		- U - - -		U U - U - U	3
	3			- - U U U	4
4		- - U - -		- U - - - U	5
3		- - - - -		- U U U - U	6
6		U - - U -		- - - - U -	7
	2			- - U - U	8
3		U U - - -		U - U U - U	9
3		- U U - -		- U - - - U	10
4		- - U - -		- - - U - U	11
	2			- U - U -	12
6		U - U - -		- - - U U U	13
2		U U - - -		U U - U U U	14
5		- U U U U		- U - - U U	15
	1			- U - - -	16
6		U - - - U		- - - - -	17
3		- - - - -		- - - U - -	18
2		- - - U -		- U - U - -	19
	3			U U - - U	20
3		U - - - -		U U - - - U	21
3		- U - - U		- - - U - U	22
3		- U - - U		U U U U U U	23
	2			U U U - U	24
5		- - U U -		- - - - - U	25
6		- U U - U		- - U - - U	26
3		- U - - U		- - - U - U	27
	2			- - U - U	28
3		U - - - -		U U U U - U	29
2		- U - U -		- - - U - U	30

5		- - - U - - - U U U -	31
	2	- - U - U	32
3		- - - U - U U U - - U	33
2		- - - - - U U - - - U	34
1		- U - U U U U - U - -	35
	4	U - - U -	36
3		- - - - - - U - - - U	37
4		U - - - - U - U U - U	38
3		- U - - - - - U U - U	39
	1	- U U - U	40
5		- - - - - - - U - - U	41
4		- U - - - - - U - - U	42
4		- - U - U U - - U - U	43
	3	- - U U U	44
2		- U U - - - U - U - -	45
4		- - U - - - - - U - -	46
5		U - - - - - U U - - -	47
	4	U - - - - U	48
4		U - - - - U - - - - U	49
2		- U - - - - - - U - U	50
5		- U - - U - - U - - U	51
	3	U - U - U	52
3		- - - U - U - - - - U	53
2		- U - - - - - - U - U	54
2		- U - U - - - - U - U	55
	2	- - - - -	56
4		- U - - U - - - - -	57
4		- - - - - - - - - -	58
4		- U - - - - - U - - -	59
	1	- - U - -	60

155 : 495 (ukupno slogova) \approx 31% (odstupanje)

F.1. Postotak duljine, obrađene prema Katančičevu nauku, po slogovima

F.2. Odstupanje duljine, obrađene prema Katančičevu nauku, od onoga što se očekuje prema uzorku sapfičkoga jedanaesterca

F.3. M. P. KATANCSICH, *FRUCTUS AUCTUMNALES*BREVIS IN PROSODIAM
ILLYRICAE LINGVAE ANIMADVERSIO.

I. IN metro Illyrico, quod nos absque omni exemplo fruere aufimus, naturam linguae potissimum spectabamus, Graecorum scilicet, et qui universa ab his mutuati sunt, Latinorum consuetudine usi. Itaque, quod medias, primasque vocum syllabas concernit, quae gravi aut acuto exprimuntur sono, natura longae sunt. E. G. *gušta, liska*, primam acuunt; *fusba, biva*, penultimam gravant. Positione longae sunt, ubi vocalis duas praecedit consonas (nam hae iteratis, quae sunt apud nos paucae, nullum dubium) quales sunt in vocibus, *peršten, mislim*, penultima. Potest hic liquidarum, ut apud Latinos, haberi ratio, quales sunt in primis *l* et *r* post *b, c, d, g, k, p, t*; ut *toplo, frebro, satrem, nedra, pogled, oklop, poprug, netresk*: in quibus priorem, quae nec gravi, neque acuto efferuntur sono, pro communi habere potes. Quodsi vero alterutrum ex his occurreret, syllaba, vi regulae prioris, producenda foret, ut *nagla, mudra, deblo*, quarum primas numquam corripueris. In derivatis id genus vocabulis, quae longam primitiva habent, mutari sonum crebro videas; ut *lyuba, diva, lipa*, penultimam acuunt, quae in *lyubica, divica, lipota*, in brevem abit. Nos ea pro communi utimur.

II. Monosyllaba, quae una constant vocali, quales interiectiones plerumque sunt, et praepositiones, longam habent quantitatem, etiam altera sequente vocali. E. G. *U onomu dvoru ja i on bismo zajedno*. Si consona praecedat, ut in particulis *da, ne, ni, po*, cum non producant sonum, pro communibus sumuntur. E. G. *To da ne bi shkodilo, po zlomu putu nepojdi*. Sequente vocali corripiuntur; quemadmodum et consona terminatae, *fad, nad, nut, od, pod*, quae se legi sequenti adcommodant. Inter diphthongos referuntur *ao, au, ei, ie*, ut *jao, znao, pauk, neima, liepo, nie*; quae longae sunt, ni dividantur.

III. Fine, in polysyllabis, vocales *a, e*, corripiuntur semper, nisi sonus in eas longus cadat, ut *xene* altero casu, et *csuje-se* in contextu. Vocales *i, o, u*, communes, nisi lex prima intercedat. E. G. *Ja kozu s-dvim jarichi dadem tebi, samo posviraj*. Consona terminatae voces legem habent Latinorum; vocali in subsequa corripiuntur, consona sequente producuntur: siquidem consona simplex est, neque lex prima impedit. E. G. *Jachu pivat, ti chutit imash*. Haec observa, consonas *ch, cs, cx, gy, ly, ny, sh* simplices esse, addique aliam subsidii gratia. In derivatis *dj, nj, tj* exprimuntur ut

F.4. M. P. KATANČIĆ, JESENJI PLODOVI

KRATAK POGLED U SLOGOMJERJE ILIRSKOGA JEZIKA

I. Kod ilirskih se mjera, u kojima smo se bez ikakova uzora usudili skladati vrstice, posebice obziramo na narav jezika, posluživši se dakako načinom Grka, kao i Latina, koji su svekolike mjere od njih preuzeli. Stoga, što se tiče srednjih i prvih slogova riječi koji se izgovaraju s teškim ili s oštrim naglaskom, oni su po naravi dugi. Npr. *gufsa, liska* prvi naglašuju s oštrim; *fusha, biva* pretposljednji s teškim naglaskom. Po položaju su slogovi dugi kada samoglasnik prethodi dvama suglasnicima, kakovi su u riječima *persten, mislim* pretposljednji (za udvojene pak suglasnike, kojih je u nas malo, nema o tome nikakove dvojbe). Tu se, kao i u Latina, može naići na tječnike, kakovi su navlastito *l* i *r*, poslije *b, c, d, g, k, p, t*, kao u riječima *toplo, frebro, satrem, nedra, pogled, oklop, poprug, netresk*, u kojima prvi slog, koji se ne izgovara ni s teškim ni s oštrim naglaskom, možeš smatrati dvojakim. Ali ako bi se pak pojavio jedan od ta dva, slog bi, snagom prethodnoga propisa, morao ostati dug, kao u riječima *nagla, mudra, deblo*, u kojima prve slogove nikada ne možeš pokratiti. U izvedenih riječi kojima je izvorni slog dug, često možeš vidjeti da ta vrsta mijenja naglasak; primjerice *lyuba, diva, lipa* oštro naglašuju pretposljednji slog, koji u riječima *lyubica, divica, lipota* prelazi u kratki. Mi ga rabimo dvojako.

II. Jednosložice koje se sastoje od jednoga samoglasnika, kakovi su ponajviše usklici i prijedlozi, imaju dugu otegu i kada nakon njih slijedi drugi samoglasnik. Npr. *U onomu dvoru ja i on bismo zajedno*. Ako im prethodi suglasnik, kao u čestica *da, ne, ni, po*, premda nemaju duga naglasaka, uzimlju se dvojako. Npr. *To da ne bi škodilo, po zlomu putu nepojdi*. Ako nakon njih slijedi samoglasnik, pokraćuju se; a tako i ove koje se svršuju na suglasnik *sad, nad, nut, od, pod*; one se prilagođavaju pravilu koje slijedi. Među dvoglasnike se ubrajaju *ao, au, ei, ie*, primjerice *jao, znao, pauk, neima, liepo, nie*; oni su dugi, osim ako bi bili rastavljeni.

III. Na kraju su u višesložica samoglasnici *a, e* svagda kratki, osim ako bi se na njima našla duljina, kao *xene* u drugome padežu i u svezi *csuje-fe*. Samoglasnici su *i, o, u* dvojaki, osim ako bi se tomu protivilo prvo pavilo. Npr. *Ja kozu s-dvim jarichi dadem tebi, samo posviraj*. Riječi koje se svršuju suglasnikom, drže se latinskoga pravila: započinje li se iduća riječ samoglasnikom, kratke su; ako slijedi suglasnik, produljuju se; naravno ako je suglasnik jednostavan, i ako ne priječi prvo pravilo. Npr. *Jachu pivat, ti chutit imash*. Tu pripazi na to da su suglasnici *ch, cs*,

gy, ny, ch, quas pro communibus adhibemus, lege prima falva; ut in vocibus *mladjan, krunjen, okotjen*. Atque huius rei gratia in primitivis y adhibuimus, ut in derivatis distinctio foret, uti Grammaticorum illustrium doctrina.

IV. Elifio, Latinis familiaris, turbat harmoniam, in cantu praefertim. Nos Graecorum exemplo eam vitavimus, demta Ode Samoborensi. Eclogas Elegiaco dedimus versu, ut carmen adpareat facilius; non ignari, eas Heroico, quali tertiam construximus, fieri solitas. Illyrica Poesis versu Trochaico consistit univerfa, quae Lyrae quidem sono adhiberi confuevit. Exempla damus § III. huius partis; et primum quidem *Alcmanio* versu puro consistit: in reliquis primae et ultimae syllabae, quae produci confuevere, servatae sunt. Atque de hoc quidem alias, ubi de Poesi Illyrica agemus. Addere libuit Hungarica; sed quod Hungari suam non minimum excoluere Poesim, et nos typis parcere cogimur, alteri ea servamus tempori.

cx, gy, ly, ny, sh jednostavni i da je drugi dodan radi ispomoći. U izvedenicama se *dj, nj, tj* izgovaraju kao *gy, ny, ch*; njih držimo dvojakima, poštujući prvo pravilo, kao u riječima *mladjan, krunjen, okotjen*. I radi toga smo u prvotnica, kako bi se razlikovale od izvedenica, metalni *y*, posluživši se naukom znamenitih slovničara.

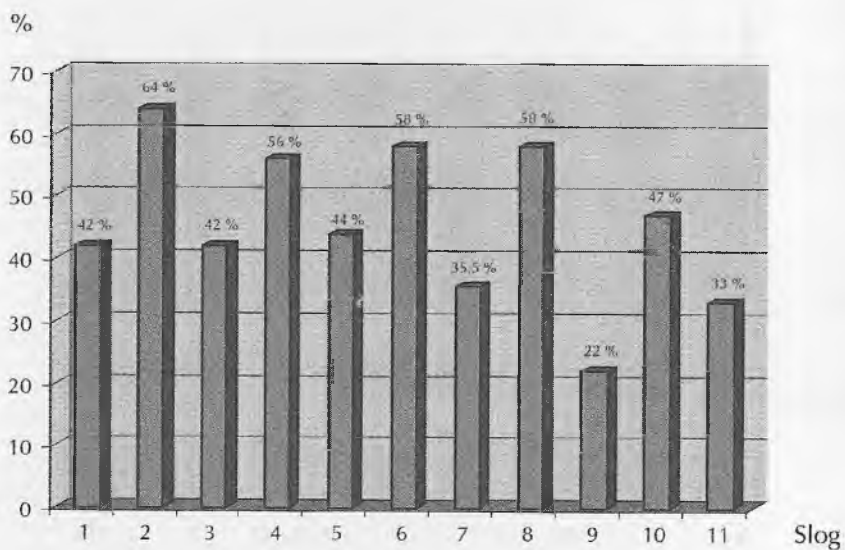
IV. Izostava, uobičajena u Latina, narušava sklad, osobito u popijevci. Mi smo je se, prema grčkome uzoru, klonili, izuzevši *Samoborsku pjesan*. Pastirske smo sročili u elegijskome stihu, da pjesma lakše odzvanja, premda znamo da one obično budu u junačkome, u kojem smo ustrojili treću. Cjelokupno je ilirsko pjesništvo sastavljeno u trohejskome stihu; ono se pak običava izvoditi uza zvuk tambure. Primjere dajemo u § III. ovoga dijela; k tomu, prvi je sastavljen upravo u čistome alkmanskome stihu, u ostalima su prvi i posljednji slogovi, koji se običavaju duljiti, očuvani. No i o tome drugi put, kada budemo raspravljati o ilirskome pjesništvu. Poželjno je bilo pridodati i mađarsko; ali budući da su Mađari svoje pjesništvo znatno odnjegovali, a mi smo u tisku prinuđeni štedjeti, njime ćemo se pozabaviti drugom zgodom.

G. POLOŽAJ VISINE NAPJEVKA (VISA)

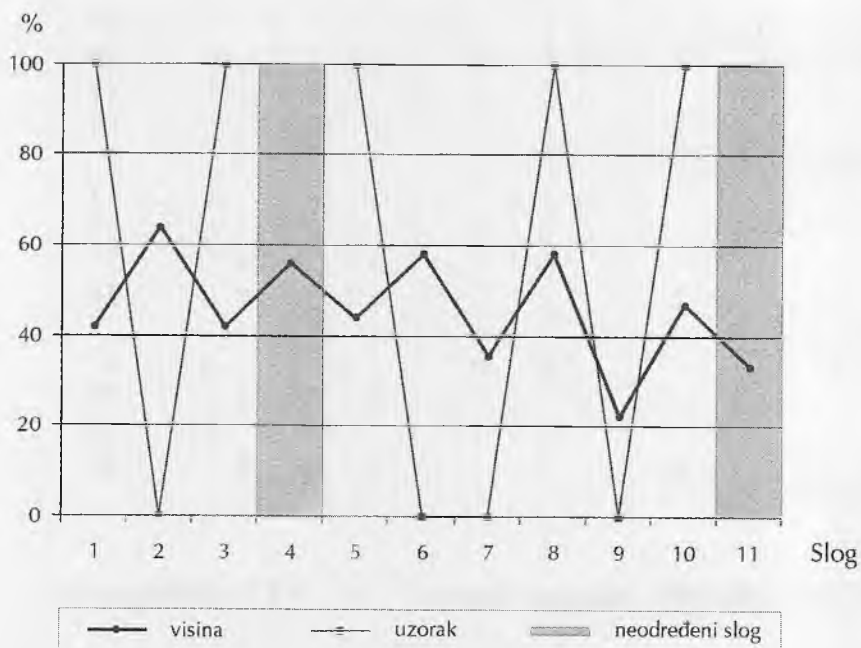
5		' ' o ' o ' o ' o o '	1
7		' ' o ' o ' o o ' o o	2
4		o o ' o ' o ' o o o '	3
	2	' o o o '	4
4		' ' o o ' o ' o o ' o	5
5		' ' o ' o ' o ' o o o	6
4		o ' ' ' o ' o ' o ' o	7
	2	o ' o ' o	8
5		o ' o ' o o o ' o o '	9
3		' o o o ' ' o ' o o '	10
6		o ' o o ' o ' o o o '	11
	2	o ' o ' o	12
5		o ' o ' o ' o ' o ' o	13
4		o ' o o ' ' o ' o ' o	14
2		' o o o ' ' o ' o ' o	15
	2	o ' o ' o	16
5		o ' o ' o o ' ' o ' o	17
3		' ' o o ' ' o ' o ' o	18
2		' o ' ' o ' o ' o ' o	19
	0	' o o ' o	20
6		o ' ' o ' o ' o ' o '	21
4		' o o o ' ' o o o o '	22
5		o ' ' ' o ' o o o o '	23
	2	o ' o ' o	24
5		o ' o o ' o ' ' o o '	25
4		' o o ' o ' o ' o o '	26
3		' o ' o ' ' o ' ' o o	27
	2	o o ' ' o	28
6		o ' ' o ' o ' o ' o o	29
7		o ' ' ' o o ' o ' o o	30
4		o o ' o ' ' o o o o '	31
	2	o ' o ' o	32

2	' ' ' ' o o o ' o ' o	33
6	' ' o ' o ' ' o o ' o	34
2	o o ' ' o o o ' o ' o	35
2	o ' o ' o	36
4	' o ' o ' ' ' o o o ' o	37
4	o ' o o ' o o ' o o ' o	38
6	o o ' ' o o ' o ' o o o	39
2	o ' o ' o	40
7	' ' o ' o o ' o ' o o	41
6	' ' o o ' ' o o ' o o	42
5	o ' o ' o ' o o ' o ' o	43
2	o o ' ' o	44
6	o ' o ' o ' o o o ' o	45
6	o ' o ' o ' o o o ' o	46
4	o ' o ' o o o ' o ' o	47
2	o ' o ' o	48
3	o o ' ' o ' o ' o ' o	49
5	o ' o o ' o o ' ' o o	50
5	o o ' o ' ' o o ' o ' o	51
2	o ' o ' o	52
5	o ' o ' o o ' ' o ' o	53
2	o o ' o ' ' o ' o ' o	54
3	' o ' ' o o ' ' o o ' o	55
2	o o ' ' o	56
1	' o ' o ' ' o ' o ' o	57
6	o ' o ' o o ' ' o o ' o	58
5	' ' ' ' o ' ' o o ' o	59
2	o ' o ' o	60

201 : 495 (ukupno slogova) \approx 41% (odstupanje)

G.1. Postotak visine napjevka (visa) po slogovima

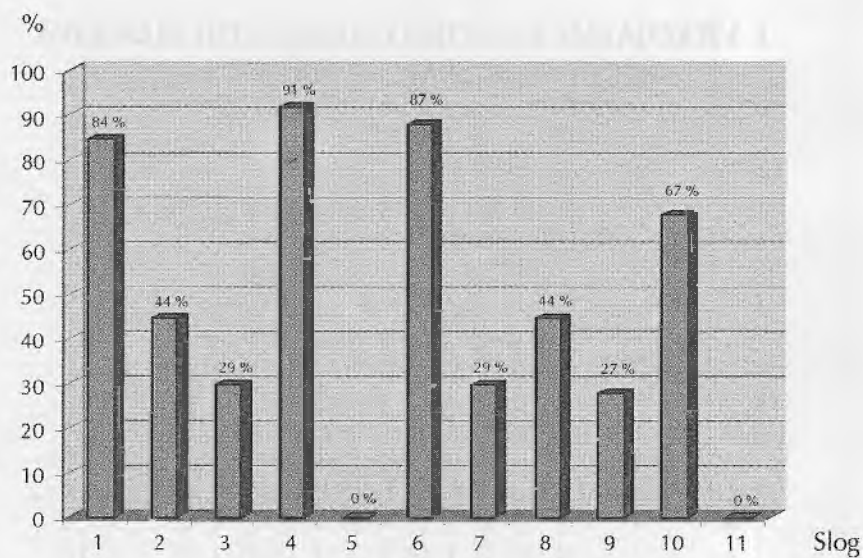
G.2. Odstupanje visine napjevka (visa) od onoga što se očekuje prema uzorku sapfičkoga jedanaesterca

H. MJESTO SILINE (NATISKA)

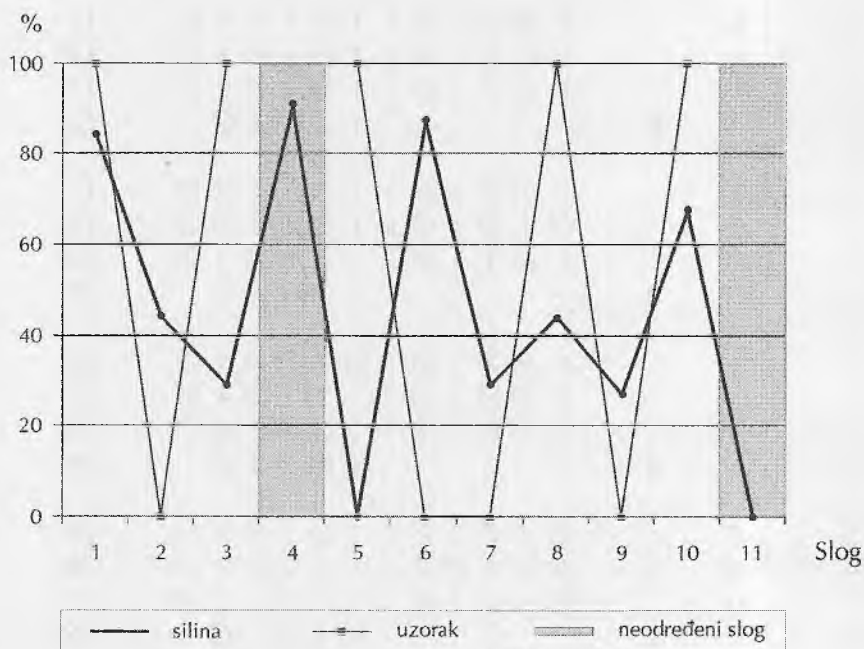
4		◇ ◇ ◇ ◇ ◇	1
7		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	2
6		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	3
	0	◇ ◇ ◇	4
7		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	5
5		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	6
2		◇ ◇ ◇ ◇ ◇	7
	0	◇ ◇ ◇	8
3		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	9
5		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	10
4		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	11
	0	◇ ◇ ◇	12
5		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	13
3		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	14
3		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	15
	0	◇ ◇ ◇	16
5		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	17
6		◇ ◇ ◇ ◇ ◇	18
2		◇ ◇ ◇ ◇ ◇	19
	0	◇ ◇ ◇	20
4		◇ ◇ ◇ ◇ ◇	21
4		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	22
5		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	23
	0	◇ ◇ ◇	24
3		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	25
4		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	26
8		◇ ◇ ◇ ◇ ◇	27
	2	◇ ◇ ◇	28
5		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	29
3		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	30
6		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	31
	0	◇ ◇ ◇	32

4		◇ ◇ ◇ ◇ ◇	33
6		◇ ◇ ◇ ◇ ◇	34
6		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	35
	0	◇ ◇ ◇	36
6		◇ ◇ ◇ ◇ ◇	37
4		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	38
6		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	39
	0	◇ ◇ ◇	40
7		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	41
5		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	42
3		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	43
	2	◇ ◇ ◇	44
4		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	45
5		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	46
4		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	47
	0	◇ ◇ ◇	48
5		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	49
6		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	50
5		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	51
	0	◇ ◇ ◇	52
3		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	53
5		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	54
4		◇ ◇ ◇ ◇ ◇	55
	2	◇ ◇ ◇	56
2		◇ ◇ ◇ ◇ ◇	57
2		◇ ◇ ◇ ◇ ◇ ◇	58
7		◇ ◇ ◇ ◇	59
	0	◇ ◇ ◇	60

208 : 495 (ukupno slogova) \approx 42% (odstupanje)

H.1. Postotak siline (natiska) po slogovima

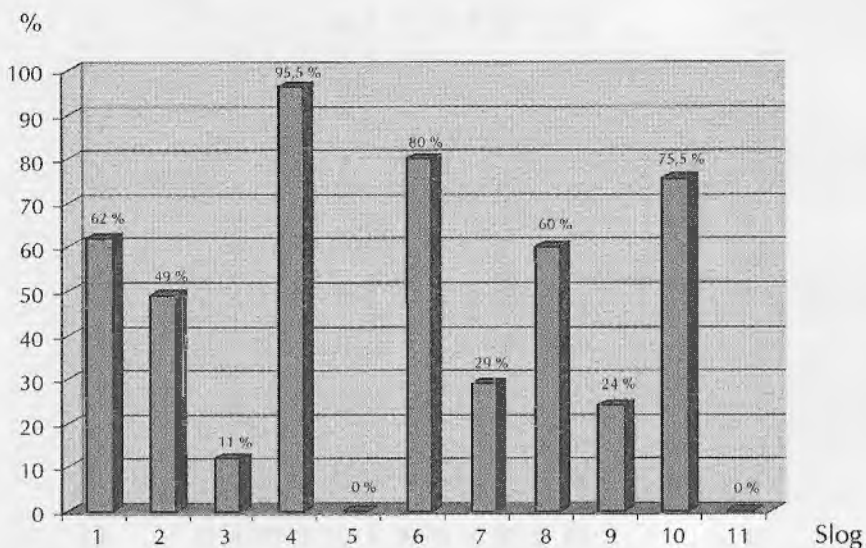
H.2. Odstupanje siline (natiska) od onoga što se očekuje prema uzorku sapfičkoga jedanaesterca

I. VJEROJATAN RASPORED ISTAKNUTIH SLOGOVA (MJESTA NA KOJIMA SE NALAZI UDAR)

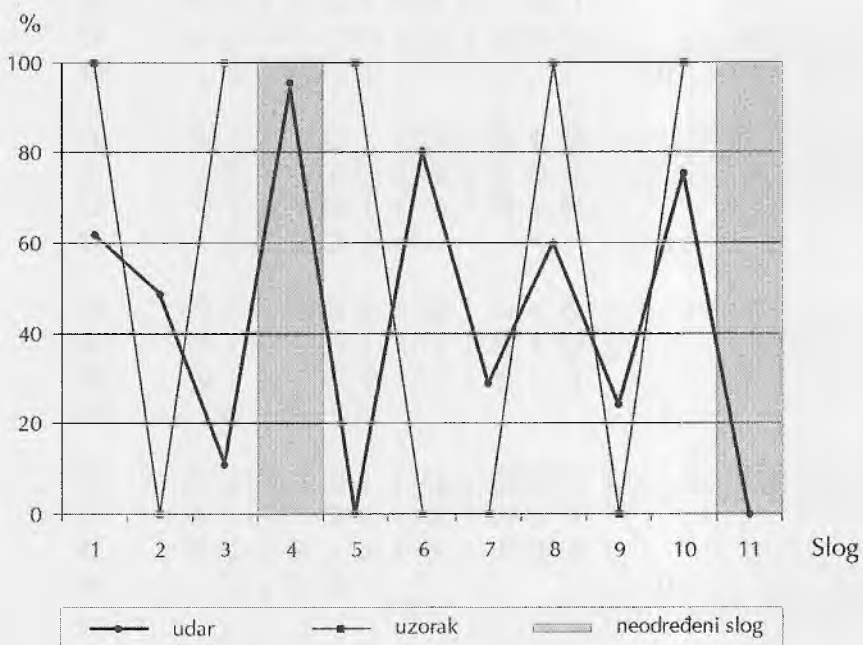
5		Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø	1
7		1 1 Ø 1 Ø 1 Ø Ø 1 Ø Ø	2
5		Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø	3
	0	1 Ø Ø 1 Ø	4
7		1 1 Ø 1 Ø 1 Ø Ø 1 Ø Ø	5
4		1 1 Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø	6
3		1 Ø Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø	7
	0	1 Ø Ø 1 Ø	8
4		1 Ø Ø 1 Ø Ø 1 Ø Ø 1 Ø	9
5		1 Ø Ø 1 Ø 1 1 Ø Ø 1 Ø	10
3		1 Ø Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø	11
	0	1 Ø Ø 1 Ø	12
3		1 Ø Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø	13
3		1 Ø Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø	14
3		1 Ø Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø	15
	0	1 Ø Ø 1 Ø	16
5		1 Ø Ø 1 Ø 1 Ø 1 1 Ø Ø	17
7		Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø 1 1 Ø Ø	18
2		1 Ø 1 1 Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø	19
	0	1 Ø Ø 1 Ø	20
4		1 Ø Ø 1 Ø Ø 1 Ø Ø 1 Ø	21
3		1 Ø Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø	22
6		1 Ø Ø 1 Ø 1 Ø Ø 1 Ø Ø	23
	0	1 Ø Ø 1 Ø	24
5		Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø	25
4		1 Ø 1 Ø Ø 1 1 Ø Ø 1 Ø	26
9		Ø 1 Ø 1 Ø 1 1 Ø 1 Ø Ø	27
	2	Ø 1 Ø 1 Ø	28
6		1 Ø Ø 1 Ø 1 Ø Ø 1 Ø Ø	29
2		1 Ø 1 1 Ø 1 Ø 1 Ø 1 Ø	30

5		∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅	31
0		1 ∅ ∅ 1 ∅	32
6		∅ 1 ∅ 1 ∅ ∅ 1 ∅ ∅ 1 ∅	33
5		∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅	34
6		∅ 1 ∅ 1 ∅ ∅ 1 ∅ ∅ 1 ∅	35
0		1 ∅ ∅ 1 ∅	36
7		∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 1 ∅ ∅ 1 ∅	37
4		1 ∅ ∅ 1 ∅ ∅ 1 ∅ ∅ 1 ∅	38
5		∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅	39
0		1 ∅ ∅ 1 ∅	40
8		∅ 1 ∅ 1 ∅ ∅ 1 ∅ 1 ∅ ∅	41
4		1 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅	42
5		∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅	43
2		∅ 1 ∅ 1 ∅	44
3		1 ∅ ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅	45
5		1 ∅ 1 ∅ ∅ 1 ∅ ∅ 1 ∅ ∅	46
4		1 ∅ ∅ 1 ∅ ∅ 1 ∅ ∅ 1 ∅	47
0		1 ∅ ∅ 1 ∅	48
5		∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅	49
6		1 ∅ ∅ 1 ∅ ∅ 1 ∅ 1 ∅ ∅	50
5		∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅	51
0		1 ∅ ∅ 1 ∅	52
5		∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅	53
5		∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅	54
4		1 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅	55
2		∅ 1 ∅ 1 ∅	56
3		1 ∅ ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅	57
3		1 ∅ ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅ 1 ∅	58
5		1 ∅ 1 1 ∅ ∅ 1 ∅ 1 ∅ ∅	59
0		1 ∅ ∅ 1 ∅	60

213 : 495 (ukupno slogova) ≈ **43%** (odstupanje)

I.1. Postotak udara po slogovima

I.2. Odstupanje udara od onoga što se očekuje prema uzorku sapfičkoga jedanaesterca

Popis uporabljenih djela

1. *Antologija stare lirike grčke* / priredio Koloman Rac. Zagreb : Matica hrvatska, 1916. [Pretisak. Split : Logos, 1981.]
2. Babukić, Vjekoslav. *Několiko rečih o slovkomjěrju*. // Ilirska slovnica / sastavi Věkoslav Babukić. U Zagrebu : Běrzotiskom nar. tiskarnice Dra. Ljudevita Gaja, 1854. Str. 437 – 444.
3. Balić, Karlo. *Štovanje Bl. Djevice Marije u Franjevačkoj Provinciji Presv. Otkupite-lja*. // Nova revija vjeri i nauci = Nouvelle revue de vie religieuse et intellectuelle. God. 10 (1931), br. 5 – 6 ; str. 437 – 524. [Prilog.]
4. Božitković, Juraj. *Život i rad fra Petra Kneževića (1702. – 1768.)* / priopćio Lic. dr. fra Juraj Božitković. // Grada za povijest književnosti hrvatske : na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti / uredio Dr. Đuro Körbler. (1927), knj. 10 ; str. 149 – 162.
5. Božitković, Juraj. *Fra Petar Knežević, kao pjesnik Marijina Materinstva Božjega = (De P. Petro Knežević ut poeta maternitatis divinae Mariae)*. // Nova revija vjeri i nauci = Nouvelle revue de vie religieuse et intellectuelle. God. 10 (1931), br. 5 – 6 ; str. 386 – 387.
6. Brozović, Dalibor. *Standardni jezik : teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb : Matica hrvatska, 1970.
7. Brozović, Dalibor. *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti*. // Hrvatska književnost u evropskom kontekstu / uredili Aleksandar Flaker , Krunoslav Pranjić. Zagreb : Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu ; Sveučilišna naklada Liber – Zagreb, 1978. Str. 9 – 83.
8. Budmani, Petar. *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)* / di Pietro Budmani. Vienna : A spese dell' autore, 1867.
9. Crnica, Ante. *Naša Gospa od Zdravlja i Njezina slava : kritički prikaz štovanja čudotvorne Gospe od Zdravlja, Njezina svetišta i samostana u Splitu na Dobromu* / napisao o. Ante Crnica. Šibenik : Tiskara Kačić, 1939. [Bogoslovna biblioteka ; knj. 2.]
10. Crnica, Ante. *Pjesme o. Petra Kneževića u zbirci kanonika Čulića*. // Nova revija vjeri i nauci = Nouvelle revue de vie religieuse et intellectuelle. God. 18 (1939), br. 5 – 6 ; str. 391 – 398.
11. Crystal, David. *A dictionary of linguistics and phonetics* / David Crystal. 4. ed. Oxford : Blackwell Publishers, 1997.
12. Daničić, Đuro. *Srpski akcenti* / Đuro Daničić. Beograd ; Zemun : Grafički zavod Makarije a. d., 1925. [Srpska kraljevska akademija. Posebna izdanja ; knj. 58. Filozofski i filološki spisi ; knj. 16.]
13. Debuš, Ljerka. *The role of rhyme in Serbo-Croatian heroic poetry*. // Suvremena lingvistika. (1990), br. 29 – 30 ; str. 5 – 17.
14. Finch, Geoffrey. *Linguistic terms and concepts*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire ; London : Macmillan Press Ltd, 2000.
15. Franičević, Marin. *O nekim problemima našega ritma : (nacrt za tipologiju hrvatskoga stiha XIX. stoljeća)*. // Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. (1957), knj. 313 ; str. 5 – 187.

16. Gasparov, Mihail Leonovič. *A history of European versification* / M. L. Gasparov ; translated by G. S. Smith and Marina Talinskaja ; edited by G. S. Smith with Leofranc Holford-Strevens. Oxford : Clarendon Press, 1996.
17. Georgijević, Krešimir. *Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*. Zagreb : Matica hrvatska, 1969.
18. Glavičić, Branimir. *Versifikacija hrvatskih latinista*. Split : Književni krug, 2001. [Biblioteka znanstvenih djela ; knj. 113.]
19. *Griechische Gedichte* / mit Übertragungen deutscher Dichter herausgegeben von Horst Rüdiger. 4. bearbeitete Auflage. München : Heimeran Verlag, 1972. [Tusculum-Bücherei.]
20. Ivšić, Stjepan. *O ovom prijevodu i nešto o našem heksametru uopće. // Homerova Ilijada* / [Homer] ; preveo T. Maretić. 3. (Matičino 2.) izd. U Zagrebu : Matica hrvatska, 1912. Str. 431 – 442. Izvanredno izdanje.
21. Ivšić, Stjepan. *Pogovor* / S. I. // *Homerova Ilijada* / [Homer] ; preveo i protumačio Tomo Maretić ; pregledao i priredio Stjepan Ivšić. 5. (Matičino 4.) izd. Zagreb : Matica hrvatska, 1948. Str. 535 – 547. [Izvanredno izdanje.]
22. Ivšić, Stjepan. *Pogovor* / S. I. // *Homerova Odiseja* / [Homer] ; preveo i protumačio Tomo Maretić ; pregledao i priredio Stjepan Ivšić. 4. (Matičino 3.) izd. Zagreb : Matica hrvatska, 1950. Str. 403 – 417. [Izvanredno izdanje.]
23. Ivšić, Stjepan. *Pogovor petom izdanju* / S. I. // *Odiseja* / Homer ; preveo i protumačio Tomo Maretić ; pregledao i priredio Stjepan Ivšić. [6. (Matičino 5.) izd.] Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1987. Str. 419 – 421. [Biblioteka Vijenac ; knj. 24.]
24. Ivšić, Stjepan. *Pogovor šestom izdanju* / S. I. // *Ilijada* / Homer ; preveo i protumačio Tomo Maretić ; pregledao i priredio Stjepan Ivšić. 8. izd. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1987. Str. 547 – 555. [Biblioteka Vijenac ; knj. 23.]
25. Jagić, Vatroslav. *Hrvatsko stihotvorstvo* / V. J. // Književnik : časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku, i prirodne znanosti. God. 1 (1864) ; str. 312 – 314.
26. Jakobson, Roman. *Über den Versbau der serbokroatischen Volksepén*. // *Selected writings* / Roman Jakobson. The Hague ; Paris : Mouton & Co., 1966. Sv. 4: *Slavic epic studies*. Str. 51 – 60.
27. Jakobson, Roman. *Slavic epic verse : studies in comparative metrics*. // *Selected writings* / Roman Jakobson. The Hague ; Paris : Mouton & Co., 1966. Sv. 4: *Slavic epic studies*. Str. 414 – 463.
28. Jakobson, Roman. *Linguistics and poetics*. // *Language in literature* / Roman Jakobson ; edited by Krystyna Pomorska and Stephen Rudy. Cambridge, Massachusetts ; London, England : The Belknap Press of Harvard University Press, 1987. Str. 62 – 94.
29. Jakobson, Roman ; Halle, Moris. *Fundamentals of language* / by Roman Jakobson and Morris Halle. 's-Gravenhage : Mouton & Co, 1956. [Janua linguarum. Studia memoriae Nicolai van Wijk dedicata ; nr. 1.]
30. Jakobson, Roman ; Halle, Moris. *Temelji jezika* / [preveli Ivan Martinčić, Ante Stamać ; izrada kazalâ Ivan Martinčić]. Zagreb : Globus, 1988. [Biblioteka Theoria universalis ; knj. 1.]
31. Jelenić, Julijan. *Kultura i bosanski franjevci* / [priredio i predgovor napisao Marko Karamatić ; imenik vlastitih imena i zemljopisnih naziva sastavio Anđelko

- Barun]. Sarajevo : Svjetlost, 1990. Sv. 1. Fototip izdanja iz 1912. [Biblioteka Izdanci.]
32. Jelenić, Julijan. *Kultura i bosanski franjevci* / [priredio i predgovor napisao Marko Karamatić]. Sarajevo : Svjetlost, 1990. Sv. 2. Fototip izdanja iz 1915. [Biblioteka Izdanci.]
33. Kalenić, Antun Slavko ; Bulić, Neda. *Miroslav Kravar (1914. – 1999.) – život i djelo*. // *Zadarska smotra : časopis za kulturu, znanost i umjetnost*. God. 48 (1999), br. 1 – 3 ; str. 495 – 508.
34. Katančić, Matija Petar. *Fructus auctumnales : in iugis Parnassi Pannonii maximam partem lecti Latia et Illyrica cheli decori* / vate Math. Petro Katancsich Pannonio. Zagrabiae : Typis Trattnerianis, 1791.
35. Katančić, Matija Petar. *Knjižica o ilirskom pjesništvu izvedena po zakonima estetike* / [tekst priredio i preveo mr Stjepan Sršan]. Osijek : Izdavački centar Revija ; Radničko sveučilište Božidar Maslarić. [Mala teorijska biblioteka ; knj. 16.]
36. Knežević, Petar. *Pisme duhovne razlike* / sastavljene od O. F. Petra Knèzevičia iz Knina rèda S. O. Francescka od obslùxènja, a Provinciè Prìsvètòga Od-kùpìteglja u Dalmàcii. Ū Mletczih : Pò Scimunu Occhi, 1765.
37. Kombol, Mihovil. *Poviest brvatske književnosti : do narodnog preporeda*. Zagreb : Matica hrvatska, 1945. [Jubilarna izdanja o stotoj godišnjici Matice hrvatske 1842 – 1942 ; kolo 2, knj. 7.]
38. Körbler, Đuro. *Novije neke tečevine u nauci o grčkoj metrici* / napisao Dr. Đuro Körbler. Zagreb : Tisak Kr. zemaljske tiskare, 1906. Preštampano iz »Nastavnoga vjesnika«, knj. XIV. i XV.
39. Kravar, Miroslav. *Naš prijevodni heksametar danas*. // *Živa antika = Antiquité vivante*. God. 10 (1960), sv. 1 – 2 ; str. 277 – 302.
40. Kravar, Miroslav. *Tri stoljeća hrvatske klasičke metrike : (pokušaj rehabilitacije)*. // *Croatica : prinosi proučavanju hrvatske književnosti*. God. 6 (1975), sv. 6 ; str. 91 – 116.
41. Kravar, Miroslav. *Nacr prozodijske tipologije hrvatske klasičke metrike*. // *Croatica : prinosi proučavanju hrvatske književnosti*. God. 8 (1977), sv. 9 – 10 ; str. 95 – 112.
42. Kravar, Zoran. *Tema »stib«*. Zagreb : Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1993. [L – biblioteka Zavoda za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.]
43. Kravar, Zoran. *Stib i kontekst : teme iz povijesti brvatskoga stiha*. Split : Književni krug, 1999. [Biblioteka znanstvenih djela ; knj. 102.]
44. Krstić, Kruno. *Latinica : kod Hrvata*. // *Enciklopedija Jugoslavije*. Zagreb : Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, 1962. Str. 476 – 477.
45. László, Bulcsú. *Mušnammir gimillu = (L'učaru cijelosti...)* : *hvalopj'ev S'uncu*. // *Croatian »Indias« = Hrvatske »Indije« ; Most = The bridge : a journal of Croatian literature*. (1990), 4 ; str. 39 – 62.
46. László, Bulcsú. *Uz prievod P'uškinova Spomenika*. // *Književna smotra : časopis za svjetsku književnost*. 26 (1994), 91 ; str. 5 – 16.
47. László, Bulcsú. *Bilježka o književnome naglasku brvatskòme*. // *Suvremena lingvistika*. 22 (1996), 1 – 2 (41 – 42) ; str. 333 – 391.

48. László, Bulcsú. *Iliad'a Homērova : sviatak prvī. // Književna smotra : časopis za svjetsku književnost.* 28 (1996), 2 (100) ; str. 167 – 172.
49. Levý, Jiří. *Umjetnost prevodenja / Jirži Levi ; prevod i predgovor dr Bogdan L. Dabić.* Sarajevo : Svjetlost, OOUR Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1982. [Biblioteka Lingvistika – Poetika ; knj. 8.]
50. Lotman, Jurij Mihailovič. *Struktura umjetničkog teksta / Jurij Mihajlovič Lotman ; prevela Sanja Veršić.* Zagreb : Alfa, 2001. [Scientiae et artes.]
51. Majnarić, Nikola. *Grčka metrika / sastavio Dr. Nikola Majnarić.* Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1948. [Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti = Opera Academiae scientiarum et artium Slavorum Meridionalium ; knj. 37.]
52. Malmberg, Bertil. *Fonetika / s francuskog prevela Marija Semenov.* Zagreb : Ivor, 1995.
53. Maretić, Tomo. *Metrika narodnih naših pjesama / napisao pravi član dr. T. Maretić. // Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. (1907), knj. 168 ; str. 1 – 112. Razredi historičko-filološki i filozofičko-juridički ; knj. 67.*
54. Maretić, Tomo. *Metrika narodnih naših pjesama : (svršetak) / napisao pravi član dr. T. Maretić. // Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. (1907), knj. 170 ; str. 76 – 200. Razredi historičko-filološki i filozofičko-juridički ; knj. 68.*
55. Maretić, Tomo. *Nješto o ovom prijevodu. // Homerova Odysseja / [Homer] ; preveo, uvod napisao i tumač dodao Tomo Maretić.* Zagreb : Naklada Matice hrvatske, 1882. Str. 344 – 362. [Prievodi grčkih i rimskih klasika ; sv. 1.]
56. Moguš, Milan ; Vončina, Josip. *Latinnica u Hrvata. // Radovi Zavoda za slavensku filologiju. (1969), knj. 11 ; str. 61 – 81.*
57. Mulić, Malik. *Pregled ruske i srpskohrvatske akcentuacije / Dr Malik I. Mulić ; prevela Marija Mulić. Prvo izd. Sarajevo : Veselin Masleša, 1985. [Biblioteka univerzitetskih udžbenika i priručnika.] [Ćir.]*
58. Pacel, Vinko. *Stih i naglas narodne pjesme / napisao Vinko Pacel. // Književnik : časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku, i prirodne znanosti. God. 1 (1864) ; str. 314 – 321.*
59. Petravić, Ante. *Klasična metrika u brvatskoj i srpskoj književnosti.* Beograd : Luča, Biblioteka Zadruge profesorskog društva, 1939.
60. Petrović, Svetozar. *Stih. // Uvod u književnost : teorija, metodologija / Zdenko Škreb , Ante Stamać. 5. poboljšano izd. Zagreb : Nakladni zavod Globus, 1998. Str. 283 – 334. [Biblioteka Posebna izdanja.]*
61. Raven, David S. *Greek metre / by D. S. Raven. London : Faber & Faber Ltd, 1962. [Pretisak. Bristol : Bristol Classical Press, 1999.]*
62. Raven, David S. *Latin metre / by D. S. Raven. London : Faber & Faber Ltd, 1965. [Pretisak. Bristol : Bristol Classical Press, 2001.]*
63. Slamnig, Ivan. *Hrvatska versifikacija : narav, povijest, veze.* Zagreb : Sveučilišna naklada Liber, 1981. [Biblioteka L. Izdanja Zavoda za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu.]
64. Snell, Bruno. *Metrica greca / [traduzione di Fritz Bornmann]. Firenze : La Nuova Italia, 1977. [Paideia ; knj. 20.]*

65. Stankiewicz, Edward. *Studies in Slavic morphophonemics and accentology* / Edward Stankiewicz. Ann Arbor : Michigan Slavic Publications, 1979.
66. Stankiewicz, Edward. *The accentual patterns of the Slavic languages* / Edward Stankiewicz. Stanford, California : Stanford University Press, 1993.
67. *The Oxford book of Greek verse* / chosen by Gilbert Murray, Cyril Bailey, E. A. Barber, T. F. Higham and C. M. Bowra; with an introduction by C. M. Bowra. Oxford : At the Clarendon Press, 1930. [Pretisak. 1966.]
68. *The Sappho companion* / edited and introduced by Margaret Reynolds. London : Vintage, 2000. [Drugi otisak. 2001.]
69. Trnski, Ivan. *O našem stihovorstvu* / napisao I. T. // Vienac : zabavi i pouci. God. 6 (1874), br. 31 (1. kolovoza); str. 490 – 493, br. 32 (8. kolovoza); str. 504 – 506, br. 33 (15. kolovoza); str. 520 – 522, br. 34 (23. kolovoza); str. 536 – 538, br. 35 (29. kolovoza); str. 551 – 554.
70. Veber, Adolfo. *O brvatskom heksametru* / napisao A. Veber-Tkalčević. // Književnik : časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku, i prirodne znanosti. God. 1 (1864); str. 322 – 331.
71. Veber, Adolfo. *Nješto o pjesničtvu brvatskom* / čitao u sjednici filozofičko-juridičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 13. prosinca 1876. pravi član Adolfo Veber. // Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. (1877), knj. 40; str. 19 – 44.
72. Vitezović, Pavao Ritter. *Oddilyenje sigetsko : tuliko razliscitom, kuliko necsujenom dosle Hěrvatske risme lipotom spravlyeno* / po Plemenitomu i Hrabreno[m]u Gosp[odi]nu Pavlu Vitezovichu aliti Ritter, Hěrvatfkomu i fenyfkomu Vlafelinu, flavn[oga] Vojvoftva Ricardianskoga Capitanu. Ū Lincu : Kalupom Gasparsa Frajsmidovicha, 1684. [Pretisak. // Opsada Sigeta / urednik knjige prof. dr Milan Ratković. Sv. 2. Serija reprint izdanja Liber Croaticus.]
73. Vončina, Josip. *Jezična baština : lingvostilistička brestomatija brvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća*. Split : Književni krug, 1988. [Biblioteka znanstvenih djela; knj. 20.]
74. West, Martin Litchfield. *Greek metre* / by M. L. West. Oxford : At the Clarendon Press, 1982. [Pretisak. London : Sandpiper Books Ltd., 1996.]
75. Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von. *Griechische Verskunst*. Berlin : Weidmannsche Buchhandlung, 1921.
76. Zlatović, Stipan. *Franovni države presvet. Odkupitelja i brvatski puk u Dalmaciji* / napisao ot. Stipan Zlatović, redovnik iste države. Zagreb : Knjigotiskara i litografija C. Albrechta, 1888.

SAPFIČKI JEDANAESTERAC U ZBIRCI PETRA KNEŽEVIĆA
PISME DUHO'VNE' RA'ZLIKE'

Sažetak

Zbirka Petra Kneževića *Pisme dubovne razlike*, objavljena godine 1765., sadržava 74 pjesme. Premda je najveći broj pjesama sastavljen u osmercu, u zbirci nalazimo i pojedine stihove i strofe klasičnoga podrijetla, a među njima i ovih 8 pjesama sročениh u sapfičkoj strofi: *Na prikazanje B. D. Mariè u Czàrkvu; II. na Boxich; Po-*

ppjevka na S. Ivana Karstiteglja; Na Svètoga Antùna od Pàduè; Mäjki Boxjòj na nàcin: Iste Confessor; Popjevka na Uskars: Victimæ Paschali; Krunnèchise zlàtnòm Krunnòm pridobrà Mäjka Boxjà, kojàje na Dobròmu prid Splittom: Popjevka; Opèt Sloxitegl istò ponàvgljà s' drugojaçiòm Pismòm, alli ossobito immenùjuchi Signskù Mäjku od Millòstih. U prilogu se ponajprije pokazuje, na primjeru jedne Sapphine pjesme, od čega je složena sappfička strofa (sastoji se od tri sappfička jedanaesterca i od jednoga adoneja), a zatim se posebno razmatra ustroj sappfičkoga jedanaesterca. Potom se, na osnovi metrične razglobe prve od osam spomenutih Kneževićevih pjesama, pokušava odgovoriti na pitanje je li posrijedi pokušaj kvantitativne versifikacije u hrvatskome jeziku (poput Katančićevih nastojanja u zbirci *Fructus auctumnales*), ili je pak riječ o nekoj vrsti prilagodbe jednoga klasičnoga stiha (prema tipologiji koju je svojedobno predložio M. Kravar). Razmatra se također mjesto jedanaesterca u sklopu povijesti hrvatske versifikacije, te se ujedno podsjeća na stavak M. Kombola, izrečen u njegovoj poznatoj *Povijesti hrvatske književnosti*, kako početke jedanaesterca, jednoga »od najobičnijih stihova našeg novijeg pjesništva«, treba pri proučavanju povijesti hrvatske književnosti »pomaknuti znatno unatrag«.

SAPPHIC HENDECASYLLABLE IN PETAR KNEŽEVIĆ'S COLLECTION *PISME DUHO'VNE' RA'ZLIKE'*

Summary

Petar Knežević's collection *Pisme dubòvnè ràzlikè*, published in 1765, contains 74 poems. Although a large majority of them is written in octosyllabic verse, the collection includes some metres and strophes of classical origin, and among them 8 poems composed in the sapphic stanza: *Na prikàzànje B. D. Mariè u Czàrkvu; II. na Boxich; Popjevka na S. Ivana Karstiteglja; Na Svètoga Antùna od Pàduè; Mäjki Boxjòj na nàcin: Iste Confessor; Popjevka na Uskars: Victimæ Paschali; Krunnèchise zlàtnòm Krunnòm pridobrà Mäjka Boxjà, kojàje na Dobròmu prid Splittom: Popjevka; Opèt Sloxitegl istò ponàvgljà s' drugojaçiòm Pismòm, alli ossobito immenùjuchi Signskù Mäjku od Millòstih.* Using a Sappho's lyric the paper first explains the composition of the sapphic stanza (it consists of three sapphic hendecasyllables and one adonean) and then considers the structure of the sapphic hendecasyllable. Next, by analysing the metrical structure of one of Knežević's poems, the first among the eight mentioned above, the paper tries to determine whether the poem is an attempt of quantitative versification in the Croatian language (as was the case of Katančić's endeavours in his collection *Fructus auctumnales*), or rather one of various kinds of adaptation of a classical verse (according to the typology once suggested by M. Kravar). Also discussed is the position of the hendecasyllable within the history of Croatian versification. At the same time, the paper draws attention to M. Kombol's thesis, set forth in his well-known book *Povijest hrvatske književnosti*, that in the research of the history of Croatian literature the beginnings of the use of hendecasyllable, one 'of the most common verses of our modern poetry', should be 'shifted backward considerably'.

Šime Samac

MARIJIN LIK U KNEŽEVIĆEVIM PJESMAMA

Izvorni znanstveni članak
UDK 821.163.42(091)
821.163.42.09Knežević, P.

Nije rijetka pojava da crkveni ljudi književnom djelatnošću nastavljaju i dopunjavaju svoj pastoralni rad izražavajući nauk vjere i moralne poticaje u nekad više, nekad manje dotjeranoj književnoj formi. U težnji za što većom neposrednošću književne komunikacije, često su pisali i stihove »po narodnu« kako bi bili što bolje prihvaćeni u sredini s jakom usmenom književnom tradicijom. Jedan od takvih pregalaca, pisaca poučno-nabožnih pjesama bio je i fra Petar Knežević. Izrastao iz franjevačke marijanske tradicije, kojoj je ishodište u neponovljivom odnosu sv. Franje prema Blaženoj Djevici Mariji, Knežević svojim pjesmama tu marijansku nit obogaćuje i Mariji plete vijenac od ukrasnih atributa i hiperbola hvalbeno-prosbenim načinom, kakav je teško naći u našoj hrvatskoj literaturi. Kao dijete iz »Marijina perivoja«¹ na tragu franjevačke škole, koja sustavno promiče svu ljepotu dogme Bezgrješnog začeca B. D. Marije, fra Petar kroz pjesmu razvija argument te škole: *potuit, decuit: ergo fecit*.

Dijete franjevačke škole

Sve što je u svezi s Marijinim likom oduvijek je bilo dijelom pobožnosti i predmetom odgoja u vjeri tj. kateheze, počevši od onog retka u Apostolskom simbolu (»rođen od Marije Djevice«), preko kristoloških istina, otajstva Crkve, molitve Zdravo Marijo..., te kulta svetaca.² Teološka grana koja proučava vjersko značenje Marije, Majke Isusove, njezinu ulogu u spasenju i njezino štovanje zove se mariologija. Premda se ovaj izraz prvi put spominje 1650., mariološke teme i motivi prisutni su

¹ Karlo Balić, *Kroz Marijin perivoj*, Šibenik, 1931.

² Usp. A. Amato, »Marija«, *Religijsko – pedagoško katehetski leksikon*, Zagreb, 1991., str. 434.

još u NZ (primjerice djevičansko rođenje, izvještaji o Isusovu djetinjstvu, davidovska loza: Krist je »rođen od žene«, koja je »blažena« i »puna milosti«).

Oskudni svetopisamski izvještaji o Mariji donose i jedan naslov na temelju njezina samodefiniranja »službenicom Gospodnjom« (Lk 1, 38. 48); drugi su joj naslovi dani po predodređenju, izabranju, zvanju i po službi. Taj naziv »službenica Gospodnja« – kao i »Sluga Gospodnji« u SZ – znači poslušnost Ocu i prihvaćanje njegovih planova otkupljenja.³

U otačkoj teologiji (patristika) govor o Mariji smješten je unutar kristologije, soteriologije i ekleziologije. Vjerovanje i pobožnost puka pratilo je teološko promišljanje. Tako je Efeški koncil (431.) naziva Bogorodicom, Drugi Carigradski (535.) definira njeno trajno djevičanstvo, a Drugi nicejski koncil (787.) njezino štovanje (*hiperdulija*) i prikazivanje na slikama (*ikonodulija*).

U skolastičkoj teologiji dugo su se vodile rasprave između *makulista* (po kojima je Marija baštinica istočnog grijeha) i *imakulista* (koji smatrahu da je začeta bez istočnog grijeha). Spor je okončan tek 1854., kad je Papa Pio IX. proglasio dogmu *bezgrešnog začeca*. Stoljeće kasnije (1950.) Pio XII. proglasio je dogmu *Marijina uznesenja na nebo*.

Da bismo razumjeli odnos prema Mariji i poeziju našeg fra Petra (Marijina pjesnika, kako ga mnogi nazivaju), valja nam poći od samog utemeljitelja Franjevačkog reda sv. Franje pa tu osobitu mariologiju pratiti preko imakulista (franjevačke škole) do pjesnikovih dana.

Zbog njezine suotkupiteljske uloge, Franjo Mariju stavlja odmah uz Boga. On je okružuje neizrecivom ljubavlju, pjeva joj posebne pohvale, odabire je za odvjetnicu svoga Reda, promatra je najuže povezanu s Kristom kome, primajući ga u svoje krilo, ona daje krhko čovječstvo. Božić smatra svetkovinom nad svetkovinama, jer to je dan kad je Bog, postavši malenim djetetom, bio priljubljen uz ljudske grudi, uz grudi one koju »smatra Kristovom palačom, kućom, odjećom, sluškinjom i majkom«. Svoje viđenje te prisnosti i tog jedinstva između Marije i Isusa Franjo je izrazio i u »Pozdravu Majci Božjoj«, gdje se razabiru temelji dogme Bezgrešnog začeca:

»Zdravo Gospodarice, sveta Kraljice, Bogorodice Marijo, ti si Djevica koja si postala Crkvom, i izabrana od presvetog Oca na nebu da te posveti sa presvetim Sinom svojim i Dubom Svetim Utješiteljem. U tebi je bila i jest sva punina milosti i svako dobro. Zdravo palačo njegova, zdravo šato-

³ Usp. *Isto*, str. 434–435.

re njegov, zdravo kućo njegova. Zdravo odjeće njegova, zdravo njegova službenice, zdravo Majko njegova»⁴

U antifoni pak, što ju je sastavio za svoj časoslov i koju je molio kod svih časova u čast Majci Božjoj, zbog njenog odnosa s Presvetim Trojstvom Franjo na sljedeći način vidi uzvišenost Marijina dostojanstva i ulogu zagovornice:

»Sveta Djevice Marijo, nema tebi slične na svijetu među ženama rođene, kćeri i službenice svevišnjega kralja, majko presvetoga Gospodina našega Isusa Krista, zaručnice Duba Svetoga: moli se za nas sa svetim Mihaelom arhanđelom i svim nebeskim silama i sa svima svetima kod svoga svetoga ljubljenoga Sina, Gospodina i Učitelja».⁵

Ne samo da svojim izričajima Mariju veliča; on se njoj utječe kao svojoj odvjetnici i zagovornici te je nadasve želi nasljedovati u poniznosti i siromaštvu. Takvim svojim stavom on postavlja temelje dogme Marijina Bezgrešnog Začeca. To što nije umio pronaći teološki izričaj prikladan da izrazi sve bogatstvo istine o bezgrešnom začecu, nadoknadit će njegova duhovna braća.

U istom stoljeću u kojem je sv. Franjo završio ovozemaljski život rađa se veliki franjevački mariolog Ivan Duns Skot (1265.–1308.) a s njim i franjevačka mariološka škola koja će dati veliki doprinos razvoju mariologije u Crkvi, poglavito kada je riječ o dogmama Bezgrešnog Začeca i Uznesenja Bl. Djevice Marije.

Za Duns Skota, koji po uzoru na svoga duhovnog oca sv. Franju gaji posebnu ljubav prema Majci Božjoj, papa Pavao VI. u *Alma Parens* veli: »Duh i ideal sv. Franje Asiškoga se krije i vrije u djelima Ivana Duns Skota, koji je, podređujući znanje dobrom življenju, postigao da u njegovim djelima živo diše serafski duh Asiškog Patrijarha. Dokazujući prednost ljubavi nad znanjem, ističući sveopće prvenstvo Krista, toga Božjeg remek-djela, proslavitelja Presvetog Trojstva, Otkupitelja ljudskog roda, Kralja u naravnom i nadnaravnom redu, kojem uz bok blista iskonska ljepota Bezgrešne Djevice, Kraljice svemira, Duns Skot divno osvjetljuje vrhunce objave, kako su ih posebno sv. Ivan i sv. Pavao vidjeli, gdje veličanstveno lebde u Božjim osnovama spasenja».⁶

⁴ G. Montorsi, *Franjo Asiški učitelj života*, Zagreb, 2002., str. 299; *Spisi sv. oca Franje i sv. majke Klare Asižana*, Symposium, Split, 21991., str. 145-146;

⁵ *Spisi sv. Franje...*, str. 96.

⁶ Cit. prema Stjepan Čovo, *Blaženi Ivan Duns Skot oštroumni i marijanski naučitelj*, Služba Božja, Makarska, 1996., str. 65-66.

Svoje teološke postavke Skot gradi na temelju Sv. Pisma i Mariju promatra u uskoj vezi s tajnom utjelovljenja i na ontološkoj, i na povijesno-spasenjskoj razini te, kako reče Pavao VI., razvija teologiju objave i franjevačke pobožnosti, koja predlaže jasnu i sjajnu sliku Bezgrješne Djevice u sjaju iskonske nevinosti i punini milosti. Budući da je predodređeno da Krist ima prvo mjesto u svemiru, iza njega je odmah njegova majka Marija, u kojoj je Kristovo otkupljenje najvidljivije i koja je njegovim zaslugama unaprijed očuvana od grijeha.⁷

U 13. stoljeću veliki učitelji poput sv. Tome Akvinskog, sv. Bonaventure, sv. Alberta Velikog i dr. osporavali su Marijino Bezgrešno začće,⁸ dok je Skot ostao dosljedan svom razmišljanju koje se sažima u tvrdnji da je Krist svoju majku otkupio na najsavršeniji način, sačuvavši je od istočnoga grijeha. On je postavio čvrste i jasne temelje franjevačke mariološke znanosti, što je bilo osnovom dogmatske definicije o Bezgrešnom začću. Njegovi će učenici skovati glasovito temeljno načelo: »*Potuit, decuit, ergo fecit*«. ⁹

U svako vrijeme i na svakom mjestu franjevci su bilo perom bilo rječju bili apostoli Bezgrješne, tako da je biti franjevac istodobno značilo biti i branitelj Imakulate.¹⁰ Franjevački se Red 1621. svečano obvezao kako će privatno i javno učiti da je Marija bila sačuvana od istočnoga grijeha,¹¹ a isto tako 1645. izabrao je za svoju zaštitnicu. U čitavom su Redu posvuda uvedene procesije i molitve s nakanom da se proslavi Bezgrješna Bogorodica, a papa Klement XIII. franjevcima je 1767. dozvolio da u Lauteranske litanije, kako javne tako i privatne, mogu nadodati i zaziv Majko Bezgrješna.¹²

Franjevci u Provinciji presvetog Otkupitelja, kako propovjednici (Vladmirović, Filipović, Karapandža...), tako i pjesnici (Toma Babić, Petar Knežević i dr.) također gaje duh »franjevačke marijanske škole«. I u propovjedničkim kao i u pjesničkim djelima oni su Mariju veličali pripisujući joj najraznovrsnije odlike, pazeći dakako, da ne budu protivne Sv. pismu i nauku Crkve.¹³ Svi ti izrazi sinovskog poštovanja i pobožnosti

⁷ Usp. *isto*, str. 66.

⁸ Usp. *isto*.

⁹ I »Knežević sabire sve svoje sile, da opiše što bolje veliku Marijinu odliku: njezino Začće bez ljage« (Fra Karlo Balić, »Fra Petar Knežević«, *Nova Revija* 10 (1931), str. 407-408).

¹⁰ S. Čovo, *nav.*, dj., str. 129.

¹¹ A. De Roskovany, *Beata Virgo Maria in suo conceptu Immaculata ex monumentis omnium saeculorum demonstrata*, sv. II. Budapešteni 1874., str. 365: »Brinut ćemo se da se u toj svetoj pobožnosti poučava kršćanski puk...«

¹² Usp. *isto*, str. 133-134.

¹³ Usp. A. Josip Soldo, »Kroz Marijin perivoj«, *Sveta Marija*, Makarska, 1990., str. 95.

pune osjećaja temeljili su se na njezinoj glavnoj odlici – Bogomajčinstvu i na vjerom već usvojenom, mada ne i proglašenom Bezgrešnom Začecu.

Fra Petar Knežević i Marijin vijenac kreposti

U veličanju Marijina dostojanstva i kreposti mnogi pisci i propovjednici kao da su se natjecali pa su znali pretjerivati govoreći o njezinoj svemoći, premda je Crkva uvijek naučavala da njezine privilegije i moć izviru iz božanske moći njezina Sina. Izvrstan primjer ocrtavanja lika Marije, koju rese kreposti i moćni zagovori jest fra Petar Knežević. Njegova knjiga *Pisme duhovne razlike...*,¹⁴ koja sadrži 75 pjesama od kojih je 31 posvetio Gospi,¹⁵ mnogo govori o pjesnikovoj ljubavi i prema B. D.

¹⁴ *Pisme duhovne razlike* sastavljene od o. f. Petra Knèxevichia iz Knina Rèda s. o. Francesca..., Ù Mletczih MDCCLXV, po Scimunu Occhi.

¹⁵ U literaturi nalazimo kako knjiga *Pisme duhovne* sadrži 35 pjesama što je netočno, jer ona zapravo sadrži 31 pjesmu, od kojih je jedna posvećena Gospi Skradinskoj, Šibenskoj, Kninskoj i Kaštel zadraskoj istoga sadržaja brojena kao četiri pjesme (usp. fra Ante Crnica: *Naša Gospa od zdravlja i njezina slava*, Šibenik 1939., str. 233).

Radi pouzdane informacije i uvida u Kneževićev marijanski opus, donosimo popis pjesama sadržanih u knjizi *Pisme Duhovne Razlike*: Na poŕctènje Gòspè Sìgnskè / Pisma na Gòspu od Angelà / Na prikàzànje B. D. Mariè u Czàrkvu / Na poŕctènje Màjkè Boxjè / Ave maris Stella. Zdravo Zvizdo mòra / Màjki primillòj Marii na poklòn Popjèvka / Pisma pivàna od sastavgljaocza prid Prìlikòm prisladkè Màjke, kojàje pod Signem, budùchi po mìllosti gnè opet progledao, i vid stekao / Màjki Boxjòj na nàcin: Ave maris Stella / Màjki Boxjòj na nàcin: Iste Confessor / Màjki prisladkòj Diviczi Marii / Prisladkòmù Immenu Mariinu / Na Gòspu od Angelà / Pisma na slavu cuddotvornè Màjkè Sìgnskè / Na poŕctènje Màjkè Boxjè / Na poŕctènje opèt Màjkè Boxjè / Trecchià Pisma na càst Màjkè Boxjè / Salve Regina. Zdravva Kraglicze / Ó gloriosa Virginum. O prislàvnà svì Diviczà / Pisma na poŕctènje sladkè Màjkè Vissovackè / Pisma na poŕctènje Màjkè od Mill. Sìgnskè / Pisma na poŕctènje Gòspè Zdràvja Splitskè / Gòspè od Cafctela Zaderskè, Scibenickè; i Gòspè Skradinskè, i Kninskè / Pisma prislavnè Màjkè od Pòjfcana / Pisma na poŕctènje Majke Boxje od skalicza kojaje prid Omifcom / Za vecchjù Slavu Màjkè Boxjè / Pisma na càst primillostivè Màjkè Boxjè / Krunèchise zlatnòm krunnòm Màjka od Dobròga prid Splittom / Za vecchjù vazda slavu Màjkè Sìgnskè / Na Gòspu od Angelàh / Ogovòr, i novò prikàzànje trùda svòga činì Sloxitegl Màjki Boxjòj, gnòise priporuçujuchi, pun uffànja, dacchiemuse smillovati, i pomochiga, a nàvlastito na ças smarti / Opèt Sloxitegl istò ponàvglià immenùjuchi Sìgnskù Màjku.

Osim toga, u arhivu Franjevačkog samostana na Visovcu čuva se Kneževićev rukopis *Nabožne pjesme i razne prigodnice* (1768.), među kojima se nalazi još 6 pjesama posvećenih BDM: Na Ocistjène B. D. Mariè (str. 24–25) / Na Blagovist (str. 28–30) / Na Gospu od Karmèla (str. 39–40) / Na Gospu od Angelàh (str. 41–42) / Na malu Gospu (str. 43–44) / Na neoskvargnenò Zaçetje Priçiste Divicze Mariè (str. 45–48). Fra K. Balić (»Fra Petar Knežević«, u: *Nova Revija* 10 (1931.), str. 407) pogrešno navodi da ih ima 7. Koliko nam je poznato, neke se Kneževićeve pjesme još i danas pjevaju, primjerice: Gospi Visovačkoj, Gospi od Skalica u Omišu i Gospi od Zdravlja u Splitu.

Mariji, ali i prema neukom puku koji želi katehizirati, za ono vrijeme na puku najprimjereniji način, tj. pjevom u stihu, najčešće osmercu.

Prema uzusu i Knežević na početku svoje knjige upravlja riječ čitatelju tražeći od njega da mu »ne zamiri«, ako pjesme nisu »po dostojanstvu stavljene«; da nije »ussilovàn«, on ih se ne bi ni usudio »na svitlòst dati«. No, jača od brige za formu jest njegova želja u stihu izraziti pouku o Mariji i pohvalu njoj čiji blagoslov prosi te po mogućnosti tim nabožnim sadržajem zamijeniti nekoristne i za dušu štetne pjesme. Poput svoga subrata fra Tome Babića, kako veli obraćajući se »priljubljenom štioцу«, on ne piše za ljude naučne pred kojima kapicu skida (kappiczu skidujèm), nego piše za priproste dajući ono što ima (nenaučnò slàgànje), s jasnom namjerom potaknuti štioца: »Pivàj, Brate, i fàli Bogga, kòmu i Menne priporùci, ostavivsci àkànja i òkànja, kojàsù vecchkràt nesamo nekoristna, dalli jofc i dùfci fckodna«. ¹⁶

No, prije riječi »pripogljubljenom štioцу« ne posve uobičajeno, on se izravno obraća samoj Mariji, nižući po uzoru na drevnu *Šibensku molitvu* vijenac kreposnih atributa, i potpisujući se kao »prinehàrni rob tvòj«:

»Prisricchnà, pričestità i priuzvifcena:
 Priblàxena, prìsvetà, i prilagosovgljena:
 Priblàga, primillostivà, i primillosardnà:
 Pridràga, prìsladkà i prigljùbeznivà:
 Pričistà, i preineoskvàrgnenà Diviczo, i Mājko Boxjà.

MARIO,

KRAGLICZE NEBBA, I ZEMGLJE:
 Pomochnicze Karstjànskà: Utočifcte grifcnikà,
 Pokrìpgljènje nevòglni: Uffanje dùfca Boggogljubni:
 Prosvitgljènje zamràçeni: Upravo stramputno hodèchi;

I sve dobro svaciè posli

BOGGA.

Tebbise klagnàm, Tebbe pozdravgljàm, Tebbi-se
 pridàjèm s'ovim mallovrìdnim trùdom mojim...
 i nemogùchi nikad od Tebbe recchi fctoje dosti,
 prostàrt, tle prid Tobbòm sladko celivàm« ¹⁷

Pored izraza poniznosti i poklona, iz tog pleta atributa izranjaju dvije temeljne odlike njezina lika: bezgrješnost i bogomajčinstvo. One, premda će mnogo kasnije biti službeno proglašene dogmama, tvore temeljnu nit fra Petrovih marijanskih pjesama. U njima je obuhvatio štovanje Marije

¹⁶ »Scitioçe pripogljubljeni«, str. VI – VII.

¹⁷ Str. V.

u raznim južnohrvatskim svetištima, a mnoge od njih pjevaju se još i danas. Iz svih se tih pjesama razabire vjera pjesnika, koji u kontemplativnom zanosu izriče pojedine teološke istine o Mariji, a koji isto tako u svojoj vjerničkoj predanosti vapi za oproštenjem grijeha i za pomoć u raznim nevoljama.

*Bòghbo tebbi hotti datti
Millòst, da mu budèsc Matti;
I da tammòst xalostnòga
Neznàsc griha istoçnoga.*

.....
*Kojè Tebbi pàk millosti
Dadde vrùtak od sladokosti,
Neznà jezik izkàzati,
Ni na znànje svìtu datti*

.....
*Nerodìse na svìt takà;
Nitse moxe poroditi,
Kojàt' moxe sliçna biti.
Moxe lipscjè svìt stvoriti
Bògh, i lipscjè narèsciti,
I sva lipscjè stvorit moxe,
Alli Matèr pàk nemoxe.¹⁸*

Kao takvoj pjesnik se utječe i moli, budući da je »moguća« kod Sina isprositi da se on puku smiluje i oprost mu sve grijeha. Pjesnik bi želio sve poučiti i povesti u raj, što podsjeća na zgodu kad je sv. Franjo, isproivši povlasticu dobivanja oprosta za svetište u Porcijunkuli, pred Asižanima uzviknuo: Sve vas želim povesti u raj!¹⁹

Fra Petar je neumoran u isticanju iznimnog dostojanstva Marijine bezgrješnosti – bogomajčinstva, pa tako, po tko zna koji put, veli:

*Tì zaçèta brez istoçnògh griha bìlasi
Tì budùchi Matèr plodna, çistà Dìvasi;*

¹⁸ »Na posctènje Màjkè Boxje«, *nav. dj.*, str. 47–49.

¹⁹ Nekad se oprost od vremenitih kazna mogao dobiti na sv. Grobu u Jeruzalemu, a zatim u bazilici sv. Petra u Rimu i u bazilici sv. Jakova u Compostelli, u Španjolskoj. Putovanje na ta mjesta i obvezno davanje milostinje mogla je sebi priuštiti samo materijalno dobro stojeća osoba, a siromašni je puk tako zbog svoga siromaštva ostajao prikraćen i u duhovnim stvarima. Misleći prvotno na takve Božji siromašak, sv. Franjo, od pape je izmolio tu povlasticu za svetište Marije Anđeoske u Porcijunkuli. Svjestan važnosti te povlastice naš je fra Petar ispjevao četiri pjesme na čast Marije Anđeoske, od kojih su tri tiskane u knjizi *Pisme duhovne razlike...*, a jedna je sačuvana u rukopisu (*Nabožne pjesme i razne prigodnice*; v. b. 15).

*Tisi Matèr, i Divicza,
Ti sluxkigna, i kraglicza,
Màjko primilla:²⁰*

I opet: *Zdravva Svemogòga
Màjko nafcegh Bogga,
Diviczo prisvètà,
Brez griha zaçetà.²¹*

Iako po uzoru na serafskog Oca²² Marijin pjesnik za sebe drži da je »grifcnik hùdi i nàjgori od svih gljùdih«, i premda se pribojava da je unatoč svom nastojanju u hvaljenju Marije slab i manjkav, on izražava pouzdanje u njezinu majčinsku milostivost, vjeru u njenu vlast i moć, te želju da nju, prvu iza Boga, sav svijet štuje i ljubi:

*Xelno datte svit fctujè,
I gljùbaviti pokazujè,
Jer za Boggom parvà jessi,
I uzdanje nafce svessi.²³*

U pjesmi »Prisladkómu Imenu Mariinu« poslužio se dijaloškom formom. Refren u neznatnim varijacijama kojim kao u litanijama zbor odgovara pjevaču stvara ozračje mističke jednostavnosti i u duši ukorjenjuje blaženu svijest: za razne je ljudske tegobe *likarija sladko ime Marija*.

Piv. *Sctosse sladgje moxe datti
Posl' Issusa, il pivati,
Negh, MARIO, Imme tvoje,
Kojè nad svim prislàvnoje?
Tibo nami xivot plodi,
Jèrnam millòst viçgnù rodi,
Priviçgnèga Boxjègh Sina,
Issukarsta Gospoddina.
Tkogod ovò Imme zovè,
Vazda çujè slasti novè;*

²⁰ »Majki primilloj Marii na poklon«, *nav. dj.*, str. 50.

²¹ »Majki Boxjoj. Na način: Ave Maris stella«, *nav. dj.* str. 57.

²² Bratu Maseu Franjo je odgovorio: »Ti si želio saznati zašto sav narod dolazi k meni? Upravo k meni?... to dolazi od najvišega Gospodina koji svojim očima gleda dobre i zle. Njegove najsvetije oči nisu našle na zemlji među grešnicima nevrjednijeg, nedostojnijeg i većeg grešnika od mene. Bog je pak htio učiniti čudo, i za to svoje djelo nije našao bjednije stvorenje od mene.« (*Cvjetići svetog Franje X.*, Zagreb 1972., str. 33; FF 1838).

²³ »Majki prisladkoj Div. Marii«, *nav. dj.*, str. 63 (62–64).

- Kor. *Ĵerbo dŭscè likària*
Imme sladkò jest, MARIA.
- Piv. *Kad grìh dŭscu kojù kogljè*
Ovò vapit jest najbogljà,
- Kor. *Ĵerbo dŭscè likària,*
Imme sladkò jest, MARIA.
- Piv. *Kad tko nàpast kojù çujè,*
Nek MARIU immenujè,
- Kor. *Ĵerbo dŭscè likària*
Imme sladkò jest, MARIA.
- Piv. *Akko bolan kojì bivà,*
Nekka çesto gnù zazivà,
- Kor. *Ĵer i tìla likària*
Imme sladkò jest, MARIA.
- Piv. *Akk' od pakla tkogod predà,*
Nek na Zvizdu ovù gledà,
- Kor. *Ĵer od gnegga likària*
Imme sladkò jest, MARIA.
- Piv. *Svaki, kojì ovù gljubi,*
Nek uffànja svògh negubi,
- Kor. *Ĵer svì grìhà likària*
Imme sladkò jest, MARIA.
- Piv. *Mir u dŭsci svak uxivà,*
Kojì sebbe gnòj darivà,
- Kor. *Ĵerbo dŭscè likària*
Imme sladkò jest, MARIA.
- Piv. *Nek svak dakle ovù sctujè,*
I sasvìmse gnòj darujè,
- Kor. *Ĵer svì zàlà likària,*
Imme sladkò jest, MARIA.
- Piv. *O prisladkò svèger Imme.*
U potribi pomozime,
Dabi viran Boggu bio,
Sladkà Mäjko o MARIO.
- Piv. *U mòm sardczu Tì pribivàj,*
I u dŭsci opoçvàj,
Dabi vrìdan kadgod bio,
Viditite, o MARIO.
- Piv. *Nekje slavva Simu tvòmu*
Nàscem Boggu pridobròmu,
Pàk i Tebbi poklòn bio,
Sladkà Mäjko, o MARIO.

Svjestan svoje nemoći izraziti o Mariji sve ono što bi htio, tješi se:

Kad Otczi svèti rekli nìsu dosti,
 Naučni budùch, i punni kriposti,
 Otkud jà mogu sve tvoje vrìdnosti,
 Izrechi danas?²⁶

Ushićen pred Marijinom veličinom, ljepotom i moći on »muca i tepa«, ističući njezinu suotkupiteljsku ulogu, njezino »poradi nas i našega spasenja«. S druge strane pjesme odišu i brigom za čovjeka u njegovim egzistencijalnim potrebama, u situacijama nespašenosti pa tako pokazuju obilježje kršćanskog humanizma.

Pjesnikov humanizam

U svojim pjesmama Knežević Mariju predstavlja kao onu koja svima pomaže u svim životnim situacijama: nije milosrdna samo dobrima, nego nadu daje i ogrezlima u grijehu. Ufanjem u Marijinu pomoć odgoni strah od prevelike moći sotone i od same strave pakla. Zato u pjesmama ima i mnogo patetičnih motiva usmjerenih na osjećaje, a koji nisu posve dogmatski utemeljeni.

Po uzoru na svoga duhovnog oca sv. Franju pjesnik bi htio sve povesti u raj pa se trudi svima otvoriti put nade. I dok je s jedne strane toliko zauzet brigom za vječno spasenje svih, pa i grješnika koji je otкупljen krvlju Kristovom, a kojemu Ona – Djevica Marija, prva do Boga može mnogo pomoći, on istodobno pokazuje osjetljivost prema čovjekovim zemaljskim – egzistencijalnim potrebama, u kojima se opet valja uteći Mariji. Primjer toga kršćanskog humanizma nalazimo i u njegovoj prošnji blagoslova na domove, na imanja i žitnice, na stoku krupnoga i sitnog zuba, na vinograde... da po tom blagoslovu sve bude plodno; da sve brani od svake kuge i jada kako bi upoznali Marijinu moć i tako joj hvale dali:

.....
Dighnùv tvoju svètù rùku,
Dàj blagosòv svemu pùku,
Koji snizno prossì gnegga
Iz svojega sardcza svegga.
Blagosòvi pribìvànja
Sva gniova, i imànja;

²⁵ *Bòlnè dùfçe likària* i u pjesmi »Na posctènje opèt Màjkè Boxjè«, *nav. dj.*, str. 101.

²⁶ »Majki Boxjoj na način: Iste Cofessor«, *nav. dj.*, str. 60.

*A takòger i xitnicze,
 Da negrìzù gnù grizicze,
 Blagosovi svu koliku
 Märvu sitnù, i veliku;
 Zdravu vazda gnù sbràni,
 I zlu nàgnu dòcch zabràni.
 Blagosòvi Vinogràde,
 Nekka svakì svòj ròd dàde;
 Pçelle, stàbla, mòra, vodde,
 Nek obilmè dādù plodde.
 Nedàj kuggbè, nedàj gradda,
 I od svakògh bràni jadda,
 Nek svak tvoju mòch poznàde,
 I dùxnèti fàle dàde.
 Jürve vlàstje tvoja takà,
 Da kod Sina moxesc svakà;
 Nit fcto moxesc zapitati,
 Da Sin tvòjti nèchie datti.
 Dakle Mäjko dobròstivà,
 Millà, sladkà, millostivà,
 Od zlà svakògh nàs izbavi,
 I nafc kràtki vèk upravi.
 Kad pàk xèvit dovàrfcimo,
 Daj da Sina tvògh vidìmo,
 Ghdi Tì slàvno sad pribivàfc,
 I vèk viçgnì fc'gnium uxivàfc. Amen.²⁷*

Dade se zaključiti da je fra Petar u Mariji našao »likariju« i za dušu i za tijelo. Ona je pomoć i zaštita od svakoga jada i od svakog grijeha. Pjesnik se trudi da što zornije dočara osobito »veliku Marijinu odliku: njezino Začecé bez ljage«. ²⁸ Na temelju motivske inspiracije marijanskih dogma on stvara duhovne stihove pune poučnoga i poticajnog naboja. Njegove su pjesme zapravo marijanske kateheze koje je on pretočio u priprostu puku blizak pjesnički izričaj, kako bi ritmom, rimom i slikovitošću što jasnije dočarao otajstva vjere: uzvišenost Marijina dostojanstva i moć njezina zagovora; te kako bi čitatelja potaknuo na poštovanje, ufanje i ljubav.

²⁷ »Pisma na poscètènje prisladkè Mäjké Boxjè Divicze Mariè, *Kojàse çastno fctujè u Vis-sòvczu, viçje Skradìna*«, str. 116–117 (113–117).

²⁸ *Nav. dj.*, str. 407.

Način na koji piše jednostavan je i prepoznatljiv; redovito u prvom dijelu Mariji iskazuje divljenje i poklon, a u drugom je moli da bdije nad pukom i njegovim potrebama. Iskazima divljenja ukrasnim frazarijem njoj Bezgrješnoj i Bogomajci, on joj je spleo vijenac izrastao iz zrele vjere i njegove preponizne franjevačke duše. Možemo zaključiti riječima našega najvećeg mariologa Karla Balića: »Knežević je Marijin pjesnik u najpotpunijem smislu riječi. Njegove su pjesme protkane nekom uzvišenom mistikom, zamjernom pučko-religioznom lirikom. I on, poput Babića, daje svega sebe u svojim pjesmama; u nju prelijeva vrhunjavnu ljubav, kojom bijaše čitavo biće njegovo prožeto«. ²⁹

MARIJIN LIK U KNEŽEVIĆEVIM PJESMAMA

Sažetak

Izrastao iz franjevačke marijanske tradicije koja svoje ishodište ima u nepovljivom odnosu sv. Franje prema Blaženoj Djevici Mariji, naš fra Petar svojim pjesmama obogaćuje tu marijansku nit i plete vijenac Mariji ukrasnim atributima i hiperbolama hvalbeno-prozbenim načinom kojega je teško naći u našoj hrvatskoj literaturi. Na tragu franjevačke škole koja sustavno promiče svu ljepotu dogme Bezgrešnog začeca B. D. Marije (Duns Scot) fra Petar kroz pjesmu razvija njene argumente: *potuit, decuit; ergo fecit*. Iako je skoro neponovljiv u opisu lika B. D. Marije on u svojoj franjevačkoj poniznosti ističe kako sv. Oci nisu o Mariji rekli dosta, pa kako bi mogao on koji je pun slabosti i neukosti.

Kad Otcu svēti rekli nisu dosti,
Nauchni buduć, i punni kriposti,
Otkud ja mogu sve tvoje vridnosti,
Izrechi danas?

FIGURE OF MARY IN KNEŽEVIĆ'S POEMS

Summary

Being part of the Franciscan Marian tradition that originates in the unique relation St. Francis had to the Blessed Virgin Mary, Friar Petar enriches the Marian yarn with his poems and (makes a crown)weaves a wreath of epithets and hyperbole for Mary in a HVALBENO-PROZBENI manner rarely found in Croatian literature. Following the Franciscan school that systematically promotes the beauty of the dogma of the Blessed Virgin Mary's Immaculate Conception (Duns Scotus), Friar Petar supports its arguments: *potuit, decuit; ergo fecit*, in poetry. Although

²⁹ Isto, str. 411.

almost unique in describing the figure of the Blessed Virgin Mary, he stresses with Franciscan humility that the Holy Fathers had not said enough of Mary, so how could he, so weak and ignorant.

Kad Otcì svèti rekli nisu dosti,
Nauchni budùch, i punni kriposti,
Otkud ja mogu sve tvoje vridnosti,
Izrechi danas?

Manda Zelić

KNIN I KNINSKO PODRUČJE U KNEŽEVIĆEVO VRIJEME

Pregledni članak
UDK 94(497.5)''18''

U Morejskom ratu, koji je Mletačka Republika povelala protiv Turske, a koji se vodio i na prostoru Dalmacije, Mlečani su 11. rujna 1688. godine, osvojili Knin, posljednje značajno tursko uporište u sjevernoj Dalmaciji.¹

Mirom u Srijemskim Karlovcima, 1699. godine, izvršeno je razgraničenje između Mletačke Republike i Turske carevine. Granica je išla od ličko – bosansko – dalmatinske tromede, »od Velike gomile postavljene na brdu nazvanom Debelo brdo, poviše vrha Debela glavica, zračnom crtom do obronaka Kninske utvrde«, ² pa dalje na Vrliku i Sinj (Linea Grimani, 1701.). Sela sjeveroistočno od Knina (Plavno, Žagrović, Radljevac, Vrpolje, Golubić, Strmica, Kovačić, Polača), i neka vrlička sela i dalje su do mira u Požarevcu (1718.) ostala pod Turcima.³ Tek nakon zadnjeg mletačko turskog rata (1714. – 1718.) granica je pomaknuta na grebene Dinare, do Graba iznad Strmice⁴ (Linea Mocenigo), odnosno do prirodne granice sjeverne Dalmacije.

Od novoosvojenih navedenih sela kninskoga područja formirana je četvrta, plavanjska serdarija i pripojena kninskom kotaru, koji je do tada obuhvaćao tri serdarije: drnišku, kninsku i vrličku.⁵

Odmah nakon zauzeća Knina i drugih dijelova kninskog područja, mletačka vlast je i na tom dijelu nove i najnovije stečevine (nuovo aquis-

¹ B. Desnica, *Istorija kotarskih uskoka*, sv. 2, Beograd, 1951., 235–242; Š. Peričić, *Knin pod Mlečanima* (1688 – 1797), Kninski zbornik, Zagreb, 1993., 132–133.

² S. Obad – S. Dokoza – S. Martinović, *Južne granice Dalmacije*, Zadar, 1999., 28.

³ I. Grgić, *Postanak i početno uređenje Vojne krajine kninskog kotara pod Venecijom*, Starine JAZU, knj. 52, Zagreb, 1962, 256.

⁴ P. Živković, *Oblikovanje kninske tvrđave i grada do 1918.*, Kninski zbornik, Zagreb, 1993., 108.

⁵ I. Grgić, *nav. dj.* 266; Š. Peričić, *Knin pod...* 135.

to, nuovissimo aquisto) nastojala uspostaviti vlastitu upravu imenovanjem i postavljanjem providura,⁶ poštujući na neki način i tradiciju, odnosno zatečene organizacijske oblike narodnog života, na koje je narod pod Turcima navikao, interpolirajući ih u novi vojno-upravni sustav.⁷

Prvi kninski providur Antonio Loredano, imenovan po nalogu mletačkog Senata, imao je dvogodišnju vlast nad utvrdom i njenom okolicom. Za kaštelana je postavljen Andrija Longa, a njegova briga se svodila jedino na tvrđavu.⁸ Obojica upravljača gradom, providur i kaštelan, birani su iz redova osiromašenih mletačkih plemića.⁹

Uporedo s uspostavom vlastite uprave, mletačke vlasti na kninskom području organiziraju krajinu kninskog kotara kao neku vrstu lokalne, domaće samouprave.¹⁰

Predstavnici lokalne samouprave u krajinama bili su guvernaduri (u početku nadređeni serdarima), serdari i harambaše, uglavnom, domaći ljudi, koje je birao narod, a guvernadure, odnosno serdare je samo formalno potvrđivao generalni providur Dalmacije. Potjecali su iz uglednih, zaslužnih seoskih obitelji, s pravom nasljeđivanja službe do izumrća muškog potomstva. Uživali su velike ovlasti i bili su nekakva spona između državne vlasti i naroda. Dio njih se s vremenom toliko osilio, pa su umjesto zaštite često puta s vlastitim pučanstvom postupali grubo i nasilno.¹¹

1691. godine područje kninskog kotara je podijeljeno na: drnišku i kninsko – vrličku serdariju, (a 1695. godine Vrlika se izdvojila iz kninske krajine). Za serdara i guvernadura kninsko – vrličke serdarije postavljen je Ivan (Jovan) Sinobad, a od 1715. godine, nosi i naslov kolunela, zapovjednika krajine cijeloga kotara.¹² Dužnost plavanjskog serdara jedno vrijeme su obnašali članovi obitelji Šimić, a drniški serdari su iz ugledne obitelji Nakić.¹³ Seoska područja su pod upravom seoskih starješina, harambaša, koji za obavljanje svoje službe nisu dobivali plaću nego su stimulirani na drugi način – oslobađanjem od javnih nameta ili dodjelom nekoliko kanapa državne zemlje.¹⁴

⁶ Š. Peričić, *Knin pod...* 135.

⁷ I. Grgić, *nav. dj.*, 250.

⁸ P. Paić, *Hrvatski kraljevski grad Knin*, Knin, 1998., 20.

⁹ Š. Peričić, *Knin pod...* 134.

¹⁰ I. Grgić, *nav. dj.* 251; Š. Peričić, *Glavari i časnici Vojne krajine u Dalmaciji*, Radovi Zavda povijesnih znanosti HAZU u Zadru, 35, Zadar, 1993., 220–225.

¹¹ Š. Peričić, *isto*, 220–225.

¹² I. Grgić, *nav. dj.* 251; Š. Peričić, *Knin pod...* 135.

¹³ Š. Peričić, *Glavari i ...* 220.

¹⁴ *isto*, 225; L. Čoralčić, *Agrarno-proizvodni odnosi na području kninskog distrikta potkraj 18. i na početku 19. stoljeća*, Kninski zbornik, Zagreb, 1993., 170.

Krajem mletačke vladavine izdvojeno je, petnaest pograničnih sela kninske i vrličke serdarije u zasebnu vojno-upravnu jedinicu, Granični odsjek (Riparto confinario, Soprintendenza confinaria) kninskoga kotara.¹⁵ Tamošnji zapovjednik je bio izravno podčinjen providuru, a vodio je sveukupnu brigu o pograničju (održavanju dobrosusjedskih odnosa, kontroli putnika i robe, donosio presudu u slučaju razmirica oko pašnjaka i slično).

* * *

Zbog svog geostrateškog značaja, Knin je Mlečanima bio najvažnija pogranična utvrda u sjevernoj Dalmaciji. Bio im je toliko značajan da su ga nazivali »vratima Dalmacije« i »ključem Hrvatske«. Stoga su odmah po zauzeću grada započeli čišćenje i obnovu, a potom i daljnju izgradnju tvrđave, koja je već u vrijeme zadnjeg mletačko turskog rata (1714. – 1718.) svrstana u utvrde prve klase u Dalmaciji i Levantu.¹⁶ U tvrđavi je stacionirana jaka vojna posada dobro opremljena topovima i municijom.

* * *

Mlečani su poradili i na organizaciji vjerskog života u gradu, pa su odmah jednu džamiju pretvorili u župnu crkvu Sv. Jeronima, a početkom 18. stoljeća na tvrđavi su izgradili crkvu Sv. Barbare. Sredinom 18. stoljeća u Kninu su postojali i drugi crkveni objekti:¹⁷ crkva Duša od čistilišta (kasnije crkva Sv. Josipa), kapela u providurovoj palači, samostan sa crkvicom Sv. Ante Padovanskog, koji je 1708. godine dao izgraditi fra Andrija Resica na »zidinama ispod kninske tvrđave«, koje je dobio od mletačkih vlasti za zasluge u osvajanju Knina. U gradu je postojala i pravoslavna crkva Sv. Đorđa. Izvan grada, u Kninskom polju (Vrpolju) postojala je crkva Sv. Jakova, u Kosovu crkva Sv. Ane, a u Strmici kapela Gospe od sedam žalosti nad kojom je patronat imala obitelj Nakić iz Drniša.

* * *

Uporedo sa obnovom tvrđave, započelo je naseljavanje opustjelih sela novim stanovništvom, prvenstveno iz Bosanske krajine, ali i iz dije-

¹⁵ Š. Peričić, *Knin pod...* 135.

¹⁶ *isto*, 134.

¹⁷ J. A. Soldo, *Vijesti iz biskupskih vizitacija kninske krajine tijekom 18. stoljeća*, Kninski zbornik, Zagreb, 1993., 146–161.

lova Dalmatinske zagore, Like i drugih krajeva. Krajem 17. i početkom 18. stoljeća na kninsko područje je doselilo i dosta pravoslavnog stanovništva. Mlečani je, ustvari, bilo najvažnije da nasele napuštenu zemlju i da dobiju dovoljan broj krajišnika za čuvanje i obranu granice, za javne radove (gradnja mostova, putova, utvrda, tvrđava) i da se obrađuju zapuštena polja.¹⁸

Naime, sva zemlja u novoj stečevini, načelno je postala državno vlasništvo da bi se potom dijelila doseljenicima, zaslužnim pojedincima, predstavnicima narodne, domaće uprave, kao nagrada za obavljanje službe, potom crkvi, samostanima, bratovštinama.¹⁹ Tako je 1691. godine Ivanu (Jovanu) Sinobadu, kninskom serdaru, dodijeljena kuća u Kninu, 60 kanapa zemlje između Bulinog mosta i potoka Radljevac i 1 kanap vinograda.²⁰

Svaka doseljena obitelj dobivala je određenu površinu obradive zemlje uz dopuštenje da se »posluže kućama«,²¹ gajevima, lugovima, pašnjacima i drugim nekretninama i objektima starih vlasnika, a glavarima se dodjeljuju bolje kuće i bolji zemljišni posjedi.²² Obveza prema državi je točno davanje desetine u naturi, najprije od žita, a potom i sijena te ostalih proizvoda.²³ 1692. godine iz Bilaja u Bosni, doselile su brojne obitelji, a dobili su na uživanje i korištenje kuće i zemlju bivših vlasnika u Plavnu, Zrmanji, Padenama, Otonu i Mokrom Polju.²⁴

Pojedinci, udruge, institucije, sustavom investitura, na kojem su počivali agrarno-proizvodni odnosi u vrijeme mletačke uprave na ovom području, mogli su dobiti posjede na svim dijelovima kotara (distrikta). Tako su u selu Kapitulu kod Knina, uz starosjedioce, zemlju posjedovali i pojedinci iz grada Knina, Potkonja, Kninskog polja. Najviše zemlje je bilo u posjedu franjevačkog samostana iz Knina, 31 kanap.²⁵

Zemljišni posjedi ovoga područja su usitnjeni (dva do dva i po kanapa po muškoj glavi), raspacani u više parcela i među više suvlasnika, a sastojali su se od oranica, pašnjaka, nešto vrtova i vrlo malo vinograda.

¹⁸ *isto*, 166.

¹⁹ Š. Peričić, *Prilog poznavanju agrarnih odnosa u Mletačkoj Dalmaciji*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 34, Zadar, 1992., 148–149; L. Čoralić, *nav. dj.* 170.

²⁰ L. Čoralić, *nav. dj.*, 170.

²¹ B. Desnica, *nav. dj.*, 286–287.

²² L. Čoralić, *nav. dj.*, 170.

²³ Š. Peričić, *Prilog...* 148–149.

²⁴ L. Čoralić, *nav. dj.*, 170.

²⁵ *isto*, 171.

Usitnjenost posjeda, obveza davanja desetine, loše žetve, nerodice, primitivna sredstva za rad zapaštenog i nekultiviranog tla uzrokom su teškog stanja seljaka, zbog čega su mnoge kninske obitelji iseljavale na područje Turskog Carstva i drugdje. Ponekada bi pak, radi podmirenja dugova, prodavali zemlju građanima Knina, da bi potom ostali kao težaci na toj istoj zemlji uz obvezu davanja trećine, a katkada i polovine prihoda vlasniku zemlje.²⁶ Bilo je također zlorporabe i uzurpacije onih koji su ubirali desetinu i od povrtnjaka, a namete od nekih drugih proizvoda naplaćivali u novcu što je dodatno pogoršavalo ionako težak položaj seljaka.²⁷

Da bi donekle ublažili tako teško stanje i zadržali stanovništvo na ovim prostorima, mletačke vlasti su činile i neke ustupke kod ubiranja nameta. 1715. godine, kada su Turci popalili okolicu Knina i nekih drugih dijelova Dalmatinske zagore, na prijedlog generalnog providura Moceniga, mletački Senat je sve te krajeve oslobodio plaćanja desetine za tekuću godinu.²⁸ A generalni providuri Carlo Pisani i Nicolo Erizzo dokinuli su naplatu desetine na urod od vrtova manjih od četvrtine kanapa i svih onih koji su služili isključivo za prehranu vlastite obitelji.²⁹

U vrijeme izrazito nerodnih godina, uslijed suše, mraza, kada su pojedinci doslovno umirali od gladi, vlast je nastojala ublažiti oskudicu dodjelom manjih ili većih količina žita Unatoč tome, mnogi su se stanovnici, kako s kninskog područja, tako i iz drugih dijelova sjeverne Dalmacije, iseljavali.³⁰

Nekakav pomak na promicanju i unapređenju zaostalog poljodjelstva na kninskom području postignut je Grimanijevom uredbom od 25. travnja 1756. godine,³¹ kojom se prije svega nastojalo urediti zemljišne odnose. Potom je uredba sadržavala i upute, odnosno odredbe o uzgoju stoke, načinu obrade zemljišta, sadnji određenih kultura, zdencima, bunarima i drugim problemima gospodarstva. Unatoč tome, što je u osnovi uredba, odnosno Grimanijev zakon bio napredan, u praksi je nailazio na više prepreka i u cijelosti nije nikada proveden.³² U narednim deset-

²⁶ *isto*, 172–173.

²⁷ Š. Peričić, *Prilog poznavanju...* 149.

²⁸ *isto*, 149.

²⁹ *isto*, 149.

³⁰ Š. Peričić, *Razvitak gospodarstva Zadra i okolice u prošlosti*, Zagreb – Zadar, 1999., 67–68.

³¹ Katstarska zbirka Grimani 17. i 18. stoljeća, Zadar, 2003. /katalog izložbe/; Š. Peričić, *Prilog...* 151–153.

³² S. Obad, *Neke karakteristike stanja i kretanja na dalmatinskom selu od sredine 18. stoljeća do prvoga svjetskog rata*, Radovi FF u Zadru, Razdio povijesnih znanosti, sv. 26 (13), Zadar, 1987., 257.

ljećima nakon donošenja ovoga zakona, poljodjelstvo kninskoga područja i sjeverne Dalmacije je ipak, doživjelo nekakav pomak (pojava većeg uzgoja vinograda, voćaka, pčela do tada slabije zastupljenih grana gospodarstva).³³

* * *

Nije nam poznato, koji su sve obrtnici postojali u gradu Kninu i koliko ih je bilo tijekom 18. stoljeća. Za pretpostaviti je da je postojao pokojni zidar koji je radio na obnovi, izgradnji i održavanju tvrđave, potom kovač, mesar, pekar, a moguće i neke druge vrste uslužnih djelatnosti, koji su skrbili o zadovoljenju potreba grada i okolice. Prvih desetljeća 18. stoljeća u gradu su postojale dvije privatne pekare koje su opskrbljivale pučanstvo grada kruhom.³⁴

Dok je trajala obnova i izgradnja kninske tvrđave, početkom 18. stoljeća, u Kninu su radile peći za pravljenje opeke i krovnog crijepa, koje su izgradili talijanski majstori.³⁵ Međutim, odlaskom talijanskih majstora, proizvodnja je zamrla. Za obnovu tvrđave, u Kninu se pravilo i vapno u primitivnim pećima, vapnarama, odnosno paljenjem tzv. klačina. 1716. godine u Kninu su zapaljene četiri klačine³⁶ za proizvodnju vapna za obnovu i izgradnju tvrđave.

Po selima su pak, postojali samouki »majstori« koji su izrađivali raznovrsne predmete, prvenstveno od drva (predmete koje su koristili u kući, kao i poljoprivredne alatke), potom predmete od vrbova šiblja (košare) i druge, uglavnom za vlastite potrebe. Međutim, bilo je i onih »majstora« koji su usavršili vještinu izrade predmeta do te mjere da su se mogli malo više posvetiti tome poslu i proizvoditi višak proizvoda, koje bi onda prodavali na sajmovima u obližnjim gradićima i varošicama Dalmatinske zagore. Naime, u svim varošicama sjeverne Dalmacije, posebice onima koje su se nalazile u pograničnom području, bili su organizirani slobodni sajmovi³⁷ na kojima je seosko stanovništvo prodavalo poljoprivredne proizvode, proizvode kućne radinosti, a kupovali sve ono što im je bilo neophodno, a sami nisu mogli proizvesti. Samoukih seoskih »majstora« lončara bilo je na području Bukovice i u selu Potravlju kod Sinja.³⁸ U Erveniku se tradicija izrade zemljanog posuđa zadržala

³³ Š. Peričić, *Prilog...* 151–153.

³⁴ Š. Peričić, *Knin pod...* 140.

³⁵ Š. Peričić, *Gospodarske prilike Dalmacije od 1797–1848*, Split, 1993., 93.

³⁶ Š. Peričić, *Knin pod...* 134.

³⁷ Š. Peričić, *Gospodarske...* 131.

³⁸ isto, 80–81; Š. Peričić, *Razvitak...* 97.

do iza 2. svjetskog rata. U Žagroviću nedaleko Knina i danas ima pojedinaca koji se bave pletenjem košara kao dodatnim zanimanjem.

U okviru kućne preradbe, odnosno kućne radinosti, žene po selima Dalmatinske zagore, izrađivale su raznovrsne predmete od vune (odjeću, pokrivače, vreće, torbe i drugo), a muškarci su pravili opanke, mješine i druge predmete potrebne njihovim obiteljima.³⁹ Finije platno se, inače nabavljalo kod stranih trgovaca po prilično visokoj cijeni, pa je stoga bilo i pokušaja osnivanja manufakturne radionice izrade platna, na Visovcu, 1767. godine.⁴⁰

* * *

Za vrijeme mletačke uprave, a i ranije, Knin je bio prometno središte karavanskog provoza ljudi i robe, od bosanske granice do jadranske obale. Najviše se provozila živa stoka, koja se dopremala iz Bosne do skele u Zadru, a potom se brodovima otpremala u Mletke. Zbog tako živog frekventnog provoza,⁴¹ 1717. godine, obnovljeno je staro konačište (bazana)⁴² u Kninu. Krajem 18. stoljeća, bazane, odmorišta za trgovce i druge putnike iz Bosne, postojale su i u Kistanjama, Drnišu, Skradinu, Sinju i nekim drugim mjestima⁴³ Svoje zanimanje u trgovinskom provozu našlo je vrlo malo ljudi u gradu,⁴⁴ a trgovina lokalnog karaktera, na sajmovima, služila je za podmirenje osnovnih potrebitina pučanstva i nije imala nekog većeg trgovačkog značaja.

Najveći problem trgovinskoj razmjeni Venecije s Turskim Carstvom predstavljala je pojava kuge u Bosni. 1731. godine kuga se iz Bosne proširila do Strmice kod Knina, a 1733. godine je zahvatila i Đevrske blizu Skradina.⁴⁵ Zbog kuge koja je harala, posebice sredinom 18. stoljeća, mletačko-turska granica prema Kninu često je bila zatvarana. 1751. godine kuga je stigla i do samoga grada Knina, pa je zapovjednik grada uveo četrdesetodnevnu karantenu, a Kolegij zdravstva u Zadru zabranio svaki prijelaz ljudi i stoke iz Otomanskog carstva, zatvorio sve trgove,

³⁹ Š. Peričić, *Gospodarske...* 81.

⁴⁰ *isto*, 84.

⁴¹ N. Čolak, *Promet stoke u zadarskoj skeli u 18. stoljeću*, Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru, 37, Zadar, 1995, 438.

⁴² Š. Peričić, *Knin pod...* 140.

⁴³ S. M. Traljić, *Trgovina Bosne i Hercegovine s lukama Dalmacije i Dubrovnika u 17. i 18. stoljeću*, Pomorski zbornik, 1, JAZU, Zagreb, 1962., 345.

⁴⁴ Š. Peričić, *Knin pod...* 140.

⁴⁵ N. Čolak, *nav. dj.*, 444.

sajmove i zabranio sva okupljanja ljudi.⁴⁶ 1759. godine od kuge obolijeva i ugiba stoka u Vrpolju i Kninskom Polju. Šezdesetih godina 18. stoljeća od kuge najviše stradava stoka krupnog zuba u sjevernoj Dalmaciji. 1761. godine na kninskom području od kuge je uginulo 20 volova, na području Sinja nešto manje, dok je najgore stanje bilo na zadarskom području.⁴⁷

Zbog kuge i drugih zaraznih bolesti, mletačke su vlasti u drugoj polovici 18. stoljeća na granici prema Bosni postavile pravi sanitarni korдон sa službenicima zaduženim za pregled putnika koje bi u slučaju zaraze upućivali na izdržavanje karantena. Na kninskom graničnom području značajnije sanitarne postaje⁴⁸ su bile u Grabu, Bosnakertu, Rašković Palanki (Strmica Palanka), Konjskoj Glavi, Uništima i drugdje.

Uz ratove i zarazne bolesti, trgovini je nanosila veliku štetu krađa stoke i druga razbojstva, na putu od Bosne do Zadra. Kako bi se osigurala sigurnost i zaštita zdravlja ljudi i stoke, generalni providur Balbi 15. travnja 1752. godine izdaje proglas (naredbu) da se sav promet ljudi, stoke i robe upućen prema Kninu, Šibeniku, Skradinu, Obrovcu i zadarskoj skeli usmjeri prema Strmici i da se tu, kapetanu »družine pandura« plati carina.⁴⁹ Tako su od Strmice, karavane u pratnji straže stizale do svoga odredišta.

KNIN I KNINSKO PODRUČJE U KNEŽEVIĆEVO VRIJEME

Sažetak

Novoosvojena područja, zadobivena ratovanjem s Turcima krajem 17. i početkom 18. stoljeća, Venecija je podijelila na krajine, u kojima je organizirala specifičan upravno vojni sustav, odnosno, nekakvu vrstu lokalne samouprave, koja je bila spona između državne vlasti i naroda.

Prostorno najveća u tadašnjem dijelu sjeverne Dalmacije bila je Krajina kninskog kotara, sastavljena od više manjih upravno-vojnih jedinica – serdarija, kojima su upravljali guvernaduri, serdari i harambaše. Gradom je upravljao providur, osiromašeni mletački plemić.

Uporedo s uspostavom vlasti započelo je i naseljavanje napuštenih sela novim stanovništvom, kojima su dijeljene kuće i zemlja bivših vlasnika uz obvezu davanja desetine od prihoda državi. Obveza desetine, usitnjeni, raspacani posjedi, nerodne godine, slabe ljetine, uzrokom su teškog stanja seljaka ovoga područja, pa je bilo i slučajeva iseljavanja na područje Turskog carstva i u druge krajeve. Obrti i obrtnič-

⁴⁶ isto, 474.

⁴⁷ isto, 477.

⁴⁸ S. M. Traljić, *Trgovina stoke...* 346.

⁴⁹ N. Čolak, *nav. dj.*, 469.

ka djelatnost su gotovo u samim začecima, a po selima su se, u okviru kućnog rada pravili raznovrsni predmeti primitivne izrade za vlastite potrebe.

Knin je prvenstveno granična utvrda prema tadašnjem Turskom carstvu u kojem je stacionirana vojska. Knin je centar karavanskog provoza od Bosne do Zadra i drugih mjesta na dalmatinskoj obali. Knin je i centar sanitarnog kordona prema turskoj granici kako bi se spriječilo unošenje zaraznih bolesti i nekontrolirani prijelaz granice.

KNIN AND ITS REGION AT THE TIME OF KNEŽEVIĆ

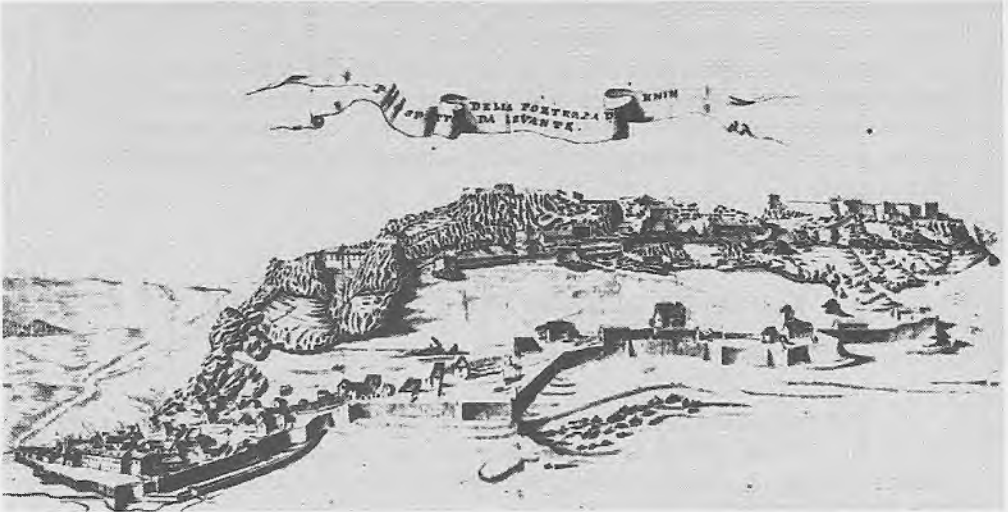
Summary

Venice divided the newly occupied territories, won in the Turkish wars at the turn of the 17th and 18th centuries, into marches run by a particular administrative military system, i.e. a sort of local government, that served as a link between the state and the people.

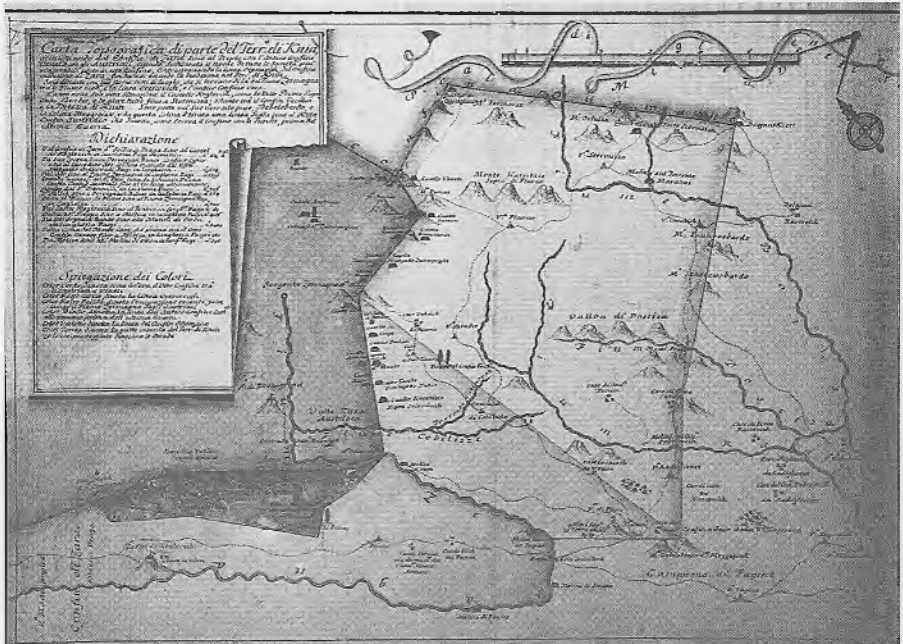
The largest of the north-Dalmatian marches was the Knin County Border, made up of several small military government units – *serdarija* – governed by governors called *guvernadur*, *serdar* or *harambaša*. The town was run by a *providur*, an impoverished Venetian nobleman.

Parallel to the introduction of government, the abandoned villages became populated by new settlers, who were given the houses and lands of previous owners in exchange for tithe payable to the state. However, tithe, small and fragmented lands, bad years and crop failure made the farmers' position in the region extremely difficult, and led to cases of emigration into the Turkish Empire and other regions. Crafts and manual trades were in their infancy, so coarse versions of various objects were produced in the villages as part of household chores.

Knin was primarily a military fortress on the border of the then Turkish Empire. It was also the junction of caravan routes from Bosnia to Zadar and other towns on the Dalmatian coast and the center of the *cordon sanitaire* established in order to prevent infectious diseases spreading into the region across the Turkish border, as well as uncontrolled border-crossings.

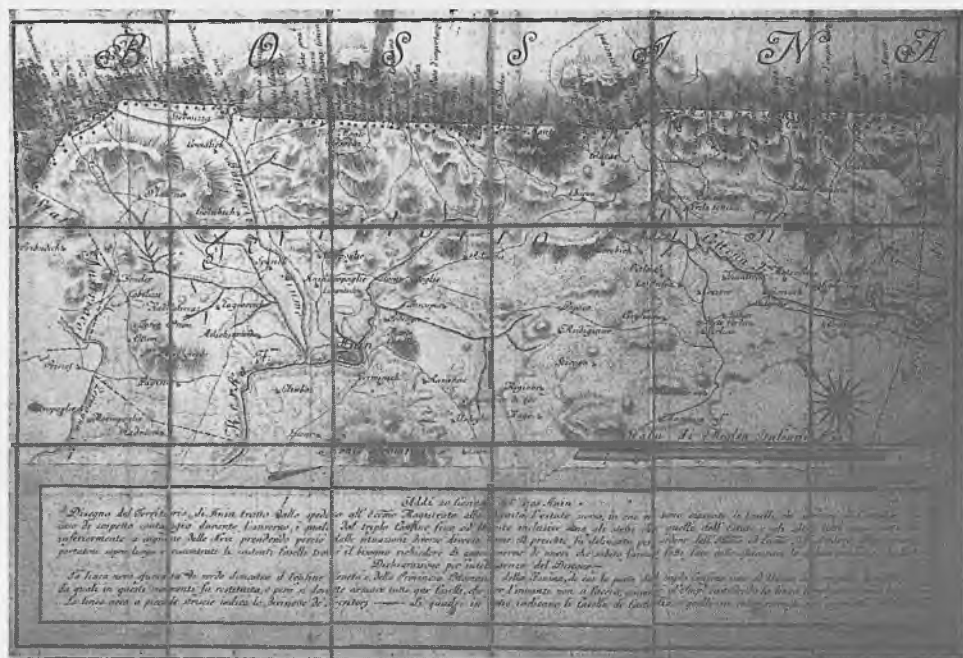
Knin za vladavine Mlečana

Topografska karta dijela kninskog područja, Državni arhiv u Zadru, Mape Grimani, br. 201 (pokazuje pomjeranje mletačko – turskih granica)

Topografska karta Dalmacije iz 1737. godine, Državni arhiv u Zadru, Geografske i topografske karte Dalmacije, br. 388

Karta sanitarnog kordona na kninskom području prema Bosni, 1795. godine, Državni arhiv u Zadru, Geografske i topografske karte Dalmacije, br. 15 / I

KRONIKA ZNANSTVENOGA SKUPA O PETRU KNEŽEVIĆU

Skup je otpočeo 28. listopada 2002. na otočiću Visovcu, stvarnom i simboličkom mjestu franjevačke duhovnosti i djelatnosti kroz stoljeća, pa i danas. U idiličnom ambijentu kasnojesenskog ugodaja, otočić Visovac na mirnoj i pitomoj rijeci Krki dočekao je goste, dvadesetak znanstvenika iz gotovo svih sveučilišnih središta u Hrvatskoj. Na slici: sudionici očekuju brod na pristaništu koji će ih prevesti na otočić.

U novoj kongresnoj dvorani, prije samog početka skupa, ispod franjevačkog gesla »Mir i dobro«, predstavljen je zbornik radova o fra Tomi Babiću, franjevcu, pjesniku, duhovniku, graditelju, koji je nastao na temelju izlaganja godinu dana prije na

znanstvenom skupu. O zborniku su govorili prof. dr. Alojz Jembrih, glavni urednik Zbornika, prof. dr. Tihomil Maštrović i prof. dr. fra Šime Samac. Na slici slijeva: Šime Samac, Alojz Jembrih, Tihomil Maštrović i Marinko Šišak.

Skup o Petru Kneževiću pozdravio je fra Žarko Maretić, provincijal Provincije Presvetog Otkupitelja, kojoj su pripadali i fra Toma i fra Petar. Otvorenje su uveli i visovački novaci koji su pod ravnanjem fra Kreše Mikelića otpjevali tri pjesme: iz Cythare octochorde, »Gospoja si milostiva« i osobito popularnu pjesmu fra Petra Kneževića »Visovačka slavna mati«. Skup je otvorio Nikica Kolumbić, redoviti profesor starije hrvatske književnosti na zadarskom Sveučilištu i Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu.

Nakon ručka kojeg su upriličili oo. Franjevci na Visovcu, sudionici skupa uputili su se na izlet do uređene »fratarske mlinice« u Roškom slapu. Nakon razgleda mlini-

ce, slijedila je okrepa uz pršut, sir, vino i «banicu», dugotrajni tvrdi kruh, dobro poznat iz siromašnijih dana ovih krajeva.

Na putu iz Skradina u Knin po Zagori, sudionici su se kratko zaustavili pogledati ostatke rimskog logora Burnuma pored Ivoševaca. Za uspomenu ostala je fotografija.

Treća sjednica skupa održana je u Kninu, u dvorani Kulturnog doma. Skup je pozdravio Vinko Marić, gradonačelnik Knina, a izlaganja su s pažnjom saslušali sudionici i ostala publika.

Radno predsjedništvo sjednice u Kninu činili su Ines Srdoč-Konestra, fra Hrvatin Gabrijel Jurišić i Hrvojka Mihanović-Salopek (s lijeva na desno).

Nakon ručka koji je za sudionike pripremio gvardijan samostana sv. Ante, fra Petar Klarić, svi sudionici skupa fotografirali su se na stepenicama ispred crkve sv. Ante. Fra Petar ih je upoznao sa svojom pastoralnom i karitativnom djelatnošću i teškom položaju velikog broja stanovnika Knina. Nakon ručka, obišli su Biskupiju, uz stručno vodstvo Katarine Gugo, kustosice kninskog muzeja.

KAZALO OSOBNIH IMENA

- Agjić, fra Kajo 170
Albert Veliki, sv. 274
Alighieri, Dante 235
Amato, A. 271
Androlić, Marko 161, 165
Anić, Vladimir 65
Antolović, Josip 182
Antun od Guevare (*Antonius Adulphus*)
154
Antun Padovanski, sv. 10, 83, 87, 113,
155, 181-188, 190-192, 216
Babić, fra Tomo 13, 20, 21, 26, 28-31,
35, 41, 44, 47, 54, 55, 68, 77, 84-
87, 113-115, 119, 182, 274, 276,
297
Babić, Stjepan 161
Babić, V. 54
Babukić, Vjekoslav 265
Bačić, fra Petar Krstitelj 179, 180
Badurina, Anđelko 184
Bailey, Cyril 269
Bakšić, Stjepan 81
Balić, fra Karlo 40, 113, 133, 170, 215,
265, 271, 274, 275, 283
Bandulavić, fra Ivan 11, 46, 118, 120-
131, 167, 170, 173, 174, 176, 195,
196, 202, 203
Banovac, fra Josip 113
Banov-Depope, Estela 18, 27
Baraković, Juraj 17, 18, 20, 27, 29, 30
Barber, E. A. 269
Bartolazzi (Bartulačić), Luka 31
Bartulačić v. Bartolazzi
Barun, Anđelko 182, 266, 267
Batušić, Nikola 65, 67, 76, 77
Bausinger, Hermann 24, 27
Benčić, Živa 28
Beram, don Martin 154
Bernardin de Bustis 154
Bernardin Sienski, sv. 153
Bernardin Splićanin 117, 118, 119, 123,
125, 126, 128, 130, 131, 159, 161,
162, 165, 166, 170, 176, 177, 195
Bernardin, sv. 152
Bezić, Jerko 198, 199
Bezina, fra Petar 133, 134, 135
Bogišić, Rafo 21, 27
Bonaventura, sv. 153, 155, 274
Borak, Hadrijan 136
Bošković-Stuli, Maja 17, 27
Bošnjak, Danica Šiškina 88
Bowra, C. M. 269
Božtković, fra Juraj 11, 13, 15, 20, 28,
31, 32, 36, 113, 133-136, 144, 156,
157, 170, 215, 226, 265
Bratulić, Josip 28, 76, 161, 162, 195, 196
Brigita, sv. 151
Brozović, D. 226, 265
Budmani, Petar 225, 227, 228, 239, 265
Bulić, Neda 267
Buljan, fra Frano 180
Burgundo, Andria 154
Burke, Peter 14,
Car-Miheć, Adriana 67, 76
Casimirus, Joannes 138
Casolini, Fausta 137
Caterina da Genova v. Katarina Đen-
ovska, sv.
Ciceron, Marko Tuliđe (M. Tullius Cic-
ero) 135
Crnica, fra Ante 11, 35, 113, 133, 134,
135, 136, 156, 158, 215, 265, 275,
Crystal, David 206, 265

- Čolak, N. 291, 292
 Čović, fra Mirko 81
 Čovo, Stjepan 273, 274
 Ćiril (Konstantin), sv. 33, 51, 83, 113, 195
 Ćoralić, Lovorka 286, 288
 Ćulić, Matija 11, 35, 113, 133, 215, 265
 Dabić, Bogdan L. 268
 Daničić, Đuro 225, 227, 239, 265
 Danijel prorok 120
 David 45, 151
 De Roskovany, A. 274
 Debuš, Ljerka 265
 Demović, Miho 33, 113, 179, 198, 202, 203
 Desnica, B. 285, 288
 Didak, sv. 83, 113, 181, 189, 190, 191
 Divković, fra Matija 41, 53, 54, 57, 68, 69, 85, 86, 87, 198, 200
 Dokoza, S. 285
 Domínguez, Joaquín M. 136
 Drivodilić, Bernardin (Bernardin Splanin) 161, 164
 Držić, Džore 47, 48, 52
 Duns Skot, Ivan 40, 143, 273, 274, 283
 Đukić, fra Petar 181
 Đurđević, Ignjat 52, 215
 Eco, Umberto 24, 26, 28
 Erasmo de Valvasone 41
 Erdmann-Pandžić, Elisabeth von 130, 170
 Erizzo, Nicolo 289
 Eugen IV, papa 152, 153
 Fališevac, Dunja 28, 67, 69, 76
 Fermedžin, Euzebije 197
 Filipović, fra Jeronim 10, 31, 44, 113, 226, 274
 Finch, Geoffrey 265
 Flaker, Aleksandar 265
 Fortis, Alberto 18, 19, 28
 Franičević, Marin 215, 265
 Franjo Asiški (Frančesko), sv. 10, 39, 40, 45, 82, 83, 88, 90-92, 113, 134-137, 140, 151-155, 172, 181-187, 190, 191, 197, 271, 272, 273, 277, 278, 281, 283
 Frazer, 19
 Fućak, Jerko 118, 131, 159, 160, 167, 170, 176, 180, 196
 Gabrić-Bagarić, Darija 120, 122, 123, 126, 130, 131
 Gabulić, Ladislav 133
 Gagulić, L. 199
 Galić Macedonac, fra Ivan 165
 Gasparov, Mihail Leonovič 211, 212, 213, 266
 Georgijević, Krešimir 266
 Glavičić, Branimir 213, 266
 Glavić, fra Šimun 85
 Goldstein, Ivo 65
 Gorzny, Willi 1389
 Grabovac, fra Filip 13, 119, 181, 226
 Greenberger, J. 206
 Grgić, I. 286
 Grgur IX, papa 187
 Grgur Veliki, papa 155
 Grgur XIII. papa 118, 130,
 Grignon de Montforte, sv. Ljudevit 36
 Gugo, Katarina 299
 Halle, Morris 206, 266
 Hektorović, Petar 21
 Higham, T. F. 269
 Holjevac, Sanja 65
 Homer 208, 266
 Horacije Flak, Kvint 213
 Horvat, Vladimir 170, 171
 Inocent (Inocentije) III. papa 136
 Isus Krist (Isukrst) 10, 19, 22, 33, 40, 42, 45, 46, 53, 55, 59-61, 63-66, 69-78, 83-88, 90-97, 100, 102-104, 109, 110, 113, 122, 127, 133, 139, 141, 145-147, 149, 155, 156, 179, 180, 185, 199, 202, 203, 272, 273

- Ivan apostol, sv. 55, 64, 69, 71, 72, 73, 74, 84, 85, 88, 93, 96, 97, 150, 273
- Ivan Krstitelj, sv. 216, 224, 270
- Ivančić, Stjepan 165
- Ivčević, Matij 118, 170
- Ivšić, Stjepan 207, 266
- Izaija (Ižaija) prorok 150
- Jacopone da Todi (iz Todija) 20, 25, 87
- Jagić, Vatroslav 167, 266
- Jaić, fra Marijan 41, 201
- Jakobson, Roman 27, 28, 70, 206, 212, 222, 223, 236, 266
- Janković 201
- Jelačić, Josip 201
- Jelenić, Julijan 266, 267
- Jembrih, Alojz 28, 166, 297
- Ježić 196, 197
- Joachim, Heinrich 138
- Josip Arimatejski 74, 75
- Josip II., car 201
- Juda apostol 71, 88, 93, 97, 100, 101, 107, 109
- Jukić, fra Ante 118, 170, 196
- Jurić, Petar iz Rupa 35
- Jurić, Šime 138,
- Jurić-Arambašić, Ante 86, 113
- Jurišić, fra Hrvatín Gabrijel 299
- Kačić-Miošić, fra Andrija 9, 13, 14, 15, 20, 25, 28, 39, 47, 182, 183, 226
- Kajfa veliki svećenik 72, 73, 74, 88, 93
- Kalenić, Antun Slavko 267
- Kanižlić, Antun 44, 47, 226
- Kapetanović, Amir 65, 77
- Karamatić, fra Marko 27, 266, 267
- Karapandžia, 274
- Karnarutić, Brne 52, 53
- Kašić, Bartol 120, 122-131, 170, 171, 173
- Katančić, fra Matija Petar 20, 207, 208, 216-221, 231, 249, 251-253, 267, 270
- Katarina Đenovska, sv. 137
- Katičić, Radoslav 65, 156, 161
- Katnić-Bakaršić, Marina 65
- Katul, Valerije 213
- Kekez, Josip 20, 21, 22, 23, 28
- Kesić, fra Nikola 119, 120, 195
- Kezele, Mladen 172
- Klara, sv (S. Clara) 151
- Klarić, fra Petar 299
- Klement XII., papa 137
- Klement XIII., papa 274
- Klimantović, Šimun 52, 85, 86
- Knežević, fra Petar (Pavao) 9-11, 13-49, 51, 54-62, 65-71, 76-78, 80-93, 96, 98, 100, 107, 109-115, 118-130, 133-137, 140-157, 159, 168-173, 175-177, 179-186, 188-192, 195-200, 202, 203, 205, 209, 215, 216, 221-230, 232-236, 265-267, 269, 270, 271, 274-277, 280-284, 298
- Kolumbić, Nikica 65, 67, 68, 69, 76, 77, 84, 85, 114, 298
- Kombol, Mihovil 114, 200, 214, 215, 267, 270
- Körbler, Đuro 265, 267
- Kosor, fra Karlo 15, 41, 65, 85, 86, 88, 89, 90, 110, 114, 133, 136, 180, 199
- Kovačić, A. S. 131
- Kowzan, Tadeusz 69, 70, 72, 77, 78
- Kozinović, fra Miron 200
- Krajačević, Nikola 16, 26
- Kravar, Miroslav 205, 206, 207, 208, 209, 210, 215, 221, 267, 270
- Kravar, Zoran 267
- Krčelić, Baltazar Adam 17, 28
- Kristijanović, Alojzije 41
- Kristoforović, dubrovački pisar 159
- Križanić, Juraj 208
- Krstić, Kruno 225, 267
- Kuhač, Franjo Ksaver 33, 83, 113, 198
- Kuzmich, Ludwig 160
- Laco, fra Frano 114
- Lanosović, fra Marijan 195
- László, Bulcsú 206, 209, 228, 229, 236, 241, 267, 268

- Leon XIII., papa 187
Leonardo, bl. 154
Levy, Jiří (Levi, Jirži) 268
Longa, Andrija 286
Loredano, Antonio 286
Lotman, Jurij Mihailovič 268
Lozovina, Vinko 114, 159, 160
Luka evanđelista, sv. 120, 127, 128
Ljubičić, Maslina 65,
- Macedonac, fra Ivan v. Galić Macedonac, fra Ivan
Majnarić, Nikola 211, 212, 268
Malinowski 27
Malkus 74
Malmberg, Bertil 206, 268
Mandić, Dominik 136, 201
Maretić, fra Žarko 298
Maretić, Tomo 21, 130, 161, 162, 165, 166, 173, 196, 208, 225, 239, 265, 268
Margarita majka 17, 20
Margetić v. Margitić
Margitić, Margetić, fra Stipan 41, 47, 113, 181
Marić, Vinko 299
Marija Mandalina 74, 141
Marija Terezija, carica 201
Marija, Bl. D. 22, 34-38, 40, 46, 48, 51, 53, 61-65, 68-75, 82-84, 88, 91-97, 100, 113, 146, 149, 150, 173, 176, 179, 183, 184, 198, 215, 216, 271-278, 280-283
Marko evanđelista, sv. 120
Marković, fra Ante 10, 11
Marković, fra Ivan 32, 133
Martić, fra Grgo 199
Martinović, S. 285
Marulić, fra Marko 85
Marulić, Marko 47, 48
Maštrović, Tihomil 297
Matej apostol i evanđelista, sv. 120, 127
Mažuranić, Ivan 48, 208
Meillet, A. 212
- Menčetić, Šiško 47, 48
Meštrović, Mate 161
Metod, sv. 33, 51, 83, 113, 195
Mihanović-Salopek, Hrvojka 299
Mihojević, Josip 21, 22, 28
Mikalja, Jakov 124, 127
Mikelić, fra Krešo 298
Miklosich, F. 131
Miklošič, Franc 21
Milanović, Branko 114
Milgostić-Milogostić, 159
Milošević, o. Šime 68
Moguš, Milan 65, 225, 268
Moles, Abraham 26, 28
Moneli, Antonio (*Monelia Antonius*) 153
Montorsi, G. 273
Moskatelo, Kuzma 65
Mulić, Malik 268
Mulih, Juraj 17, 26, 44, 47, 201
Murray, Gilbert 269
- Nardin, Ivan 19
Neuman 14,
Nieberle, Āmilian (*Aemilianus*) 137, 138, 140, 141, 144, 148-152, 155, 156
Nimac, Stipe 86, 88, 108, 114
Nola, fra Karlo 82
Novella, Ivan 46, 118, 130, 195
- Obad, S. 285, 289
Occhi, Simone 44, 113, 134, 181, 182
Ocvirk, Ivan 33, 198, 199
O'Neill, Charles 136
Ovidije Nazon, Publije 208
- Pacel, Vinko 268
Paić, P. 286
Panger, Marinus 138
Paškal Baylon, sv. 83, 113, 181, 189-191
Pavao apostol, sv. 160, 263
Pavao VI, papa 273, 274
Pavić, fra Emerik 119, 120
Peričić, Š. 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291
Perillo, Francesco Severio 77

- Petrov, fra Stanko 11, 31, 41, 82, 85, 88-92, 96-98, 107-115, 133
 Petrović, Ante 207, 215, 218, 268
 Petrović, Svetozar 268
 Pfister, Manfred 71, 77
 Pian, Rudolf 82,
 Piatti, Girolamo (*Hieronymus Platus*) 136
 Pilat, Poncije 73, 74, 75, 88, 94, 95, 97, 102, 103, 104, 107
 Pintarić 201
 Pio IX., papa 272
 Pio XII., papa 272
 Pisani, Carlo 289
 Platon 214
 Pletikosić, fra Jakov 10
 Pomorska, Kristyna 266
 Potočnik, Konrad 201
 Pozaić, Mladen 200
 Pranjić, Krunoslav 265
 Pranjković, Ivo 65
 Premuda, Vinko 133, 198
 Prepek, Stanislav 199
 Preradović, Petar 47
 Prohaska, Dragutin 167
 Putanec, V. 131
- Rac, Koloman 214, 265
 Radić, fra Stanko 114
 Radman, fra Ivan 182,
 Ranjina Andrečić, Nikša 117, 128, 130, 159, 163, 166, 176
 Ratković, Milan 114, 269
 Raven, David S. 212, 213, 268
 Ravlić, Jakša 114
 Relković, M. P. 226
 Resica, fra Andrija 287
 Rešetar, Milan 130, 131, 159, 160, 166
 Reynolds, Margaret 214, 269
 Ribičić, fra Aleksandar 189
 Ritig, Nives 28
 Rogulja, P. 181
 Rothe, Hans 130
 Rousseau, Jean-Jacques 23, 24
 Rüdiger, Horst 266
 Rudy, Stephen 266
- Runje, Petar 161
- Samac, fra Šime 297
 Sapfo (Safo) 190, 191, 210, 211, 213, 214, 223
 Sartiano, Alberto de (*Albertus de Sartiano*) 152
 Scartiano v. Sartiano
 Scholz, Friedrich 130
 Sekelez, Andra r. Šimundić 81
 Sekelez, Ante 81
 Sekelez, fra Ante 81, 82, 85-88, 90-92, 96, 97, 107-110, 112-115
 Sembler, Joannes Michael 138
 Senker, Boris 69, 70, 73, 76-78
 Sinobad, Ivan (Jovan) 286, 288
 Slamnig, Ivan 21, 28, 206, 208-210, 222, 235, 268
 Smaić, Adam 41
 Snell, Bruno 268
 Soldo, A. Josip 274, 287
 Sommervögel, Carlos 136
 Srdoč-Konestra, Ines 299
 Sršen, Stjepan 267
 Stamać, Ante 268
 Stankiewicz, Edward 206, 227, 269
 Stefanović Karadžić, Vuk 225, 227, 239
 Stolac, Diana 65, 66
 Stošić, Krsto 161
 Surlus (Šurio) 151
- Šaban, V. L. 201
 Šamija, Ivan Branko 92
 Šebeljić, Ivan Leopold 201
 Šetka, fra Jeronim 11, 34, 36, 49, 83, 85, 87, 114, 133-135, 179
 Šimić, Anđelko 87
 Šimić, fra Andeo 86, 114
 Šimun Cirenac 74, 124
 Šimundić, Andra 81
 Šišak, Marinko 297
 Šitović, fra Lovro 44, 47, 113
 Škreb, Zdenko 268
 Štefanić, Vjekoslav 53, 67, 77, 114, 170
 Šurio v. Surlus

- Tafra, Branka 66
Tansillo, Luigi 41
Teodorik iz Monašteria (*Theodoricus a Monasterio*) 154
Tereza Avilska 82
Toma Akvinski, sv. 144, 155
Toma Kempenski 141
Tomašević, fra Šimun 31
Tomo iz Celano 20, 25, 87
Topić, S. 199
Traljić, S. M. 291, 292
Trnski, Ivan 207, 269
- Veber, Adolf 207, 269
Vergilije Maron, Publije 208
Vicić, Vice 197
Vince, Zlatko 66
Vitaljić, A. 215
Vitezović Ritter, Pavao 52, 207, 208, 210, 269
Vladmirović, Luka 274
- Vončina, Josip 66, 225, 268, 269
Vramec, Antun 166
- Weicz, Ivan 32
West, Martin Litchfield 208, 209, 211, 213, 269
Wijk, Nicolai van 266
Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von 212, 269
- Zborovčić, Benedikt 119, 161
Zečević, Divna 27
Zelić-Bučan, Bendikta 161
Zima, Luka 131
Zlatović, fra Stjepan 133, 215, 269
Zoranić, Petar 27, 117
Zrinski, Nikola 52, 209,
Zrinski, Petar 52, 208, 209
- Žanko, N 10
Živković, Pavo 285

KAZALO IMENA MJESTA

- Asiz 37, 83, 113, 136, 181, 183, 185, 190,
191, 277
Augsburg 138, 139, 140
Austrija 160
Beograd 89, 90, 91
Bilaj 288
Boka Kotorska 54
Bosanska krajina 287
Bosna 28, 41, 53, 54, 85, 86, 87, 112,
118, 167, 199 200, 201, 266, 288,
291, 292, 293, 294
Bosna Srebrena 31, 41, 68, 131, 167,
182, 201
Bosnakert 292
Budim 44, 182, 201
Budva 54
Bugarska 118
Bukovica 290
Bulin most 288
Burgenland 160
Burum 298
Crno more 182
Dalmacija 9, 10, 12, 16, 18, 26, 28, 31,
48, 68, 86, 87, 89, 112, 114, 118,
129, 133, 160, 167, 170, 171, 179,
182, 201, 215, 267, 285, 286, 287,
289, 290, 292, 294
Dalmatinsko Zagora 201, 288, 289
Debela glavica 285
Debelo brdo 285
Dinara 285
Dobri u Splitu 265, 270
Donji Vakuf v. Skoplje
Drava 220
Drniš 287, 291
Dubrovnik 89, 129, 291
Đevrske 291
Engleska 14
Ervenik 290
Europa 14, 23, 24, 27, 117
Fojnica 182, 201
Genova 137, 154
Getsemanski vrt 41
Golubić 285
Grab, 285, 292
Gradišće 160
Gradovrh kod Tuzle 201
Hercegovina 31, 41, 48, 86, 87, 112
Hrvatska 36, 41, 86, 199, 226, 287, 297,
Sjeverna 200
Hrvatsko primorje 114, 199
Hrvatsko zagorje 201
Imotski 81, 184, 201
Istra 114, 118
Italija 10, 89, 185, 199
Ivoševac 298
Jablanac 199
Jelaške 85
Jeruzalem 270
Kalvarija 74
Kapitul kod Knina 9, 31, 82, 89, 119,
170, 202, 288
Karin 182, 184, 226, 285, 286, 287, 288
Kijevo, selo 86, 113
Kistanje 291
Knin 22, 31, 32, 54, 82, 113, 130, 172,
181, 197, 267, 275, 288, 289, 290,
292, 293, 284, 298, 299
Kninsko polje 287, 288, 292

- Konjska Glava 292
 Kovačić 285
 Kraljeva Sutjeska 182, 201
 Krbava 32
 Kreševo 182, 201
 Križevci 41
 Krka 297
 Kvarner 18, 27

 Lika 32, 219, 269, 288
 Lisboa 185
 Livno 90
 Lovreć 81, 87, 88, 114
 Lovreć-Opanci 81, 87, 114 115
 Lukoran 52

 Makarska 10, 31, 32, 81, 181, 182, 184,
 201, 226
 Maroko 185
 Međimurje 201
 Metkovići 81, 82, 90, 91
 Mleci *v.* Venecija
 Modriča 201
 Mokro Polje 288
 Mostar 89
 Mote Paolo 186
 Mura 220

 Našice 201

 Obrovac 292
 Olovo 201
 Omiš 37, 81, 90, 91, 92, 275
 Opanci 81, 87
 Osijek 89, 182
 Otun 288

 Padova 83, 113, 181, 184, 187, 190, 191
 Plavno 285, 288
 Pojišan u Splitu 9
 Polača 285
 Portugal 185
 Potkonje 288
 Potravlje 290
 Požarevac 285
 Požega 170, 201

 Preko (kod Zadra) 51
 Prekosavlje 201
 Primorje 118
 Proložac 81, 90, 91, 92

 Rab 54
 Radljevac 285, 288
 Rama 31, 44, 113, 201, 226
 Rašković Palanka 292
 Rijeka 170
 Rim 136, 170
 Roški slap 298
 Runovići 81, 90, 91
 Rupe 35

 Samobor 91, 92
 Sarajevo 85, 90, 133, 199
 Sicilija 185
 Sinj 10, 12, 31, 32, 33, 38, 39, 44, 81,
 82, 83, 87, 90, 112, 113, 119, 133,
 140, 173, 176, 179, 180, 182, 184,
 189, 202, 203, 285, 290, 291, 292
 Skoplje (Donji Vakuf) 196
 Skradin 28, 85, 291, 292, 298
 Slavonija 86, 118, 167
 Slavonski Brod 201
 Sofija 182
 Sorbona 40,
 Split 9, 10, 35, 37, 81, 85, 89, 90, 91,
 92, 165, 170, 184, 275
 Splitsko-makarska nadbiskupija 87
 Srebrenica 201
 Srijemski Karlovci 285
 Strmica 285, 287, 292
 Strmica Palanka 292
 Studenci 81, 90, 91, 107

 Šibenik 10, 19, 31, 32, 41, 44, 77, 82,
 90, 182, 226, 292
 Španjolska 277

 Troja 220
 Trst 67
 Tuzla 201

 Ugarska 160

- Ugljan 81, 90, 91
Uništa 292
- Velika kod Požege 201
Velim 85
Venecija (Mleci) 10, 35, 44-46, 57, 82,
89, 113, 130, 134, 137, 156, 158,
161, 167, 170, 181, 182, 189-192,
195, 197, 203, 267, 275, 291, 292
Vicenza 89
Visovac 9-11, 28, 31-33, 35, 82, 83, 113,
184, 201-204, 226, 275, 297, 298
Vrbovec 41,
Vrlika 81, 90, 115, 285 286
- Vrpolje 285, 292
Vrpolje 287
- Zadar 51, 52, 77, 89, 118, 165, 166, 170,
286, 288, 289, 291-295
Zagreb 28, 32, 51, 58, 77, 81, 90, 92,
131, 138, 139, 170, 171, 184, 196,
265-267, 298
Zagrović 285
Zaostrog 10, 182, 184, 201
Zrmanja 288
- Žagovići 291
Živogošće 201

* * *

Zbornik o Petru Kneževiću

Nakladnici:

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić« Šibenik

Za nakladnike:

Ivan Kordić
Milivoj Zenić

Kazala:

Zrinka Knezović

Prijevod sažetaka:

Lara Höbbling Matković

Likovna oprema:

Studio »Reber«

Računalna obrada teksta:

ArTresor naklada d.o.o.

Tisak:

Čvorak d.o.o., Zagreb

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb

UDK 821.163.42.09 Knežević, P. (063)
811.163.42(063)

ZNANSTVENI skup »Petar Knežević i njegovo vrijeme« (2002;
Visovac, Skradin, Knin)

Zbornik o Petru Kneževiću : zbornik radova sa znanstvenog
skupa »Petar Knežević i njegovo vrijeme«, Visovac – Skradin – Knin,
28. – 29. listopada 2002. / [glavni urednik Alojz Jembrih]. – Zagreb
: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu; Šibenik : Gradska knjižnica
»Juraj Šižgorić« 2003. – 310 str. ; 24 cm. – (Tihi pregaoci ; knj. 1)

ISBN 953-6682-47-8

ISBN 953-6163-74-8

M U K K A

Gospodina našcega

ISSUKARSTVA

I P L A C,

MATERE GNEGOVE

SLOVEN

Od O. F. Petra Kněstevichia iz Knina

Rěda S. O. Francoske od Obšč-

stvenja, Provincie Prislvetoga

Odkupitoglia,

Petra Kněstevichia

ODKUPITOGLIA

SIGNSKE MAJKE MILLOST

in Koje, Če...

ISBN 953-6163-74-8

300536 163748